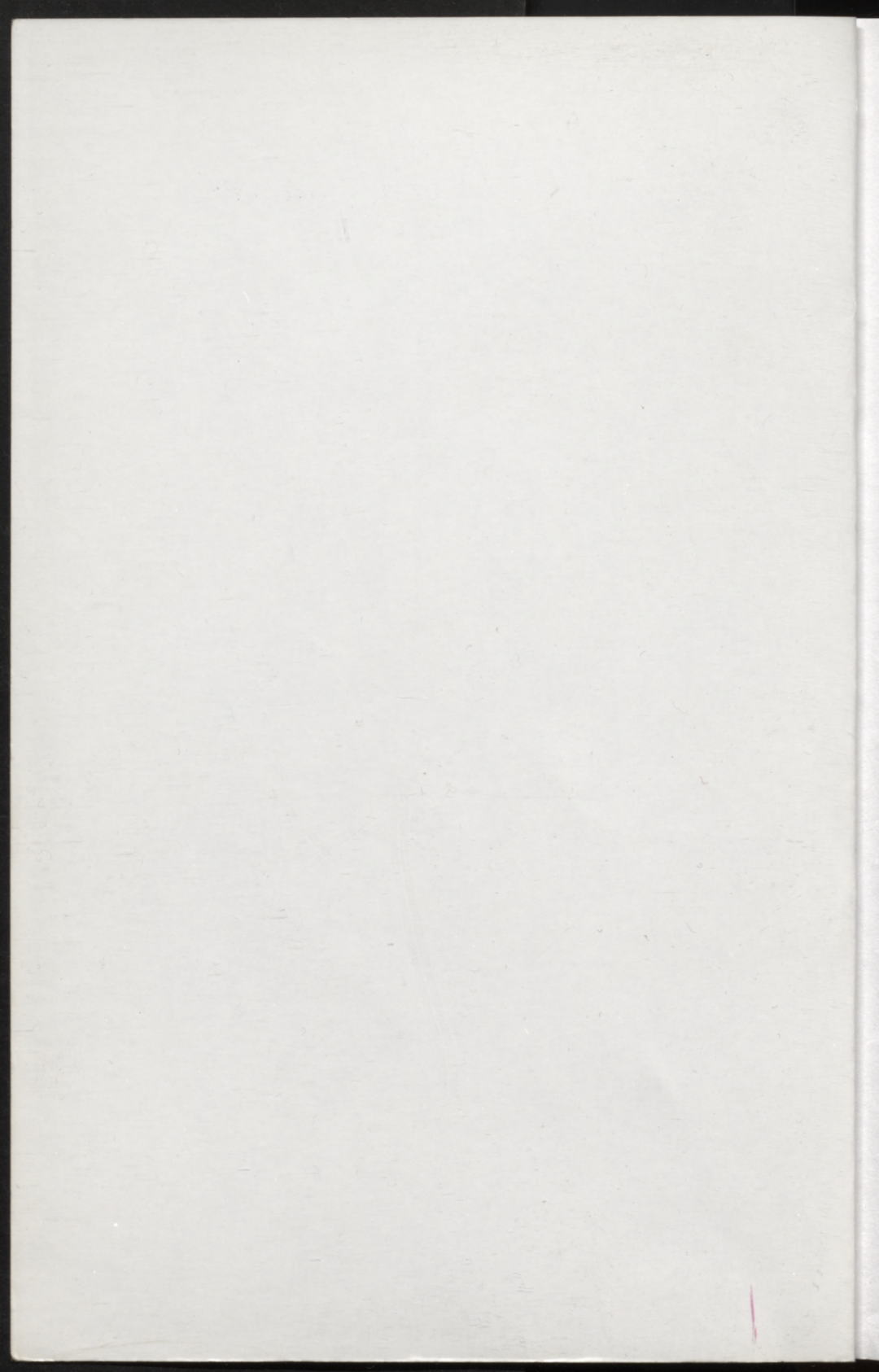

664

LIKTEŅI

LATVIJAS
IZLŪKDIENESTI
1919 – 1940

Kontraleksemplārs

**LATVIJAS
IZLŪKDIENESTI
1919 - 1940**

664 LIKTENĪ

664 LIKTENĪ

41978

LATVIA
INDEPENDENT
STATE

1991

2001-4
58

3

UDK 352(474.3)(001)+94(474.3).1919-1940
1a 803

Latvijas izlūkdienesti 1919 - 1940. 664 likteni
Rīga 2001. 290 lpp.

Latvijas Nacionālā
bibliotēka

LATVIJAS IZLŪKDIENESTI 1919 - 1940

664 LIKTENĪ

Rīga 2001

UDK 355(474.3)(091)+94(474.3)“1919-1940”
La 805

Latvijas izlūkdienesti 1919. – 1940. 664 likteņi
Rīga 2001, 296 lpp.

Latvijas Nacionālā
BIBLIOTĒKA

0301013346

Grāmatā izmantoti
Latvijas Valsts Vēstures arhīva, Latvijas Valsts arhīva,
Totalitārisma seku dokumentēšanas centra un
citu arhīvu materiāli

Redaktore, korektore *Vija Kaņepe*
Datorsalikums *Zinta Ābola*
Maketēšana *Andrejs Zīle, Svetlana Zīle*
Vāka noformējums *Andrejs Zīle (izmantoti LKM un LR.SAB TSDC materiāli)*
Izdevējs *Latvijas Universitātes žurnāla “Latvijas Vēsture” fonds*

ISBN 9984-643-29-8

© LU žurnāla “Latvijas Vēsture” fonds, 2001
© Totalitārisma seku dokumentēšanas centrs, 2001

SATURS

Ievads	7
1. nodaļa.	
Latvijas Republikas pretizlūkošanas struktūra un darbinieki (Ojārs Niedre, <i>Dr.habil.hist.</i>)	9
2. nodaļa.	
PSRS specdienestu darbība Latvijā (1919 – 1940) (Indulis Zālīte, Aldis Bergmanis; <i>SAB Totalitārisma seku dokumentēšanas centrs</i>)	37
2.1. Padomju slepenie dienesti	39
2.2. Politiskā un ekonomiskā izlūkošana	46
2.3. Militārā izlūkošana	65
2.4. Taktiskā izlūkošana	79
2.5. Dezinformācija	83
2.6. Diversanti	84
2.7. Politiskās slepkavības	86
2.8. PSRS speciālo dienestu darbības ietekme uz Latvijas iekšējo un ārējo politiku	87
2.9. Vilhelms Munters	93
2.10. Jānis Fridrihsons	99
2.11. Pielikums	100
3. nodaļa.	
Pretdarbība Krievijas - PSRS specdienestu aktivitātēm Latvijā (Ojārs Niedre, <i>Dr.habil.hist.</i>)	116
3.1. Neatkarīgie sociālisti	116
3.2. Latvijas sociālistiskā strādnieku partija	118
3.3. Darba jaunatnes savienība	122
3.4. Latgaliešu organizācijas	125
3.5. Draudzības biedrība (KTB)	130
3.6. Nabagu komitejas	134
4. nodaļa.	
Pasākumi pret LKP un tās satelitorganizāciju nelegālo un legālo darbību (Ojārs Niedre, <i>Dr.habil.hist.</i>)	139

5. nodaļa.

Pretizlūkošanas pasākumi pierobežā ar PSRS. "Spēles" ar padomju
izlūkdienestu (Ojārs Niedre, *Dr.habil.hist.*) 156

6. nodaļa.

Latvijas interesēm kaitīgās vācbaltiešu organizāciju darbības
novērošana un apkarošana (Inesis Feldmanis, *Dr.habil.hist.*) 169

6.1. Nacistisko organizāciju darbības izsekošana 169

6.2. Latvijas uzraudzības iestāžu pret darbība nacistiem 182

7. nodaļa.

Politiskās darbības izsekošana poļu organizācijās un katoļu baznīcā
(Zinta Ābola, *SAB Totalitārisma seku dokumentēšanas centrs*) 190

7.1. Poļu organizācijas 194

7.2. Katoļu baznīca 204

8. nodaļa.

Minoritāšu organizāciju darbības novērošana un Latvijas interesēm
kaitīgās darbības novēršana (Ojārs Niedre, *Dr.habil.hist.*, Zinta
Ābola, Aldis Bergmanis, *SAB Totalitārisma seku dokumentēšanas
centrs*) 223

8.1. Krievu monarhistu un citu krievu pretpadomju organizāciju
darbības izsekošana 223

8.2. Par žīdu (ebreju) organizāciju novērošanu un represēšanu 235

8.3. Pret darbība baltkrievu nacionālistisko organizāciju aktivitātēm,
kuras bija vērstas pret Latvijas valsti 239

8.4. Libiešu (līvu) sabiedriskās aktivitātes, to izmantošana somu un
igauņu nacionālistu darbībā 241

9. nodaļa.

Labējā nacionālistiskā antiulmaniskā opozīcija
(Ojārs Niedre, *Dr.habil.hist.*) 247

9.1. 1934. gada 15. maija apvērsuma priekšvakarā 247

9.2. Nacionālistiskā opozīcija pēc 1934. gada 15. maija 254

9.3. Nacionālistiskā opozīcija Ulmaņa valdības pēdējos gados
(1936 – 1940) 257

10. nodaļa.

Latvijas Politiskās policijas informatīvā darbība Otrā pasaules kara
priekšvakarā un sākuma posmā (Ojārs Niedre, *Dr.habil.hist.*) .. 263

Pielikums. Ziņas par padomju okupantu represētajiem Latvijas
pretizlūkošanas darbiniekiem 277

IEVADS

Katras valsts izlūkošanas un pretizlūkošanas darbība tīta zināmā noslēpumū plīvūrā. Grāmatas "Slepenais karš pret Latviju", kuru 1999.gadā izdeva SAB Totalitārīsmā seku dokumentēšanas centrs, lielā tīrāžā un plašā publikas interese rosināja pētīt Latvijas izlūkošanas un pretizlūkošanas darbu pirms 1940.gada padomju okupācijas. Centra darbiniekiem tiekoties ar lasītājiem, tika saņemti mudinājumi veidot šādu darbu. Apzinoties tēmas izstrādes grūtības, veidojās autoru kolektīvs. Tajā bez Centra līdzstrādniekiem iesaistījās Ojārs Niedre, Dr.habil.hist. un Inesis Feldmanis, Dr.habil.hist., profesors, LU Vēstures un filozofijas fakultātes Rietumeiropas un Amerikas jauno un jaunāko laiku vēstures katedras vadītājs. Katrs no autoriem veidoja savu darba daļu. Šī iemesla dēļ darbs ir saturiski dziļāks un plašāks, taču, tiecoties pēc iespējami daudzpusīgāka faktoloģiskā materiāla izklāsta, vienā otrā vietā nav izdevies pilnīgi novērst zināmu atkārtosanos, bet to, pēc mūsu domām, kompensē dokumentu pirmreizīgums un nozīme.

Latvijas izlūkošanai un pretizlūkošanai nācās strādāt dažādos virzienos, jo pēc politiskās ietekmes mūsu zemē kāroja gan Krievija (PSRS), gan arī Vācija un Polija. Šo valstu attiecīgo aprindu un dienestu aktivitāte sevišķi bija jūtama 20. gadsimta 30. gadu otrajā pusē. Visi trīs "kaimiņi" gribēja nostiprināt un paplašināt politisko ietekmi Latvijā, pastiprināt savu aģentūru Latvijas sabiedrībā. Savukārt Latvijas pretizlūkošana centās šo ietekmi vājināt. Politpārvaldes uzmanība tika veltīta arī citu Latvijas iedzīvotāju grupu politiskai darbībai. Ebreju, lielkrievu, baltkrievu un lībiešu organizācijas tika pakļautas novērošanai, vākta informācija par viņu darbību, kas potenciāli varēja veidot konflikta situācijas. Nācās izsekot galēji labējās organizācijas, kuru darbībai bija raksturīgi ekstrēmīsmā un totalitārīsmā ideju elementi.

Jākonstatē, ka daudzos gadījumos plašākai sabiedrībai trūkst priekšstata par iepriekšminēto organizāciju un grupu darbību. Bija nepieciešams šādas priekšstatus veidot.

Latvijas pretizlūkošanas orgānu lielākais nopelns bija tas, ka viņiem izdevās aizkavēt kaut cik nopietnas politiskas un sociālas sadursmes, novērst ārzemju inspirētos konfliktus, nosargāt Latvijas valsti kā vienotu organismu līdz ārējā ienaidnieka realizētai bruņotai okupācijai.

Novērtējot Latvijas pretizlūkošanas lomu, okupanti tūlīt pēc 1940. gada 17. jūnija uzsāka šo institūciju likvidāciju, pakļāva to darbiniekus nežēlīgām represijām. Grāmatas nobeigumā ievietots saraksts par gandrīz 700 Politpārvaldes, armijas un robežapsardzes izlūkdienestu un pretizlūkošanas

darbiniekiem, kuri tika arestēti un iznīcināti staļiniskajos cietumos un nāves nometnēs. Uzskatām, ka šis darbs ir neliela piemiņas zīme bojā gājušajiem Latvijas izlūkdienu darbiniekiem. Arhīvu dokumenti apliecina viņu nopelnus Latvijas labā. Lai šī grāmata ir neliels pieminekļis viņu nezināmajām kapu vietām bijušajā PSRS teritorijā!

Jums nebija lemts atdusēties Dzimtenes smiltājā, bet Jūsu devums ar šo grāmatu paliks mūsu un nākamo paaudžu atmiņā!

Autoru kolektīva vārdā Dr.habil.hist. O.Niedre

1. LATVIJAS REPUBLIKAS PRETIZLŪKOŠANAS STRUKTŪRA UN DARBINIEKI

PSRS okupācijas periodā vadošie padomju vēsturnieki, bet to ietekmē arī daži pēcokupācijas perioda autori uzskata, ka Latvijas Republika, it sevišķi pēc 1934.gada 15.maija, bija policejiska valsts. Mūsaprāt, šāds apgalvojums nav pietiekami pierādīts. Politisko represiju apjomi, izņemot pirmo gadu pēc 15.maija, bija tik nelieli, ka tos grūti saistīt ar policejiskas valsts raksturu. Salīdzinājumam jāatzīmē, ka PSRS autori par policejiskām uzskatīja visas tā dēvētās "buržuāziskās demokrātijas", arī Franciju, Angliju un ASV, galvenokārt tādēļ, ka tajās tika ierobežota PSRS aģentūras – komunistisko partiju – darbība, kā arī izsekoti, arestēti un tiesāti PSRS aģenti, bet dažiem no tiem tika piespriesti pat nāves sodi. Samērā plaši pielietotā pirmskara Latvijas salīdzināšana ar mūsdienu demokrātijām ir klaji nevēsturiska, jo pirms septiņdesmit gadiem bija citi vēsturiskie apstākļi, priekšstati un laikmeta izpratne.

Latvijas pretizlūkošanas orgāni par galveno uzdevumu uzskatīja informācijas vākšanu par visām tām organizācijām un personām, kuru darbība bija naidīga Latvijas valstij. Šim nolūkam tika izmantota šo organizāciju un personu publicēto darbu analīze, ārējā novērošana un ziņotāji iepriekšminēto organizāciju sastāvā. Tie tika iefiltrēti novērojamajās organizācijās vai arī svervēti no to dalībniekiem. Grāmatā "Slepenais karš pret Latviju" jau minēti daži no tiem, tostarp plašāk raksturots ievērojamākais aģents – Pēteris Kurlis.¹

Latvijas pretizlūkošanas darbībā liela loma bija ārējai novērošanai, kuras pamatpostulāti tika izstrādāti cariskās Krievijas pretizlūkošanas dienestā un kurus Latvijas izlūkdienestā ieviesa tās bijušie darbinieki. Aģentūras izmantošanā gan Polītpārvalde, gan Informācijas nodaļa nevairījās no dubultaģentiem, sevišķi pierobežā, un no "spēles" ar pretinieku, kad tie vai citi Latvijas darbinieki "ļāvās" savervēties, lai iegūtu informāciju un izplatītu dezinformāciju. Konkrētais materiāls liecina, ka šāda prakse tika lietota visai plaši. Tas savukārt apgrūtina izpēti un liek kritiski aplūkot to vai citu materiālu, kas it kā apliecina Latvijas darbinieku sadarbību ar potenciālo pretinieku.

Ārējās novērošanas un politiskās interesēs izvairījās no šai ziņā "vērtīgu" pretinieku aresta. Tas savukārt apgrūtina vērtējumu par to vai citu pretinieku sadarbību ar Latvijas izlūkošanas orgāniem. Tā, piemēram, ārkārtīgi grūti

¹ Niedre O., Daugmalis V. Slepenais karš pret Latviju. – R.: TSDC, 1999. – 98.–102.lpp.

Var apgalvot, ka pretinieku arests un notiesāšana nebija Latvijas pretizlūkošanas orgānu darbības galvenais mērķis, bet gan viens no līdzekļiem pretinieku darbības vājināšanai. Jāuzsver, ka Latvijas pretizlūkošanas vadība nebūt naivi necerēja, ka tās darbības rezultātā tiks izbeigta pretinieku darbība pilnībā. Ne Latvijas ģeogrāfiskais, ne politiskais stāvoklis šādu iespēju nepieļāva.

Informācijas nodaļas darbā bez tradicionālās ārējās un iekšējās izlūkošanas 30. gados attīstījās pilnīgi jauna nozare – radioizlūkošana. Tajā attīstījās divi novirzieni: 1) radioziņojumu uztveršana un atšifrēšana un 2) radiopeilēšana, kas palīdzēja noteikt raidītāju atrašanās vietas. Šim nolūkam bija svarīgi izveidot pēc iespējas plašāku peilēšanas staciju tīklu. Kā liecina armijas štāba pavēles par radioizlūkošanas tehnisko darbinieku pārvietošanu, 30. gadu beigās radiopeilēšanas stacijas bija izvietotas Daugavgrīvā, Valkā, Alūksnē, Zilupē – to iekārtoja pirmo, Daugavpili un Zilānos – iekārtoja pēdējo.

Ar pretizlūkošanu nodarbojās divu valsts institūciju struktūras: Apsardzības (vēlāk – kara) un Iekšlietu ministrijas, kuru ietvaros bija izveidotas attiecīgās institūcijas. Abu orgānu funkcijas daļēji pārklājās un nav stingri nodalāmas. Tā, piemēram, Politiskā policija (sākumā – Politiskā apsardze) izsekoja ne tikai komunistisko kustību un sociāldemokrātu organizācijas, bet iespēju robežās sekoja arī Latsekcijas un Krievijas (PSRS) sūtniecības darbībai, kuru tiešā aģentūra bija LKP un kuras centās iespiesties arī sociāldemokrātu organizācijās. Līdzīgā kārtā bija grūti nošķiramas vācbaltiešu nacionāl-sociālistisko organizāciju un Vācijas sūtniecības darbība 30. gadu otrajā pusē, katoļu organizāciju un poļu organizāciju darbība no Polijas sūtniecības aktivitātēm.

Padomju vēsturnieki uzskatīja, ka

“...1920.gada oktobrī nodibināja politisko apsardzi, kuras uzdevums

Pēteris Kažmers, dz. 1890. g.
Latvijas armijas izlūkdienesta radioizlūkošanas
vadītājs.

Foto – LVVA, 5601.f., 1.apr., 2910.l., 3.lp.

1. Latvijas Republikas pretizlūkošanas struktūra un darbinieki

*bija izspiegot iedzīvotāju politiskos uzskatus un cīnīties pret komunistisko partiju un darbaļaužu revolucionāro kustību”.*²

Šim viedoklim attiecībā par 30.gadu otro pusi piekrīt arī daži pēcpadomju vēsturnieki. Aivars Stranga uzskata: “Latvija bija tipiska (pasvītr. mans. – O.N.) policejiska valsts”, balstoties uz Politiskās policijas darbinieku skaitlisko pieaugumu no 124 darbiniekiem 1934.gadā līdz 206 – 1940.gadā³. Šāda argumentācija, lai pierādītu Latvijas pretizlūkošanas orgānu “policejisko” raksturu, neiztur nopietnu kritiku. Jāpiekrīt LKP vēstures apcerējumu autoriem, ka viens no Politiskās apsardzes (vēlāk Politiskās policijas) galvenajiem uzdevumiem bija cīnīties pret LKP darbību Latvijā, norādot, ka tā bija Krievijas (PSRS) aģentūra Latvijā, kas cīnījās par tās neatkarības likvidēšanu⁴. Arguments par 206 Politiskās policijas ierēdņiem kā policejiskas valsts pierādījums nav pieņemams, jo jebkurā valstī pastāv politiskā pretizlūkošana. Latvijas apstākļos, izņemot pirmo gadu pēc 1934. gada 15. maija apvērsuma, politisko ieslodzīto šī vārda patiesā nozīmē bija maz, ja par tādiem neuzskata PSRS aģentūru – LKP. 1938. un 1939.gada plašās amnestijas tika attiecinātas arī uz LKP biedriem – Latvijas pilsoņiem. Ieslodzījumā palika galvenokārt tie LKP biedri, kuri nebija Latvijas pilsoņi un kurus PSRS pēc soda izciešanas Latvijā atteicās savā teritorijā ielaist.

Mūsu rīcībā esošais dokumentālais materiāls liecina gan par abu pretizlūkošanas organizāciju ciešu sadarbību, gan arī par zināmu konkurenci, pretrunām un konfliktiem šo organizāciju atsevišķu struktūru darbībā. 30.gadu otrajā pusē zināmu iespaidu uz sadarbību radīja apstākļi, ka armija un tās struktūras bija ievērojami neatkarīgākas no Kārļa Ulmaņa izveidotā autoritārā režīma, daļēji tās palika ārpus šī režīma ietvariem.

Iekšējā pretizlūkošanā savos pirmsākumos Apsardzības un Iekšlietu ministriju orgāni cieši sadarbojās ne tikai centrālajās, bet arī zemākajās struktūrās. Cīņā pret ārējā ienaidnieka aģentūru Politiskā apsardze sadarbojās ar vietējām komandantūrām, apcietināto lietas līdz 1924.gadam pilnīgi vai daļēji izskatīja kara tiesās, sākumā lauku kara tiesās, kuru spriedumus apstiprināja attiecīgie armijas orgāni. Pēc karastāvokļa ierobežošanas un it sevišķi pilnīgas atcelšanas armijas orgānu iekšējās izlūkošanas funkcijas samazinājās un oficiāli aprobežojās ar iekšējo izlūkošanu armijas daļās.

No 1919.gada decembra līdz 1922.gada janvārim Armijas virspavēlnieka štāba iekšējās izlūkošanas Rīgas nodaļu un Iekšlietu ministrijas Politisko apsardzi vadīja Voldemārs Alps. Viņa palīgs bija Pēteris Mārtinsons, kurš

² Latvijas Komunistiskās partijas vēstures apcerējumi, II, 1920. – 1940. – R.: Liesma, 1965. – 26.lpp.

³ Stranga A. Ebreji un diktatūras Baltijā (1926. – 1940.gads) – R.: aut.izd., 1997. – 69.lpp.

⁴ Plašāk par to darbā: Niedre O., Daugmalis V. Slepēnais karš pret Latviju. Komunistiskās partijas darbība 1920. – 1940.gadā. Arhīvi apsūdz. – R.: Totalitārisma seku dokumentēšanas centrs, 1999.

1922.gada janvārī ar iekšlietu ministra P.Berga pavēli pārņēma apsardzes vadību, bet 1923.gada 15.martā to savukārt nodeva savam palīgam Kaktiņam⁵.

1922.gada 1.janvārī Politiskajā apsardzē strādāja 162 darbinieki. Darbojās centrālais aparāts un 6 rajoni: Valmieras ar Cēsu un Rūjienas punktiem, Vecgulbenes ar centru Alūksnē un Domopoles, Vecgulbenes un Kačanovas (Kacēnu) punktiem, Rēzeknes un Viļānu, Ludzas, Kārsavas un Rēzeknes karantīnas punktiem, Liepājas ar Aizputes un Kuldīgas punktiem, Rīgas ar Ventspils, Tukuma, Jelgavas, Bauskas, Madonas, Krustpils punktiem un Daugavpils rajonu⁶. Virknē aprīņu bija tikai punkts ar vienu darbinieku. Par kādu policejisku valsti var runāt, ja viens Politiskās apsardzības (vēlāk Politiskās pārvaldes) ierēdnis pārzina veselu aprīņi?

20.gadu vidū Iekšlietu ministrijas Politiskā apsardze tiek pārveidota par Politiskās policijas pārvaldi, saīsināti – Politpārvaldi.

Tās priekšnieks bija Voldemārs Ozoliņš,

izmeklēšanas nodaļas vadītājs

aģentūras –“–

Rīgas rajona pārzinis

Valmieras rajona pārzinis

Liepājas –“–

Vecgulbenes raj. –“–

Rēzeknes –“–

– Jānis Krūze,
– Jānis Fridrihsons,
– Kārlis Alksnis,
– Jānis Ozoliņš,
– Jēkabs Kuške,
– Pēteris Matvejs,
– Pēteris Skuja,

Jelgavas rajona politiskā pārvalde
Jelgavā, Bisenieku ielā.

20. gadu beigas – 30. gadu sākums.

Foto – Vēsturisks apskats par IeM Politiskās pārvaldes Jelgavas rajona izveidošanu un darbību. – b.v., 1938., 11.lpp.

⁵ Latvijas Valsts vēstures arhīvs, turpmāk – LVVA, 3235.f., 1/2.apr., 894.l., 55.-56.lp.; 896.l., 1.lp.

⁶ LVVA, 3235.f., 1/2.apr., 896.l., 4.lp.

1. Latvijas Republikas pretizlūkošanas struktūra un darbinieki

Daugavpils rajona pārzinis – Kārlis Briedis⁷.

1934.gada 20.aprīlī iekšlietu ministrs izdeva pavēli par Politiskās pārvaldes vadības nodošanu Jānim Fridrihsonam⁸, kurš pirms tam pārzināja Rīgas rajonu. Izmeklēšanas nodaļu turpināja vadīt Jānis Krūze, bet aģentūras nodaļu pēc Fridrihsona vadija Roberts Štiglics.

Pārvaldē bija 7 rajoni:

Rīgas	–	rajona priekšnieks	Artūrs Aprāns,
Jelgavas	–	–“–	Jēkabs Vinters,
Liepājas	–	–“–	Rihards Grinbergs,
Valmieras	–	–“–	Arvīds Ramānis,
Gulbenes	–	–“–	Jānis Rezovskis,
Rēzeknes	–	–“–	Staņislavs Dilāns,
Daugavpils	–	–“–	Otto Kalniņš. ⁹

Pēc PSRS bāzu izveidošanas 1939.gada 16.oktobrī vecākajam sevišķu uzdevumu ierēdnim Vilim Sinkevičam

“...uzdod nodibināt un pagaidām pārvaldīt Ventspils rajonu”,

bet 1940.gada 12.aprīlī Sinkēvičam

“...uzdod nodot Ventspils rajona vadību jaunam rajona priekšniekam Arvīdam Zemītīm”¹⁰.

Fridrihsona 1936.gada 24.novembra ziņojums Iekšlietu ministrijas Administratīvā departamenta direktoram raksturo Politiskās pārvaldes struktūru un funkcijas¹¹:

“Ar šo pagodinās, augsti godātais direktora kungs, ziņot sekojošo: saskaņā ar Politiskās pārvaldes iekārtu visa Latvija ir sadalīta 7 darbības rajonos. Uz katru Politiskās pārvaldes rajonu, ieskaitot prefektūras, caurmērā iznāk 3 apriņķi. Politiskās pārvaldes rajonu vada rajona priekšnieks. Viņa rīcībā atrodas viens izmeklēšanas ierēdnis, apm. 6-8 uzraugi (jaunākie un vecākie kopā) un 1 darbvedis – kopā katrā rajonā no 8 – 12 darbinieku.

1. *Rajona priekšnieka uzdevums ir noorganizēt un vadīt slepeno aģentūru, sekot un apstrādāt visas slepenās pretvalstiskās, kā kreisā, tā labā novirziena un dažādas minoritātu organizācijas. Tieši bez šī darba rajona priekšnieka uzdevums ir noorganizēt plašu informācijas tīklu – jābūt informatoriem katrā pilsētā, miestā, pagastā, rūpniecības uzņēmumā un t.t. Jāseko iedzīvotāju politiskam noskaņojumam, jāņem aktīva dalība visos plašākos sarīkojumos, raugoties šinīs sarīkojumos par politisko drošību.*

⁷ LVVA, 3235.f., 1/2.apr., 879.l., 238.lp.

⁸ Turpat, 837.l., 36.-37.lp.

⁹ Turpat, 879.l., 63.-67.lp.

¹⁰ Turpat, 858/ l.l., 63.lp.

¹¹ Turpat, 896. l., 141.lp.

1. Latvijas Republikas pretizlūkošanas struktūra un darbinieki

2. *Izmeklēšanas ierēdnis skaitās rajona priekšnieka palīgs un rajona priekšnieka prombūtnes laikā izpilda viņa vietu. Viņa uzdevums ir arī palīdzēt rajona priekšniekam augstāk norādītā aģentūras darbā. Bez tam tiešais viņa pienākums ir izveidot likvidācijas*, izmeklēt lietas, pratinot – panākt apcietināto pretvalstisko organizāciju dalībnieku atzišanos un sagatavot lietas tiesai.*

3. *Uzraugu pienākums ir rūpīgi sekot, maskēti izvest ārējo novērošanu pretvalstisko organizāciju darbiniekiem, pēc viņu izsekošanas pēdējos izkratīt un apcietināt; kā atklāti, tā slepeni vākt ziņas par dažādiem pretvalstiskiem elementiem, sarīkojumos sekot pretvalstisko organizāciju atklātai darbībai, uzraudzīt, lai netiktu izmētātas pretvalstiskas proklamācijas un cita līdzīga darbība.*

Viss šis darbs ir ļoti atbildīgs un grūts un attiecīgam rajonam tas jāveic plašā apkārtnē ar rajonā esošo mazo ierēdņu skaitu, kurš, salīdzinot ar ārējo policiju, kaut vai ar viena apriņķa ierēdņu skaitu, ir ļoti niecīgs un bieži vien vienam rajona darbiniekam, lai izpildītu savus pienākumus, nākas apbraukāt plašu rajonu – ap 70 – 80 kilometru.

Lai visu norādīto veiktu, rajonu darbiniekiem nākas strādāt caurmērā 10 līdz 15 stundas dienā, pie kam viņa darbs vienmēr ir atbildības pilns un saistīts ar risku un pašuzupurēšanos.”

Rajonu ietvaros darbojās Politiskās policijas punkti, kuru tīkls aptvēra apriņķus un nozīmīgākās apdzīvotās vietas, bet sevišķi izvērsts bija pie robežas ar PSRS.

Apkopojot Politiskās pārvaldes atskaites par laiku no 1920.gada 1.oktobra līdz 1939.gada 31.decembrim, konstatējam, ka par naidīgu politisku darbību Latvijā aizturētas 21 802 personas. Uzskaitīti aizturēšanas gadījumi. Tā kā daudzus aizturēja vairākas reizes, piemēram, komunistu Jāni Kalnbērziņu un pērkonkrustieti Ernestu Plāķi (junioru) pa 2 reizēm, tad aizturēto cilvēku kopskaits ir mazāks. Tiesas izmeklēšana tika ierosināta pret 8616 personām, bet notiesātas 6205 personas. Bez tam bez tiesas ar administratīvo iestāžu lēmumu tika ieslodzīti 1610 aizturētie. Kopējais politieslodzīto skaits Latvijas cietumos pēc cietumu dokumentiem no 1919.gada septembra līdz 1940.gada maijam bija 16 931 persona. Arī te vairākkārtējs ieslodzījums uzskaitīts katreiz no jauna¹².

Politiskā pārvalde, it sevišķi pēc 1934.gada 15.maija, realizēja plašu politisko uzraudzību un kontroli. Politiskās pārvaldes ikmēneša atskaites, ko praktizēja 30.gadu otrajā pusē, fiksēja samērā sīkas ziņas par režīmam iespējami naidīgām sabiedriski politiskām norisēm, kā arī par masu noskaņojumu. Jāatzīmē, ka ne vienmēr konstatētās naidīgās darbības tika represētas. Masu noskaņojums pārvaldes apkopojumos tika optimizēts režīmam vēlamā virzienā,

* Izdarot arestus.

¹² Niedre O. Solis uz zināšanām // Lauku Avīze. – 1990. – 7.dec.

neatklājot visu informatīvo materiālu, kas bija pārvaldes rīcībā. 1939. un 1940. gadā mēneša atskaites šai ziņā kļūst stipri pesimistiskākas.

Pēdējā sekmīgā Politiskās policijas akcija notika 18. – 19. jūnijā, kad sadarbībā ar karaspēku un aizsargiem izdevās novērst PSRS inspirēto bruņoto uzstāšanos Kārsavas pagastā. Dosim vārdu dokumentam¹³:

*“Ie.M. Ludzas apriņķa priekšnieks. 1940. g. 20. jūnijā. S.20. Ludzā.
Personīgi.
Iekšlietu ministrijas kārtības policijas departamenta direktoram.*

Ziņoju, ka Domeniks Kaupužs, dzim. 1905.g. 4.maijā Kārsavas pag., kas 1935.g.15.oktobrī ar Daugavpils apgabaltiesas spriedumu pēc Sod.lik.71.panta sodīts ar 8 gadiem spaidu darbos, bet saskaņā ar amnestijas likumu 1939.g. no apcietinājuma atbrīvots un š.g. februārī nelegāli aizgājis uz SPRS, š.g.17.jūnijā atgriezies un vakarā Kārsavas pag. Deguševas sādžā 4. kl. pamatskolā, kas atrodas privātā mājā, skolas pārziņa prombūtnes laikā, ar vairāku citu personu līdzdalību, iepriekš nozāģējot divus telefona stubus, tādējādi pārtraucot telefona satiksmi, sarīkojis neatļautu sapulci. Sapulcē piedalījušies apm. 50 personas un tanī turētas pretvalstiskas runas, iznīcinātas valsts vīru ģimenes, tās sadedzinot, ievēlēta kāda komiteja Kārsavas pagasta pašvaldības vietā un musināti sapulces dalībnieki 18.jūnija rītā ierasties Kārsavā izdarīt pagasta pašvaldības pārņemšanu.

18. jūnija rītā plkst. 3-os sākot Domeniks Kaupužs, Juris Apšs, Staņislavs Apšs, Onufrijs Apšs, Antons Ancāns un vēl citi ar draudiem aizsargiem Reinholdam Bērziņam, Mārtiņam Leimanim, Jānim Šaripovam, Mateušam Orinskim (nav bijis mājās), Osvaldam Zanderam un Antonam Ancānam, mežsargiem Jezupam Kokinam un Odumam Rudzišam un Nesteru pasta palīgnodaļas pārzinei Martai Svirskis izdarījuši ieroču piespiedu atņemšanu. Uzskaitītie aizsargi un mežsargi nedzīvo vienkopus, bet gan katrs atsevišķās mājās. Pavisam atņemtas 6 kara šautenes, 3 medību bises, 5 pistoles, 208 kara šauteņu, 34 pistoļu un 7 medību bises patronas.

Domeniks Kaupužs un vēl 13 viņa aktīvākie līdzdalībnieki apcietināti un līdz šim atgūtas 2 pistoles un 18 patronas.

Sadarbībā ar karaspēku, aizsargiem un politisko policiju tiek izdarītas plaša aizdomīgo elementu mītņu, dabisko slēptuvju un apkārtnes mežu pārmeklēšana. Ir cerības atgūt nolaupīto un atrast vēl dažus slapstošos nekārtības rīkotājus, starp kuriem ir Antons Ancāns, Juris, Staņislavs un Onufrijevs Apši.

¹³ Latvijas Valsts arhīvs, turpmāk – LVA, 270.f., 1.apr., 339.l., 2.lp.

1. Latvijas Republikas pretizlūkošanas struktūra un darbinieki

Domeniks Kaupužs noteiktā laikā Kārsavas pagasta valdē nevarēja ierasties, jo tas tika iepriekš apcietināts.

Izziņa turpinās, un tiek sperti visi iespējamie soļi vainīgo apcietināšanai un atņemto ieroču atgūšanai.

Apriņķa priekšnieks:

A. Kārklīšs (paraksts)

Biroja pārzinis:

R. Brāzma (paraksts)”

Pēc Kirhenšteina “tautas” valdības izveidošanas Kaupužs un kompānija tika atbrīvota no apcietinājuma. Domenika Kaupuža iepriekšējās un turpmākās dzīves gaitas ir tik interesantas, ka pie tām vērts pakavēties sīkāk. Kaupužs kā kontrabandists regulāri gāja pāri robežai, bet no 1928.gada, būdams LKP biedrs, partijas uzdevumā. No 1930. līdz 1934.gadam Kaupužs mācījās Maskavā Komunistiskajā Universitātē. 1931.gada jūnijā Strautiņa (Citrona) atvaļinājuma laikā Kaupužs rakstiski¹⁴ sīki un pamatīgi izklāsta PSRS izlūkošanas uzdevumus Latgalē un LKP vietu tajā. Jau Maskavā Kaupužs izceļas ar nedisciplinētību. Salna 1934.gada 11.decembrī rakstīja:

“Kļaviņš (pieņemtais uzvārds) – Kaupužs. Ļoti nenosvērts. Pie robežas gaidot 8 dienas, protestējis, ka netiekot ārā un turot šos kā lopus (“bez sievietēm”). Arī Maskavā bieži izgājis no mājām un ļoti “vilcis” pie “simpātijām””¹⁵

Padomju Latvijā Kaupužs kļuva par faktisko “Latgales Taisnības”, kas iznāca dialektā Daugavpilī, redaktoru. Skandāls izcēlās 1941.gada janvārī, kad Kaupužs kopā ar avīzes līdzstrādnieku Jezupu Laganovski, protestējot pret latgaliešu pārstāvju neizvirzīšanu PSRS AP deputātu kandidātos 12.janvāra vēlēšanās, sagatavoja rakstu ar aicinājumu nepiedalīties vēlēšanās. Kaupužu izslēdza no partijas. Nelīdzēja LK(b)P Abrenes apriņķa komitejas protests un Kaupuža apelācija LK(b)P plēnumam. Partijā Kaupužu atjaunoja kara gados, kad viņš kļuva par partizānu vienības komisāru. 1946.gadā sekoja jauns skandāls, jo aprīlī Kaupužs kopā ar partijas darbiniekiem Larioнову un Petrovu organizēja sapulces Pleskavas apgabalam pievienotajos Pitalovas un Kačanovas rajonu ciemos, prasot to no jauna pievienošanu Latvijai. Larionovu un Petrovu arestēja, bet Kaupužam no aresta izdevās izvairīties un nosūtīt plašu ziņojumu VK(b)P CK sekretāram Maļenkovam ar sūdzību par bijušo partizānu vajāšanām abos rajonos, varmācīgu kolektīvizāciju, dažādām saimnieciskām nevēdzībām. Sūdzības izskatīšana novilcināja Kaupuža personīgās lietas izskatīšanu, un viņš tika cauri ar partijas sodu, beigdams savu dzīvi kā personālais pensionārs.¹⁶

¹⁴ Latvijas Valsts arhīva sociālpolitisko dokumentu nodaļa, turpmāk – LVA PA, 54.f., 1.apr., 4492.l., 33. – 34.lp.

¹⁵ Turpat, 70.lp.

¹⁶ LVA PA, 101.f., 9.apr., 98.l., 121.-126.lp.

Jānis Fridrihsons-Skrauja.
Latvijas Iekšlietu ministrijas Politiskās policijas
pēdējais priekšnieks.

Foto – LVA, 1986.f., 1.apr., 43894.l.

policijas pārvaldes kartotēkas uzziņas:

1940. gada 27. jūlijā:

“Kārklīņš Vilis Jāņa d., dzimis 1890.g. 14.jūlijā Tīrzas pag., dzīvo Ludzā Saules ielā, lielinieku laikā Latvijā bijis sarkanarmijas virsnieks, (...) sastāvējis pulkveža Brieža grupā Ribinskā. Vēlāk viņš apcietināts un noturēts cietumā līdz miera līgumam ar Latviju, kad viņš kā ķīlnieks arī apmainīts. Kārklīņš darbojies Padomju Krievijā latviešu patriotu pulciņā un veicinājis latviešu atgriešanos dzimtenē”¹⁸

1940. gada 8.augustā:

“Krastiņš, Jānis Jāņa d., dzimis 1903.g. 8.aprīlī Lietuvā, dzīvo Rīgā, Sarkanarmijas ielā 91, 1934.gada sākumā bijis organizācijas “Pērkonkrusts” 80.bloka dalībnieks”¹⁹

Kopumā Politiskās policijas pārvalde 1940.gada vasarā parādīja, ka tai kļuvušas svešas Latvijas nacionālās intereses un ka tā kļuvusi par algotņu komandu. To pierāda daudzu slepeno materiālu nodošana okupācijas varas iestādēm, kā arī aktīvā pārvaldes aparāta izmantošana pērkonkrustiešu un citu nacionālistu arestiem 1940.gada jūlija sākumā. Arestēja daudzus istus un iedomātus pērkonkrustiešus, piemēram, Ernestu Brastiņu¹⁷. Moku ceļos Staļina nāves nometnēs aizgāja cietumā ieslodzītie 1938.gadā notiesātie pērkonkrustieši.

Politiskās policijas kartotēkas tika plaši izmantotas, arestējamo sarakstus sastādot. Nav jāpūlas meklēt šo sarakstu sastādītājus Maskavā, tiem materiālus sagādāja tepat Rīgā Fridrihsona kunga bijušās iestādes darbinieki.

Ieskatam divas Politiskās

¹⁷ LVVA, 3235.f., 1/22.apr., 915.l.

¹⁸ Turpat, 1/2.apr., 880.l., 312.lp.

¹⁹ Turpat, 485.lp.

Tādu uzziņu ir daudz. Visas tās parakstījis Politiskās policijas pārvaldes kartotēkas darbvedis Rūdolfš Puķīts, kurš līdzīgas izziņas parakstījis arī 1939. un 1938.gadā. 1940.gada 9.augustā izziņu pirmo reizi paraksta darbvedis D.Opincāns.²⁰ 1940.gada 19.augustā Opincāns paraksta Valsts drošības pārvaldes kartotēkas uzziņu. Puķīts 1941.gada 23.maijā par savu darbību iepriekšminētajā kartotēkā tiek arestēts.²¹

Politiskās pārvaldes priekšnieks Jānis Fridrihsons-Skrauja 1940.gada jūnijā burtiski izpildīja Kārļa Ulmaņa publisko norādījumu: "Paliks katrs savā vietā", – un nodeva okupācijas varas pārstāvjiem daļu savas iestādes materiālu, pēc aresta sniedza plašas ziņas par tās darbību. Okupācijas varas orgāniem nepadevās aģentūras

daļas vadītājs Roberts Štiglics, kuram izdevās paslēpt daļu materiālu un izvairīties no aresta. Vairāki arestētie rajonu priekšnieki izdeva savu aģentūru. Okupācijas orgāni Štiglica meklēšanai veltīja lielu vērību. 1941.gada 4.februārī arestēja Štiglica radniekus Lizbeti un Krišjāni Puteņus, kuri "slēpa no valsts drošības orgāniem viņa atrašanās vietu".²²

No 664 Latvijas pretizlūkošanas darbiniekiem, kuri, pēc nepilnīgām ziņām, tika pakļauti padomju okupācijas varas represijām²³, 603 vai nedaudz vairāk par 90 % arestēja 1940.–41.gadā. Viņi tika nošauti vai gāja bojā staļiniskajās nāves nometnēs. Par aresta un sodīšanas motīviem norādīja darbību Latvijas Republikas pretizlūkošanas institūcijās.

Vilhelms Mamis, dz. 1904. g.
Latvijas armijas izlūkdienesta darbinieks.
Foto – LVVA, 5601.f., 1.apr., 4032.l., 3.lp.

²⁰ Turpat, 575.lp.

²¹ No NKVD līdz KGB. Politiskās prāvas Latvijā 1940. – 1986. Noziegumos pret padomju valsti apsūdzēto Latvijas iedzīvotāju rādītājs. Rudites Viksnes un Kārļa Kangeras redakcijā. – Latvijas Vēstures institūta apgāds, 1999. – 608 lpp.

²² Turpat, 615. lpp.

²³ Skat. pielikumu.

Augustā Politiskās policijas dokumentācijā sāka valdīt krievu valoda, bet vadošajos posteņos stājās krievvalodīgie padomju speciālisti “zapļečnih ģel”. Ilustrācijai – 1940.gada 24.augustā sastādītais Apes garnizona priekšnieka pulkvežleitnanta Kārļa Kārļa d. Vidiņa dzīvokļa kratīšanas protokols²⁴, kas sastādīts krievu valodā:

“Kratīšanas protokols

1940. g. 24.augustā.

Valsts Drošības pārvaldes Valmieras nodaļas priekšnieks Solovjovs uz Iekšlietu departamenta Rīgas Valsts drošības pārvaldes ordera Nr.18453 pamata izdarīja kratīšanu Apes garnizona priekšnieka pulkvežleitnanta Kārļa Kārļa d. Vidiņa dzīvoklī Apē, Pasta ielā Nr.8. Kratīšanā bija klāt Latvijas tautas armijas pārstāvis 8.Daugavpils pulka štāba priekšnieks apakšpulkvedis²⁵ Andrejs Siliņš. Kratīšanā nekas netika atrasts.

Kratīšanu izdarīja:

*Valsts Drošības pārvaldes Valmieras nodaļas priekšnieks
Solovjovs /paraksts/.*

*Valsts Drošības pārvaldes Valmieras operatīvie līdzstrādnieki²⁶
Lapiņš /paraksts/ Lokins /paraksts/.*

*Kratīšanā bija klāt 8. Daugavpils pulka štāba priekšnieks apakšpul-
vedis
A.Siliņš /paraksts/.*

Kratāmais: pulkvežleitnants²⁷ Vidiņš /paraksts/.”

Atšķirībā no teritoriālā korpusa tautas armijas virsnieka dzīvokļa kratīšanā atbilstoši Latvijas armijas reglamentam piedalījās augstākstāvošas priekšniecības pārstāvis.

Apsardzības ministrijas Informācijas daļu 1919.gada pirmajā pusē sāka veidot kapteinis Sergejs Staprāns. 1919.gada maijā ar Durbes komandantu kapteini Ozoliņu, kapteini Voldemāru Beķeri un vēl dažiem virsniekiem Staprāns aizturēja Andrievu Niedru, piespiežot parakstīt iesniegumu par atkāpšanos no vācbaltiešu izveidotās valdības galvas posteņa. Tā tika izjaukts mēģinājums piespiest Tautas Padomi apstiprināt pēc 16.aprīļa apvērsuma izveidoto valdību. No 1919.gada otrās puses līdz 1921.gadam Latvijas armijas virspavēlnieka štāba Izlūkošanas nodaļu vadīja kapteinis Voldemārs Beķeris.

20. gados armijas izlūkošanu un pretizlūkošanu nodrošināja Latvijas armijas štāba Operatīvās daļas izlūkošanas nodaļa, vēlāk 3.nodaļa, ko vadīja toreizējais kapteinis, vēlākais armijas štāba priekšnieks ģenerālis Hugo Rozenšteins, bet ilgāku laiku aizstāja virsleitnants, vēlāk pulkvežleitnants Aleksandrs Vinters.²⁸

²⁴ LVVA, 1474.f., 1.apr., 1154.l., 456.lp.

²⁵ Tā tekstā.

²⁶ Tā tekstā.

²⁷ Tā tekstā.

²⁸ Latvijas armijas augstākie virsnieki 1918. – 1940. Biogrāfiskā vārdnīca. – R.: LVVA, 1998. – 400.-401., 492.-493.lpp.

Arveds Lulla, dz. 1900. g.
Latvijas armijas izlūkdienesta darbinieks.
Foto – LVVA, 5601.f., 1.apr., 3944.l., 2.lp.

nodaļas (iekšējā izlūkošana) priekšniekam pulkvežleitnantam Indriķim Kreicam bija 2 palīgi: kapteiņi Kārlis Gūtmanis un Eduards Kārklīšs, bet III nodaļas (radioizlūkošana) priekšniekam pulkvežleitnantam Pēterim Kažmeram 2 palīgi – kapteiņi Fridrihs Burka un Kārlis Porietis. Daļas štatos kā kara aģenti, pēc tagadējās terminoloģijas – militārie atašeji – strādāja: Polijā un Rumānijā, bet no 1939.gada novembra Zviedrijā, Norvēģijā un Somijā pulkvedis Grigorijs Ķikkuls, Vācijā un Ungārijā – pulkvedis Aleksandrs Plensners, Lielbritānijā un Francijā pēdējais aģents bija pulkvežleitnants Oskars Kalniņš, kurš 1939.gada jūlijā aizgāja pensijā, Padomju Savienībā – Kārlis Lejiņš, Lietuvā – pulkvežleitnants Viktors Deglavs, Igaunijā – pulkvežleitnants Voldemārs Veiss.³²

1929.gada septembrī šī nodaļa tika pārveidota par Armijas štāba Operatīvās daļas Informācijas nodaļu, no 1934.gada – Informācijas daļu. Līdz 1939.gada jūnijam to vadīja pulkvedis Grigorijs Ķikkuls.²⁹ No 1928. līdz 1934. gadam par Informācijas nodaļas priekšnieka vietnieku strādāja pulkvežleitnants Otto Cielēns.³⁰ 1939.gada 30.jūnijā par Informācijas daļas priekšnieku iecēla pulkvežleitnantu, no 1939.gada 11.novembra pulkvedi Frici Celmiņu.³¹

1940.gada aprīlī Informācijas daļas vadībā bija daļas priekšnieka vietnieks un I nodaļas (ārējā izlūkošana) priekšnieks pulkvežleitnants Andrejs Blaus ar 4 palīgiem: kapteiņiem Pēteri Blaumani, Nikolaju Galdiņu, Teodoru Kārklīņu un Kārli Pumpi; II

²⁹ Latvijas armijas augstākie virsnieki.. – 281.-282. lpp., Ķikuļa uzvārdu dokumentos 30. gadu beigās raksta atbilstoši mainītajiem pareizrakstības likumiem "Ķikulis", turpretī viņš pats visos dokumentos parakstās "Ķikkuls".

³⁰ LVA. Okupācijas varu politika Latvijā 1939.-1991. Dokumentu krājums. – R.: Nordik, 1999. – 134.-135.lpp.

³¹ LVVA, 5601.f., 1.apr., 1134.l., 2.lp.

³² LVVA, 1474.f., 1.apr., 1604.l., 37., 68.lp.

Informācijas daļas aģentūru pārzināja brīvīguma darbinieks Nikolajs Linde, kurš, pēc E. Stabiņa apkopotajām trimdas latviešu publikācijām,

“pēc kara sadarbojies ar čeku un strādājis PSRS izlūkdienesta štābā Karlhorstā, Austrumberlinē”.³³

1940.gada 12.jūnijā Celmiņš pavadīja armijas komandieri un kara ministru ģenerāli Berķi viņa pēdējā vizītē uz PSRS, kur abiem ļāva pārliecties par “lielā kaimiņa” gatavību iebrukt Latvijā. 1940.gada jūnija otrajā pusē Celmiņš nodrošināja Informācijas daļas dokumentu iznīcināšanu.

Mūsu rīcībā ir pulkveža Celmiņa apstiprināts dokuments:³⁴

“Akts Nr. 1.

Komisijas sapulcēšanās pamats:

Armijas štāba Informācijas daļas priekšnieka rīkojums no 16.jūnija 1940.g.

Komisijas sastāvs: priekšsēdētājs – armijas štāba informācijas daļas pulkv.-leitn. Kreics, locekļi tās pašas daļas kapteinis Gūtmanis un virsleitnants Krūze.

Komisijas uzdevums: konstatēt lietas, kuras pie pašreizējās darbības nevajadzīgas un iznīcināmas.

Komisijas atzinums: atzīt par nevajadzīgām sekošas lietas:

Kārlis Lejiņš, dz. 1891. g. Kara aģents PSRS.

Foto – LVVA, 5601.f., 1.apr., 3674.l., 40.lp.

³³ Latvijas armijas izlūkdienests. Īss dienesta vēstures apskats. – R.: Junda, 1997. – 51.lpp. Linde oficiāli PSRS Iekšlietu ministrijas dienestā stājās 1940.gadā pēc padomju okupācijas, saņēma pasi uz Nikolaja Kārļa dēla Krigera vārda ar pierakstu Ufā un Maskavā. 1948.gada martā Lindi arestēja, 1949.gada 23.jūlijā PSRS Valsts Drošības komitejas Sevišķā apspriede viņu notiesāja uz 25 gadiem un ievietoja “sevišķā nometnē” Irkutskas apgabalā, kur 1956./1957.gadā tiek izlemts jautājums par Lindes atbrīvošanu. Tālākas ziņas par Lindes likteni nav izdevies atrast. – LVA, 1986.f., 2.apr., 10767.l., I – II sējums.

³⁴ LVVA, 1474.f., 1.apr., 1659.l., 190.lp.

Nikolajs Galdiņš, dz. 1902. g.
Latvijas armijas izlūkdienesta darbinieks.
Otrā pasaules kara laikā 19. div. pulka
komandieris.

Foto – LVVA, 5601.f., 1.apr., 1635.l., 4.lp.

1940.gada septembrī iecēla par teritoriālā korpusa izlūkošanas daļas priekšnieku, 1941. gada jūnijā arestēja, bet oktobrī Noriškā piesprieda nāves sodu, ko izpildīja 1942.gada 15.martā.³⁵ Pēteris Kažmers tika pārskaitīts par teritoriālā korpusa 183.divīzijas štāba izlūkošanas nodaļas priekšnieku, arestēts 1941.gada jūnijā un nošauts 1942.gada 20.martā.³⁶

Informācijas daļai bija pakļauti divīziju, pulku un tiem pielīdzināto daļu izlūkošanas virsnieki. Labākai darbības koordinācijai pierobežā izvietoto divīziju darbības teritorijā pārējo karaspēka daļu izlūkošanas virsnieki operatīvā ziņā bija pakļauti attiecīgās divīzijas izlūkošanas virsniekam. Šo kārtību stingri ievēroja, un, kad Daugavpilī izvietotā Jātņnieku pulka štābā kāds izlūkošanas virsnieks atteicās pakļauties Zemgales divīzijas štāba sevišķu uzdevumu virsniekam kapteinim Jānim Zandersonam kā zemākam pakāpē, viņš tika nomainīts. Jānis

1. Ienākušie raksti no Kurzemes, Vidzemes, Latgales, Zemgales divīzijām, Artilērijas inspektoram pakļautām daļām, Tehniskām daļām un Flotes: 1937., 1938., 1939., 1940.gadā – 7 aktis.

2. Sarakste par uzvārda maiņu 1940.gadā – 1 akts.

3. Instrukcijas un rīkojumi: 1937., 1938., 1939. un 1940.gadā – 1 akts.

4. Gadījumu saraksts: 1937., 1938., 1939. un 1940.gadā – 1 akts.

5. Ziņas par izbraucējiem uz ārzemēm: 1937., 1938., 1939. un 1940.gadā – 1 akts.

6. Atsauksmes: 1937., 1938., 1939. un 1940.gadā – 2 aktis.

7. Saņemto un nosūtīto rakstu grāmatas: 1937., 1938. un 1939.gadā – 5 grāmatas. Šinī aktā minētās aktis un grāmatas iznīcinātas, sadedzinot komisijas klātbūtnē”.

1940. gada 24.jūlijā Celmiņš nošāvās, Andreju Blauu

³⁵ Latvijas armijas augstākie virsnieki.. – 110.lpp.

³⁶ Turpat, 246. – 247.lpp.

Zandersons šajā postenī bija no 1931.gada līdz okupācijai. Informācijas daļas priekšnieka pulkveža Celmiņa 1939.gada novembrī parakstītajā atestācijā par 1939.gadu lasām:

*“Kā pretizlūkošanas virsnieks ļoti ātri un labi orientējas dažādos sarežģītos dienesta apstākļos, pildot dienesta pienākumus ar centību, darba mīlestību un pēc labākās sirdsapziņas”.*³⁷

Latgales divīzijā līdzīgas funkcijas no 1926.gada līdz 1934.gadam veica plašākai sabiedrībai pazīstamākais pulkvedis, toreiz virsleitnants Roberts Osis, kurš 1935.gadā kļuva par armijas komandiera adjutantu.³⁸

Kurzemes divīzijā no 1931. līdz 1935.gadam izlūkošanas darbu vadīja divīzijas štāba operatīvās nodaļas adjutanta palīga postenī Vilhelms Bode.³⁹

Visu trīs iepriekšminēto divīziju izlūkošanas virsnieku dubulto pakļautību apliecina arī citi virsnieku ikgadējo atestāciju dokumenti.⁴⁰

Pulkos un tiem pielīdzinātās karaspēka daļās izlūkošanas darba pārzinātāji ne vienmēr bija pietiekami nopietni izvēlēti un sagatavoti. Lielas nepatīkšanas bija Zemgales artilērijas pulka virsleitnantam Jānim Priedem, kurš 1937.gadā iereibis ar kareivjiem centās risināt visai primitīvas provokatoriskas sarunas. Priede tika apcietināts un izmeklēšanā paskaidroja:

*“Savā laikā, kad es vēl dienēju Vidzemes artilērijas pulkā, es biju izlūkošanas virsnieks, un, lai noskaidrotu savu sarunu biedra uzskatus, es mēdzu izteikties tā, kā es pats nedomāju, bet tā, kā esmu iedomājies domājam savu sarunu biedru.”*⁴¹

Maksimiliāns Ercdorfs-Kupfers, dz. 1892. g.
Latvijas robežapsardzes aģentūras daļas vadītājs.

Foto – LVVA, 5601.f., 1.apr., 1635.l., 4.lp.

³⁷ LVVA, 5601.f., 1.apr., 7224.l., 62.lp.

³⁸ Latvijas armijas augstākie virsnieki, 346. – 347.lpp.

³⁹ LVVA, 5601.f., 1.apr., 840.l.

⁴⁰ LVVA, 1474.f., 1.apr., 889.l., 119. – 120.lp.

⁴¹ LVVA, 3404.f., 4.apr., 263.l., 44.lp.

Jānis Dubults, dz.1908. g.

Latvijas armijas izlūkdienesta darbinieks.

Foto – LVVA, 5601.f., 1.apr., 1437.l., 2.lp.o.p.

meklēšanas lietā.⁴² 1940.gada beigās un 1941.gada sākumā pratināšanās Zandersonu kā ievērojamu izlūkošanas darbinieku raksturo viņa padotie: 11.Dobeles kājnieku pulka štāba sevišķu uzdevumu virsnieks Ādolfs Čukurs, pierobežas punkta vadītājs Jānis Bergmanis, izlūkošanas darbinieks Roberts Ritums, kurš apliecina, ka līdz 1940.gada vidum Zandersona vadībā strādājis, 1940.gada 1.decembrī Minskā arestētais Zandersona nosūtītais aģents Paškevičs. 1940.gada 27.decembrī Zandersona piedalīšanās PSRS aģentu Alfona Novika (1940.gadā LPSR Iekšlietu Tautas komisārs), Fridrihsona, Matisona un Čaules atmaskošanā un arestēšanā izdeva bijušais Politiskās policijas Daugavpils rajona pārzinis Staņislavs Dilāns. 1941.gada 11.janvārī pratināšanā Zandersona lomu izlūkošanā sīki raksturoja bijušais Latvijas armijas štāba priekšnieks ģenerālis Mārtiņš Hartmanis, norādot: “slepenos aģentus attiecīgi zin Zandersons”.

Zandersons no armijas tika atvaļināts 1940.gada jūlijā, dzīvoja savā saimniecībā Tukuma apriņķa Vecmoku pagastā un no aresta ilgāku laiku izvairījās, jo iekļāvās uz Vāciju repatriējamo sarakstos. Nezināmu iemeslu dēļ

Kā liecina dokumenti, Zemgales divīzijas sevišķu uzdevumu virsnieks vadīja izlūkošanu Polijas un PSRS pierobežas rajonos, bet Latgales divīzijas – attiecīgajās PSRS teritorijās. Pierobežas izlūkošanu nodrošināja tur izvietotie punkti. Plašākas ziņas saglabājušās par Indras un Zilupes punktu darbību.

Galvenais uzdevums tomēr bija pretizlūkošana. Par tās akcijām saglabājušās daudzas netiešas dokumentāras liecības. Padomju okupācijas orgāni armijas izlūkošanas dokumentu trūkumu atvietoja ar pretizlūkošanas darbinieku nežēlīgu pratināšanu.

Ieskatīsimies Zemgales divīzijas štāba sevišķu uzdevumu virsnieka kapteiņa Jāņa Rūdolfa Zandersona vairāk nekā 400 lapu biezajā iz-

⁴² LVA, 1986.f., 1.apr., 41214.l.

1. Latvijas Republikas pretizlūkošanas struktūra un darbinieki

Nikolajs Linde. N. Lindes pase, kuru PSRS varas iestādes 40. gados viņam izdeva uz N. Krīgera vārda
 LVA, 1986. f., 2. apr., 10767. l., 181., 183. lp.

1. Latvijas Republikas pretizlūkošanas struktūra un darbinieki

repatriācija 1941.gada februārī nenotika, un J.Zandersonu 1941.gada 27.februārī sievas darba vietā Tukuma apriņķa Jaunpils skolā arestēja. Sākumā viņu pratināja čeka Rīgā, bet 1941.gada aprīļa sākumā pēc PSRS VDTK vietnieka Kobulova rīkojuma etapēja uz Maskavu, kur nodeva PSRS Aizsardzības TK 3.pārvaldes izmeklēšanas daļai.

"УТВЕРЖАЮ"

ЗАМ.МИНИСТРА ГОСБЕЗОПАСНОСТИ СССР
Генерал-лейтенант

/ГОГОЛЬЦОВ/

" " июня 1949 года

ОБВИНИТЕЛЬНОЕ ЗАКЛЮЧЕНИЕ

по следственному делу № 1128
об обвинении ЛИНДЕ Николая Карло-
вича в преступлениях, предусмотренных ст.ст. 58-б ч. 1 и 58-10
УК РСФСР.

МГБ СССР 13 марта 1949 года за шпионскую деятельность и антисоветскую агитацию был арестован бывший официальный сотрудник латвийской разведки ЛИНДЕ Николай Карлович.

Следствием по делу установлено, что ЛИНДЕ Н.К. во время гражданской войны участвовал в боях против Красной Армии, за что правительством буржуазной Латвии был награжден орденом "трех звезд IV степени".

Демобилизовавшись из армии, ЛИНДЕ поступил на службу в информационный отдел штаба латвийской армии, где с 1921 по 1940 год руководил агентурой контрразведки.

ЛИНДЕ проводил вербовочную работу и с помощью агентурой выявлял иностранных, главным образом, советских разведчиков на территории Латвии. Кроме того, для проведения шпионской работы на территории Советского Союза ЛИНДЕ завербовал одиннадцать агентов, часть из которых после заборски их в СССР была арестована органами ОГПУ и осуждена.

Наряду с этим, ЛИНДЕ вел следствие по делам на арестованных советских разведчиков.

/д.д. 84-96, 110, 302; том 1; 2-43, 49, 50, 73, 77 том II./

В 1940 году, с занятием частями Красной Армии ряда стратегических пунктов на территории Латвии, ЛИНДЕ с помощью агентов и подчиненных ему официальных сотрудников латвийской контрразведки собирал шпионские сведения о Красной Армии.

/д.д.л. 125-128 том 1; 54, 57-59, 83 том II./

N. Lindes apsūdzības slēdziens.

LVA, 1986. f., 2. apr., 10767. l., 181., 183. lp.

1. Latvijas Republikas pretizlūkošanas struktūra un darbinieki

Plašie pratināšanas protokoli liecina par Zandersona cīņu arī cietumā. Viņš aizbildinās ar cietumā pratināšanas laikā zaudēto atmiņu, Latvijas armijas izlūkošanas sistēmu, kur uzvārdi nav fiksēti, min, ka daudzi cilvēki, ar kuriem viņš kontaktējies, esot atmiņā pilnīgi sajaukti. Maskavā viņš ved ļoti bīstamu spēli ar pratinātājiem, stāstot par mistisku organizāciju teritoriālajā korpusā, kura kara gadījumā ar Vāciju plānojot bruņotu sacelšanos Rīgā, par ziņām, ko ieguvis no pulkveža Ķikuļa par Latvijas aģentiem Sarkanās armijas Izlūkošanas pārvaldē. Konkrētus cilvēkus viņš nenosauc, aizbildinoties, ka tos nezin. 1941.gada 6.jūlijā Maskavas kara apgabala kara tribunāls piesprieda Zandersonam nāves sodu. 1941.gada 23.jūlijā PSRS Augstākās tiesas kara

- 3 -

Изобличается показаниями арестованных: ЛИБЕРТА Ф.М., ВИНТЕРА И.И., ПИЛСКАЛИ И.И. и других, в числе 21 человек.

Руководствуясь ст. 308 УПК РСФСР и циркуляром № 11 от 14 сентября 1947 года следственное дело № 1128 по обвинению ЛИНДЕ Н.К. направить на рассмотрение Особого Совещания при МГБ СССР, предложив применить в отношении ЛИНДЕ Николая Карловича меру уголовного наказания - ДВАДЦАТЬ ПЯТЬ лет ИТЛ.

Обвинительное заключение составлено "20" июня 1949 года, в городе Москве.

ПОМ.НАЧ.ОТД.СЛЕДОТДЕЛА 2 ГЛ.УПР.МГБ СССР
М а й о р /ПАНКРАТОВ/

НАЧ.ОТД.СЛЕДОТДЕЛА 2 ГЛ.УПР.МГБ СССР
М а й о р /КАЗАНСКИЙ/

"СОГЛАСЕН": НАЧ.СЛЕДОТДЕЛА 2 ГЛАВНОГО УПР. МГБ СССР
Полковник /ЗИМЕНКОВ/

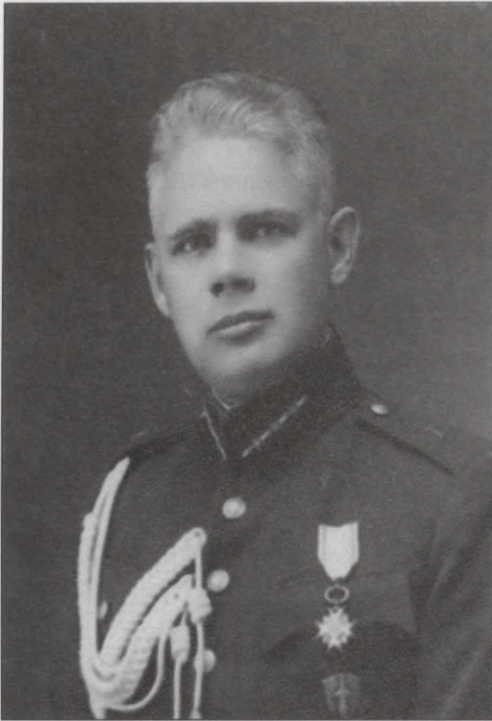
НАЧАЛЬНИК 2 ГЛАВНОГО УПРАВЛЕНИЯ МГБ СССР
Генерал-майор /ШЕЛОВАНОВ/

СПРАВКА: Обвиняемый ЛИНДЕ Н.К. арестован 13 марта 1948 года, содержится под стражей в Лефортовской тюрьме. Вещественных доказательств по делу нет.

ПОМ.НАЧ.ОТД.СЛЕДОТДЕЛА 2 ГЛ.УПР.МГБ СССР
М а й о р /ПАНКРАТОВ/

N. Lindes apsūdzības slēdziens.

LVA, 1986. f., 2. apr., 10767. l., 181., 183. lp.

Jānis Rūdolfs Zandersons, dz. 1903. g.
Latvijas armijas izlūkdienesta darbinieks.

Foto – LR SAB TSDC arhivs

kolēģija noraidīja sprieduma kasāciju un 10.augustā Ulrihs parakstīja rīkojumu nekavējoties izpildīt nāves sodu. Tomēr pratināšana acimredzot turpinājās, un tikai 1941.gada 16.oktobrī Maskavas paniskās evakuācijas laikā nāves sods tika izpildīts.

PSRS Augstākā tiesā rehabilitācija nav notikusi, Latvijā Jānis Zandersons "reabilitēts" tikai 1993.gada 15.decembrī.

Latvijas armijas vadība izmantoja savu relatīvo patstāvību un disciplinēto nacionālistiski audzināto virsnieku kadrus, saglabājušās armijas štāba institūcijas, kā arī to, ka Kirhenšteina valdībā kara ministrs bija viens no kalpakiešu vadītājiem ģenerālis Roberts Dambītis. Visi šie apstākļi ļāva ilgāk saglabāt armijas organizāciju, pasargāt to – daļēji pat pēc teritoriālā korpusa

izveidošanas – no LKP ietekmes.

1940.gada 17.jūnijā, dienas otrajā pusē, Latvijas armijas komandieris ģenerālis Krišjānis Berķis un armijas štāba priekšnieks ģenerālis Hugo Rozenšteins izdeva apkārtrakstu "Armijas štāba audzināšanas daļai (visiem divīziju un pulku komandieriem un kara iestāžu priekšniekiem)"⁴³. Tajā armijas vadība izskaidro notikušo. Izklāsts ir plašāks nekā Kārļa Ulmaņa radiatoruna un faktiski pēdējais, ko dod aizejošās varas pārstāvji. Citēju dažas apkārtrakstā minētās atziņas:

"Eiropas kara norises iespaidā Padomju Savienība nākusi pie atzinuma, ka nolūkā saglabāt mieru Baltijas jūras austrumu piekrastē un vispār Eiropas austrumos, nepieciešams savstarpējās palīdzības pakta paplašināt, paredzēt tajā Padomju Savienībai tiesības:

1. Palielināt Padomju garnizonu skaitu un lielumu Latvijā;
2. Prasīt tādas valdības konstruēšanu Latvijā, kas pēc Padomju Savienības atzinuma būtu spējīga un gatava izvest dzīvē papildinātā savstarpējās palīdzības pakta prasības.

⁴³ LVVA, 1474.f., 1.apr., 3084.l., 60.lp.

Augšā minētās papildu tiesības Padomju Savienība pieprasījusi ne vien no Latvijas, bet arī no pārējām Baltijas valstīm, izejot, kā jau minēts, no ārējās drošības viedokļa. Palielināto garnizonu iekšējā drošība savukārt prasa lielākas garantijas no Baltijas valstu valdību puses, ar ko arī izskaidrojama Padomju Savienības prasība pēc valdību pārveidošanas. Kāda šī pārveidošanās būs, to rādīs nākotne. Katrā ziņā paktā krasi pasvītrots princips par neiejaukšanos mūsu valsts iekšējā politikā paliek spēkā arī turpmāk.

Tā kā Padomju Savienība jaunās prasības izvirzījusi pēkšņi, tās var atstāt mūsu nenosvērtākā pilsoņu daļā nospiedošu iespaidu un vienā otrā var mazināt vai pat

iznīcināt ticību mūsu valsts un tautas nākotnei. Tomēr, aukstasinīgi apsverot stāvokli, jāatzīst, ka pašreiz nav nekāda pamata pārspilēt lietas būtību un zaudēt pašāvību. Lai atceramies tikai pagājušā gada rudeni, kad jaunais stāvoklis daudzus izsauca bažas, bet turpmākie piedzīvojumi pierādīja, ka pirmie iespaidi ir bijuši maldīgi. Jādomā, ka tāpat būs arī tagad. Kaut gan nav šaubu, ka jaunie apstākļi būs sarežģītāki nekā līdzšinējie, bet daudz kas tanīs atkarāsies no mums pašiem, sevišķi no ikviena, kas nolikti atbildīgos amatos un kam jārāda priekšzīme citiem. (...)”

Pulkvežleitnants Aperāts 1941.gada beigās norādīja uz ģenerāļa Rozenšteina viedokli par Latvijas kapitulācijas cēloņiem, ko viņš izteicis “pie pirmās satikšanās. Lietuvas kapitulācija 15.jūnijā atsedza visu Latvijas dienvidu robežu ar Lietuvu. Tas mūsu armijai vairs nebija pa spēkam”.⁴⁴

1940.gada 17.jūlijā armijas komandieris ģenerālis Roberts Kļaviņš un štāba priekšnieka pienākumu izpildītājs ģenerālis Mārtiņš Jeske izdeva pavēli:

Ādolfs Arnolds Čukurs, dz. 1903. g.
Latvijas armijas izlūkdienesta darbinieks.
Foto – LVVA, 5601.f., 1.apr., 1239.l., 18.lp.o.p.

⁴⁴ Latviešu karavīrs Otrā pasaules kara laikā. Dokumentu un atziņu krājums, 1.sēj. – Minstere: Daugavas vanagi, 1970. – 92.lpp.

№ 23

**СЛУЖЕБНАЯ ЗАПИСКА КОМАНДУЮЩЕГО ВОЙСКАМИ БОВО
НАРКОМУ ОБОРОНЫ [СССР] МАРШАЛУ СОВ[ЕТСКОГО]
СОЮЗА С.К.ТИМОШЕНКО**

б/н
21 июня 1940 г.
гор. Минск

Совершенно секретно
Особо важное

Существование на одном месте частей Литовской, Латвийской и Эстонской армий считаю невозможным.

Высказываю следующие предложения:

Первое. Армии всех 3-х государств разоружить и оружие вывести в Сов[етский] Союз.

Второе. или После чистки офицерского состава и укрепления частей нашим комсоставом – допускаю возможность на первых порах – в ближайшее время использовать для войны части Литовской и Эстонской армий – вне БОВО, примерно – против румын, авганцев и японцев.

Во всех случаях латышей считаю необходимым разоружить полностью.

Третье. После того как с армиями будет покончено, немедленно (48 часов) разоружить все население всех 3-х стран.

За несдачу оружия расстреливать.

К выше перечисленным мероприятиям необходимо приступить в ближайшие дни, чтобы иметь свободу рук, – для основной моборганизационной подготовки округа.

Для проведения вышеуказанных мероприятий БОВО готов, лишь прошу приказ по мероприятиям дать за 36 часов до начала действий⁴⁵.

Генерал-полковник
танковых войск

Д.Павлов

РГВА. Ф.33987. Оп.3. Д.1279. Л.60 (об). Рукопись на типографском бланке: "Командующий войсками БОВО". Подлинник, автограф. Имеется помета: "Написано лично от руки 1 экз. для Нар. комиссара обороны. 21.6.40. 12 час. 15 мин."

PSRS okupācijas karaspēka Baltijā pavēlnieka, Baltkrievijas atsevišķā kara apgabala komandiera D. Pavlova ziņojums PSRS Aizsardzības tautas komisāram S. K. Timošenko par Latvijas armijas bīstamību.

1941 год, Кн. I, М., 1998. – 44.–45. lpp.

*"Pārtraukt pretizlūkošanas virsnieku darbību līdzšinējā veidā. Karaspēka daļās un iestādēs spiegošanas un kara noslēpumu izpaušanas apkarošanu turpmāk noorganizēt attiecīgiem priekšniekiem pašiem."*⁴⁵

Armijas vadītāji rūpējās par ārzemēs esošo kara aģentu darbības turpināšanas iespējām. Šai sakarā saglabājušies divi interesanti dokumenti. Informācijas daļas priekšnieks pulkvedis Celmiņš 1940.gada 9.jūlijā ziņoja armijas štāba priekšniekam Jeskem⁴⁶:

"Bijušā armijas vadība deva rīkojumu izprasīt un nosūtīt kara aģentam Vācijā un Ungārijā pulkvedim Plensneram algu, reprezentācijas un ģimenes piemaksu un uztura naudu par laiku no 1940.g. 1.jūlija līdz 31. decembrim, tas ir, par 6 mēnešiem uz priekšu, kopsummā Ls 13 123,90.

⁴⁵ LVVA, 1474.f., 1.apr., 1659.l. 195.lp.

⁴⁶ Turpat, 1604.l., 159.lp.

*Tagad šī summa asig-
nēta, kādēļ lūdzu Jūsu
norādījumus, vai nauda
izsūtāma uz Berlīni.”*

Uz mūsu rīcībā esošā ziņo-
juma otrā eksemplāra, kas pa-
licis Informācijas daļā, tās kan-
celejas priekšnieks kapteinis
Kārklis 10.jūlijā izdarījis atzi-
mi:

*“Kara ministris jau de-
vis piekrišanu”.*

Šai pašā lietā ir Plensnera
kvitējums⁴⁷, ka viņš 1940.gada
17.jūlijā saņēmis no armijas
štāba komandanta vēl 4800.-
latu avansa, no kura samak-
sāti 1800.- lati par dienesta
dzīvokļa īri laikā no 1940.
gada 1.jūlija līdz 31.de-
cembrim, kā arī segti daži siki
izdevumi. 2500.- palikuši
Plensnera rīcībā. 1940.gada
jūlija beigās Plensneram Ber-
līnē pievienojās kara aģents
Lietuvā pulkvežleitnants Vik-
tors Deglavs. Ir ziņas, ka pulk-
vedis Kikkuls, kurš rezidēja
Stokholmā, arī ir nodrošināts
ar naudas līdzekļiem.⁴⁸

Kara aģenti kļuva par latviešu virsnieku organizatoriem cīņā par Latvijas
valsts atjaunošanu. Plensnera un Deglava vadībā vairāki simti Vācijā nonākušie
Latvijas virsnieki atjaunoja Latvijas karavīru nacionālo savienību.⁴⁹ Pulkvež-
leitnants Veiss uzņēmās ap 5000 bijušo karavīru un policijas darbinieku vadību.
Rīgā tūlīt pēc vācu ienākšanas 1941.gada jūlijā saformēja pirmās četras Kārtības
dienesta rotas.⁵⁰ Pulkvedis Aleksandrs Vinters, kurš 1939.gada novembrī izceļoja

Alfons Noviks – PSRS aģents, pēc okupācijas –
LPSR Iekšlietu Tautas komisārs, Valsts Drošības
tautas komisārs, Valsts Drošības
ministrs 1940.–1941., 1944.–1953. g.

Foto - LR SAB TSDC arhivs

⁴⁷ LVVA, 1474.f., 1.apr., 1604.l., 222.lp.

⁴⁸ Turpat, 1605.l., 131. – 132.lp.

⁴⁹ Kažociņš Indulis. Latviešu karavīri zem svešiem karogiem 1940. – 1945. – R.:
LU žurnāla “Latvijas Vēsture” fonds, 1999. – 61., 73. – 74.lpp.

⁵⁰ Kažociņš Indulis. Latviešu karavīri zem svešiem karogiem 1940. – 1945. –
75.lpp.

1. Latvijas Republikas pretizlūkošanas struktūra un darbinieki

uz Vāciju, kā vācu 18.armijas štāba virsnieks 1941.gada vasarā piedalījās latviešu paš aizsardzības vienību formēšanā.⁵¹

Ir pamats uzskatīt, ka tieši Latvijas armijas virsnieki un instruktori bija galvenie, kas organizēja un vadīja pretestību padomju okupācijas karaspēkam 1941.gada jūnijā mēneša otrajā pusē un jūlija mēneša sākumā. 1941.gada pirmajā pusē čeka atklāja vairākas nelegālas latviešu karavīru organizācijas. "Kara organizācija Latvijas atbrīvošanai" darbojās teritoriālajā korpusā un ārpus tā bijušo karavīru vidū. VDM Akmoļinskas apgabala daļas slēdzienā sakarā ar bijušā teritoriālā korpusa atrilērijas pulka vecākā seržanta Antona Grundmaņa lietu⁵² norādīts, ka minētā organizācija

"...uzskatīja par savu uzdevumu padomju varas gāšanu Latvijā Vācijas uzbrukuma gadījumā Padomju Savienībai".

Grundmaņa lietā ir Kirila Iljina 1941.gada 18. – 19.marta pratināšanas protokols. Iljins bija sastāvējis pagrīdes organizācijā "Dzelzs gvarde". Tā

"...uzskatījusi par savu uzdevumu Vācijas uzbrukuma gadījumā Padomju Savienībai ar bruņotu sacelšanos gāzt padomju varu, panākt, lai Latvija kļūtu pastāvīga valsts, tas ir, tiktu atdalīta no PSRS. Ja Vācija gribētu iekarot Latviju, vajadzētu uzstāties arī pret Vāciju un cīnīties pret viņu ar tās ieročiem".⁵³

1941.gada 21.janvārī apcietināja 5.Cēsu kājnieku pulka pēdējo komandieri Žani Briesmu (1891–1941) – vienu no pagrīdes organizācijas "Latviešu nacionālais leģions" vadītājiem. 1941.gada 9.decembrī viņam Astrahaņā izpildīja nāves sodu.⁵⁴

Kā redzam, tad Plensnera un Deglava izveidotās Latvju karavīru nacionālās savienības mērķi pilnīgi sakrita ar nelegālo pretpadomju organizāciju mērķiem Latvijā.

Ir pietiekams pamats Aleksandra Kunderāta izteiktajam viedoklim, ka 1939.gadā Informācijas daļa uzsāka gatavot pagrīdes pretošanos gaidāmajai okupācijai.⁵⁵ Nav arī nenoliedzama doma par Informācijas daļas vadības kontaktiem ar pārkonkrustiešiem kā nopietnāko nacionālo organizāciju 1939. – 40.gadā.⁵⁶ To netieši pierāda padomju okupantu realizētie pārkonkrustiešu aresti. 1940./41.gadā par darbību Pārkonkrustā tika arestēti 151 cilvēks jeb 53% no visiem 285 arestētajiem padomju okupācijas periodā par piederību Pārkonkrustam.⁵⁷

Informācijas daļas darbības noslēgums bija traģisks. Tās priekšnieks pulkvedis Fricis Celmiņš 1940.gada 24.jūlijā nošāvās, jo nevēlējās

⁵¹ Latvijas armijas augstākie virsnieki, 429.-493.lpp.

⁵² LVA, 1986.f., 1.apr., 28571.l.

⁵³ Turpat, 73.lp.

⁵⁴ Turpat, 73.lp.

⁵⁵ Aleksandrs. Neredzamā divīzija. – R.: Junda, 1993.

⁵⁶ Turpat, 301. – 302.lpp.

⁵⁷ Apkopots pēc krājuma: No NKVD līdz KGB.

1. Latvijas Republikas pretizlūkošanas struktūra un darbinieki

“...atklāt Latvijas armijas izlūkošanas tīklu represīvajām iestādēm”⁵⁸.

30.jūlijā par daļas priekšnieku iecēla pulkvedi Kārli Fridrihu Tīrzīti, kurš ar izlūkošanu nodarbojās Krievijas armijā un līdz 1919.gada novembrim Latvijas Apsardzības ministrijā un Armijas virspavēlnieka štāba izlūkošanas nodaļās. Pēc tam Tīrzītis strādāja dažādos amatos, arī Kara skolā un 21.noliktavā.⁵⁹ Var uzskatīt, ka ar šo iecelšanu Roberts Dambītis centās saglabāt daļas vadību savā kontrolē.

Augusta mēnesī okupanti Informācijas daļu pilnīgi pakļāva savai kontrolei. 1940.gada 17.augustā par daļas priekšnieka vietnieku un priekšnieka pienākumu pildītāju oficiāli tika iecelts Sarkanās armijas virsnieks Elmārs Kerre, kuram piešķīra pulkvežleitnanta pakāpi.⁶⁰ Kerre 1940.gada 9.maijā tika iesaukts Ļeņingradas atsevišķajā kara apgabalā specgrupā, kuru pēc īsas sagatavošanas 12.jūnijā nosūtīja Latvijā dislocētās 3.armijas Kara padomes rīcībā.⁶¹ Pēc t.s. Latvijas Tautas armijas likvidācijas 1940.gada 25.oktobrī Kerre tika atvaļināts.⁶²

Plašākus pētījumus un nopietnākus vērtējumus prasa ģenerāļa Jāņa Baloža – kara ministra līdz 1940.gada aprīlim darbība. J.Baloža neatkarība no Kārļa Ulmaņa ļāva Informācijas daļai izsargāties no ārlietu ministra Vilhelma Muntera ietekmes 1940.gada vasarā. Atšķirībā no Kārļa Ulmaņa, kurš līdz 1940.gada 20.jūlijam ar savu Valsts prezidenta parakstu leģitīmēja visus padomju okupantu ielikteņu lēmumus, Balodis vienīgi izteica gatavību kopā ar virkni pilsonisko partiju pārstāvjiem piedalīties Ata Ķeniņa sarakstā Saeimas vēlēšanās. Ulmani aizveda uz Maskavu ar solījumu ļaut izbraukt uz ārzemēm, bet Balodi izsūtīja uz PSRS 1940.gada 31.jūlijā ar toreiz formāli vēl neatkarīgās LPSR Ministru prezidenta v.i. Viļa Lāča rīkojumu.⁶³

Padomju okupantu spiediena rezultātā Informācijas daļa un latviešu virsniecība atkāpās ievērojami organizētāk nekā pārējās Latvijas Republikas institūcijas, vadīja un veidoja pretestības kustību padomju okupācijai, 1941.gada jūnija beigās un jūlija sākumā aktīvi piedalījās padomju okupācijas režīma likvidēšanā Latvijā. Cīņas loģika prasīja sadarbību ar vācu okupācijas iestādēm, un tā kļuva par 1941.gada pretošanās kustības traģēdiju. Par to jāveic citi pētījumi un jāraksta cits darbs.

Pulkveža Ķikuļa aktīvā sadarbība ar Lielbritānijas izlūkdienestu liecina, ka Informācijas daļa un Latvijas armijas vadība nebija vienpusīgi orientēta sadarbībai ar Vāciju. Nekas neliecina, ka tā būtu orientējusies uz sadarbību ar PSRS, kura kopš Latvijas Republikas izveidošanās kļuva par pastāvīgu un neatlaidīgu šīs Republikas neatkarības ienaidnieci.

⁵⁸ Latvijas armijas augstākie virsnieki, 132. – 133.lpp.

⁵⁹ LVVA, 5601.f., 1.apr., 6538.l.

⁶⁰ LVVA, 1474.f., 1.apr., 38.l., 67.lp.

⁶¹ Niedre O., Daugmalis V. Slepēnais karš pret Latviju, 130.lpp.

⁶² LVA, 698.f., 1-c apr., 1.l., 72.lp.

⁶³ Atmoda. – 1989. – 27.februāris.

1. Latvijas Republikas pretizlūkošanas struktūra un darbinieki

Kopumā Latvijas Republikas pretizlūkošanas darbinieku labākā daļa pēc 1940.gada jūnija okupācijas nepārtrauca ciņu. Daudzi neredzamās frontes cīnītāji atdeva savas dzīvības par Latvijas neatkarību. Šī grāmata ir neliela piemiņas zīme viņiem un viņu nezināmajām atdusas vietām okupantu nāves nometņu masu kapos.

2. PSRS SPECDIENESTU DARBĪBA LATVIJĀ (1919–1940)

Vai iebrukums Latvijā 1940.gada 17.jūnijā un turpmākā mūsu valsts okupācija bija preventīvs PSRS militārā resora pasākums, gatavojoties gaidāmajam karam ar Vāciju, vai arī loģisks noslēgums ilglaicīgām PSRS interesēm Baltijas reģionā?

Uz šo jautājumu mēģinājām rast atbildi, pētot Padomju Krievijas un vēlāk PSRS speciālo dienestu aktivitātes mūsu valstī. Tā kā Latvijas arhīvos nav atrodams pietiekami daudz dokumentu par KPFSR/PSRS izlūkdienestu darbību un Krievijas arhīvi par šiem jautājumiem ir slēgti, pētījumā bez arhīvu materiāliem izmantojām memuārus, zinātniskus rakstus, aculiecinieku atmiņas, bijušās LPSR VDK darbinieku atmiņas un viņu liecības par PSRS arhīvos lasītajiem dokumentiem.

PSRS speciālo dienestu intereses attiecībā pret Latviju nosacīti varētu iedalīt trīs pamatgrupās:

- 1) Veicināt PSRS varenības izplatīšanos Baltijas jūras reģionā – atjaunot Pētera I *cirsto* un boļševiku pazaudēto *logu uz Eiropu* (stratēģisks uzdevums).
- 2) Izpētīt Latviju kā iespējamu “teātri” karadarbību vešanai ar/pret trešajām valstīm (taktisks uzdevums).
- 3) Izmantot Latvijas teritoriju un iespējas spiegošanai pret trešajām valstīm (Latvijas teritorijā vai no Latvijas teritorijas).

Apskatā PSRS specdienestu izlūkošanas darbības iedalītas politiski ekonomiskajā, taktiskajā un militārajā izlūkošanā.

Šeit nav apskatītas izlūkošanas darbības, kas saistītas ar Latvijā izvietoto eksteritoriālo Padomju institūciju (sūtniecība, tirdzniecības pārstāvniecības u.c.) drošības jautājumiem, kā arī radioizlūkošana, par kuru ir atrodama visai skopa informācija.

Jebkuras izlūkošanas darbības ietver sevī trīs vienlīdz svarīgus pamatposmus:

- 1) informācijas vākšana un iegūšana, 2) informācijas nodošana Centram, 3) informācijas izmantošana. Par visbīstamāko no iekrišanas viedokļa uzskatāma informācijas nodošanas operācija. Šajā posmā spiegu vai citu informācijas kurjeru parasti cenšas “noķert pie rokas”. Tieši izlūkošanas ziņu nodošanas procesā lielākoties iespējams juridiski pierādīt spiegošanas faktu un likumīgiem līdzekļiem uzsākt pretinieka aģentūras tīkla atšķetināšanu un likvidēšanu.

PSRS dienesti parasti šim nolūkam izmantoja diplomātisko pastu. Latvijas Politpārvaldes darbinieki 20.gadu sākumā bija novērojuši, ka PSRS

2. PSRS specdienestu darbība Latvijā (1919–1940)

tirdzniecības pārstāvniecības transporta nodaļas Rīgā vadītājs Lebedevs GPU aģentūras savāktās ziņas nesūta uz Maskavu ar parasto diplomātisko pastu, bet gan ar sevišķiem kurjeriem reizi nedēļā noteiktās dienās. Kurjeri pastāvīgi mainījušies.¹

PSRS izlūkdienestu darbības lokā dažos gadījumos ietilpa arī cita veida uzdevumi – politiskās situācijas destabilizēšana, politisko procesu ietekmēšana, diversijas, cilvēku nolaupīšanas, sabiedriskās domas ietekmēšana, politiskā propaganda un citas graujošas darbības.

Lielvalstu gatavošanās jaunai pasaules pārdalei starp Pirmo un Otro pasaules karu arī jauno Latvijas valsti ierāva dinamiskajā politisko notikumu virpulī. Baltijas valstis šajā kontekstā tika uzvertas kā stratēģiski pieejas punkti Baltijas jūrai un kā iespējamā arēna karadarbības vešanai bruņotu konfliktu gadījumā starp lielvalstīm. Latvija, būdama Padomju Savienības kaimiņvalsts, interesēja Vāciju, Angliju, Franciju un citas valstis kā placdarms izlūkošanas darbību veikšanai pret PSRS, un otrādi – PSRS izmantoja Latvijas teritoriju un iespējas spiegošanai pret Rietumiem. Šo apstākļu rezultātā Baltijas valstis bija spiegu pārpildītas. Šeit bija gan spēcīgas rezidentūras, gan darbojās atsevišķi izlūki.

PSRS faktiski tūlīt pēc tam, kad Baltijas valstis ieguva neatkarību, uzsāka zaudēto Igaunijas, Latvijas un Lietuvas aneksijas priekšspēli, kas izpaudās masveidīgā taktiskajā izlūkošanā, politiskajā, ekonomiskajā un militārajā izlūkošanā. Divdesmitajos gados šīs tendences bija izskaidrojamas ar pasaules *permanentās revolūcijas* ideju PSRS ārpolitikā. Trīsdesmitajos gados, konstatējot, ka pasaules “brīvprātīga proletarizēšanās” revolūciju ceļā pat ar PSRS materiālo atbalstu un profesionālu revolucionāru vadītāju institūta izveidi nenotiek, padomju specdienesti uzsāka Baltijas valstu inkorporācijas mērķtiecīgu sagatavošanu, izmantojot savu specdienestu un diplomātisko dienestu iespējas – iesūtot profesionālus izlūkus un vervējot Latvijas iedzīvotājus. NKVD, Sarkanās Armijas Ģenerālštāba izlūkdienests GRU un Kominterne daudzās stratēģiski nozīmīgās valstīs izveidoja izlūkošanas tīklus. To uzdevumi bija ne tikai informācijas iegūšana un izlūkošana, bet arī ietekmes aģentūras izveide šo valstu vadībā, administrācijā, militārajā vadībā, ekonomiskajās struktūrās, sabiedriskajās organizācijās, masu medijos u.c., lai vajadzīgajā brīdī visaugstākajos līmeņos tiktu pieņemti Padomju Savienībai vēlami lēmumi un pret tiem neprotestētu sabiedrība. Vienlaikus tika izpētīti un atlasīti PSRS interesēm atbilstoši cilvēki, kuri ieņemtu atbildīgus amatus pēc likumīgo valdību *mīkstās* gāšanas. Lai sagatavotu sabiedrību okupācijas faktam, tika izvērstā plaša dezinformācijas kampaņa, komunistisko ideju propaganda un to atbalstīšana dažādās kreisi noskaņotās organizācijās. No cilvēkiem mērķtiecīgi tika slēpta informācija par patiesajiem dzīves apstākļiem PSRS, par tur notiekošajām masveida represijām.

¹ LVVA, 3235.f., 1/22.apr., 67.l., 22.o.p.lp.

Prasmīgi sagatavotās okupācijas un inkorporācijas operācijas pirmais cēliens spīdoši tika pabeigts, 1939.gada augustā parakstot Molotova – Ribentropa līgumu un tā slepenos papildu protokolus. Noslēguma cēliens – fiziskā okupācija 1940.gada jūnijā jau noritēja bez asinsizliešanas, bez citu valstu protestiem, bez Baltijas valstu armiju un iedzīvotāju pretošanās. Juridiski šis akts tika ietērpts brīvprātīgas pievienošanās togā.

2.1. Padomju slepenie dienesti

Padomju Savienība izlūkošanu un graujošās darbības akcijas Latvijā īstenoja divi speciālie dienesti: čeka (1917-22 – Vissavienības Ārkārtējā komisija; 1922-23 – Galvenā politiskā pārvalde NKVD sastāvā – GPU/NKVD, 1923-34 – Apvienotā galvenā politiskā pārvalde – OGPU/NKVD, 1934-41 – Galvenā valsts drošības pārvalde Iekšlietu tautas komisariāta sastāvā – GUGB/NKVD) un Sarkanās Armijas ģenerālštāba izlūkošanas pārvalde – GRU (*Glavnoje razvedivatelnoje upravlenije*).^{2,3} Taču, ņemot vērā Kominternes darbības metodes, kadru sagatavošanas sistēmu un tās uzdevumus, var apgalvot, ka Latvijā pēc būtības darbojās vēl arī trešais PSRS specdienests – starptautiskā komunistu organizācija.⁴

Čeka (GPU/NKVD–OGPU–GUGB/NKVD)

Čeka – VČK tika nodibināta 1917.gada decembrī. Būtībā tā pildīja divējādus uzdevumus: tādus, kas raksturīgi specdienestam (izlūkošana un pretizlūkošana, valsts drošība), un kompartijas politikas un ideoloģisko pretinieku represiju organizēšanu un realizēšanu. Šis specdienests parasti tika dēvēts par kompartijas bruņoto vienību.

Galvenās OGPU funkcijas bija formulētas šādi: 1) cīņa pret kontrrevolūciju, 2) cīņa pret bandītiem, 3) dzelzceļa un ūdensceļu apsardze, 4) pretizlūkošana savas valsts teritorijā cīņai pret ārvalstu izlūkošanu, 5) pretizlūkošanas pasākumi ārvalstu teritorijā, 6) politiskā, ekonomiskā un diplomātiskā izlūkošana, 7) cīņa pret kontrabandu, 8) dažādu akciju (sacelšanās, streiki u.tml.) organizēšana ārvalstīs (*permanentās revolūcijas teorijas īstenošana*), 9) padomju diplomātisko pārstāvniecību darbinieku novērošana. Lai izpildītu šos uzdevumus, OGPU sadarbojās ar Sarkanās Armijas izlūkošanas un Kominternes orgāniem, kā arī ar iekšlietu milicijas struktūru. OGPU darbība, tāpat kā Sarkanās Armijas

² LVVA, 2570.f., 1.apr., 215.l., 35.-48.lp.

³ LVVA, 3235.f., 1/22.apr., 686/1.l., 3.lp.

⁴ В.Пятницкий. Заговор против Сталина. – Москва: Современник, 1998. – с.107 и др.

izlūkošanas pārvaldē, tika īstenota ar legālo un nelegālo aģentūras tīklu palīdzību.^{5,6}

PSRS specdienestu stratēģiskās intereses bija tiešā atkarībā no VK(b)P sludinātajām ideoloģiskajām nostādnēm. Divdesmito gadu sākumā pasaules permanentās revolūcijas ideju gaismā specdienestu interešu lokā bija iekļautas visas valstis, kuras potenciāli varētu iekļauties vispasaules komunistiskajā sistēmā un veidot tās stratēģisko pamatu, tāpēc stingri noteikti prioritārie izlūkošanas virzieni attiecībā pret konkrētām valstīm nepastāvēja⁷. Situācija mainījās 1926.gadā pēc VK(b)P CK 15.konferences, kurā tika pieņemta nostādne par sociālisma uzcelšanas iespēju vienā atsevišķā valstī.⁸ No šī brīža pastiprināta uzmanība tika veltīta PSRS kaimiņvalstīm. 1930.gada 30.janvārī VK(b)P CK Politbirojs izskatīja OGPU Ārzemju daļas darbību un nolēma izlūkdienesta galveno uzmanību koncentrēt pret Lielbritāniju, Franciju, Vāciju, Japānu, Poliju, Rumāniju, Somiju un Baltijas valstīm.⁹

VČK–OGPU pienākumos ietilpa arī dažu Krievijā akreditēto ārzemju pārstāvniecību šifrētās korespondences slepena atvēršana un lasīšana (perlustrācija). Jau 20.gadu Maskavā sākumā atradās Vācijas, Anglijas, Turcijas, Itālijas, Somijas, Polijas, Irānas, Afganistānas un Baltijas valstu diplomātiskās un tirdzniecības pārstāvniecības un misijas, tātad šo valstu institūciju sarakstes saturs Krievijas speciālajiem dienestiem nebija noslēpums.¹⁰

PSRS Strādnieku un zemnieku Sarkanās armijas (SZSA) izlūkdienests

Līdz 1918.gada rudenim militārās izlūkošanas un pretizlūkošanas funkcijas Viskrievijas Sarkanajā Armijā pildīja galvenā štāba militāri statistiskās daļas reģistrācijas dienests. Pirmais patstāvīgais Sarkanās Armijas aģentūras izlūkošanas orgāns – Reģistrācijas pārvalde – tika nodibināts 1918.gada 5.novembrī.

1921.gadā Lauku štāba Reģistrācijas pārvaldi likvidēja un tika izveidota Strādnieku un zemnieku Sarkanās armijas – RKKA – štāba Izlūkošanas pārvalde jeb IV Pārvalde, kuru vēlāk pārdēvēja par Ģenerālštāba Galveno izlūkošanas pārvaldi – GRU. Tā vēlāk tika vairākkārtēji reorganizēta, bet nosaukums – atšķirībā no čekas sākotnējā nosaukuma VČK – nemainījās.

⁵ LVVA, 2570.f., 1.apr., 215.l., 35.-48.lp.

⁶ LVVA, 3235.f., 1/22.apr., 686/1.l., 3.lp.

⁷ Энциклопедия военного искусства. Пограничники. – Минск, 1998. – с.19.

⁸ Мир русской истории. – Москва, 1997. – с. 577.

⁹ История органов государственной безопасности. – Москва, 1977. – с.230.

¹⁰ Т.А.Соболева. Тайнопись в истории России. – Москва: *Международные отношения*, 1994.– с.315.

2. PSRS specdienestu darbība Latvijā (1919–1940)

Sarkanās Armijas izlūkošanas pārvaldes funkcijas bija ārvalstu stratēģiskā, politiskā un ekonomiskā izlūkošana. To īstenošanai izmantoja šādas metodes: 1) ārvalstu preses, it īpaši militārās literatūras analīze, 2) līdzdarbība organizācijās un firmās, kuras PSRS speciālie dienesti izmantoja izlūkošanas darbību veikšanai ārzemēs, 3) darbība PSRS diplomātikajās pārstāvniecībās, 4) iegūto ziņu apstrāde.

1920.gada vasarā KPFSR Revolucionārā kara padome pieņēma lēmumu izveidot militāro atašeju institūtu un uz valstīm, ar kurām tai noslēgti miera līgumi un nodibinātas diplomātiskās attiecības, nosūtīt militāros atašejus. Militāro atašeju darbība neaprobežojās ar diplomātisko misiju. To uzdevumos ietilpa arī izlūkošanas darba organizēšana un darbs ar aģentūru.¹¹ Baltijas valstīs pirmie KPFSR kara atašeji ieradās ap 1921.gadu. Atašeju sekretāri vai palīgi vienlaikus bija Izlūkpārvaldes rezidenti un bija tieši atbildīgi par darbu ar aģentūru šajās valstīs.¹²

Divdesmitajos gados padomju militārās izlūkošanas darba prioritātes bija ziņu iegūšana par iespējamajiem pretiniekiem, to plāniem un nodomiem attiecībā pret PSRS. 1921.-1923.gadā par tādiem tika uzskatītas Polija un Rumānija, vēlāk sarakstam pievienoja arī citas robežvalstis – Somiju, Latviju, Lietuvu un Igauniju. 1924.gada vidū visas valstis, kurās Izlūkpārvalde veica izlūkošanu, tika iedalītas četrās grupās. Pirmajā grupā ietilpa jau minētās PSRS robežvalstis, otrajā – lielvalstis Anglija, Francija, Vācija, Itālija un ASV, trešajā – PSRS “austrumu kaimiņi” Turcija, Persija, Afganistāna, Ķīna un Japāna. Ceturtajā grupā, kas tika nodēvēta par “citām valstīm”, iedalīja Čehoslovākiju, Dienvidslāviju, Ungāriju, Bulgāriju, Grieķiju, Beļģiju u.c..¹³

30.gadu sākumā PSRS militārais izlūkdienests – IV Pārvalde – noteica valstu grupu, pret kurām tika izvērsti aktīvs aģentūras izlūkošanas darbs: Polija, Vācija, Somija, Rumānija, Anglija, Japāna, Mandžūrija, Ķīna. Šajās valstīs aģentūras tīkls tika veidots ilglaicīgai izmantošanai ar perspektīvu, ne tikai aktuālās informācijas un izlūkošanas ziņu vākšanai. Vervēti tika cilvēki ar izaugsmes iespējām – studenti, žurnālisti u.c., nereti palīdzot tiem veidot sekmīgu karjeru. Pārējo valstu bruņoto spēku, tostarp Latvijas, izpēti tika nolemts īstenot galvenokārt legālā ceļā ar oficiālo militāro pārstāvniecību spēkiem un līdzekļiem.^{14,15}

¹¹ А. Колпакиди, Д. Прохоров. Империя ГРУ. – Москва: ОМА Пресс, 2000. – Т.1. – с.99,100.

¹² Turpat, 136.lpp.

¹³ Turpat, 121,122.lpp.

¹⁴ Е. Горбунов. Военная разведка в 1934-1939 годах. // *Свободная мысль*. – 1998 фев. – №2. – с.102.

¹⁵ Р. Фалиго, Р. Коффер. Всемирная история разведывательных служб. – Москва, 1997. – Т.1. – с.451.

1937.gadā Izlūkpārvalde un tās ārzemju aģentūra staļinisko represiju rezultātā cieta smagus zaudējumus. 1937.gada 21.maijā Staļins uzstājās Izlūkpārvaldē ar runu, kurā paziņoja, ka visa pārvalde ar savu aparātu ir nokļuvusi vāciešu rokās un kategoriski pieprasīja likvidēt pastāvošo ārzemju aģentūras tīklu.¹⁶

Kominterne un tās dalībniece – Latvijas kompartija

uzskatāmas par patstāvīgu izlūkošanas kanālu. Tām piemita visas izlūkdienestam raksturīgās pazīmes – konspirācija, viltotu dokumentu izgatavošana un izmantošana, profesionālu kadru sagatavošana īpašās skolās PSRS un sagatavoto “speciālistu” dotie rakstveida solījumi strādāt PSRS specdienestu labā, informācijas vākšana un iegūšana jeb spiegošana, nekārtību un diversiju organizēšana, valsts politiskās destabilizācijas pasākumi, komunisma propaganda u.c. graujošas darbības.¹⁷ Latvijas kompartijas vadība bija eksteritoriāla – tā neatradās Latvijā, bet gan Krievijā. Lai organizētu savas ārzemju aģentūras darbu, Kominterne divdesmito gadu sākumā radīja slepenu Starptautisko sakaru daļu OMS (*Otžel meždunarodnih svjazej*).¹⁸

Jaunizveidotā OMS daudz palīdzēja Triliserā vadītajai čekas Ārzemju daļai INO (*INO – Inostrannij otžel, ČK/GPU/OGPU/GUGB Ārzemju daļa 1920.–41.g.; INU – NKGB/GUGB/MGB Ārzemju pārvalde 1941.–54.g.*), iesaistot slepenajā izlūkošanas darbībā ārvalstu komunistus un to atbalstītājus, kuri drīzāk bija ar mieru atsaukties uz Komunistiskās Internacionāles palīdzības aicinājumiem idejas vārdā, nekā stāties tiešā kontaktā ar padomju izlūkdienestu. INO šefs M. Trilisers bija arī OMS vadības sastāvā, bet abu organizāciju attiecībās INO “spēlēja” tomēr “vecākā brāļa” lomu.¹⁹ Daudzi trīsdesmito gadu OGPU un NKVD ārzemju aģenti bija pārliecināti, ka darbojas Kominternes interesēs.²⁰ Tādā veidā Latvijas kompartiju, tāpat kā sociālistus, *nabaġu komitejas*, *progresistus* u.tml. organizācijas, Krievija izmantoja kā bāzi jeb piesegorganizācijas aģentūras vervēšanai, kā arī iesaistīja graujošu pasākumu organizēšanā un īstenošanā pret Latvijas valsti un politiskās situācijas destabilizēšanā.

¹⁶ Е.Горбунов. Военная разведка в 1934 – 1939 годах // *Свободная мысль*. - 1998 март. - №3. - с.57.

¹⁷ LVA, 5192.f., 2. a., 338.l., 127.-133. lp.

¹⁸ Walter Krivitsky. I Was Stalin's Agent. – London: Hamish Hamilton 1939. – p.79.

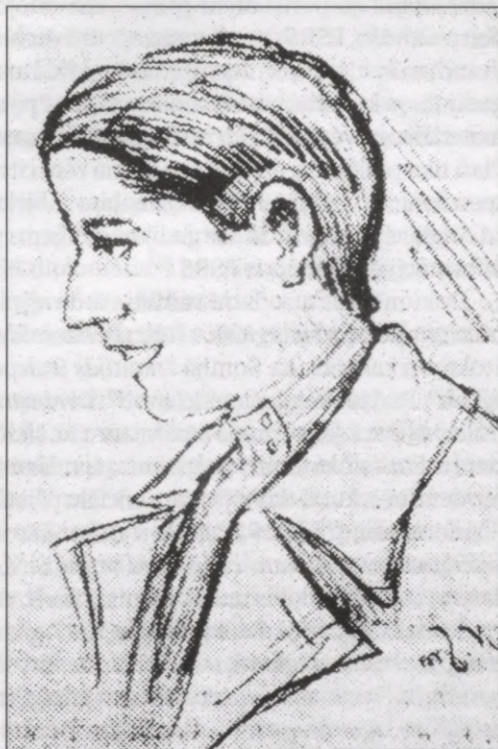
¹⁹ Branko Lazitch and Miloard M. Drachkovich. “Biographical Dictionary of the Comintern” rev. edn [Stanford: Hoover Institution Press, 1986], skat. Trilisers.

²⁰ К.Эндрю, О.Гордиевский. КГБ – история внешнеполитических операций от Ленина до Горбачева. – Москва: *Нота Бене*, 1992. – с.100.

Aģentūras aparāts un divi aģentūras tīklu veidi

1921.gada 21.decembrī Sarkanarmijas izlūkošanas pārvaldē bija šādas aģentu kategorijas: galvenie rezidenti, galveno rezidentu palīgi, rezidenti, rezerves rezidenti, ziņotāji (*osvedomiteļi*), vervētāji, maršruta aģenti, konspiratīvi dzīvokļu turētāji (saimnieki), kurjeri.²¹

1927.gadā no PSRS pārbēgušais Ņikitins Latvijas politpārvaldei sniedza liecības par aģentu vervēšanas noformēšanu: "Katram savervētajam slepenajam darbiniekam bija darba un personīgā lieta ar vienu numuru. Personīgajā lietā ievietoja: personas raksturojumu, ja to devis kāds no slepenajiem līdzstrādniekiem, biogrāfiskas ziņas, kuras dod konkrētā persona vai kāds cits aģents, anketa ar personiska rakstura ziņām, solījums piegādāt ziņas, kuru obligāti paraksta pats [savervētais – I.Z.] darbinieks. Anketu un solījumu parasti uz mašīnas sagatavo vai iespiež ar izlaidumiem, kuros nepieciešams ierakstīt attiecīgos vārdus.

GPU darbinieks Ņikitins,
1927. gadā pārbēdzis uz Latviju.
Сегодня Вечером. – 1927, 17.октябрь.

Parasti solījumā varēja lasīt: "Es, zemākparakstījušais, tāds un tāds, pats apsolos GPU [PSRS Galvenai politpārvaldei – I.Z.] pilnvarotajam tādā (dažreiz nepiemin uzvārdu, bet tikai min amatu) par to, ka bez aizspriedumiem izpildīšu visus dotos uzdevumus ziņu vākšanā, kuras var kalpot Padomju Krievijas interesēs. Turēšu noslēpumā, ka es esmu slepenais līdzstrādnieks un paziņošu par dzīves un dienesta vietas pārmaiņām, ņemot vērā, ka, gadījumā, ja es neizpildīšu savu solījumu, es tikšu nodots "GPU" tiesas kolēģijai (vai tikšu saukts pie atbildības). Solījuma beigās ievieto paraksta dienas datumu, solījuma devēja parakstu un vervētāja parakstu.

²¹ KVMA (Krievijas Valsts militārais arhīvs; RGVA), 37967.f., 11.apr., 95.l., 49.lp.

2. PSRS specdienestu darbība Latvijā (1919–1940)

*Darba lietā ievieto slepenā līdzstrādnieka ziņojumus. Tajā tie ir viņa pašrocīgi rakstīti vai arī gadījumā, ja ziņas sniegtas mutiski, tad darbinieka uzrakstītais informācijas atstāts. Katrs slepenais darbinieks, kuram ir personīgā lieta, tiek atzīmēts attiecīgās daļas slepeno darbinieku sarakstā”.*²²

Motivācija, ar kādu panāca aģentu piekrišanu sadarboties ar PSRS slepenajiem dienestiem, varēja būt dažāda. 20.gados, kad ne visi Latvijas iedzīvotāji bija pārliecināti par jaunizveidotās valsts ilgstošas pastāvēšanas perspektīvām, PSRS specdienesti aģentu vervēšanā nekautrējās izmantot tiešus draudus, apelējot pie vervēšanas kandidātu nākotnes izredzēm.²³ Vairākos gadījumos kā sadarbības pamats minēts “patriotiskas jūtas” pret Krieviju vai materiālie apsvērumi²⁴, kā arī ideoloģiskie motīvi – komunistiskā pārliecība.²⁵ Plaši tika praktizēta arī t.s. “vervēšana zem cita karoga”; tas nozīmēja, ka PSRS specdienesta darbinieks vervējamajam subjektam stādījās priekšā, piemēram, kā Anglijas pārstāvis. Šādos gadījumos aģents pat nenojauta, ka viņa sarūpētās informācijas adresāts ir PSRS.²⁶

Dokumentos atrodami vairāki vārda aģents sinonīmi, piem., dokumentā “Atskaite par darbu un RKKA štāba IV Pārvaldes aģentūras stāvokli” 1926.gada 1.oktobrī rakstīts, ka Somijā “skaitījās 9 slepenie darbinieki”, Igaunijā – “13 aģenti”, Parīzē skaitījušies “13 avoti”. Divdesmitajos gados vienlaikus ar vārdu *rezidents* parādās termins *rezidentūra* ar šādu nozīmi: “*slepena organizācija, kas radīta izlūkošanas uzdevumu risināšanai*”. Tās tiek iedalītās legālajās rezidentūrās, kuras darbojas zem oficiālu pārstāvniecību piesega, un nelegālajās rezidentūrās. “*Līdz 1927.gadam mūsu aizrobežu rezidentūras ar nelieliem izņēmumiem piesegam izmantoja mūsu Savienības oficiālās pārstāvniecības ārzemēs,*” – Kara flotes tautas komisāram K.Vorošilovam ziņo Izlūkpārvaldes priekšnieks J.Bērziņš. Izlūkpārvalde 1927.gada augustā izstrādāja dokumentu “*Par pasākumiem sakarā ar rezidentūru pārvešanu nelegālā stāvoklī*”. Tajā bija paredzēts “*radīt darbotiespējīgus un pilnīgi izolētus no mūsu oficiālā aparāta nelegālos aģentūras aparātus*”. Tas nozīmēja, ka izlūkošanas darbības piesegšanai varēja tikt izmantoti dažādi jau pastāvoši un darbojošies komercuzņēmumi, sabiedriskas organizācijas, biedrības u.c. Tāpat šādas piesegorganizācijas varēja tikt izveidotas saskaņā ar iepriekš izstrādātu plānu, lai nodrošinātu konkrētu izlūkošanas darbu.

Literatūrā atrodamas ziņas par rezidentūru pārorientēšanos uz nelegālu darbību 1929.gada 1.janvārī: “1. Berlīnes rezidentūra. Ar pāriešanu pagrīdē (..) pilnīgi nomainīts vadošais sastāvs. (..) 10. Amerika. Rezidentūra pilnībā nelegāla. Kā piesegorganizācija izmantots komercuzņēmums.(..) 11. Tālie

²² LVVA, 3235.f., 1/22.apr., 1988.l., 128-129.lp.

²³ Н.Смирнов. В сетях советского шпионажа // Сегодня вечером.– 20.10.1927.

²⁴ LVVA, 3404.f., 4-s apr., 197.l., 4.lp.

²⁵ Turpat, 186., 187.lp.

²⁶ О.Царев, Н.Вест. КГБ в Англии. – Москва: 1999.– с.64, 65.

*Austrumi. Rezidentūru pārvešana uz pilnīgi nelegālu stāvokli Tālajos Austrumos pēc plāna tika atbīdīta uz otro kārtu.*²⁷

Politpārvaldes Rīgas rajona priekšnieka pulkvežleitnanta Vintera apskatā minēti divi PSRS speciālo dienestu aģentūras tīkli – legālais un nelegālais.²³

Ar *legālo aģentūras* tīklu jāsaprot PSRS sūtniecībās, konsulātos, misijās, tirdzniecības pārstāvniecībās u.c. strādājošie OGPU vai Sarkanās Armijas izlūkošanas pārvaldes darbinieki, kuri šajos dienestos ieņēma oficiālus amatus un veica slepenas izlūkošanas darbības, un to aģentūra. Ar aģentūru jeb aģentūras tīklu šie specdienestu darbinieki konspirācijas nolūkos tiešus kontaktus neuzturēja, bet to darīja ar savu palīgu vai rezidentu starpniecību. Informācijas nodošanai Centram abu dienestu izlūkošanas organizācijas izmantoja diplomātisko pastu.

Legālās aģentūras tīklu Latvijā izveidoja jau 1920.gadā, kad Padomju Krievijas pārstāvji ieradās Rīgā uz miera sarunām, kuru rezultātā Rīgā tika izveidota un uzsāka darbu KPFSR diplomātiskā pārstāvniecība. Tās paspārnē darbojās arī Sarkanarmijas izlūkpārvaldes darbinieki.²⁸

Nelegālais aģentūras tīkls sastāvēja no ārzemju nelegālajām rezidentūrām un aģentūras.

Nelegālie aģenti bija gan Latvijas iedzīvotāji, gan no Krievijas pāri robežai vai caur trešajām valstīm (Vācija, Francija vai cita) Latvijā iefiltrēti un nepieciešamības gadījumā ar leģendām legalizēti padomju specdienestu aģenti vai darbinieki. Pulkvežleitnanta Vintera apskatā atzīmēts, ka arī Latvijā savervētie aģenti nereti izsaukti uz Maskavu un tur apmācīti īpašās skolās.²⁹

Allens Dalless, viens no ASV Centrālās izlūkošanas pārvaldes (CIP) dibinātājiem un tās ilggadējais vadītājs raksta, ka ideja par spiegošanas dubulttīklu izveidošanu ārzemēs Padomēm radusies pakāpeniski:

“Bez izlūkiem, kuri ārzemēs darbojās no sūtniecību pozīcijām, bija noslēpušies zem kādas nevainīgas profesijas (kaut kur grāmatu veikalā vai fotoateljē) un tika izmantoti tā sauktajās “tīrajās” operācijās ārpus padomju iestādēm, funkcionēja arī pavisam cits centrs – nelegālās rezidentūras štābs. Tajā bija iesaistīti galvenokārt tādi darbinieki, kuri vairākus gadus bija rūpīgi iemiesojušies citas personas veidolā, lai viņi netiktu atpazīti kā padomju pilsoņi, vēl jo vairāk – kā izlūki. Šādas struktūras pamatprincips bija tāds, ka abi centri nekādā gadījumā nedrīkstēja (izņemot ārkārtējus gadījumus) viens ar otru kontaktēties. Katram centram bija savi sakaru kanāli ar Maskavu, no kurienes tie saņēma rīkojumus. Legālā rezidentūra izmanto diplomātiskos sakaru kanālus. Nelegālajai rezidentūrai ir savi radisti, kuri veic bīstamus un grūti izpildāmus

²⁷ М.Алексеев. Лексика русской разведки. – Москва: *Международные отношения*, 1996.– с.102, 103.

²⁸ А.Колпакиди, Д.Прохоров. Империя ГРУ. – Москва: ОЛМА Пресс, 2000. – Т.1.– с. 99.

²⁹ LVVA, 3235.f., 1/22.apr., 686/1.l., 3.lp.

uzdevumus. Otrā pasaules kara gados lielākā daļa lielu padomju izlūkcentru tika sagrauti tieši ar radiosakariem saistītu problēmu dēļ. (...) Nelegāļi ir apgādāti ar gandrīz ideālu kamuflāžu, tāpēc grūti atklājami. Viņi ir ļoti bīstami tām valstīm, kurās tie darbojas.”³⁰

Trīsdesmitajos gados Padomēm ārzemēs bijis samērā maz rezidentūru ar diplomātisko piesegu, jo legālās aģentūras aģents iekrišanas gadījumā varēja atklāt savu saistību ar PSRS diplomātisko dienestu un tādā veidā to kompromitēt. Lai izvairītos no starptautiskiem skandāliem, PSRS specdienesti centās maksimāli izmantot nelegālās izlūkošanas metodes.³¹

OGPU un Sarkanās Armijas izlūkošanas pārvaldes aģentūras legālie un nelegāli tikli darbojās neatkarīgi viens no otra, tomēr šo abu organizāciju darbība bija labi koordinēta. Konstatēts, ka OGPU aģentūras tikli paralēli savām funkcijām veikuši arī Sarkanarmijas (SA) izlūkošanas pārvaldes uzdevumus, un otrādi: Sarkanās Armijas izlūkošanas pārvaldes aģentūras tikli veikuši arī OGPU uzdevumus. OGPU robežapsardzes pārvaldes aģentūras tikli sekmējuši SA izlūkošanas pārvaldes slepeno aģentu pārlaišanu pāri robežai. Īpašos gadījumos SA izlūkošanas pārvaldes rezidentūras vadīšana ārzemēs (ne aģentūras tīkla) uz laiku tikusi uzticēta OGPU pārstāvim un otrādi, piemēram, ja attiecīgo SA izlūkošanas pārvaldes darbinieku izraidīja no valsts. Plkv-ltn. Vinters pārskatā atzīmējis, ka izlūkošana pa diviem atsevišķiem spiegošanas tīkliem atvieglojusi iegūto ziņu kontroli.

Aģentūras darba vadības piesegorganizācijas galvenokārt bija diplomātiskās pārstāvniecības, tirdzniecības pārstāvniecības un Kominternes kanāls – LK(b)P, bet dažos gadījumos vadību īstenoja tieši Maskavas centrs, izmantojot tā dēvētos robežbogus*.

2.2. Politiskā un ekonomiskā izlūkošana

Izlūkošanas darbības veids, kurš kalpo valsts politiskās stratēģijas nodrošināšanai kopumā vai atsevišķās ārpolitiskās darbības jomās, tiek saukts par stratēģisko izlūkošanu.³²

Politiskās izlūkošanas virziena objekti ir politiskie spēki, līdzekļi, plāni un noslēpumi, kā arī neaizsargājamās iekšpolitiska un ārpolitiska rakstura ziņas. Tās mērķos ietilpst arī ienaidnieka morāli politiskā potenciāla graušana.

³⁰ А. Даллес. Искусство разведки.— Москва: *Международные отношения*, 1992.— с.120.

³¹ П. Судоплатов. Разведка и Кремль.— Москва: ТОО Гей, 1996.— с.39, 41.

* 20.gadu sākumā oficiālajos Latvijas iestāžu dokumentos bieži lietoti neparasti krievu un latviešu vārdu savienojumi.

³² Контрразведывательный словарь.— Москва: 1972.— с.262.

Ekonomiskās izlūkošanas objekti ir rūpniecība, transports, tirdzniecība, lauksaimniecība, finanses, kredītu un naudas sistēma, ekonomiskās attiecības un pretrunas ar citām valstīm, tās uzdevums ir arī pretinieka valsts ekonomiskā potenciāla graušana.³³

Neapšaubāmi, ka PSRS Latviju izmantoja kā placdarmu stratēģiskai izlūkošanai pret Vāciju, Franciju, Angliju un citām lielākām valstīm. Tomēr, ņemot vērā ārkārtīgi intensīvo Padomju specdienestu darbību pierobežas zonā, kartografējot apvidu, izspieģojot robežsardzes spēkus un dislokāciju, komunikācijas, kā arī sakaru un satiksmes objektus, var domāt, ka PSRS paredzējusi veikt Latvijā kādas darbības, kas būtu saistītas ar lielu militāru grupējumu pārvietošanos un svarīgu objektu pārņemšanu. Tādas darbības varētu būt karadarbība Latvijas teritorijā pret trešajām valstīm, kā arī mēģinājums atvērt Leņina pazaudēto *logu uz Eiropu* – atgūt izeju uz Baltijas jūru un tās ostām.

Uzskatāma dokumentāla liecība par uzdevumiem ekonomiskās spiegošanas jomā PSRS labā ir Latvijas-PSRS pierobežas iedzīvotāja padomju aģenta Tuča mājas kratīšanā atrastā zīmīte. Tajā uzdots noskaidrot ziņas par trūcīgo un vidējo zemnieku, kā arī *kulaku* saimniecību vidējiem ienākumiem, par pierobežas joslā dzīvojošo trūcīgo un vidējo zemnieku noskaņojumu, par iespējām zemniekiem iegūt kredītus un par kooperācijas stāvokli. Interese tika izrādīta arī par strādniekiem. Aģentiem vajadzēja uzzināt viņu vidējos ienākumus, bezdarbnieku skaitu un noskaņojumu.³⁴

Padomju specdienestus interesēja arī starpvalstu attiecības; par to liecina aģenta "L-12" 1926.gada 27.augustā rakstītais ziņojums par Igaunijas-Latvijas muitas ūniju. Ziņojumā uz 6 lapām sniegta abu valstu ekonomisko sakaru sīka analīze, kā arī dažādu iedzīvotāju slāņu attieksme pret tiem.³⁵

1936.gadā Latvijas robežsargs Jānis Kelle aizturēja padomju izlūkdienesta aģentu Nikolaju Kalniņu, kuram bija dots uzdevums nofotografēt Kēguma spēkstacijas būvdarbus.³⁶

Latvijā pēc 1935.gada tautas skaitīšanas rezultātiem latvieši bija 75,5%.³⁷ Tas liecināja, ka Latvija nav etniski monolīta valsts. Sevišķi tas sakāms par Latgali un lielajām pilsētām, kuru nacionālais sastāvs bija daudzveidīgs. Tādēļ saprotama padomju specdienestu interese par starpnacionālajām attiecībām Latvijā. Par to liecina Latvijas robežsargu 1927.gadā iegūtie padomju aģentam adresētie norādījumi, kuros uzdots noskaidrot latviešu attieksmi pret nacionālajām mazākumtautībām, īpaši pret krieviem un to skolām. Ziņotāju lūdza iegūtus datus salīdzināt ar stāvokli Igaunijā.³⁸

³³ Turpat, 261., 267.lpp.

³⁴ LVVA, 3404.f., 4.apr., 169.l., 350.lp.

³⁵ Igaunijas valsts arhīva filiāle, turpmāk – IVAF, 138.f., 1.apr., 46.l., 167.–172.lp.

³⁶ LVVA, 3404.f., 4.apr., 258.l., 350.lp.

³⁷ M.Skujenieks. *Latvijas statistikas atlās*. XX.– R.: 1938. – 9.lp.

³⁸ LVVA, 3404.f., 4.apr., 258.l., 350.lp.

2. PSRS specdienestu darbība Latvijā (1919–1940)

Politisko un ekonomisko izlūkošanu PSRS interesēs Latvijā galvenokārt īstenoja: 1) Kominterne – LK(b)P, 2) kreisā sociāldemokrātija, t.s. nabagu komitejas, 3) “leģionāru” kreisais spārns (*pildīja galvenokārt militāra rakstura ziņu vākšanas uzdevumus*), 4) dažas Latgales kreisās organizācijas, 5) Latvijas kultūras tuvināšanās biedrība ar PSRS tautām, 6) kompartijas satelītorganizācija – komjaunatne, Sarkanā palīdzība un t.s. vienības komitejas, 7) “Jaunāko Ziņu” grupa, 8) t.s. kalpakieši (iedalījums pēc O.Niedres³⁹), 9) padomju izlūkdienestu darbinieki un aģenti, kuri darbojās tiešā Centra vadībā.

Dokumentos atrodams ziņas par PSRS specdienestu centieniem savervēt Latvijas armijas izlūkdienesta vai Iekšlietu ministrijas Politiskās pārvaldes darbiniekus. Pārbēdzējs Nikitins 1927.gadā pratināšanā Politpārvaldē liecināja, ka šim uzdevumam izlietotas lielas naudas summas.⁴⁰ Informācijas avota iegūšana Latvijas speciālo dienestu vidē, bez šaubām, būtu nenovērtējams ieguvums, jo tas dotu iespēju iegūt ziņas ne tikai par to darbības virzieniem, uzdevumiem, uzbūvi, personālsastāvu u.c., bet ļautu arī PSRS specdienestiem efektīvāk plānot un veikt izlūkošanas darbu pret Latviju, skatoties pretinieka kārtīs. 1926.gadā Politpārvalde savās rindās atmaskoja PSRS GPU spiegu – sekretāru Oto Flinteru. Spiegu grupas dalībniece M.Spālāne pratināšanas laikā atzinās, ka O.Flinters padomju izlūkdienestam pret naudas atlīdzību nodevis Latvijas Politiskās pārvaldes darbinieku sarakstu un pārvaldes uzbūves shēmu.⁴¹

Kompartija

Komunistiskā partija Latvijā izveidojās 1919. gada marta sākumā. LKP darbojās tiešā Kominternes pakļautībā ar LKP CK Ārzemju biroja, kurš atradās Padomju Krievijā, starpniecību. 1936. gadā pēc LKP CK atlaišanas un vēlāk pēc LKP sekretariāta sastāva apcietināšanas Krievijā LKP vadība sakarus ar Kominterni praktiski bija pazaudējusi un sāka tos atjaunot tikai 1939. gada otrajā pusē.

Bijušais komjaunietis pagrīdnieks no 30.gadu vidus Eduards Berkļavs savās atmiņās raksta: “Divdesmitajos un trīsdesmitajos gados Maskava sagatavoja un atsūtīja uz Latviju daudzus nelegālos darbiniekus, kuru uzdevums bija graut pastāvošo valsts iekārtu, nekaunoties no meliem, nozākāt valsts vadītājus, iedzīvotājiem propagandēt komunisma idejas, kārdināt ar visu cilvēku vienlīdzību, brālību un brīvību un īstu tautas varu, kāda pastāvēt Padomju Savienībā. Vēlākos gados daudzus no viņiem – Robertu Neilandu, Žani Spuri, Pēteri Plēsumu, Olgu Augusti, Frici Deglavu, Ernestu Ameriku un Kārli Pugo (Borisa Pugo tēvu) es pazīnu personīgi. Pēc partijas vēstures zinū, ka Maskavā

³⁹ O.Niedre. 1940. gada jūnija pirmās divdesmit dienas Latvijā. (Pretstatu ciņā. Latvija 1917. – 1950).– R.: Avots, 1990.– 237. – 257.lpp.

⁴⁰ LVVA, 3235.f., 6.apr., 46.l., 2.lp.

⁴¹ LVVA, 3235.f., 1/22.apr., 457.l., 88.lp.

2. PSRS specdienestu darbība Latvijā (1919–1940)

vēl sagatavoja un 20., 30.gados atsūtīja uz Latviju pastāvošās iekārtas graušanaī daudzus cilvēkus. Tie bija Matīss Krūms, Alfreds Ozoliņš, Fricis Pauzers, Jānis Salnis, Emīlija Apine, Arvids Kalniņš un daudzi citi. (...) Neatkarīgās Latvijas pastāvēšanas laikā nekad nebija vairāk kā daži simti komunistu. Oficiālie dati ir šādi: 1925.gadā – 500, 1928.gadā – 616, bet 1940.gadā esot bijis 100 komunistu.”⁴²

LKP CK vadība regulāri ziņoja Kominternei par politisko stāvokli Latvijā. Visu LKP vadību komplektēja Maskavā un nomainīja atbilstoši tās rīkojumiem. Kominternes Izpildkomitejā bija sastādīta komunistu kartotēka, ieviestas personālās lietas. Uz šo ziņu pamata pēc dažādu PSRS dienestu pieprasījuma tika sastādīti LKP darbinieku raksturojumi. Ilustrācijai sniedzam fragmentu no Kominternes Izpildkomitejas 1940. gada jūnija izziņas par Jāni Kalnbērziņu:

“Godīgs, partijai uzticīgs biedrs, neatlaidīgs un enerģisks, nečinkst, nekrīt panikā, ja stāvoklis sarežģījās. Saņēmis labu marksistisko izglītību (beidzis Sarkanās profesūras institūtu). Bet tieši tāpēc no viņa var prasīt vairāk politiskās vadības nozīmē. Viņš ir brīnišķīgs darbinieks spēcīgāka biedra vadībā. Patstāvīgi vadīt lielu darbu viņam grūti. Vairāk vai mazāk sarežģītā situācijā viņš var pielaiest rupjas kļūdas. Uzskatām, ka nepieciešams viņu saglabāt mūsu partijas vadībā. Viņš nenoliedzami viens no labākajiem, kuru var nozīmēt jaunajā vadības sastāvā. Belovs /paraksts/, Fjodorovs /paraksts/”.⁴³

Latvijas pagrīdes komunistiem pēc Kominternes skolas beigšanas tika izdoti jauni personas dokumenti uz cita vārda – piesegdokumenti. Par to liecina komunistu un vienlaikus Latvijas politpārvaldes aģents Pēteris Kurlis pratināšanā čekā 1940.gada 25.jūlijā: “1936.gada augustā atgriezos no Padomju Savienības [pēc mācībām Kominternes Ņeņina skolā – I.Z.] ar Čehoslovākijas pilsoņa pasi uz Emila Reisera vārda. Padomju savienībā man kā javkas [satikšanās – I.Z.] dzīvokli nodeva Rīgā, Stabu ielā, ja nemaldos, numurs 18, pie tur dzīvojošās masieres Dadzīs.”⁴⁴

Līdz 1936.gadam LKP Latvijā veica arī valsts varas un sabiedriskās kārtības destabilizējošas funkcijas – organizēja un vadīja streikus, izplatīja komunistisko literatūru, iepludināja viltotu naudu u.c.⁴⁵ 1936.gadā it kā formālu iemeslu dēļ – LKP 1919.-1920.gadā nav spējusi noturēt padomju varu Latvijā, sen nav notikusi partijas rindu tīrīšana u.tml., – LKP CK Ārzemju komiteja Maskavā, kuras tiešā vadībā LKP darbojās un realizēja dzīvē Komunistiskās internacionāles plānus, tika likvidēta.

Par komunistu saistību ar Krievijas dienestu izlūkdarbību liecina PSRS Sarkanās Armijas Reģistra pārvaldes (vēlāk saukta par Ceturto jeb Izlūkošanas

⁴² E.Berklavs. Zināt un neaizmirst.– R.: Preses nams, 1998.– 54., 55.lpp.

⁴³ LVA PA, 54.f., 1.apr., 4187.l., 98.-101.lp.

⁴⁴ LVA, 1986.f., 1.apr., 42778.l., 49.lp.

⁴⁵ Frakcija “ienaidnieka” nometnē // Lauku Avīze. – 1994. – 1.febr.

2. PSRS specdienestu darbība Latvijā (1919–1940)

pārvaldi) 1919.gada "Īsa instrukcija izlūkošanas aģentūras vadīšanai". Tajā skaidri norādīts:

"... 7. Sakarā ar [patreizējā – I.Z.] momenta politiskajiem apstākļiem viņš [rezidents – I.Z.] jāizraugās no **partijas** darbiniekiem, pie tam tāds, lai tam būtu iespējams stāties sakaros ar vajadzīgām aprindām /vislabāk caur partijas šūniņām/. ... 10. Jāuzsver, ka sakarā ar [patreizējā – I.Z.] momenta tūri politiskiem apstākļiem, viss darba smaguma punkts ir liekams tikai uz partijas darbiniekiem. ... 21.7. Vervēšana starp partijas ļaudīm. Šis pēdējais veids tagadējos politiskos apstākļos ir sevišķi svarīgs. Neskatoties uz to, ka par slepeno izlūkošanu [aģentiem – I.Z.] maksā lielas naudas, pašlaik ne katrs var uz [to] iziet."⁴⁶

Ar laiku Padomju Krievijas izlūkdienestu attieksme pret komunistiem – spiegiem mainījās. 1921.gada augustā notika KPFSR Izlūkpārvaldes, VČK un Kominternes pārstāvju apspriede, kurā nolēma, ka Kominternes pārstāvis vienlaikus nevar būt VČK vai Izlūkpārvaldes darbinieks. Jebkurš darbs ar ārzemju kompartijām tika pilnībā nodots Kominternes pārziņā. Tika noteikts, ka Izlūkpārvalde un VČK var griezties pēc palīdzības pie ārzemju komunistiem, bet tikai ar Kominternes atļauju.⁴⁷

1923.gadā darbs ar ārzemju aģentūru atkal tika pārskatīts.

Latvijas Politpārvaldes rīcībā nonāca dokuments par PSRS Valsts galvenās politpārvaldes, Ārlietu tautas komisariāta Informācijas biroja, Sarkanās Armijas galvenā štāba izlūkošanas pārvaldes pārstāvju un Kominternes propagandas un rīcības komitejas rezidentu jauktās komisijas lēmumu līdz 1923.gada janvāra sākumam atsaukt uz Krieviju šo dienestu slepeno ārzemju aģentūru. Informācija vēstīja, ka šī komisija nolēmusi turpmāk atteikties no vietējo ārzemju kompartiju biedru izmantošanas, jo līdzšinējā pieredze rādot, ka tas daudzos gadījumos radot iekrišanu un divkosību aresta gadījumos. Tika ieteikts slepenā aģentūras darbā turpmāk izmantot bēgļus, krievu emigrācijas pārstāvjus, kā arī sievietes ar sakariem "lielās" buržuāzijas, militārpersonu un ārzemju diplomātu vidū. Dokumentā rekomendēts vervējamo aģentūru rūpīgi "filtrēt" un pārbaudīt ar GPU aģentūras palīdzību. Kā viens no iespējamiem efektīvākajiem vervēšanas motīviem minēts daudzu krievu emigrantu grūtais materiālais stāvoklis.⁴⁸

Legālas iespējas komunistu darbībai Latvijā radās 1928.gadā pēc LKP izveidoto organizāciju iekļūšanas Saeimā un kreisi orientētās Strādnieku un zemnieku frakcijas izveides. E.Dunsdorfs raksta, ka komunistu ievēlēšanu Saeimā finansējusi draudzīgā kaimiņu lielvalsts ar savas Tranzitbankas starpniecību.⁴⁹ Uz to norāda arī arhīva dokumenti.⁵⁰ Sešiem Strādnieku un zemnieku frakcijas deputātiem 1933.gadā Saeima atņēma mandātus un izdeva viņus tiesāšanai

⁴⁶ LVVA, 5969.f., 1.apr., 390. l., 6.lp.

⁴⁷ А.Колпакиди, Д.Прохоров. Империя ГРУ. – Москва: ОЛИМА Пресс, 2000. – Т.1. – с.115.

⁴⁸ LVVA, 3235.f., 1.apr., 495.l., 18.-19.lp.

⁴⁹ E.Dunsdorfs. Kārļa Ulmaņa dzīve. – R.: 1992. – 196.lpp.

⁵⁰ LVVA, 3235.f., 1/22.apr., 686/1.l., 21-23.lp.

par pretvalstisku darbību. Bija pierādīts fakts par viņu pakļautību aizliegtās kompartijas vadībai.

Kā vienu no redzamākajiem pagrīdes komunistiem – čekistiem var minēt Elmāru Briedi (14.02.1908. – apm.1990), kompartijas biedru no 1931.gada. 1931.-1932.gadā Briedis studējis Maskavā Kominternes izpildkomitejas Starptautiskajā Ļeņina skolā, kur apguvis konspirācijas mākslu, darbu nelegālos apstākļos, diversiju tehniku u.c. profesionālam izlūkam nepieciešamās iemaņas. No 1932. līdz 1933.gadam viņš bijis Latvijas komjaunatnes centrālkomitejas 2. sekretārs, bet 1933.-1935.gadā – Komunistiskās jaunatnes internacionāles Latvijas pārstāvis Maskavā. 1935.-1939.gadā Latvijā ieslodzīts cietumā par pretvalstisku darbību, 1939.-1940.gadā Rīgā ostas strādnieks, bet no 1940.gada jūnija līdz septembrim NKVD politiskās pārvaldes aģentūras daļas priekšnieks, Rīgas apriņķa daļas priekšnieks. Līdz ar PSRS “speciālistu” grupas ierašanos Latvijā 1940.gada augustā-septembrī, kura pilnībā aizvietoja visus vadošā līmeņa vietējos kadrus Politpārvaldes struktūrā, E.Briedis tika pārcelts darbā iekšlietu struktūrā. Acīmredzot, pat tādi pārliecināti komunisma ideju nesēji un pagrīdnieki kā E.Briedis un V.Latkovskis jaunās kārtības ieviešēju acīs nebaudīja pietiekamu uzticību. Kā mums pastāstīja LPSR VDK vecākās paaudzes pretizlūkošanas darbinieki, attieksme pret bijušajiem komunistiem pagrīdniekiem, īpaši pēc Politiskās pārvaldes aģenta P.Kurļa atmaskošanas 1940.gadā, esot bijusi visai dīvdomīga. LPSR Valsts drošības orgāni, it sevišķi pēc Otrā pasaules kara, izvairījušies dot pozitīvus atzinumus par bijušo pagrīdnieku atbildību izvirzīšanai atbildīgos padomju vai partijas amatos. Pirmā padomju iekārtas viņu vietējie varasvīri jau sākot ar augustu no atbildīgiem amatiem tika pārcelti uz mazāk atbildīgiem. Kā zināms, pirms kādas personas izvirzīšanas atbildīgā valsts vai vēlētā amatā LPSR drošības orgāni veica tās pārbaudi un deva rakstisku slēdzienu jeb garantiju, ka “*papīri ir kārtībā un biogrāfija tīra*”. Tādējādi “*sarkanie celmlauži*” tikuši aicināti uzstāties svinīgās sapulcēs, godināti valsts svētkos, tiem piešķirtas personālās pensijas, taču atbildīgi amati, kas saistīti ar valsts drošību, viņiem bijis aizliegtais auglis. Ja nu bijis Politpārvaldes aģents? Jānis Kalnbērziņš un Vilis Lācis savos augstajos amatos (LKP CK pirmais sekretārs un iekšlietu ministrs) bija drīzāk nominālas un dekoratīvas figūras.

Otrā pasaules kara laikā E.Briedis bijis 24. Latviešu strēlnieku korpusa (vēlāk Latviešu gvardes divīzijas) NKVD sevišķās daļas priekšnieks. No 1946. līdz 1953.gadam bijis LPSR Zivju rūpniecības ministra vietnieks; 1953.02.-07. LPSR Augstākās Padomes Prezidija apželošanas grupas vadītājs, 1953.-1973.g. – LPSR AP Lietu pārvaldnieks.^{51,52}

Cits pagrīdnieks – Kārlis Grinbergs (dzimis 1911.g.) uzturējies sakarus ar nelegālo LKP no 1927.gada līdz 1940.gadam un 1936.-1937.gadā sadarbojies

⁵¹ LVA PA, 15500 f., 2.apr., 7278.l., 4.-5.lp.; 15.lp.

⁵² Ā.Šilde. Pasaules revolūcijas vārdā.- R.: Elpa, 1993.– 99.lpp.

2. PSRS specdienestu darbība Latvijā (1919–1940)

ar PSRS ārējās izlūkošanas dienestu, sniedzot interesējošās ziņas par stāvokli Latvijā.⁵³

PSRS izlūkdienesta uzdevumus K.Grīnbergs pildīja vienā grupā ar Voldemāru Eikenu un Rūdolfu Kimeli (1905), kuram Rīgā piederēja koloniālpreču bodīte. Kimelis savā padomju laikā rakstītajā autobiogrāfijā norādīja, ka viņš 1937.gadā sakarā ar stāšanos NKVD rīcībā, pārtraucis kontaktus ar LKP.⁵⁴ NKVD viņam konspirācijas nolūkos piešķīrusi segvārdu "Pods". Pēc padomju režīma nodibināšanas Latvijā 1940.gadā R.Kimelis strādāja par kadru daļas vadītāju Centrālajā universālveikalā Rīgā.⁵⁵ Taču drīz atklājās, ka R.Kimelis 1936.gadā aresta laikā Latvijas politpārvaldei devis rakstisku piekrišanu sniegt ziņas par komunistiem, un viņš savu darbu zaudēja.⁵⁶

Kreisā sociāldemokrātija sadarbojās ar PSRS izlūkošanas orgāniem, lai realizētu savus politiskos mērķus, taču izlūkdienesti nekavējās to izmantot kā bāzi aģentūras vervēšanai. Sociāldemokrātiem bija informācijas nodaļas, kuras vāca ziņas par politiķiem, un faktiski nodarbojās ar *partijas izlūkošanu*. Iegūto informāciju varēja piegādāt Maskavai apmaiņai pret noteiktiem pakalpojumiem vai solījumiem. Divdesmito gadu vidū Fricis Menders un citi kreisie sociāldemokrāti sadarbojās ar PSRS un cerēja, ka Latvija iekļausies tās sastāvā, kuru naivi idealizēja kā brīvu republiku savienību.

1927.gadā ar padomju diplomātu tiešu līdzdalību no sociāldemokrātiem atdalījās **Neatkarīgo sociālistu partija**, kuras pārstāvis 3. Saeimā Andrejs Kurcijs (istajā vārdā Kuršinskis) visā savā darbībā vadījās no tiešiem padomju diplomātu norādījumiem.⁵⁷ 1938. gadā pēc sakaru saraušanas ar LKP Kominternes Izpildkomiteja nodibināja kontaktus ar Feliksu Cielēnu Parīzē, kreiso sociāldemokrātu grupu Zviedrijā (Rudēvics, Kurmis u.c.) un Bruno Kalniņu Helsinkos, iegūstot no viņiem informāciju par politisko situāciju Latvijā, izmantojot viņus naidīgas darbības organizācijā pret Latviju. Ar Cielēna starpniecību Kominterne atjaunoja sakarus ar LKP vadību.

1938.gadā par tiešu Kominternes aģentūras kanālu kļuva 1934.gadā uz LSDSP "atliekām" izveidotā nelegālā **Sociālistiskā strādnieku un zemnieku partija**. LSSZP centrālorģānā "Brīvība", kura iespiešanu Skokholmā ar PSRS palīdzību izkārtoja Bruno Kalniņš, 1939. gada decembrī rakstā "Mūsu nostāja tagadējā laikā" norādīja: "*Somijas pilsonības nepiekāpība nostāda tagad Somiju, kas līdz šim stāvēja savrūp no Baltijas valstīm, to pašu problēmu priekšā, kā pārējās Baltijas valstis, proti, nolīdzināt ceļu ciešākai saimnieciskai un politiskai sadarbībai ar PSRS. Tas nozīmē kapitālistiskās iekārtas likvidāciju Baltijas valstīs un šo valstu saimnieciskās sistēmas iesaistīšanu Krievijas tautsaimniecībā.*"

⁵³ LVA PA, 106.f., 1.apr., 93.l., 157.-158.lp.

⁵⁴ LVA PA, 101.f., 2.apr., 374.l., 65.-66.lp.

⁵⁵ LVA PA, 102.f., 1.apr., 69.l., 29.-34.lp.

⁵⁶ LVA PA, 101.f., 2.apr., 374.l., 65.-66.lp.

⁵⁷ LVA PA, 101.f., 2.apr., 17.l., 45.-46. lp.

Raksturīgi, ka 1940.gada jūlija sākumā Bruno Kalniņš, Ansis Rudēvics (NKVD aģenta segvārds "Vilis"⁵⁸), Bušēvics, Lorencs, Menders, Višņa un citi LSDSP līderi, apmēram 70 cilvēki, iesniedza lūgumus par uzņemšanu LKP.⁵⁹ Jāni Višņu 1940.gada 10. oktobrī NKVD nesekmīgi mēģināja savervēt darbībai sociāldemokrātu vidē. Nevēlēšanos sadarboties viņš formulēja kā talanta trūkumu. 1941.gada 14.jūnijā J.Višņa tika arestēts un sodīts ar nāves sodu kā pretpadomju elements.⁶⁰

Ansis Bušēvics, kuru uzņēma LKP, kļuva par Centrālās vēlēšanu komisijas priekšsēdētāju, sagatavoja Tautas saeimas vēlēšanas un vadīja rupjo vēlēšanu rezultātu viltošanu, kā arī Žaņa Spures uzdevumā LPSR Konstitūcijas sagatavošanu.

Bruno Kalniņš nodrošināja Latvijas armijas iekļaušanu Sarkanās Armijas sastāvā. Tas gan nekavēja vēlāk dažus šos politiskos darbiniekus pakļaut represijām un iznīcināšanai.

Parlamentārās Latvijas laikā B.Kalniņš izcēlās kā nikns komunistu apkarotājs un, izmantojot sociāldemokrātu jaunatnes organizāciju, viņš šajā cīņā atbalstīja Politpārvaldi. 1934.gadā pēc K.Ulmaņa apvērsuma Bruno Kalniņu par gatavošanos "likumīgās valsts iekārtas gāšanai" ar Kara tiesas lēmumu notiesāja ar sodu uz četriem gadiem pārmācības namā. Ņemot vērā B.Kalniņa nopelnus Latvijas atbrīvošanas karā, sodu samazināja uz trim gadiem.⁶¹ Pēc soda izciešanas B.Kalniņš devās trimdā uz Somiju, kur 1938.gada 15.novembrī PSRS izlūkdienesta pārstāvis "Kim" (kāds NKVD Helsinku rezidentūras darbinieks⁶²)

Bruno Kalniņš 20. gados

Foto – Latvijas Valsts Kinofotofonodokumentu arhīvs inv.Nr.A 120, uzņēmums 1.

⁵⁸ P.Dzilna, K.Klāvs. Bankrots.– R.: Avots, 1986.– 90.lpp.

⁵⁹ LVA PA, 101.f., 17. l., 23.,34., 35., 51., 54., 69. lp.

⁶⁰ LVA, 1986.f., 2.apr., 5830.l., 1.sēj., 1., 2.lp.

⁶¹ R.Treijs. "Sarkanais ģenerālis" Brūno Kalniņš // Lauku Avīze. – 1997. – 2.febr.

⁶² Informācija no H.Kreicberga.

2. PSRS specdienestu darbība Latvijā (1919–1940)

ar šo pazīstamo politisko darbinieku nodibināja operatīvos kontaktus un no 1939.gada 21. jūnija aģentam "Baltijec" – Bruno Kalniņam jau tika apstiprināta apmaksa par PSRS izlūkdienestam sniegto informāciju – galvenokārt par politiskās situācijas Latvijā analīzi, – 100 dolāru mēnesī.⁶³ Pagaidām vēl nav noskaidrotas personas, kuras strādāja sasaistē ar "Baltieti" un slēpās aiz segvārdiem "Kim" (pirmais no PSRS izlūkdienesta, kurš kontaktējās ar B.Kalniņu vervēšanas nolūkos), "Kentaurs", "Kondors" un "Kārlis" (persona no valdībai tuvām aprindām), "Fricis" (strādāja politiskajā policijā), "Fukss", "Bura", "Bergins" (no 1939.gada 20.septembra uzturēja sakarus ar B.Kalniņu), "Vetrovs", "Juris" (1940.gada martā nosūtīts uz Helsinkiem B.Kalniņa vietā).

Latvijas okupāciju 1940.gadā B.Kalniņš uzņēma visai jūsmīgi un vairākkārt uzstājās radio ar padomju varu cildinošām runām.⁶⁴ 1940.gada jūlija beigās Bruno Kalniņu apstiprināja par Latvijas armijas politisko vadītāju, taču no šī amata viņš tika atbrīvots 18.novembrī sakarā ar Latvijas armijas iekļaušanu Sarkanās armijas sastāvā.⁶⁵ "Sarkanais ģenerālis" līdz 1941.gada pavasarim turpināja strādāt Latvijas Universitātē par docentu, lasīja lekcijas par konstitūciju, starptautiskajām tiesībām.⁶⁶

Bruno Kalniņa aktivitātes raksturoja ne tikai sadarbība ar PSRS izlūkdienestu. Vācu okupācijas laikā B.Kalniņu 1941.gadā 12.jūnijā ieslodzīja Rīgas Centrālcietumā. Tur ar viņu kā vācu okupācijas varas pārstāvis "strādāja" bijušais Politpārvaldes aģentūras daļas priekšnieks Roberts Stiglics. Rezultātā SD rokās nonāca informācija par apmēram 200 kreisi noskaņotām personām, kuras varētu būt naidīgas vācu režīmam, kā arī par B.Kalniņa saistību ar angļu izlūkdienestu. 1941.gada 23.novembrī Latvijas SD tika saņemta gestapo priekšnieka Millera šifrtelegramma: "Jūsu priekšlikumu izmantot "Bubi" īpašām operatīvām interesēm piekrītu. Par sagatavošanās gaitu ziņot. Millers." Konspirācijas nolūkos B.Kalniņš vācu papīros tika dēvēts par "Bubi". Pēc šī akcepta saņemšanas Bruno Kalniņa sagatavošanai pieslēdzās SD priekšnieks Latvijā Dr.Roberts Lange, un pēc mēneša uz Ziemassvētkiem cietumnieku izlaida brīvībā. Šis apstākļi ir vienīgais izskaidrojums tam, kāpēc Bruno Kalniņu – sarkano ģenerāli gestapo ne tikai atstāja dzīvu, bet pat izlaida no cietuma. Vācu nodoms bija izmantot Bruno Kalniņa sakarus ar angļiem, lai iefiltrētos to izlūkdienestā SIS. Pēc operatīvā kontakta nodibināšanas sociāldemokrātu no ieslodzījuma atbrīvoja, taču vācu plāni izgāzās, jo angļi no kontaktiem ar Kalniņu izvairījās.⁶⁷ Kā zināms, 1944.gadā B.Kalniņu kopā ar citiem Latvijas Centrālās padomes locekļiem vācieši arestēja un ieslodzīja Salaspils, pēc tam Štuthofas koncentrācijas nometnē.

⁶³ P.Dzilna, K.Klāvs. Bankrots.– R.: Avots, 1986.– 80., 90.lpp.; TSDC informācija.

⁶⁴ Turpat, 116., 117., 119.lpp.

⁶⁵ Turpat, 120., 122.lpp.

⁶⁶ Turpat, 220.lpp.

⁶⁷ TSDC arhīvs.

B.Kalniņa figūra PSRS drošības orgānus neatstāja vienaldzīgus arī pēc kara, īpaši pēc tam, kad viņš, dzīvodams Zviedrijā, kļuva par ievērojamu autoritāti pasaules sociāldemokrātu kustībā. LPSR VDK 1.daļa uzsāka aģentūras izstrādes lietu "Hameleons", kura ilga vairākus gadus.

1956.gadā pie B.Kalniņa "ciemos" ieradās VDK virsnieks Jānis Lukaševics. "Sūtņa" uzdevums bijis, labākā variantā (tas gan ticis uzskatīts par nereālu), izmantojot VDK rīcībā esošos kompromitējošos dokumentus par B.Kalniņa sadarbību ar PSRS izlūkdienestu un vācu specdienestiem, savervēt redzamo sociāldemokrātu par VDK aģentu vai vismaz ierobežot viņa pretpadomju darbību. Sešdesmitajos gados ar uzdevumu ietēmēt sociāldemokrātu līderi ar kompromitējošiem materiāliem uz Zviedriju tika komandēts LPSR VDK darbinieks Aleksandrs Vidriks. Kalniņš ar viņu gan laipni aprunājies, bet abi šķīrušies bez nospraustā uzdevuma izpildes. J.Vidriks pēc šīs neveiksmes nonāca VDK pretizlūkošanas uzmanības lokā kā potenciālais Zviedrijas aģents. Drošības orgāni viņu ilgus gadus rūpīgi novēroja, tā darbību un rīcību sīki dokumentēja pat dzīves vietā.

Arī vēlākie VDK centieni izmantot B.Kalniņu saviem mērķiem nedeļa cerētos rezultātus. Uz Somiju tika nosūtīts aģents "Kaija", viņa attāls radnieks, lai tur tiktos ar Kalniņu. Taču viņš atšifrējies – informējis Kalniņu par VDK doto uzdevumu un, atgriezies Latvijā, to darījis zināmu arī savam VDK vadības virsniekam. Tālāk spēle esot turpinājusies atklātām kārtīm.⁶⁸

B.Kalniņa kārts pret LSDSP Ārzemju komitejas aktivitātēm Latvijā padomju varas laikā tika "izspēlēta" izstrādes lietas "Rigoletto" ietvaros. Kad 1977.gadā LSDSP ĀK priekšsēdētāja B.Kalniņa vietnieks Jānis Ritums ieradās Latvijā, viņu uz tikšanos uzaicināja VDK virsnieks M.Kučāns. Sarunas gaitā *stūra mājas* pārstāvis J.Ritumam uzrādīja B.Kalniņa parakstu kopijas par naudas saņemšanu no PSRS izlūkdienesta 1938.-1939.gadā un ieteica B.Kalniņam atturēties no politiskās darbības. Šī VDK pasākuma mērķis bija neitralizēt LSDSP ĀK uzsāktu darbību LPSR.⁶⁹

Lai sodītu nepakļāvīgo Bruno Kalniņu, ar LPSR VDK svētību, izmantojot reālus VDK arhīva dokumentus, tapa grāmata "Bankrots", kurā tika īpaši akcentēta viņa kādreizējā sadarbība ar padomju specdienestu. Grāmatas pasūtītāju un autoru nolūks acimredzot bija sakompromitēt viņu emigrācijas un sociāldemokrātu acīs kā nodevēju. "Bankrots" dienas gaismu ieraudzīja 1986.gadā izdevniecībā "Avots" kā mistisku autoru P.Dzilnas un K.Klāva (žurnālista Pauļa Ducmaņa un VDK virsnieka Helmūta Kricberga) sacerējums.

Taču visā Kalniņa čekas epopejā bija arī kāds pozitīvs rezultāts. Lai izpētītu savu pretinieku – potenciālo aģentu, VDK savāca praktiski visus B.Kalniņa sarakstītos darbus un teiktās runas. Ar šo literatūru iepazinās arī daļa LPSR

⁶⁸ TSDC arhīvs.

⁶⁹ Turpat.

2. PSRS specdienestu darbība Latvijā (1919–1940)

VDK jaunās virsnieku paaudzes, un, kā stāsta aculiecinieki, tā viņiem deva spēcīgu impulsu paskatīties uz pasauli pavisam citā rakursā.

Tā sauktās “Nabagu komitejas” izveidoja PSRS Daugavpils un Liepājas konsulāti. Arī šīs komitejas bija Krievijas izlūkdienu piesegorganizācijas un tika izmantotas kā bāze aģentūras vervēšanai. Komiteju darbību vadīja Aleksandrs Romanovskis, Andrejs Iščenko un Gerhards Butkevičs. Organizācijas biedri aktīvi piedalījās 1940.gada 19. un 20. jūnija Latvijai naidīgajās akcijās Liepājā, 21. jūnija demonstrācijā Rīgā un pret valdību vērstajās akcijās Daugavpilī un Jēkabpilī. Šīs organizācijas biedru rakstītās sūdzības padomju okupācijas varas orgāniem ar savu “revolucionāro” propadomju nopelnu izklāstu liecina par absolūtu politisku analfabētismu. Augusta organizāciju likvidēja, tās vadītāji tika pakļauti represijām.⁷⁰

Latgales progresistu apvienība kā pastāvīga partija noformējās tikai 1933.gadā, tās kreiso spārnu ietekmēja PSRS izlūkošanas orgānu aģents Vikentijs Latkovskis (1899-1983). Pēc atmiņām, kuras dažādos variantos rokrakstā pēckara Latvijā izplatīja pats Latkovskis⁷¹, viņš bijis Padomju izlūkdienu aģents jau no 1920. gada, bet no 1938.gada sevišķi aktīvi sadarbojies ar PSRS sūtniecības otro sekretāru Ivanu Čičajevu. V.Latkovska paziņa S.Kursītis uzskata, ka viņš sevi nodevis okupantu rīcībā savas kreisās pārliecības dēļ.⁷² Kad 1940. gada 20.jūnijā Latkovski iecēla par iekšlietu ministra biedru A.Kirhenšteina valdībā, viņš līdz 1940.gada augusta beigām vadīja padomju okupantu organizētās represijas. Kā Latkovska uzticības personu sevi raksturo arī Tautas saeimas deputāts Pēteris Baško.^{73,74} Latkovskis par LKP biedru kļuva tikai 1940. gada augustā.

Cits šīs partijas biedrs – Juris Pabērzs (tieslietu ministrs no 1929. līdz 1931.gadam, ministrs Latgales lietās no 1926. līdz 1928.gadam, tautas labklājības ministrs no 1934. gada marta līdz maijam, tieslietu ministrs Kirhenšteina valdībā 1940. gadā, LPSR APP loceklis no 1940.gada augusta līdz 1947.gadam) ar PSRS izlūkdienu sadarbojies no apmēram 1936. gada.⁷⁵ Pabērza paziņa S.Kursītis viņu raksturo šādi: “Bija liels uzdzīvotājs. Šī īpašība laikam arī viņu noveda Višinska apkampienos.”⁷⁶

Staņislavs Rudušs, progresists no 1931.gada, 1932. gadā sācis darboties LKP grupā Rīgā, bet 1940.gadā kļuva par Daugavpils Valsts drošības orgānu

⁷⁰ TSDC arhīvs.

⁷¹ Daļa no šiem variantiem glabājas LKP CK Partijas arhīvā un tagad fondēti: LVA PA, 200.f., 9.apr., 703.l., 27.-40.lp.

⁷² Staņislavs Kursītis. Atmiņu ceļos.– Rēzekne: Latgales Kultūras centra izdevniecība. – 1994. – 106.lpp.

⁷³ LVA PA, 108.f., 8.apr., 10.l., 12.lp.

⁷⁴ Staņislavs Kursītis. Atmiņu ceļos. – 109.lpp.

⁷⁵ TSDC arhīvs.

⁷⁶ Staņislavs Kursītis. Atmiņu ceļos. – 105.lpp.

darbinieku. VDM un IeM struktūrās strādājis līdz 1952.gadam; piedalījies arī cīņās pret mežabrāļiem.⁷⁷

Latvijas Kultūras tuvināšanās biedrība ar PSRS tautām (KTB) atbilstoši savu uzdevumu raksturam atklāti sadarbojās ar PSRS diplomātisko pārstāvniecību Latvijā. Tā bija 1929.gadā⁷⁸ speciāli radīta Krievijas izlūkdienesta piesegorganizācija, kurā iesaistīja interesējošus cilvēkus, nepieciešamības gadījumā vervējot viņus par specdienestu aģentiem. PSRS izlūkdienests un ārlietu orgāni izmantoja šo biedrību saviem politiskajiem nolūkiem. Par to periodikā plaši rakstījis Bonifācijs Daukšts.⁷⁹ Viņš secinājis, ka “progresīvie” kadri sākti īpaši aktīvi “taustīti” un izpētīti pēc Latvijas rezidenta Ivana Čičajeva informatīvās vizītes pie Staļina Maskavā 1940.gada aprīļa beigās. Nākamo “tautas valdības galvu” nobriedināšana notika tieši Rīgā. Latvijas drošības iestādes pievērsa uzmanību faktam, ka KTB ir vienīgā legālā sabiedriskā organizācija, kuras biedriem atsevišķi tiek rīkotas speciālas, intīmas pieņemšanas padomju sūtniecībā.⁸⁰

Fakti liecina, ka kopš 1939.gada vasaras Baltijas valstīs sevišķi tika apstrādātas tās trīs personas, kurām 1940.gada jūnijā nācās stāties t.s. tautas valdību priekšgalā. Katram nākamajam vadītājam uzradās savs pastāvīgs aprūpētājs un virzītājs no padomju sūtniecības darbiniekiem. A.Kirhenšteinu iespaidoja un politiski izglītoja, par draugu izlikdamies, M.Vetrovs. Justa Paļecka šefs padomju pilnvarotajā pārstāvniecībā Lietuvā savukārt bija tās sekretārs F.Moločkovs. Johannesu Varesu (Barbarusu) Igaunijā kūrēja padomju vēstniecības sekretārs un reizē aģentūras tikla vadītājs V.Bočkarjovs.⁸¹

KTB pēdējais priekšsēdētājs profesors Augusts Kirhenšteins kļuva par padomju okupantu ieceltās Latvijas leļļu valdības galvu. Jāpiebilst, ka par darbību biedrībā K.Ulmanis Kirhenšteinam bija piešķīris trešās šķiras Trīs zvaigžņu ordeni.

Nav taisnība tiem daudzajiem autoriem, kuri noliedz Kirhenšteina politiskās darbības pieredzi. 1931. gada 3. Saeimas vēlēšanās Kirhenšteins visai aktīvi startēja Marģera Skujenieka vadītā progresīvā bloka sarakstā Rīgas vēlēšanu apgabalā, paliekot gan ārpus Saeimas. Jāatzīmē arī fakts, ka LPSR valdības vadītāja dzimtas saknes bija rodamas Krievijā. Viņa divi brāļi bija palikuši Krievijā atbildīgos amatos. Viens no viņiem – Rūdolfis – bija Sarkanās Armijas virsnieks un SA ģenerālštāba IV (izlūkošanas) pārvaldes darbinieks. Varēja teikt, ka ar radiem Kirhenšteinam *viss bija kārtībā*. No otras puses, brāļus varētu

⁷⁷ TSDC arhīvs.

⁷⁸ M. Āboliņa. Kultūrālā tuvināšanās biedrība ar SPRS tautām 1929. – 1940. // R.: Avots.– 1990.–Nr.1.– 33.lpp.

⁷⁹ B.Daukšts. Kirhenšteins aiz Kirhenšteina // Literatūra un Māksla.– 1990. – 21.apr. 13.lpp.

⁸⁰ Turpat.

⁸¹ Turpat.

1940.gada 21.jūnijs. Tautas valdības prezidenta A. Kirhenšteina uzstāšanās demonstrācijas laikā, kad no cietuma atbrīvoja politieslodzītos (priekšplānā no kreisās – Augusts Kirhenšteins, Pēteris Blaus, Vikentijs Latkovskis, Jūlijs Lācis). Foto – Latvijas Valsts Kinofotofonodokumentu arhīvs inv. Nr. 29751 – K.

izmantot arī kā ietekmēšanas sviras vai ķilniekus, ja Augustam ienāktu prātā *niķoties*.

Tā sauktā “**Jaunāko Ziņu**” grupa izveidojās no Emīlijas un Antona Benjamiņu preses izdevumu žurnālistiem un literātiem. Tieši saistīti ar NKVD bija Vilis Lācis un Pēteris Blaus, grupā aktīvi darbojās Jūlijs Lācis, Pauls Galenieks, Haralds Lūkins; tai tuvs bija arī Augusts Kirhenšteins. Tieši šīs grupas pārstāvji kļuva par padomju okupantu 1940. gada 20. jūnijā ieceltās Latvijas valdības vadītājiem, un, viņus izmantojot, okupanti sagatavoja oficiālo Latvijas inkorporāciju PSRS sastāvā. Var domāt, ka grupai bija zināma ietekme informācijas “pieturēšanā” jeb slēpšanā no latviešu lasītāja acīm par reālo situāciju Padomju Savienībā, par 30.gadu represijām un patieso ekonomisko stāvokli PSRS. Jāsaka gan, ka informācijas deficīta radīšanā par Padomju Savienību aktīva loma bija arī Latvijas valsts aparātam visaugstākajā līmenī, pamatojot to ar nevēlēšanos sabojāt attiecības ar *lielo un draudzīgo* kaimiņu. Vēlāk, kad Latvija jau bija inkorporēta PSRS sastāvā, uz turieni sūtītās komjauniešu un pionieru delegācijas pieredzēja stipru vilšanos, solītās Leļputrijas vietā ieraugot saimniecisko haosu, uz kura fona latviešiem tika rīkotas grandiozas pieņemšanas.⁸²

⁸² E.Berkļavs. *Zināt un neaizmirst.*— R.: Preses nams, 1998. — 60.-63.lpp.

2. PSRS specdienestu darbība Latvijā (1919–1940)

Šīs grupas dalībniekus nesaistīja komunistiskā ideoloģija vai mērķis – ar viņiem veiksmīgi manipulēja. Lidzīgi dažiem LSDSP vadītājiem vairākus tās locekļus pēc Maskavas norādījuma 1940. gada jūlijā – augustā uzņēma LKP sastāvā, bet Vili Lāci jau oktobra mēnesī iekļāva LKP CK biroja sastāvā.

Vilis Lācis (1904 – 1966) ar PSRS izlūkdienestu saistījies 1929.-1930.gadā. Iespējams, ka tas varēja notikt ar PSRS izlūkdienesta aģenta un nelegālās LKP biedra Elmāra Brieža (V.Lāča brālēna) starpniecību.⁸³ Mūža nogalē V.Lācis žēlojies Vilim Krūmiņam, ka tieši abi brālēni – jau pieminētais pagrīdnieks Elmārs Briedis un Pēteris Briedis – viņu esot iesaistījuši afērās un nav ļāvuši viņam pilnvērtīgi nodarboties ar rakstniecību.⁸⁴

1940. gadā V.Lāča rakstītajā autobiogrāfijā rakstīts: “No 1930. gada uzturēju sakarus ar LKP atsevišķiem biedriem. No 1938. gada rudens aktīvi piedalījies pagrīdes darbā, tieši nebūdams partijas biedrs, kā arī nebūdams saistīts ne ar vienu organizāciju. Darba raksturs šeit nav notēlojams. Partijas vadība var dabūt tiešas ziņas no liecinieka.”⁸⁵

1944.gada 2.janvārī V.Lāča krieviski rakstītajā autobiogrāfijā varam lasīt: “Ar partijas pagrīdi sakari bija no 1927. gada. No 1929. - 1933. gadam, būdams transporta strādnieku arodbiedrības loceklis, pēc partijas pārstāvja norādījumiem īstenoju dzīvē partijas nostādni attiecībā pret arodbiedrībām. Pēdējos gadus pirms padomju varas (1938. - 1940.g.) veicu aktīvu darbu īpašā nozarē (krieviski – po specialnoj liņiji)”.⁸⁶

Neraugoties uz “īpašajiem” sakariem ar kompartiju, Viļa Lāča partijas stāžu ilgu laiku skaitīja no 1940. gada jūlija, un tikai pēc vairākkārtējiem Maskavas norādījumiem 1944. gadā to “atjaunoja”, sākot ar 1928. gadu.⁸⁷

Savos romānos “Vecā jūrnieku ligzda”, “Ceļojums uz Kalnu pilsētu” un “Atbrīvotais zvērs” Lācis gandrīz atklāti nosodiya padomju Krievijā izveidojušās sabiedriski politiskās attiecības un komunistiskās sabiedrības ideālus. Lai gan Lāča romānu mākslinieciskais līmenis nebija sevišķi augsts, trīsdesmitajos gados viņš kļuva par visvairāk lasīto Latvijas rakstnieku, kura daudzie romāni turpinājumos pastāvīgi tika iespiesti “Jaunākajās Ziņās” un “Atpūtā”. 1938.gadā, neraugoties uz Politpārvaldes brīdinājumiem par Viļa Lāča ciešajiem sakariem ar PSRS sūtniecību, Sabiedrisko lietu ministrija finansēja pilnmetrāžas filmas uzņemšanu pēc Viļa Lāča populārākā romāna “Zvejnieka dēls” motīviem. 1939.gadā filmas pirmizrādē piedalījās Kārlis Ulmanis.

Kirhenšteina valdībā Vilis Lācis, ieņemdamas ļoti svarīgo iekšlietu ministra posteni, jau 1940. gada jūlijā pēc NKVD konsultantu norādījumiem deva

⁸³ TSDC arhīvs.

⁸⁴ Skat arī: E.Briedis *No atmiņu kamola // Atmiņas par V.Lāci.* – R.: Liesma, 1975. – 49.lpp.

⁸⁵ LVA PA, 106.f., 1.apr., 97.l., 54.-55.lp.

⁸⁶ Turpat, 15500 f., 2.apr., 2060. l., 8.lp.

⁸⁷ Turpat, 13.lp.

2. PSRS specdienestu darbība Latvijā (1919–1940)

rīkojumu par vairāk nekā simts Latvijas politisko darbinieku arestiem un deportācijām, kaut gan līdz 1940. gada 5. augustam formāli PSRS likumdošana un iekšlietu orgānu rīkojumi Latviju neskāra. Pārkāpjot Latvijas likumdošanu un bez attiecīgu orgānu sankcijas jau pirms Tautas Saeimas atklāšanas 19. jūlijā tika arestēts tās deputāts Pēteris Kurlis⁸⁸, bet 23. jūlijā finansu ministra biedrs Nikolajs Priede⁸⁹. 1940. gada augusta beigās okupanti V. Lāci iecēla par LPSR Tautas komisāru padomes (vēlāk Ministru Padomes) priekšsēdētāju. Šajā posteni viņš palika līdz 1959. gada LKP CK plēnumam. Pēc 1945. gada Vilis Lācis propadomju garā "izlaboja" vairākus savus pirmskara darbus un sarakstīja virkni plakātisku propadomju darbu.

Pēteris Blaus (1900 – 1971) bija pazīstamā dzejnieka un žurnālista Pētera Blaua (1856 – 1930) dēls. 1919. gadā viņš brīvprātīgi iestājās Latvijas armijā. Strādājis kā žurnālists, bet no 1937./40. gadā bijis laikraksta "Jaunākās Ziņas" atbildīgais redaktors. Rotas komandieris 5. Rīgas aizsargu pulkā 1929./40. gadā. Apbalvots ar 4. šķiras Triju zvaigžņu ordeni, 4. šķiras Viestura ordeni, Aizsargu Nopelnu krustu. No apmēram 1936. gada NKVD Rīgas rezidentūras aģents "Obsčestvennik". Viņa ziņojumi atrodami ģenerāļa Roberta Kļaviņa vervēšanas lietā-formulārā "Smelji", kā arī 1940./41. gada krimināllietā pret Latvijas politiskās policijas priekšnieku Jāni Fridrihsonu – Skrauju. 1940. gadā Kirhenšteina valdībā sabiedrisko lietu ministrs, kurš 1940. gada jūlijā un augustā nodrošināja sabiedrisko organizāciju likvidāciju un preses izdevumu pārņemšanu okupācijas varas kontrolē. No 1940. gada augusta beigām LPSR Augstākās Padomes Prezidija sekretārs. 1940. gada augustā uzņemts par LKP biedru.⁹⁰ 1943. gadā Ufā arestēts, 1945. gada 15. maijā Sevišķajā apspriedē notiesāts uz 15 gadiem par pretpadomju organizācijas "Latviešu centrs" izveidošanu un vadīšanu.

Pēc atbrīvošanas no cietuma Blaus no 1955. gada maija līdz 1957. gada septembrim strādāja PSRS Valsts drošības orgānu izveidotajā laikraksta un radio redakcijā "Par atgriešanos Dzimtenē" par korespondentu.⁹¹

1956. gada 11. augustā PSRS Augstākā tiesa konstatēja, ka "Latviešu centrs" nav vispār pastāvējis, un Blauu rehabilitēja.⁹² Pēc rehabilitācijas strādāja laikrakstā "Rīgas Balss" par informācijas nodaļas vadītāju.⁹³

Jūlijs Lācis (1889 – 1941) no 1921. gada bija profesionāls žurnālists, no 1924. gada strādāja žurnālā "Atpūta", bet 1937./40. gadā bija tā atbildīgais redaktors. Tieši viņš bija tas uzticamais žurnālists, kurš rediģēja un apstrādāja politiskās policijas materiālus, kuri bija paredzēti publicēšanai, piemēram, no

⁸⁸ LVA, 1986.f., 1.apr., 42778.l., 1., 2.lp.

⁸⁹ Turpat, 2.apr., 181.l., 1., 2.lp.

⁹⁰ LVA PA, 101.f., 2.apr., 79.l., 67.lp.

⁹¹ Turpat, 15500.f., 3.apr., 52.l., 78.lp.

⁹² Turpat, 12.apr., 21.l., 277a.lp.; turpat, 20.apr., 27.l., 101.lp.

⁹³ Turpat, 3.apr., 52.l., 77.lp.

2. PSRS specdienestu darbība Latvijā (1919–1940)

PSRS pārbēgušo personu liecības par dzīves apstākļiem Padomju Savienībā. Romāna "Mūža meža maldi" autors. Kīrhenšteina valdībā tautas labklājības ministrs, bet no 1940.gada augusta beigām viņš bija LPSR izglītības tautas komisārs. 1940.gada 5.augustā PSRS Augstākās Padomes sēdē uzstājās ar sevišķi kvēlu runu par Latvijas iekļaušanu PSRS sastāvā. Tā bija piesātināta ar "vecās plutokrātiskās valdības" (kopējot Viļa Lāča 27.jūlija runas apzīmējumu) kritiku un neviltošu cerību, "ka pēc maza brīža lielais socialistiskais parlaments, īstais Padomju tautas gribas paudējs, mūs pieņems savā saimē, laimīgo, ziedošo, lielo socialistisko republiku saimē". Pēc atgriešanās no Maskavas uzņēms LKP biedru kandidātos. 1941. gada 8. janvārī arestēts un 15. decembrī gājis bojā ieslodzījumā Astrahaņas apgabalā.

Par Tautas Saeimas deputātu kļuva arī pēdējais "Jaunāko Ziņu" redaktors (līdz avīzes slēgšanai 1940.gada 9.augustā) ārsts Haralds Lūkins, viens no Rēriha biedrības vadītājiem. Četrdesmito gadu beigās arī viņu represēja.

Represijas PSRS trīsdesmito gadu beigās tieši skāra arī padomju speciālos dienestus, tai skaitā ārzemju daļas darbiniekus, kuri strādāja Latvijā. Tā rezultātā tika paralizēts aģentūras tīkls – aģenti zaudēja sakarus ar saviem saimniekiem un bija neizpratnē par turpmāko likteni.⁹⁴ Pieredzējušo NKVD darbinieku vietā nācās gatavot jaunus vai arī izvīzīt mazāk pieredzējušus. PSRS NKVD 1939.gada otrajā pusē un 1940.gadā pilnīgi no jauna ārzemēs izveidoja 40 rezidentūras, uz ārvalstīm nosūtīja 242 izlūkdieneņa darbiniekus.⁹⁵ Daļa no tiem devās uz Baltijas valstīm.

Arhīvā atrodami plaši materiāli par PSRS sūtniecības⁹⁶ un tirdzniecības pārstāvniecību⁹⁷ vadītajām operācijām. Jau minētajā Vintera dienesta rakstā Politiskās pārvaldes priekšniekam uzskaitīti vairāki Padomju Krievijas izlūkdieneņa pārstāvji Latvijā, kuri darbojās sūtniecības 2. sekretāra rangā un attiecīgajā laikā bija šo dienestu rezidenti: Viksne (1921-1922), Volgins (1923-1924), Krasovskis (1925).

1925.gada septembrī Latvijā ieradās PSRS militārais atašejs Aņins, kurš turpmāk vadīja krievu izlūkdieneņa aģentūru Latvijā. Sakarā ar *Vītola lietu* 1926.gadā Aņinu atsauca uz Padomju Savienību, bet no 1926.gada septembra dienesta vadību uzņēmies no Maskavas atbraukušais PSRS kara atašeja sekretārs Kārlis Lange.⁹⁸

Trīsdesmitajos gados tika novērota pilnīgi atklāta NKVD 5.daļas Rīgas rezidentūras darba aktivizācija. Trīsdesmito gadu beigās Rīgā nozīmēja jaunu rezidentu, kurš izveidoja jaunu aģentūras tīklu, atstājot agrāk izmantotos aģentus

⁹⁴ TSDC arhīvs.

⁹⁵ История Советских органов государственной безопасности. – Москва: 1977.–с.307.

⁹⁶ LVVA,3235.f., 1/22.apr., 686/1.l., 21.-23.lp.

⁹⁷ Turpat, 684.l., 29.,30.lp.

⁹⁸ Skat. arī LVVA, 3235.f., 1/22.apr., 686/1.l., 21.-23.lp.

Alfrēds Pumpēns,
PSRS Drošības dienesta darbinieks Latvijā,
iesūtīts pirms okupācijas.

Foto - LR SAB TSDC bibliotēka

da maijā specuzdevumu izpildei Ārlietu ministrijā, Latvijas armijas ģenerālštābā un politiskajā policijā, kur darbojies ar uzvārdiem Krilovs, Berdins, Bērziņš.

Sergejs Rusakovs (1907) ieradies Latvijā 1940.gada jūlijā (pēc citām ziņām - maijā) NKVD operatīvās grupas sastāvā. Vikentijs Latkovskis, Iekšlietu ministra vietnieks, viņu ar segvārdu Antons Vjaters nozīmējis par LPSR IeM Krimināl-policijas priekšnieka vietnieku.

Viktors Verbovskis (1912) 1940.gada jūlijā ieradies Latvijā pēc PSKP CK lēmuma "*palīdzēt LKP CK*" un ticis nosūtīts darbā uz politisko policiju ar segvārdu Viktors Virza. Pirms Tautas Saeimas vēlēšanām viņš kopā ar vietējiem komunistiem Elmāru Briedi, E.Gavaru un I.Vasiļjevu "*darbojušies politiskajā policijā, lai veicinātu vēlēšanas*", bet 1940.gada 13.oktobrī Rīgā sāka organizēt NKGB darbību.

Kopā ar Verbovski - Virzu specgrupā bija Dmitrijs Belovs, Sergejs Rusakovs u.c. 1939.gadā kopā ar Padomju armijas daļām Liepājā ieradās Aleksandrs Bokovikovs Andreja d., kurš 1940.gadā pārgāja darbā uz LPSR NKGB. Šajā

pilnīgi bez jebkādas uzmani-bas. Acīmredzot, jaunais aģen-tūras aparāts bija virzīts uz viena uzdevuma izpildi - Lat-vijas iekļaušanu PSRS sastāvā, nodrošinot *brīvprātības* pie-segu.⁹⁹

Par aģentūru, kas strādājusi tiešā Maskavas vadībā un iz-mantota Latvijas anektēšanas nodrošināšanai, atrodamas vi-sai skopas ziņas.

Interesanta informācija at-rasta, pētot LPSR personālo pensiju lietu arhīvu, kurš diem-žēl pēc 1991.gada tika decent-ralizēts pa Latvijas rajoniem un tur krietni "patīrīts". Īsi pirms Latvijas aneksijas Latvijā nele-gāli tika iesūtīti NKVD darbi-nieki, galvenokārt Krievijas latvieši, "*lai pildītu speciālus uzdevumus padomju varas no-dibināšanā*".

Alfrēds Mārtiņa d. Pumpēns (1908) iesūtīts Latvijā 1940. ga-

⁹⁹ TSDC arhīvs.

sakarā nevar neminēt arī plaši pazīstamo Elmāru Briedi (1908), Elmāru Kerri (1898), Antonu Granītu (1907), Eduardu Gavaru (1905), Staņislavu Rudušu (1911), Vikentiju Latkovski (1899), Alfonu Noviku (1908), Viktoru Arbuzovu, Vasiliju Sičevu (1915), Jāni Pīlāgu (1892), Solomonu Murinu (1909), Pāvelu Hrucki (1909). Lielu daļu šo figūru vieno stipri līdzīga dzīves gaita – nelegāls darbs LKP(b) organizācijā un *īpašu* Kominternes Izpildkomitejas uzdevumu pildīšana Latvijas Republikā; apcietinājums un sods; darbs NKVD struktūrā pēc Latvijas okupācijas 1940. g. jūnijā.

Latvijas tirgotāju un kontrabandistu vervēšana

Divdesmito gadu sākumā, kad Latvijas tirgotāji Krievijā nodarbojās ar maīņas tirdzniecību, plaši zēla kontrabanda. Preces no Latvijas – siļķes, petroleja – tika mainītas pret zeltu, platīnu, dārglietām vai mākslas priekšmetiem. Pēc pastāvošajiem padomju likumiem šādi darījumi bija aizliegti, taču varas iestādes uz tiem skatījās “*caur pirkstiem*”.¹⁰⁰ Nebija noslēpums, ka ārzemju komersantam, kurš vēlējās sekmīgi nodarboties ar tirdzniecību PSRS teritorijā, nācās sadarboties ar GPU. Sadarbība garantēja, ka netiks likti šķēršļi, vedot apmainītās vērtslīetas un mākslas priekšmetus pāri robežai.¹⁰¹ Ja persona atteicās sadarboties ar GPU, notveršanas gadījumā draudēja politisks skandāls un tiesa. Latvijas sūtnis PSRS V. Ozols apraksta gadījumu, kad Maskavā, pērkot platīnu, tika aizturēts Latvijas diplomātiskais kurjers Dulbis. Pēc aizturēšanas čekisti viņu uzaicinājuši pusdienās uz klusu restorānu, kur mēģinājuši pārliecināt, ka vienīgā iespēja, kā izkulties no nepatīkšanām, ir piekrist atpakaļceļā no Maskavas uz Rīgu atļaut GPU darbiniekiem vilcienā iepazīties ar diplomātisko pastu un to pārfotografēt. Dulbe no priekšlikuma atteicies, un par notikušo ticis informēts sūtnis V. Ozols. Sūtniecībā neveiksmīgais “tirgonis” pastāstīja par vervēšanas priekšlikumu. Latvijas sūtnis nekavējoties vērsās ar protestu pie PSRS Ārlietu Tautas Komisariāta Baltijas nodaļas vadītāja Rubiņina par mēģinājumu savervēt diplomātisko kurjeru. Rezultātā “spekulācijas” lieta beidzās bez lieliem skandāliem un notikuma publiskošanas presē.¹⁰²

Latvijas Politpārvalde fiksēja informāciju, ka PSRS specdienesti sadarbībā nereti cenšas iesaistīt Latvijas jūrniekus. Padomju Krievijas ostās 20. un 30. gados ieradās Latvijas tirdzniecības flotes kuģi, par tiem interesi izrādīja padomju drošības iestādes. Par iemeslu kontaktam ar jūrniekiem un spiediena izdarīšanai uz tiem, lai nosliektu uz sadarbību, parasti tika izmantoti viņu izdarītie pārkāpumi PSRS teritorijā. 1933. gada beigās Ļeņingradas ostā atradās tvaikonis “Skauts”. Pie vairākiem jūrniekiem tika atrastas kontrabandas preces, par ko

¹⁰⁰ К.В.Озолъ. Мемуары посланника.– Париж, Дом книги, 1938.– с.134-136.

¹⁰¹ Turpat, 193,194.lpp.

¹⁰² Turpat, 134-136.lpp.

viņi tika nopratināti. Pratināšanu veica Ļeņingradas ostas GPU priekšnieks vai viņa palīgs Arsenjevs, un tās gaitā jūrnieki tika aicināti sadarboties ar GPU un sniegt ziņas par Latviju, floti u.c. Vienu no jūrniekiem Arsenjevam izdevies savervēt. Čekists pierakstījis viņa Latvijas adresi un teicis, ka pie viņa ieradīšoties kāds cilvēks ar paroli "Es no Voldemāra". Cilvēks, kurš nākšot ar šo paroli, būšot viņa pilnvarotā persona. Savervētajam, ja tas vēlētos pats rakstiski sniegt kādas ziņas, bijis jāraksta uz šādu adresi: "SSSR, Ļeņingrad, [uļica] Podoļskaja, dom 45, kv.36 – Semjonovoj A.Z.". Vēstule jāadresējot un jārakstot tā, it kā sarakstītos ar kādu sievieti un uzrunā tā jāsaucot par "Aņu", bet jāparakstot ar vārdu "Voldemārs". Tā kā savervētajam radi bijuši aizsargu organizācijā, tad tam pagaidām bija uzdots ievākt ziņas par Jelgavas aizsargu pulku.¹⁰³ Jāatzīmē, ka PSRS militārais izlūkdienests vispār izrādīja paaugstinātu interesi par aizsargiem.¹⁰⁴

Minētajam jūrniekam veiksmīgas darbības gadījumā GPU operatīvais darbinieks apsolijs atdot aizturētās kontrabandas preces un samaksāt atlīdzību.¹⁰⁵ Padomju izlūkošanas orgāni īpaši aktivizēja savu darbu latviešu jūrnieku vidū 1939.gadā, mēģinot iegūt regulārus ziņu avotus par Latvijas tvaikoņu atrašanās vietām, to kravas saturu, braucienu laiku un maršrutiem.¹⁰⁶

Izlūkošana no citu valstu teritorijas

PSRS izlūkdienesti darbību pret Latviju savās interesēs bieži veica no trešo valstu teritorijas, piemēram, no Vācijas¹⁰⁷, Francijas, Dānijas. Par OGPU īpašo interesi Baltijas valstīs rakstījis Georgs Agabekovs, pirmais liela mēroga izlūks, kurš 1930.gadā pārbēga uz Franciju: "OGPU savas divpadsmit gadu pastāvēšanas laikā paspēja izmest spiegošanas tīklus ne tikai katrā Padomju Savienības nostūrī, bet gandrīz visās pasaules valstīs. Tās tīklos īpaši ieskautas PSRS kaimiņvalstis: uz Austrumiem – Persija, Afganistāna, Turcija, Ķīna, bet uz Rietumiem – Baltijas valstis un Vācija. (...) Politiskai izlūkošanai Francijā nav pievērsta liela vērība, bet OGPU uzmanīgi seko tās attiecībām ar Baltijas valstīm. Sarkanās Armijas štāba Izlūkošanas pārvalde savukārt, ļoti interesējas par Franciju, jo tā ir pārliecināta, ka Francija sistemātiski apgādā Baltijas un Balkānu valstis ar ieročiem un militāro aprīkojumu"¹⁰⁸.

Padomju izlūkam A.M. Orlovam trīsdesmito gadu vidū Centrs uzdeva "organizēt savām vajadzībām bāzi Kopenhāgenā, no kurienes, kā bija paredzēts,

¹⁰³ LVVA, 3235.f., 1/22a., 1070.l., 1.lp.

¹⁰⁴ LVVA, 3404.f., 4.apr., 225.l., 14.o.p.lp.

¹⁰⁵ LVVA, 3235.f., 1/22.apr., 1070.l., 1.lp.

¹⁰⁶ Turpat, 3.apr., 283.l., 159.lp.

¹⁰⁷ Turpat, 1/22.apr., 686/1.l., 3.lp.

¹⁰⁸ Г.Агабеков. Секретный террор. – Москва: Современник, 1996. – с.357, 321.

viņš vadīs ne tikai tīklu Lielbritānijā, bet arī operācijas Baltijas valstīs, no kuru teritorijām britu izlūkdienests kontrolēja savu aģentu darbu, kuri darbojās PSRS.”¹⁰⁹

2.3. Militārā izlūkošana

Militārā izlūkošana ir ārējās izlūkošanas veids, un tās objekts ir pretinieka vai iespējamā pretinieka bruņotie spēki, militārā rūpniecība, militārie resursi, karadarbības vietas (placdarīmi), valstu ekonomiskā situācija un morāli politiskais noskaņojums. Militārās izlūkošanas uzdevums ir nodrošināt savas valsts militāro resoru ar stratēģiska rakstura izlūkošanas informāciju par bruņoto spēku stāvokli un attīstības perspektīvām, par praktiskajiem ienaidnieka militārajiem plāniem un nodomiem, par tā militāri ekonomiskajām iespējām kara gadījumā, kā arī graut pretinieka militāro potenciālu.¹¹⁰

Militārajā izlūkošanā PSRS specdienesti parasti iesaitīja militārpersonas vai tām tuvu stāvošas personas, kuras nebija apmierinātas ar pastāvošo valdību un tās īstenoto politiku. Izdevās atrast arī tādus, kuriem bija kādas materiālas grūtības vai cita veida sarežģījumi dzīvē, vai zināmas cilvēciskas vājības.

Padomju Krievijas militārās izlūkošanas pārstāvji 1919.gada sākumā atzina, ka Baltijā bija mēģināts izveidot četrus aģentūras tīklus, taču tie izjukuši viena līdz pusotra mēneša laikā, tāpēc tikusi uzsākta piektā aģentūras tīkla veidošana. Neraugoties uz Krievijas speciālo dienestu lielo vēlmi apgūt Baltijas telpu, neviens no viņu aģentiem līdz 1919.gadam nebija spējis nodibināt sakarus ar Baltijas valstu armiju štābu darbiniekiem, kas bija nepieciešams militāra rakstura aģentūras ziņu iegūšanai. Informāciju spiegi ieguva galvenokārt ar novērošanas palīdzību, kā arī vācot jaunākās baumas. Faktiskais stāvoklis bija tāds, ka par vairākiem militārajiem jautājumiem Krievijas ziņu aģentūra “ROSTA” ārzemju informācijas materiālus pārpublicēja ātrāk nekā izlūkdienests par šo pašu jautājumu saņēma aģentūras ziņojumus.¹¹¹

Līdz 1920.gada augustam Padomju Krievijas militārais izlūkdienests uz Latviju nosūtīja apmēram 700 aģentus.¹¹²

Dīvdzesmito gadu sākumā kā nozīmīgi informācijas avoti Krievijā tika izmantoti cilvēki, kuri no Krievijas kaimiņvalstīm pārcēlās uz dzīvi KPFSR un kurus rūpīgi iztaujāja valsts drošības orgānu darbinieki. Pēc pamiera

¹⁰⁹ О.Царев, Дж.Кастелло. Роковые иллюзии.— Москва: *Международные отношения*, 1995.— с.127.

¹¹⁰ История Советских органов государственной безопасности. — Москва: 1977.— с.246.

¹¹¹ В.Кочик. Советская военная разведка: структура и кадры. // *Свободная мысль*.—1998.—№6.— с.91.

¹¹² Turpat, 102.lpp.

2. PSRS specdienestu darbība Latvijā (1919–1940)

noslēgšanas ar kaimiņvalstīm pavērās plašas iespējas savstarpējo tirdzniecības kanālu izmantošanai izlūkošanas vajadzībām. Tirdzniecības aģenti, kuri brīvi apmeklēja Baltijas valstis, KPFSR specdienestu vajadzībām varēja iegūt politisko, militāro un ekonomisko informāciju; piegādāt ārzemju laikrakstus, žurnālus un citu literatūru; sameklēt cilvēkus, no kuriem varētu iegūt ziņas par Baltijas valstu karaspēka izvietojumu, militāro organizāciju pavēlēm, direktīvām u.c.¹¹³

1919.gadā Krustpīlī tika atklāta un arestēta boļševiku spiedze Kristīne Ozoliņa, istajā vārdā Hermīne Berstis, kuras uzdevums bija vākt ziņas par Latvijas armiju. Šim nolūkam Ozoliņa – Berstis plānoja atvērt labu kafējnicu ar reibinošiem dzērieniem un atsevišķiem kabinetiem, kur ievilināt virsniekus.¹¹⁴

1920.gadā uz frontes līnijas poļu karaspēks arestēja Aleksandru Mošulu, kuru pēc apmācībām Smoļenskā padomju militārais izlūkdienests ar 500 cara rubļiem, 250 padomju rubļiem un 200 Kerenska rubļiem kabatā caur Rēzekni nosūtīja uz Daugavpili ar uzdevumu piecu dienu laikā savākt militāra rakstura informāciju par tur izvietoto karaspēku. Poļi Mošulu nosūtīja uz Daugavpili Latvijas valdības rīcībā. Mošuls savu vainu atzina, un viņu kā Krievijas pavalstnieku pēc Padomju Krievijas pieprasījuma 1920.gada 30.novembrī izsūtīja uz KPFSR.¹¹⁵

1920.gada 23.septembrī Vaiņodes miestā pēc incidenta ar policistu tika aizturēts bijušais robežsargu seržants Kārlis Dadzis, kura īstais vārds, kā vēlāk noskaidrojās, bija Kārlis Spalis. Policists viņu apvainojis par saistību ar komunistiem. Pratināšanā seržants Spalis pastāstīja, ka viņš joprojām esot komunistu partijas biedrs un ka vienīgais ierašanās nolūks Vaiņodē bijis savākt ziņas par stāvokli Latvijā un nacionālajā armijā un tās nogādāt saviem partijas biedriem. Spalis atzinās, ka esot partijas izlūks, tas arī esot vienīgais iemesls, kādēļ viņš dienot Latvijas armijā. 1920.gada 13.decembrī, atrazdamies apcietinājumā Centrālcietumā, Spalis rakstīja vēstuli Krievijas sūtnim, kurā norādīja, ka viņš 1919.gada decembrī stājies darbā padomju pretizlūkošanā, pēc tam nosūtīts ar dažiem uzdevumiem uz Latviju. Iekritušais spiegs sūtnim izteica lūgumu viņam palīdzēt, jo "*lietas izmeklēšana ar katru dienu top bīstamāka*".¹¹⁶

Divdesmitajiem gadiem raksturīga KPFSR/PSRS speciālo dienestu paaugstināta aktivitāte Latvijā. Nodaļas pielikumā ilustrācijai pievienots Latvijas Armijas izlūkdienesta 1928.gadā sagatavotā pārskata teksts, kurā apkopota informācija par Latvijas specdienestu atklātajām KPFSR/PSRS izlūkdienestu operācijām Latvijā par laiku no 1920.gada līdz 1928.gadam. Bez šaubām, apskatā minētās epizodes pilnībā neatspoguļo padomju izlūkdienestu darbību, taču tās dod ieskatu par to darbības virzieniem un ieinteresētības objektiem Latvijā.

¹¹³ В.Кочик. Советская военная разведка: структура и кадры. // Свободная мысль.–1998.–№6.– с.98.

¹¹⁴ LVVA, 3404.f., 4.apr., 25.l., 20.lp.

¹¹⁵ Turpat, 4.apr., 67.l., 2.lp.

¹¹⁶ Turpat, 3.apr., 98.l., 2.lp.

Sākot ar 1933.gadu, padomju militārais izlūkdienests Latvijā piedzīvoja smagu triecienu sēriju. Šī gada 4.jūnijā policija arestēja vienus no sekmīgākajiem IV Pārvaldes rezidentūras aģentiem – Čauli, Matisonu un Fridrihsonu. Pārvaldes vadība bija informēta, ka Čauli un Matisonu atšifrējusi Latvijas policija (Čauli atšifrēja jau 1932.gadā pēc V.Diduška un K.Basova iekrišanas Vīnē), bet nepievērsa tam uzmanību. Par savu aģentu iekrišanu Latvijā padomju Militārās izlūkošanas pārvaldes vadība bija uzzinājusi no TASS ārzemju informācijas biļeteniem, kuros publicēja atklātā presē nepieejamus TASS ārzemju korespodentu ziņojumus. Biļetenu tirāža tajā laikā bija 70 eksemplāri, un tos izsūtīja saskaņā ar īpašiem sarakstiem, kurus sastādīja pašā “augšā”. Padomju presē par šo incidentu nekas netika ziņots.

1933.gada 6.jūlijā Hamburgā vācu policija arestēja IV Pārvaldes aģentu-vervētāju, Vācijas kompartijas biedru Juliusu Trosinu, kurš ilgu laiku bija strādājis par kurjeru virzienos Hamburga-Amerika, Latvija-Francija, Rumānija, Igaunija, Anglija, Somija. Latvijas rezidentūra nebija pat informējusi IV Pārvaldes vadību par to, ka stratēģiski svarīgo Vācijas un Somijas sakaru kanālu pārklāšanās (tos apkalpoja viena un tā pati persona) ir bīstama un ka tiek pārkāpts 1932.gada plāns, pēc kura šos kanālus bija paredzēta atdalīt.

Pēc aresta Trosins atklāja vācu pretizlūkošanai viņam zināmos sakaru kanālus, tikšanās vietas un personas, kuras pieņēma un nosūtīja pastu. Rezultātā sakari ar Amerikas, Rumānijas, Igaunijas un Anglijas rezidentūrām uz ilgu laiku bija pārtraukti.¹¹⁷ 1936.gadā IV Pārvaldes jaunais priekšnieks Semjons Urickis, analizējot stāvokli PSRS militārajā izlūkdienestā, savā ziņojumā vadībai atzīmēja, ka pēc iekrišanām Pārvaldes aģentūras tīkls Rumānijā, Latvijā, Francijā, Somijā, Igaunijā, Itālijā faktiski ir pārstājis darboties, taču saglabājies Vācijā, Polijā, Ķīnā, Mandžūrijā. Dažās valstīs – Turcijā, Persijā, Afganistānā, Korejā – izlūkošana tika realizēta no puslegālām pozīcijām – rezidents un tā palīgi strādāja zem sūtniecību, konsulātu un tirdzniecības pārstāvniecību “jumta”.¹¹⁸

Pauls Matisons (1893-1945)¹¹⁹ pēc latviešu strēlnieku divīzijas izformēšanas 1921.gada maijā saskaņā ar KPFSR GPU Administratīvās daļas priekšnieka Roguļa rīkojumu devās uz Latviju, kur nodibināja sakarus ar PSRS vēstniecības informācijas nodaļu. Drīz jaunizceptais izlūks iekārtojās darbā Zemkopības ministrijā par mērnieku. 1925.gadā viņu izsauca uz PSRS vēstniecību un lika gaidīt turpmākos rīkojumus. Aktīvu izlūkošanas darbību P.Matisons uzsāka 1927.gadā, bet divus gadus vēlāk, pēc PSRS militārā atašeja K.Langes iekrišanas un aresta, viņam tika uzticēta spleņas izlūku grupas vadība Latvijā.¹²⁰ Lai maskētu savu saistību ar PSRS militāro izlūkdienestu, P.Matisons no 1931.gada

¹¹⁷ Е.Горбунов. Военная разведка в 1934 - 1939 годах. // *Свободная мысль*. – 1998 фев. – №2. – с. 98, 99.

¹¹⁸ Turpat, 104.lp.

¹¹⁹ LPE.-6.sēj.-R.: 1985.-514.lpp.

¹²⁰ LVA PA, 125.f., 2.apr., 8.l., 5.lp.

2. PSRS specdienestu darbība Latvijā (1919–1940)

līdz 1933.gadam darbojās kā biedrs Zemnieku savienībā.¹²¹ Neraugoties uz grupas konspirāciju un citiem drošības pasākumiem, P.Matisonu 1933.gadā arestēja un Kara tiesa viņu par spiegošanu notiesāja ar 10 gadiem katorgas darbos. Tiesas procesā atklājās, ka Matisona labā strādājuši vairāki Latvijas armijas štāba darbinieki un aģenti.¹²² Pēckara gados Matisona saistība ar PSRS specdienestiem tika noklusēta un 1985.gadā izdotajā enciklopēdijā lasāms, ka “Matisons Pauls... piedalījies revolucionārā kustībā, 1933.g. arestēts.”¹²³ Pēc atbrīvošanas no cietuma 1940.gada 6.jūlijā P.Matisonu iecēla par Rīgas apriņķa milicijas priekšnieku.¹²⁴

1939.gada 15.oktobrī Latvijas robežsargi Ludzas apriņķa Ciblas pagastā purvā aizturēja apmaldījušos PSRS spiegu Valdemāru Riekstiņu, īstajā vārdā Valdemāru Ezergaili, ar viltotu Latvijas iekšzemes pasi un trim zīmītēm, kurās bija izlūkošanas informācija. Pirmajā bija ziņas par Latvijas armijas karaspēka izvietojumu, mobilizāciju un manevriem, otrajā – par mobilizāciju, iedzīvotāju politisko noskaņojumu, trešajā zīmītē – par iedzīvotāju politisko noskaņojumu, karavīru iesaukšanu un atvaļināšanu no dienesta Latvijas armijā. Zīmītes bija noglabātas prezervatīvā un paslēptas izlūka uzvalka ārējā krūšu kabatā aiz odeses.¹²⁵

Aizturētais V.Ezergailis, dzimis 1911.gadā PSRS, Holmas rajonā, 1939.gada septembrī iesaukts Sarkanarmijā, pārvests uz Ļeņingradu, nomināts konspiratīvajā dzīvoklī un savervēts par NKVD aģentu, – par to devis parakstus solījumu. Ļeņingradā viņš apgādāts ar latviešu valodā iespīestām grāmatām, informatīvajiem izdevumiem, Latvijas karti. V.Ezergailim likts mācīties latviešu valodu. Oktobrī Ezergailim izsniedza civilo apģērbu un viņu caur Pleskavu nogādāja uz Latvijas pierobežu, no kurienes viņam bija pavēlēts šķērsot Krievijas/Latvijas robežu. Jaunā spiega uzdevums Latvijā bija atrast slēptuvi, kas bija izveidota netālu no Mērdzenes pie staba ar numuru 21. No slēptuves vajadzēja izņemt dokumentus un tos nogādāt PSRS. Atradis dokumentus, Ezergailis devās atpakaļ, taču apmaldījās un tika aizturēts. Latvijas Kara tiesa 1940.gada 7.maijā Valdemāru Ezergaili sodīja ar spaidu darbiem uz 8 gadiem, taču jau 28.jūnijā saskaņā ar Latvijas Republikas ministru kabineta 1940.gada 21.jūnija “Amnestijas likumu” viņš tika atbrīvots.^{126, 127}

Kalpakiēšu grupa sastāvēja no bijušajiem O.Kalpaka bataljona un J.Baloža brigādes karavīriem. Grupa darbojās legāli. Tās oficiālais līderis bija ģenerālis

¹²¹ LVA PA, 125.f., 2.apr., 8.l., 1.lp.

¹²² Turpat, 7.lp.

¹²³ LPE.-6.sēj.– R.: 1985.-514.lpp.

¹²⁴ LVA PA, 125.f., 2.apr., 8.l., 7.lp.

¹²⁵ LVVA, 3404.f., 4.apr., 268.l., 4., 5.lp.

¹²⁶ Turpat, 4., 8., 63.lp.

¹²⁷ Latvijas Republikas Ministru kabineta sēžu protokoli 1940.gada 16.jūnijs-19.jūlijs.–R.: 1991.–131.lpp.

2. PSRS specdienestu darbība Latvijā (1919–1940)

Jānis Balodis (1885–1965), kādreizējais Latvijas valdības kara ministrs, Ministru prezidenta vietnieks un Valsts prezidenta vietas izpildītājs tā prombūtnes vai slimības gadījumā. No 1902.gada virsnieks Krievijas armijā. No 1918.gada Latvijas armijā O.Kalpaka bataljonā. No 1919.gada jūlija Kurzemes divīzijas komandieris, no oktobra Latvijas armijas virspavēlnieks. Ģenerālis no 1920.gada. 1931./1940.gadā kara ministrs un 1938./1940. gadā Ministru prezidenta biedrs. Jānim Balodim PSRS specdienesti pastiprinātu uzmanību pievērša 1936.-1938.gadā, novērtējot viņa lielo autoritāti vīdažādākajās Latvijas iedzīvotāju grupās, kā arī ģenerāļa negatīvo attieksmi pret vāciešiem un viņa nesaskaņas ar Latvijas vadībā esošajiem cilvēkiem. Krievu rezidentūras darbinieki ar ģenerāli aktīvi centās nodibināt sakarus un atļāvās pat brīvi apciemot J.Balodi mājās bez jebkādas konspirācijas. Faktiski PSRS izlūkdienests J.Balodi izmantoja kā padomju *ietekmes aģentu*, taču pilnīga ģenerāļa darbības un konkrētas rīcības motivācijas analīze un vērtējums būs iespējami tikai pēc Krievijas Federācijas specdienestu arhīvu dokumentu izpētes. Šobrīd Krievijas arhīvi klusē un Latvijā nav pat J.Baloža krimināllietas, kuru 1940.gadā bija ierosinājuši PSRS Valsts drošības orgāni. Par ģenerāļa un krievu sūtniecības saistību plaši materiāli apkopoti dokumentu krājumā "Latvijas okupācija un aneksija 1939-1940".¹²⁸ Visai negatīvu lomu J.Balodis "nospēlēja" t.s. "*bāzu līguma*" noslēgšanas gaitā, vienpersoniski piedāvādams krieviem tanku karaspēka bāzi Ezerē apmaiņai pret bāzi Jelgavā, tādā veidā izjaucot dabīgo aizsardzības joslu pa Ventas gultni.¹²⁹

No 1940.gada jūlija J.Balodis atradās izsūtījumā, vēlāk apcietinājumā Vladimiras cietumā. 1956.gadā atgriezās Latvijā.

Ivans Čičajevs, NKVD rezidents Rīgā, konstatējis konfliktu starp prezidentu K.Ulmani un aizsardzības ministru J.Balodi, secināja, ka tas padziļina jau tā pastāvošo krīzi Latvijas vadībā un par to informēja Maskavu.¹³⁰ Žurnālā "*Latvijas Vēsture*" 1995.gadā publicēta PSRS IeT Komisāra L.Berijas 01.06.40.g. vēstule PSRS Aizsardzības Tautas Komisāram Padomju Savienības maršalam Timošenko, kurā sevišķa uzmanība pievērsta J.Balodim pēc viņa atstādināšanas no kara ministra amata: "*IeTK rezidentūra piesardzīgi noskaidro Baloža tālākos nodomus un ziņas par viņa piekritējiem.*" Noskaidrošana veikta caur aģentūru un ar rezidentūru saistītiem atvaļinātajiem ģenerāļiem Robertu Dambiti, bijušo armijas štāba priekšnieka palīgu, un Robertu Kļaviņu, bijušo pulka komandieri.¹³¹ Tas, ka J.Balodis tika pētīts no NKVD puses, nevar būt arguments apliecinājumam, ka viņš nav nekādā ziņā bijis saistīts ar NKVD. Šādas pārbaudes ir ikviena specdienesta, ne tikai NKVD, darba īpatnība un metode.

¹²⁸ Latvijas okupācija un aneksija 1939 - 1940.- R.: 1995.- 187., 275.lpp.

¹²⁹ E.Andersons. Latvijas vēsture. Ārpolitika II.- Stokholma: Daugava, 1984.- 248.lpp.

¹³⁰ П.Судоплатов. Разведка и Кремль.- Москва: TOO Гея, 1996.- с.115.

¹³¹ Latvijas Vēsture.- 1995.- Nr.3.- 41.lp.

2. PSRS specdienestu darbība Latvijā (1919–1940)

Pēc kara, atrazdamies ieslodzījumā Vladimiras cietumā Krievijā, Balodis piedāvājis PSRS Valsts drošības orgāniem Latvijā nodibināt un vadīt kontrolējamu *pretpadomju nacionālo pagrīdi*, ja viņu atbrīvotu no cietuma.¹³² Acimredzot īpašu uzticību Balodis čekas acīs nav ieguvis vai arī tai ir bijuši savi plāni attiecībā par pretošanās kustību, jo ģenerālis palika turpat, kur atradās pirms sava piedāvājuma. Par šādu Baloža piedāvājumu raksta arī Vilis Samsons.¹³³ Neraugoties uz šādu neuzticēšanos, ģenerālis, par lielu pārsteigumu LKP Centrālkomitejai, tika apglabāts Meža kapos blakus Latvijas prezidentam Jānim Čakstem, un šis jautājums tika izskatīts LKP CK biroja 1968.gada 13.februāra sēdē kā buržuāziskā nacionālisma izpausme Rīgas kapsētās. Ļoti raksturīga ir LKP Rīgas pilsētas komitejas 1.sekretāra A.Zitmaņa uzstāšanās par šo jautājumu: "1965.gadā Saulkrastu pilsētā nomira bijušais kara ministrs Balodis. Mums tāda kārtība, ka otrajos Meža kapos var glabāt kam patīk. Kas deva piekrišanu, lai šo Balodi apglabātu blakus Čakstem? Šajā gadā Baloža sieva saņēma no ārzemēm mantojumu un uzlika pieminekli, kurš pēc svara ir puse no Čakstes pieminekļa. (...) Es domāju: vai tiešām mūsu orgāni, tai skaitā Drošības komiteja, neinteresējas, kur dzīvo cilvēks, kad viņš nomirst un kur viņu var glabāt. (...) Bet ļaudis, kuri strādāja kapsētā, stāsta, ka atnākuši trīs cilvēki, stādījušies priekšā kā Valsts drošības komitejas darbinieki, droši vien viņus apmānīja, viņi dokumentus nepārbaudīja šiem trim cilvēkiem. Un lūk, zem Valsts drošības komitejas izkārtnes noteica, ka Balodi var te apglabāt. (...) Patreiz tur tādas nepatīkšanas priekš mums."¹³⁴

Jādomā, ka šajā gadījumā nekāda mēģināšanās nav notikusi. VDK, iedarbojoties uz Rīgas pilsētas izpildkomiteju, panāca, ka J.Balodi neapglabāja Brāļu kapos, kā to vēlējās viņa sieva, bet atbalstīja ģenerāļa apbedīšanu Meža kapos.¹³⁵ Baloža tēlu VDK izmantoja, lai parādītu emigrācijai un ārzemēm LPSR oficiālās vadības it kā lojālo attieksmi pret Latvijas vēsturi. Šajā jautājumā VDK reakcija bija daudz elastīgāka nekā LKP CK, kura stūrgalvīgi vadījās no ideoloģizētiem priekšstatiem.

Jāpiezīmē, ka Vladimiras cietumā ieslodzījumā atradās arī Vilhelms Munters, kā arī vairākas augstas amatpersonas no PSRS, kuras tika represētas pēc 1953.gada, piemēram, Naums Eitingons (OGPU Ārzemju daļas darbinieks, plašāk pazīstams kā Trocka slepkavības organizētājs), Pāvels Sudoplatovs (piedalījies Latvijas inkorporācijas sagatavošanā PSRS, viens no OGPU/NKVD galvenajiem terora aktu organizētājiem ārzemēs pēc kara gados), L.Berijas sekretariāta vadītāji Mamulovs un Ludvigovs.¹³⁶

Roberts Dambītis (1881-1957) 1902.g. beidzis Viļņas kara skolu, bet 1914.gadā Petrogradas Intendantūras akadēmijas 2.kursu. 1918. gada beigās -

¹³² TSDC arhīvs.

¹³³ Vilis Samsons. Kurā pusē būtu ģenerālis Balodis? // Rīgas Balss. – 1996. – 29.apr.

¹³⁴ LVA PA, 101.f., 32.apr., 42.l., 47., 48.lp.

¹³⁵ Turpat, 49.lp.

¹³⁶ П.Судоплатов. Разведка и Кремль. – Москва.: ТОО Гей, с.1996. – 464.

1919. gada sākumā Latvijas Pagaidu valdības apsardzības ministra biedrs; no 1920. līdz 1935. gadam vadošos amatos Latvijas armijas apgādes sistēmā, no 1935. gada līdz 1939. gada novembrim Armijas štāba priekšnieka pirmais palīgs, pēc tam atvaļināts. No 1940. gada 20. jūnija līdz 27. septembrim Latvijas armijas kara ministrs, bet vēlāk Latvijas armijas likvidācijas komisijas vadītājs. Apbalvots ar 3. šķiras Lāčplēša kara ordeni un 3. un 2. šķiras Triju zvaigžņu ordeņiem. 1941. gada 20. jūlijā apcietināts un līdz kara beigām atradies cietumos un koncentrācijas nometnēs. Pēc kara dzīvojis Latvijā. Ģenerālis Dambītis aktīvi darbojās savienībā “Pulkveža O. Kalpaka bataljons” un vāca informāciju kalpakiešu vidū.

Tri idejisku motīvu vadīts, kara priekšvakarā ar PSRS izlūkdienestu aktīvi sadarbojās Armijas ekonomiskā veikala priekšnieks pulkvedis Lejas-Sauss. Sadarbības motivācijas pamatā bija mazākā ļaunuma izvēle, jo, būdams augsti izglītots cilvēks, Lejas-Sauss saprata: karš ir neizbēgams un Latvijai ir tikai divas izvēles – krievi vai vācieši. Vācieši viņam, tāpat kā ģenerālim J. Balodim, bija nepienemami.

Leģionāru organizācija (pilns nosaukums – Brīvības cīnītāju un Lāčplēša kara ordeņa kavalieru biedrība “Leģions”).

Tika izveidota trīsdesmito gadu sākumā un apvienoja galvenokārt ar dzīves apstākļiem un karjeru neapmierinātos bijušos un esošos Latvijas armijas kareivjus un virsniekus. Biedrība nodarbojās ar militāra rakstura ziņu vākšanu. Organizācijas vadībā bija pazīstamais avantūrists pulkvežleitnants Voldemārs Ozols; tās sekretārs bija ne mazāk dēkainais leitnants Eduards Plān-Dubrovskis. Organizācija apvienoja ne mazāk kā 100 dalībnieku, pēc Politpārvaldes ziņām – 200-400, bet pēc Plān-Dubrovskā čekas izmeklētājam sniegtām ziņām pat ap 3000 biedru. 1933. gadā aprīlī “Leģionu” aizliedza.

Organizācija turpināja darboties nelegālos apstākļos. Voldemārs Ozols uzsāka aktīvu apvērsuma gatavošanu un nodibināja sakarus ar PSRS sūtniecības Tallinā darbinieku Kļavu-Kļaviņu. Viņš sniedza tam izlūkošanas un politisko informāciju, cerot pretī saņemt padomju atbalstu savam bruņotajam apvērsumam. 1934. gada sākumā Voldemārs Ozols apvērsuma gatavošanā iesaistīja Vidzemes divīzijas komandiera vietnieku ģenerāli Robertu Kļaviņu, aviācijas pulka komandieri pulkvedi Jāni Indānu, kā arī saistījās ar virkni politisko darbinieku. V. Ozola izdotajā laikrakstā “Jaunā Diena” plaši publicējās vienīgais komunistu deputāts 4. Saeimā Arnolds Deglavs. 1934. gada aprīlī Ozolu arestēja, bet, pēc Politpārvaldes ziņām, apvērsuma gatavošanu turpināja atvaļinātais kapteinis Pēteris Apinis. R. Kļaviņu no armijas atvaļināja.

1935. gadā V. Ozolu no Latvijas izraidīja. 1936. gadā viņš devās uz Spāniju, kur brigādes ģenerāļa pakāpē bija republikāņu armijas aizmugures apmācību daļas vadībā.

1939. gadā Ozols ieradās Francijā, kur veica dažādus PSRS izlūkdienesta uzdevumus un kara laikā darbojās pretošanās kustībā (PSRS izlūkdienesta grupā “Sarkanā Kapella”). Pēc kara V. Ozols atgriezās Latvijā, strādāja LVU Ģeogrāfijas fakultātē par pasniedzēju. 1949. gadā viņš miris.

1939.gada sākumā Ozols lūdza K.Ulmanim atļauju atgriezties Latvijā, bet viņa lūgums tika noraidīts.¹³⁷

“Leģiona” sekretārs Eduards Plān-Dubrovskis, starp citu, bija viens no Bruno Kalniņa vadītās organizācijas “Strādnieku sports un sargs” (SSS) militārajiem instruktoriem. Plān-Dubrovski 1940. gada 28.novembrī arestēja, un viņš mira 1942.gadā Astrahaņas cietumā.¹³⁸

1940.gada 22.jūnijā Ādolfs Lācis rakstīja vēstuli A.Kirhenšteinam ar ieteikumu iesaistīt darbā armijas štābā pulkvedi Voldemāru Ozolu, kapteini Pēteri Apini, rotmistru Plān-Dubrovski un ģenerāli Andreju Auzānu – “Leģiona” līderus, kā arī LK(b)P biedru Jāni Vanagu zemkopības ministra amatā. A.Lācis norādījis, ka tikai šīs personas spētu nodrošināt auglīgu sadarbību un labas attiecības ar PSRS.¹³⁹

Lāčplēša kara ordeņa kavalieris kapteinis Maršals un lidotājs Pūliņš brīvības cīnītāju un Lāčplēša kara ordeņu kavalieru biedrības “Leģions” vārdā pievienojās “Darbaļaužu bloka” sarakstam; par to publiski paziņoja 9.jūlija “Jaunākajās Ziņās”.

Ģenerāļa Roberta Kļaviņa vervēšana

1939. gada decembrī PSRS izlūkdienests – NKVD 5. (ārzemju) daļas Rīgas rezidentūra nodibināja sakarus ar ģenerāli Robertu Kļaviņu. Rezidentūras ziņojumā Centram 21.02.1940.gadā par Kļaviņu rakstīts: “(..) Biedrs Antons mums pavēstīja, ka Jūs esiet sankcionējis KĻAVIŅA vervēšanu. Sakarā ar šo pēdējā tikšanās reizē sāku viņu pakāpeniski apstrādāt, ieminoties par iespējam viņam palīdzēt materiālā ziņā. Vienlaikus piedāvāju sastādīt augstākā komandējošā latv.armijas [tā tekstā – I.Z.] sastāva raksturojumu. K. atbildēja, ka rakstīt neko nevēloties, bet mutiski gan esot gatavs ar savām ziņām palīdzēt. Acīmredzot, baidās sevi saistīt ar dokumentu. Norunājām ar viņu satikties 15.martā. Ja viņu neizdosies pierunāt kaut ko nebūt uzrakstīt, iesaistišu darbā pakāpeniski.”¹⁴⁰

1940. gada 15. martā norunātajā tikšanās reizē notika Kļaviņa vervēšana, viņam tika dots segvārds “Smelij”. Tajā pašā laikā NKVD Rīgas rezidentūras rezidentam “Džon” (iespējams, ka Mihails Vetrovs, PSRS vēstniecības 1.sekretārs) viņš sniedza informāciju par stāvokli Latvijā un, “lai neatkārtotos tas, kas notika Somijā”, piedāvāja arī Latvijas pakāpeniskas okupācijas plānu, kas 1940.gada vasarā apbrīnojami precīzi tika realizēts:

¹³⁷ I.Feldmanis, A.Stranga, M.Virsis. Latvijas ārpolitika un starptautiskais stāvoklis (30. gadu otrā puse). – R.: Latvijas Ārpolitikas institūts, 1993.– 217., 218.lpp.

¹³⁸ Elmārs Pelkaus. Apvērsums pret apvērsumu // Lauku Avīze.– 1992. –4.sept.

¹³⁹ LVVA,1307.f., 1.apr., 1430.l., 745.lp.

¹⁴⁰ TSDC arhīvs. Lieta formulārs Nr.14991 “Smelij”, 13., 14.lp.

“Nepieciešams:

- 1) nostiprināt PSRS garnizonus Latvijā,
- 2) pašreizējai valdībai nedot daudz bruņojuma,
- 3) fiksēt katru pret PSRS vērsto naidīgās darbības faktu,
- 4) pēc tam kad šo faktu būs pietiekami daudz, iesniegt valdībai notu,

kurā būtu konstatēta nelojāla pakta izpilde, kā arī pieprasīta 1934. gadā atlaistās Saeimas sasaukšana, lai sastādītu jaunu valdību.

Tas nepieciešams, lai būtu varas pārmantojamība, jo Saeima ir tikai atlaista, nevis likvidēta. Pēc tam izveidot jaunu kreisi noskaņotu buržuāzisku valdību, kurā piedalītos pārstāvji no sociāldemokrātu, demokrātiskā centra, jaunsaimnieku un citām partijām. Šī Saeima, domājams, izsludinās jaunas Saeimas vēlēšanas.

Notu vajadzētu iesniegt ultimāta formā ar atbilstošiem brīdinājumiem un karspēka koncentrēšanu pie valsts robežas.”¹⁴¹

1940.gada 20. jūnijā pēc Latvijas okupācijas Kļaviņu iecēla par jaunizveidotā teritoriālā korpusa komandieri. Šis korpusa bija izveidots uz Latvijas armijas pamata. Viņam vienīgajam no Latvijas armijas ģenerāļiem piešķīra Sarkanās Armijas ģenerālleitnanta pakāpi. 1941.gada vasarā Kļaviņu arestēja un piesprieda viņam nāves sodu. R.Kļaviņa bojāeja nav izņēmums, bet PSRS aģentūrai pēc 1940.gada raksturīga parādība. Krasā NKVD attieksmes maiņa pret ģenerāli sakrīt ar laika periodu, kad viņam bija beidzot radusies iespēja pārliecināties par padomju demokrātijas “jaukumiem” reālos apstākļos. Nevar izslēgt, ka Kļaviņš no PSRS drauga pārvērtās par tās opozicionāru un “kļuva lieks”.

“Gri”

Padomju rezidentūras informatoru izvēle neaprobežojās tikai ar augstākā ešelona līmeni. Tā, piemēram, padomju laikā pazīstamais mākslinieks grafiķis Marģeris Vitoliņš, atrazdamies dienestā Latvijas armijas autotanku pulkā, ar NKVD sācis sadarboties jau kopš 1936.gada ar pseidonīmu “Gri” un pēc 1940.gada – ar segvārdu “Tankists”. 1937.gadā viņš sniedzis Maskavai militāra rakstura ziņas par Latvijas armijas sastāvu, dislokāciju, kā arī nodevis jaunākos Latvijas armijas ieroču paraugus.¹⁴² Pēc krievu izlūkdienesta pasūtījuma Vitoliņš nozaga autotanku pulka noliktavā tikko no ārzemēm saņemto prettanku lielgabalu un to, riteņus atstājot armijas rīcībā, ar ķeru nogādāja uz Krievijas “Morflot” pārstāvniecību.¹⁴³ Pēc dienesta armijā Vitoliņš strādāja par Latvijas finanšu ministra Alfrēda Valdmaņa šoferi, vienlaikus turpinot savu padomju

¹⁴¹ Turpat, 24., 25.lp.

¹⁴² TSDC arhīvs, J.Lukaševiča dokumentu kolekcija.

¹⁴³ TSDC arhīvs.

Marģeris Vītolīņš dienesta laikā Latvijas armijā Auto tanku pulkā 30. gadu beigās. Pirmais no kreisās.

Foto – LR SAB TSDC arhivs

spiega misiju.¹⁴⁴ Pēckara periodā Vītolīņš piedalījās atbildīgās čekas operācijās, kuras bija vērstas pret Latvijas bruņotās pretestības organizācijām.¹⁴⁵

Skolotāja Manheima “valodas stundas”

Kā citu piemēru PSRS izlūkdienesta darbībai Latvijā var minēt Daugavpils rajona Politpārvaldes pārziņa Mergina ziņojumu, kurā viņš savai priekšniecībai raksta, ka Daugavpilī dislocētā 1. jātnieku pulka valodu skolotājs Manheims instruktoriem uzdevis 36 jautājumus. Atbildes uz tiem sniegtu apjomīgu informāciju par pulku, piemēram: “Kur atrodas pulka šaujamlauki? Kur atrodas pulka sardze? Kāds tās sastāvs? Maiņas laiks? Kur atrodas pulka telefona centrāle, ar ko tā savienota? – u.tml.”¹⁴⁶

Cits ziņojums no Jaungulbenes rajona vēstī par 7.Siguldas kājnieku pulka feldšera Graudiņa aktivitātēm, kurš piepelnoties ar savu kolēģu fotografēšanu godos un ģimenes viesībās; rīkojot lepnas dzīres un vispār dzīvojot pāri saviem līdzekļiem.¹⁴⁷

¹⁴⁴ R.Jansons. Aģents, kurš saimniekus nešķiroja // Lauku Avīze.– 1998. – 11.apr.

¹⁴⁵ Tom Bower. The red webb.– GB, Aurum Press Ltd., 1989.- p.172, 173-177,182-183, 187.; TSDC informācija.

¹⁴⁶ LVVA, 3235.f., 1/22.apr., 685.l., 154.lp.

¹⁴⁷ Turpat, 458.l., 18.lp.

Aleksandra Platonova lieta

Latvijas Kara tiesas materiālos atrodams interesants dokuments par PSRS OGPU aģentu Aleksandru Platonovu, kuru pārvērvēja Latvijas specdienesti. Vairāk nekā divus gadus (1925–1927) A. Platonovs strādāja zem Polītpārvaldes kontroles un palīdzēja atklāt vairākus PSRS OGPU Ostrovas nodaļas kurjerus, kuri ieradās Latvijā, lai aģentiem samaksātu naudu par savāktajām ziņām (parasti Ls. – 60-120) un iegūto izlūkošanas informāciju nogādātu pāri robežai Ostrovas OGPU punktā, kā arī atveda aģentiem jaunus uzdevumus.

1925. gada 18. oktobrī Latvijā no PSRS nelegālā ceļā ieradās nezināms vīrietis, kurš pēc aizturēšanas un nogādāšanas Politiskās pārvaldes Rīgas rajona štābā sevi nosauca par Aleksandru Platonovu. Pratināšanā aizturētais sacīja, ka ieradies Latvijā kā PSRS apvienotās Valsts politiskās pārvaldes (OGPU) slepenais aģents ar uzdevumu vākt slepenas ziņas par Latvijas ārējo drošību, tās bruņotajiem spēkiem, militārajiem objektiem, kā arī citus materiālus. Platonovs pastāstīja, ka uzdevumus par vācamajām ziņām viņš saņemot tieši no Ostrovas OGPU priekšnieka ar īpašu kurjeru starpniecību, izmantojot paroli “*privjoz li ģeņgi?*”. Pratināšanas gaitā Platonovs izteica vēlēšanos sadarboties ar Latvijas specdienestiem un palīdzēt atšifrēt OGPU aģentu tīklu Latvijā. Politiskā pārvalde piedāvājumu pieņēmusi.

Aleksandrs Platonovs, bijušais cara armijas virsnieks, dzimis 1892. gada 12. novembrī Ostrovā. 1919. gadā dienējis partizānos un karojis pret lieliniekiem Kačanovas apkārtnē, vēlāk pārcēlies uz Poliju. 1925. gada aprīlī Platonovs Polijas armijas ģenerālštāba uzdevumā pārgājis Padomju Krievijas robežu. Krievijā arestēts un turēts apcietinājumā Minskas cietumā līdz jūlija beigām. Pēc atbrīvošanas no apcietinājuma izsaukts uz OGPU Ostrovas robežboga pārvaldi, kur savervēts par GPU aizrobežas spiegošanas tīkla slepeno aģentu.

Krievijas – Latvijas robežu Platonovs šķērsoja 1925. gada 18. oktobrī Bricu ciema rajonā, kur dzīvoja viņa tēvocis. Pēc robežas pāriešanas Platonovs brīvprātīgi pieteicās Latvijas robežpolicijā, kura viņu tālāk nosūtīja Polītpārvaldes rīcībā. Par nelegālu robežas šķērsošanu Platonovu sodīja ar 1 mēnesi aresta. Pēc atsvabināšanas no aresta Platonovs saziņā ar Politisko pārvaldi uzņēma sakarus ar OGPU Ostrovas robežboga pārvaldi. 1925. gada 11. decembrī pie Platonova Rīgā ieradās kurjers, kurš uzdevās par Vasiliju Sizovu no Jaunlatgales apriņķa Augšpils pagasta. Viņš pateica paroli “*privjoz li ģeņgi?*” un pastāstīja, ka ieradies OGPU Ostrovas nodaļas priekšnieka uzdevumā. Sizovs Platonovam nodeva OGPU priekšnieka vēstuli ar Ls 120 un zīmīti, kurā bija pieprasīts ziņot par jau nodibinātajiem kontaktiem un par izredzēm iegūt informatīvo materiālu. Zīmītē bija pieprasījums nodot kurjeram visas jau iegūtās ziņas.

1926. gada 12. janvārī Sizovs atkal ieradās pie Platonova un nodeva tam vēstuli ar Ls 120. Vēstulē bija zīmīte, kurā kāds “*Miša*” Platonovam deva rakstiskus norādījumus, kā izturēties Latvijā, lai neiekristu.

2. PSRS specdienestu darbība Latvijā (1919–1940)

1926.gada 1.martā pie Platonova Rīgā OGPU Ostrovas nodaļas priekšnieka uzdevumā ieradās cits kurjers, kurš dēvējās par Miķeli Morozovu un arī pateica paroli “*privjoz ģi ģeņgi?*”. Morozovs nodeva Platonovam Ls 120 un vēstuli, kā arī vienu vēstuli nodošanai “*Vņeštorga*” pārstāvniecībā.

Spēle ar OGPU kurjeriem turpinājās līdz pat 1927.gadam. Visus OGPU uzdevumus, kas tika saņemti no kurjeriem, Platonovs “izpildīja” saziņā ar Politiskās pārvaldes Rīgas rajona un Armijas štāba 3.nodaļas darbiniekiem. Atbildēs tika sniegtas fiktīvas ziņas par Latvijas armiju, krievu monarhistu lideriem un cita dezinformācija.

Lai panāktu biežāku kurjeru maiņu un tādā veidā atklātu jaunus sakarniekus, Politpārvalde izstrādāja dažādas leģendas, kuras Platonovs nosūtīja uz Ostrovas OGPU punktu. Tā, piemēram, Politiskās pārvaldes uzdevumā Platonovs paziņoja, ka kārtējais sakarnieks Sizovs ieradies uz tikšanos piedzēries. Rezultātā Sizovs tika nomainīts ar citu kurjeru. Kurjeri tika izsekoti, un dažus no tiem arestēja.

Vēlākās vēstulēs Platonovs tika neatlaidīgi aicināts uz tikšanos Ostrovā. Tā kā Platonovs uz Ostrovu nebrauca un par šo tematu runāt izvairījās, OGPU sakarus ar viņu pārtrauca.

Pēdējo vēstuli Platonovs saņēma no kurjera Nikitina 1927.gada martā. Tajā Platonovu uzaicināja uz tikšanos Rēzeknē. Platonovs uz satikšanos ieradās, taču Nikitina tur nebija. Rezultātā sakari pārtrūka.

Platonovs pēc 1927.gada dzīvoja Rīgā un strādāja par Saeimas deputāta Špolvanska sekretāru.¹⁴⁸

Antonijas Bindžes un viņas līdzdalībnieku lieta

Ši ir viena no spilgtākajām militārās spiegošanas akcijām, ko PSRS veica Latvijā. Operāciju vadīja Padomju Savienības militārais atašējs Latvijā Kārlis Lange. Tās rezultātā tika kompromitēts ģenerālis Pēteris Radziņš. 1928.gadā viņš bija spiests aiziet no Latvijas armijas komandiera posteņa. Profesors Andersons šajā sakarā raksta: “*Nespēdams iedzīvoties demokrātiskā sistēmā, Radziņš saistījās ar galēji labējā spārna Nacionālo klubu, kas simpatizēja fašistu kustībai. Radziņam nelabvēlīgās kreisās aprindas panāca ļoti respektētā ģenerāļa atvaļināšanu, izmantojot Nacionālā klubā iefiltrēto elementu klubam radīto neslavu un Padomju aģentes Antonijas Bindžes un Padomju Savienības militārā atašēja Kārļa Langes afēru, kurā Radziņš bija neapzināti un nejauši iejaukts. Ģenerālis Radziņš pēc tam vēl darbojās kā virsnieku akadēmisko kursu priekšnieks, pēc tam izdarīja pašnāvību.*”¹⁴⁹

¹⁴⁸ LVVA, 3404.f., 4.apr., 193.l., 2.o.p., 5., 6., 128.lp.

¹⁴⁹ E. Andersons. Latvijas bruņotie spēki un to priekšvēsture.– Toronto, 1983.– 64.lpp.

Operācijas attīstība bija šāda. 1926.gadā pie varas nāca tā sauktā kreisā valdība – Skujenieka – Cielēna kabinets, kurā līderi bija sociāldemokrāti. Zināmas virsnieku aprindas uz šo valdību raudzījās ar neuzticību. Šo apstākli veikli izmantoja K. Langes aģente Antonija Bindže, kuras vīrs ieņēma atbildīgu posteni dzelzceļa virsvaldē, bet brālis strādāja Maskavā GPU aparātā. Saskaņā ar Bindžes leģendu, viņa agrāk strādājusi GPU, bet pašreiz esot saistīta ar fašistiskām organizācijām ārzemēs, kuras esot norūpējušās par politisko situāciju Latvijā. Tā kā Latvija ir PSRS robežvalsts, tad starptautisko fašistu kustību interesējot Latvijas bruņoto spēku stāvoklis, piemēram, vai tie spēšot Krievijas agresijas gadījumā pretoties. Bindže likusi manīt, ka fašistu rīcībā esot naudas līdzekļi un viņi ir gatavi materiāli atbalstīt savus informatorus. Daži virsnieki, piemēram, armijas štāba apmācības daļas kapteinis Zandbergs un ģenerālis Radziņš kādu laiku pat dzīvojuši Bindžes vasarnīcā pie Baltezera. Šo apstākli Bindže izmantoja, lai pasvītrotu savu stāvokli un tuvās attiecības ar armijas komandieri. Kā redzams no dokumentiem, Lange ar Bindži vākuši informāciju par Latvijas armijas organizāciju un mobilizācijas plāniem, bruņojumu u.tml., kā arī par armijas izlūkdienestu un vecāko virsnieku politiskajiem uzskatiem.¹⁵⁰

Ģenerālis Radziņš nebija vienīgais augstākais virsnieks Baltijas valstis, kurš šādā veidā tika kompromitēts. Var minēt gadījumu ar bijušo Lietuvas ģenerālštāba priekšnieku ģenerāli Kleščinski, kurš ar segvārdu “Ivans IV” bija spiegojis Krievijas labā un kuram 1927.gadā piesprieda nāves sodu.¹⁵¹ Šajā sakarā Lietuvas politiskās policijas priekšnieks informējis savu Latvijas kolēģi, ka PSRS sūtniecībā Lietuvā strādājošais Ivans Sokolovs, krievu slepenās aģentūras vadītāja vietnieks, 1927.gada 19.maijā aizturēts ģenerāļa Kleščinska dzīvoklī. Aizturēšanas brīdī viņš centies atbrīvoties no Kleščinska ziņojuma uz 7 lapām. Par saviem pakalpojumiem Kleščinskis kopš 1926.gada bija saņēmis 500 litu (apmēram Ls 500).¹⁵²

Spiegošana pret trešajām valstīm no Latvijas teritorijas

Divdesmito gadu sākumā KPFSR izmantoja Baltijas valstis Igauniju un Latviju kā placdarmu savu aģentu nosūtīšanai uz Ameriku, Vāciju, Zviedriju un citām valstīm.¹⁵³ Ievēribas vērts ir fakts, ka 1919.gada sākumā Padomju

¹⁵⁰ LVVA 3235.f., 1/22.apr., 686/1.l., 4.lp.; 685.l., 84.-85.lp.

¹⁵¹ E. Andersons. Latvijas bruņotie spēki un to priekšvēsture, – Toronto, 1983. – 717.lpp.

¹⁵² LVVA, 3235.f., 1/22.apr., 496.l., 200.lp.; LVVA 3235.f., 1/22.apr., 686/1.l., 4.lp.

¹⁵³ А.Колпакиди, Д.Прохоров. Империя ГРУ. – Москва, ОЛМА Пресс, 2000. – Т.1. – с. 99.

2. PSRS specdienestu darbība Latvijā (1919–1940)

Krievijas militārās izlūkošanas dienestā gandrīz puse aģentu bija latvieši un igauņi.¹⁵⁴

Latvijā bez PSRS dienestu rezidentūrām atradās arī spēcīgas Vācijas un Anglijas rezidentūras, aktīvi darbojās Polijas, Francijas, pat Japānas un citu valstu specdienesti. Skaidrs, ka to galvenās intereses nebija saistītas ar Latvijas izspiegošanu, bet gan vērstas pret valstīm, ar kurām Latvijai bija robeža – pret Krieviju, kā arī pret tām, ar kurām tai bija sadarbība politiskajā, ekonomiskajā un militārajā jomās.

Tā, piemēram, ar sava rezidenta grāmatizdevēja Rudziša starpniecību vācu abvērs vervēja Latvijā plostniekus darbam Daugavas augštecē Krievijas teritorijā. 1939. un 1940. gada vasarās šie plostnieki vācu uzdevumā ar viņu dotajām fotokamerām fotografēja Daugavas baseina Krievijas teritoriju, viens no plostniekiem bijis arī Konstantīns Karulis.¹⁵⁵

Presē izteikta hipotēze par 1926. gada 5. februārī vilcienā nogalinātā PSRS diplomātiskā kurjera Teodora Netes un viņa ievainotā pārnika Johana Mahmastāla vesto diplomātisko pasta maisu saturu. Pēc G. Kurpnieka versijas, maisos atradās viltotas anģļu mārciņas, kuras rūpnieciskā veidā Eduarda Bērziņa vadībā tika “ražotas” Urālos Višeras celulozes un papīra kombinātā. Var tikai minēt, vai viltoto naudu bija paredzēts izplatīt Latvijā, vai bija domāts to transportēt tālāk uz Eiropu vai kaut kur citur.¹⁵⁶

Par Krievijas izlūkdienesta darbību ārvalstīs, ar kurām PSRS nav diplomātisko attiecību un kurās nav oficiālo pārstāvniecību, Latvijas Ārlietu ministrijas ģenerālsekretārs H. Albats saņēmis ziņas no Somijas specdienesta.¹⁵⁷ Šajā gadījumā runa ir par kapteini – komersantu, kurš atgriezies no Tālajiem Austrumiem un ticis pieņemts darbā somu kara flotē, bet vēlāk iesniedzis atlūgumu un panācis, ka viņu nozīmē par Goda konsulu kādā Indijas pilsētā. Kā vēlāk noskaidrojies, atrazdamies šajā postenī, viņš pieņēmis darbā krievu izlūkdienesta rekomendētu cilvēku un par to saņēmis attiecīgu atlīdzību.

Jāatzīmē kāda īpatnība Latvijas dienestu rīcībā pēc “bāzu līguma” noslēgšanas, kad tie reizēm iestājušies PSRS militāro noslēpumu sargu lomā un pat traucējuši ārzemju izlūkdienestu darbu. Tā, piemēram, Politpārvaldes priekšnieks savā vēstulē 1940. gada 24. maijā Armijas izlūkdienesta priekšniekam raksta par japāņu žurnālistu pāra spiegošanas akciju Liepājā, kas izpaudusies, fotografējot PSRS karakuģus. Šajā gadījumā garnizona pretizlūkošanas virsnieks japāņu uzņemto filmu konfiscējis.¹⁵⁸ Šādi nostājai bija arī izņēmumi.

¹⁵⁴ A. Колпакиди, Д. Прохоров. Империя ГРУ. – Москва, ОЛМА Пресс, 2000. – Т. 1. – с. 76.

¹⁵⁵ TSDC arhīvs.

¹⁵⁶ Gunārs Kurpnieks. Kas tad bija tajos maisos? // Pilnīgi atklāti. – 1995. – Nr. 62.

¹⁵⁷ LVVA, 3235.f., 1/22.apr., 458.l., 18.lp.

¹⁵⁸ Turpat, 642.l., 5.lp.

2. PSRS specdienestu darbība Latvijā (1919–1940)

piemēram, pārtvertās PSRS militārās informācijas nodošana somiem padomju somu Ziemas kara laikā 1939.-1940.gadā.

PSRS izlūkdienesti Latviju nereti izmantoja nelegālo aģentu sagatavošanai darbam trešajās valstīs. Šo darbu veica nelegālās rezidentūras, par kurām nekāda dokumentāra informācija pagaidām nav iegūta.

2.4. Taktiskā izlūkošana –

izlūkošanas darbības veids, kad atšķirībā no stratēģiskās izlūkošanas tiek veikti mazāka mēroga uzdevumi (taktiskie uzdevumi). Tie izriet no stratēģiskiem uzdevumiem, ir ar tiem saistīti un veicina to īstenošanu. Taktiskās izlūkošanas laikā tiek iegūta informācija par lokāliem rajoniem ierobežotā laika posmā.¹⁵⁹

Tuvā pierobežas izlūkošana

Pierobežas joslā, kas 12,5 km dziļumā atradās Latvijas robežapsardzes kompetencē, izlūkošanu veica PSRS NKVD robežapsardzes karaspēka aģentūras tīkli. Tie sastāvēja no savervētiem Latvijas robežsargiem un savervētiem vietējiem iedzīvotājiem. Viņu uzdevums bija sniegt ziņas par Latvijas robežas apsardzi, tās skaitlisko sastāvu, apbruņojumu, slēpņu vietām, pārnācējiem no PSRS un par tādu personu parādīšanos pierobežas joslā, par kuriem bija aizdomas, ka viņus varētu sūtīt pāri robežai uz PSRS. Latvijas un Lietuvas pierobežā darbojās arī tā sauktā "Minskas centra" aģenti, kuru uzdevums bija Latvijas Politpārvaldes un armijas izlūkdienesta dezinformēšana. Parasti šī centra aģenti pēc nelegālas robežas pārejas Latvijā pieteicās vietējā pierobežas izlūkošanas punkta vadītājam. Viņam tika pastāstīta leģenda par to, kā pārnācējs piespiedu kārtā bijis savervēts čekā, bet tagad, nokļuvis brīvībā, nolēmis šo sadarbību pārtraukt, pastāstot Latvijas iestādēm visu, kas viņam zināms par čeku, tās metodēm u.tml., vienlaikus lūdzot patvērumu Latvijā.

Ja pārbēdzēju pierunāja darboties Latvijas interesēs un sūtīja ar uzdevumu atpakaļ uz PSRS, pirms atpakaļdošanās aģents parasti iepirka Latvijā preces, kuras Krievijā bija grūti nopērkamas, lai tās tur pārdotu un zināmā mērā finansētu čekas operāciju. Ja pārbēdzēju atstāja Latvijā, piešķirot tam patvērumu, parasti presē publicēja propagandiska satura rakstu par sliktajiem dzīves apstākļiem PSRS u.tml. Pēc tam aģents centās iekļauties Latvijas dzīvē un pēc kāda laika saskaņā ar instrukcijām sāka darboties. Ja Latvijas puse pārbēdzēju oficiāli izdeva atpakaļ PSRS, varēja uzskatīt, ka iefiltrēšanās

¹⁵⁹ Контрразведывательный словарь.– Москва, 1972.– с.265.

2. PSRS specdienestu darbība Latvijā (1919–1940)

pasākums izgāzies. Bet šādu variantu nebija daudz, jo bija ne mazums istu patvēruma meklētāju.

Tika atklāti arī vairāki nelegālas robežas pāriešanas gadījumi no Latvijas puses, kad pārgājējs pirms viņa iesaukšanas Latvijas armijas dienestā nelegāli PSRS pavadījis pat vairākas dienas.¹⁶⁰ Aprakstīti arī divi gadījumi, kad 1928.gadā uz PSRS pārbēguši divi dezertējuši robežsargi, līdzī paņēmdami 1925./26.gadu pulka pavēļu norakstus un citus svarīgus dokumentus, kurus nodevuši PSRS Bigosovas robežapsardzības štābā.¹⁶¹ 1926.gada aplēses par robežas nelegālās pārejas iemesliem uzrāda, ka ap 25% pārbēdzēju tādā veidā centušies izvairīties no karadienesta, bet pārējie devušies uz PSRS cerībā, ka tur viņiem izdosies dabūt ienesīgu nodarbošanos.¹⁶²

Parasti pierobežas joslā dzīvojošās personas, kuras pieķēra sadarbībā ar PSRS specdienestiem, bet kuru apcietināšanai trūka pietiekamu pierādījumu, noņemta uz dzīvi valsts centrālajos apvidos – tālāk no robežas.¹⁶³ Tas gan ne vienmēr izdevās, jo bija gadījumi, kad šādus cilvēkus aizstāvēja pat valsts amatpersonas. Piemēram, 1927.gadā Indras pagastā dzīvojošo un spiegošanā atmaskoto F.Staņeviču izraidīja no viņa dzīves vietas, bet Saeimas deputāts J.Višņa minēto personu steidzās aizstāvēt un panāca viņa rehabilitāciju.¹⁶⁴

Dziļā pierobežas izlūkošana

Pierobežas joslā apmēram 50-70 km dziļumā darbojās cits padomju aģentūras tīkls, un tā uzdevums bija ceļu, tiltu un upju topogrāfiskā izlūkošana, ģeogrāfiskās vides izlūkošana sakarā ar tās piemērotību militāro operāciju veikšanai, kā arī Krievijas rīcībā esošo topogrāfisko karšu precizēšana. Lai īstenotu šos uzdevumus, tika nodarbinātas divas aģentu kategorijas – aģenti gājēji (*hodoki*) un aģenti kurjeri, kas nogādāja iegūto informāciju, aparatūru, cilvēkus caur robežbogiem vai citā veidā (ar dzelzceļa transportu u.tml.). Par šādu operāciju vēsta aizturētā Krievijas izlūka G. Ļebedeva nopratināšanas protokols.¹⁶⁵ No tā redzams, ka Ļebedevu savervējis Krievijas pilsētas *Veļikije Luki* fabriku un rūpnieciskās skolas militārās audzināšanas pasniedzējs latvietis Augusts Vītols. Pēc attiecīgo anketas datu pārbaudes un minimālo topogrāfijas iemaņu apgūšanas PSRS Sebežas robežapsardzes priekšnieks Šlicis viņam devis konkrētu uzdevumu un 150 latu naudas izdevumiem. Pieturas adreses Ļebedevs šajā pirmajā norīkojumā nav saņēmis; viņam nav doti arī nekādi personības

¹⁶⁰ LVVA, 3235.f., 1/22 a., 685.l., 283.lp.

¹⁶¹ Turpat, 1/6.apr., 282.l., 15.lp.

¹⁶² Turpat, 19a.lp.

¹⁶³ LVA PA, 221.f., 1.apr., 11.l., 28.lp.

¹⁶⁴ LVVA, 3235.f., 3.apr., 281.l., 14.lp.

¹⁶⁵ Turpat, 1/22.apr., 685.l., 256.-258.lp.

dokumenti. Tos Šlicis līdz ar adresēm solījis nodot nākošajā reizē. Ļebedeva uzdevums bijis noskaidrot dotajā maršrutā ceļu platumu (t.sk. braucamās daļas platumu), tiltu stāvokli u.tml. Tajā laikā Latvijā no Igaunijas saņemtie dokumenti liecina, ka šajā sakarā pastāvējusi ļoti sīka instrukcija ceļu, šoseju, tiltu u.c. rekonstruēšanai.¹⁶⁶ Par tiltu apsekošanu, piemēram, tajā teikts: “Tilti. Tilta platums soļos, vai tas platāks vai šaurāks nekā ceļš, no kāda materiāla taisīts, kādu svaru var izturēt. Tilta augstums virs ūdens līmeņa. Cik dziļa upe, virs kuras tas atrodas. Vai tā tuvumā atrodamas citas pārceltnes. Ja jā, tad cik tālu. Ja tuvumā ir prāmis, vai tas var pārcelt vienlaikus vezumu un mašīnu. U.tt.”

Latvijas Politpārvalde bija ieguvusi arī PSRS robežapsardzes izstrādātos Latvijas teritorijā veicamos uzdevumus konkrētu objektu izpētei, piemēram, Daugavpils dzelzceļa mezglā bija jāiegūst šādas ziņas: stacijas plāns, darbinieku saraksts, cik ir galveno līniju un kādos virzienos, blakus līnijas, pārmijas, cik un kur atrodas sargu būdiņas, depo ēku apraksts u.tt.¹⁶⁷

Pierobežas izlūkošanas aspektā interesanti ir arhīva dokumenti, kas atspoguļo 1927.gadā no PSRS uz Latviju pārbēgušā Ņikitina liecības. Uz to pamata 1928.gada 23.jūnijā Latvijas Kara virstiesā par spiegošanu OGPU aģentu uzdevumā notiesāja Kornelijū Korņiloviču, Siņicinu, Hermani Baronu, Ignatu Barkānu, Antonu Barkānu, Vladislavu Rimvidu – Mickeviču un Pāvelu Veselovu-Sudkovu, pirmajiem četriem piespriežot nāves sodus, bet pārējiem spaidu darbus katrogā.¹⁶⁸ Ņikitins pavisam izdeva 89 personas, kuras sadarbojās ar PSRS dienestiem.¹⁶⁹ Latvijas drošības iestādes no viņa ieguva plašāku informāciju par padomju spiegu tīklu Latvijā. Neraugoties uz to, padomju militārās izlūkošanas darbinieki jau 30.gadu sākumā mēģināja atjaunot sakarus ar Ņikitina lietā atmaskotajiem aģentiem, piemēram, sakarniekam B.Meikšānam uzdeva atjaunot kontaktus ar Vaclavu Maculēviču. Par to bija informēti Latvijas Politiskās pārvaldes darbinieki.¹⁷⁰ Informācija par līdzīgiem gadījumiem ir sastopama diezgan plaši.

Jāatzīmē, ka sodi par valsts nodevību, tostarp par spiegošanu ārvalstu uzdevumā, kā arī citādu ienaidnieka atbalstīšanu militārā vai citās naidīgās darbībās pret Latviju pēc Sodu likuma 1933.gada 24.aprīļa izmaiņām tiek mīkstināti. Nāves sods par sevišķi bīstamu darbību pret Latviju tiek nomainīts ar spaidu darbiem uz visu mūžu, bet par mazāk nozīmīgiem nodarījumiem sodi samazināti.¹⁷¹

¹⁶⁶ LVVA, 3235.f., 1/22.apr., 681/1.l., 14.-18.lp.

¹⁶⁷ Turpat, 32.lp.

¹⁶⁸ Turpat, 682/2.l., 2.-43.lp.

¹⁶⁹ Turpat, 1988.l., 129.lp.

¹⁷⁰ Turpat, 3.apr., 189.l., 8.lp.

¹⁷¹ Sodū likums ar pārgrozījumiem un papildinājumiem līdz 1940.gada 17.jūnijam. – Rīga, 1942. –29.lpp.

2. PSRS specdienestu darbība Latvijā (1919–1940)

Par to, cik plaši darbojās Sebežas slepenās operatīvās daļas (SOC) spiegošanas tīkls, liecina Ņikitina teiktais: "Vēl reizi paziņoju un uzskatu par nepieciešamu apstiprināt, ka līdz manai bēgšanai no Sebežas (..) istaba Nr. 14., kurā strādāja spiegošanas pilnvarotā palīgs pa aizrobežu tīklu Latvijā Jakovs Policejs ("Šmits Eduards"), bija piekrauta ar ziņām; katru dienu no trim komendantūrām plūda aģentūras ziņas no aizrobežu tīkla robežpārvedējiem un no pašiem iecirkņu komendantiem. Nebija iespējas visu materiālu (telpā) novietot, pārstrādāt par t.s. ārzemju pārskatiem. (..) Šajos aģentūras ziņojumos bija viss: kā robežapsardzes reglamenti, instrukcijas, tā pilnībā pierakstītas parastās skolnieku burtnīcas, kurās pēc kārtas bija aprakstīti posteņu personālsastāvs, uzvārdi, vārdi, zīrgji, apbruņojums, savstarpējās attiecības, posteņu izvietojums līdz ierindniekam, sardzes telpas..."

1934.gada jūnijā Latvijā arestēja PSRS spiegu Gustavu Rezgali, kuru ar Henriha Roziša dokumentiem notvēra, izdarot topogrāfisko uzmērīšanu Pededzes upes rajonā. Rozīti notiesāja uz 4 gadiem.¹⁷²

Ansi Bērziņu-Blagalu, kurš dzīvoja Ļeņingradas apgabala Tihvinas rajonā, Sarkanās Armijas ģenerālštāba izlūkošanas pārvalde trīs reizes sūtījis izlūkošanas uzdevumos uz Latviju. Trešajā reizē – 1937.gada 24.aprīlī Abrenes apriņķa Kacēnu pagastā, pārejot robežu, viņu aizturēja un notiesāja uz 4 gadiem ieslodzījumā.¹⁷³

Jaunlatgales (Abrenes) apriņķa Purmales pagasta zemnieku Staršinovu ģimene 1927.gadā sāka darboties nelegālajā LK(b)P. 1928.gadā Daugavpils apgabala komitejas darbinieks Jeršovs, 3.Saeimas deputāts, uzdeva Staršinoviem iesaistīties PSRS robežsargu veiktajās izlūkošanas akcijās. 1928.gadā Ostrovas robežsargu daļā ieradās Leonīds Staršinovs. Viņš vairākkārt ar izlūkošanas ziņām pārgāja Latvijas – PSRS robežu, kā arī bojāja Latvijā telefonu līnijas. 1932.gadā, kad Staršinovs Leonīds kārtējo reizi ieradās Ostrovā, viņu apcietināja un pēc 58. panta 1.daļas notiesāja uz 10 gadiem. 1928.gada decembrī izlūkošanas darbu bija uzsācis Ivans Staršinovs, bet to jau pēc gada, kārtējo reizi ar savāktu informāciju ierodoties Ostrovā, arestēja un notiesāja uz 10 gadiem. 1932.gada aprīlī Ostrovā, LK(b)P sūtīts, ieradās Gavriļs Staršinovs ar sievu Anastasiju, bet abi tika arestēti un notiesāti.¹⁷⁴

Notikušas arī Latvijas pierobežas izlūkdienesta darbinieku nolaupīšanas. Ir zināmi gadījumi, kad viņi izvesti uz PSRS, kur tiesāti un nereti arī nošauti. Par šādu gadījumu Iekšlietu ministrijas Administratīvajam departamentam ziņojis Jaunlatgales apriņķa priekšnieks 1926.gada oktobrī. Notikusi, piemēram, izlūka Krēsliņa nolaupīšana.¹⁷⁵ Krēsliņš vēlāk gan esot atgriezies Latvijā un darbojies Krievijas izlūkdienestu interesēs (informācija nav dokumentēta – I.Z.).

¹⁷² LVA PA, 101.f., 17.apr., 31.l., 65.lp.

¹⁷³ Turpat, 18.apr., 6.l., 144.lp.

¹⁷⁴ Turpat, 20.apr., 25.l., 59.-60. lp.

¹⁷⁵ LVVA, 2574.f., 2., 12.apr., 359.lp.

Pierobežas izlūkošanai izmantoti arī PSRS militārā atašeja apmeklējumi. Sīku aprakstu par vienu no tiem sniedz Daugavpils rajona politpārvaldes priekšnieka ziņojums.¹⁷⁶

1939.gada 1.oktobrī, kad Maskavā notika PSRS un Latvijas sarunas par militāro bāžu ierīkošanu Latvijā, krievu lidmašīnas jau veica intensīvu Latvijas gaisa telpas izlūkošanu, tādā veidā atklāti demonstrējot savas militārās intereses šajā reģionā.¹⁷⁷

2.5. Dezinformācija

Priekštati par specdienestu darbību parasti saistās ar informācijas vākšanu; mazāk tiek apskatīta tāda funkcija kā informatīvais karš, kas sevī ietver dezinformācijas pasākumus. To uzdevums ir aktīva iedarbošanās uz pretinieka valsti, izplatot vai iefiltrējot tās administrācijā un sabiedrībā mērķtiecīgi sagatavotu informāciju, lai radītu sev vēlamus, patiesībai neatbilstošus priekšstatus par kādu notikumu, parādību, procesu un to cēloņiem, lai maskētu savus patiesos nodomus, kā arī ietekmētu šīs valsts sabiedrisko domu. Informatīvais karš var izpausties kā apzināta un mērķtiecīga sociālo, etnisko un reliģisko pretrunu saasināšana sabiedrībā, kas var būt īpaši efektīvs līdzeklis situācijas destabilizēšanai reģionos ar daudznacionālu un polikonfesionālu iedzīvotāju sastāvu.¹⁷⁸

Pasmīgi veikti dezinformācijas pasākumi Padomēm bieži vien ļāvuši sasniegt daudz lielākus panākumus savas ārpolitikas, kā arī iekšpolitikas realizēšanā, nekā rupjš diplomātisks, ekonomisks spiediens vai militāri draudi.

Mērķtiecīgas maldināšanas pasākumi PSRS bija ļoti augstā līmenī. KK(b)P politbirojs jau 1923.gada 19.janvārī pieņēma lēmumu par īpaša dezinformācijas biroja izveidošanu, kas koordinētu VČK-OGPU darbību šajā jomā.¹⁷⁹

Ir zināmi gadījumi, kad PSRS specdienesti organizējuši dezinformācijas operācijas, lai pasaulē izplatītu diskreditējošas ziņas par Latviju. Vienu no tādiem aprakstījis Latvijas sūtnis PSRS V.Ozols.

1924.gada 4.oktobrī GPU darbinieki arestēja Igaunijas ģenerālkonsula Ļeņingradā sekretāru Rosfeldu, kurš pratināšanā "liecināja", ka Latvijas militārais atašejs pieņemšanā pie Kara lietu komisāra, Republikas Kara padomes priekšsēdētāja Ļ. Trocka no rakstāmgalda nozadzis viņa piezīmju grāmatiņu. Šim sensacionālajam "jaunumam" padomju prese veltīja ievērojamu uzmanību.

¹⁷⁶ LVVA, 3235.f., 1/22.apr., 684.l., 82.lp.

¹⁷⁷ М.И.Мельтохов. Нарачивание советского военного присутствия в Прибалтике в 1939-1941 годах. // Отечественная история. – 1999. – №4. – с.51-52.

¹⁷⁸ В.Криско. Секреты психологической войны. – Минск: Харвест, 1999. – с.101.

¹⁷⁹ Очерки истории Российской внешней разведки 1917-1933. – Москва, 1966. – Том 2- с.107.

2. PSRS specdienestu darbība Latvijā (1919–1940)

Drīz pēc satriecošā paziņojuma Latvijas sūtniecībā ieradās K.Marksa vārdā nosauktās skolas pionieri ar prasību atdot L.Trockim nozagto piezīmju grāmatiņu. V.Ozols savās atmiņās raksta, ka 1924.gadā Latvijas militārais atašējs nekādi nav varējis būt pieņemšanā pie L.Trocka, jo viņš atradies Maskavā tikai līdz 1922.gadam un arī līdz aizbraukšanai no PSRS ar komisāru nav ticis. Ar L.Trocki nebija ticis arī neviens cits no Latvijas sūtniecības darbiniekiem.¹⁸⁰

Latvijas arhīvu dokumentos ziņas par dezinformācijas pasākumiem atrodamas pārbēdzēja Ņikitina liecībās saistībā ar dubultaģentiem (personas, kuras vienlaikus izpilda divu specdienestu uzdevumus), kuri skaitījās Latvijas aģenti, bet darbojās arī padomju aģentūras aparātā un izpildīja OGPU uzdevumus. Šādi aģenti kādai no pusēm varēja sniegt dezinformāciju. Pirms PSRS robežapsardzības operatīvie darbinieki šādā veidā sagatavoto dezinformāciju iesūtīja Latvijā, to vispirms nosūtīja pārbaudei un akceptēšanai uz OGPU Pleskavas pretizlūkošanas daļu, no kurienes vajadzēja saņemt atbildi, vai šādu dezinformāciju drīkst nodot Latvijas izlūkiem.¹⁸¹ Jāatzīmē, ka katrai dezinformācijai jāsaturs pietiekams daudzums patiesas informācijas, kas pasākumam piešķirtu ticamību.

Līdzīgi dezinformācijas saskaņošanas un akceptēšanas mehānismi bija arī citiem Latvijā strādājošiem padomju specdienestiem.

Dezinformācija bija plašie dažādu dienestu un aģentūras Latvijas presē sagatavotie materiāli par PSRS saimnieciskajiem un politiskajiem sasniegumiem, īpaši 1940.gada pavasarī. Vienlaikus plašākai sabiedrībai tika noklusēta informācija par patieso politisko un ekonomisko situāciju PSRS, par tur notiekošajām masu represijām. Uz šī fona Latvijā notika komunisma ideju propaganda.

Trīsdesmito gadu beigās PSRS specdienesti caur LKP pagrīdi izplatīja dezinformāciju par it kā Muntera sadarbošanos ar Vācijas izlūkdienestu. Šim pasākumam bija divi mērķi: 1) novērst sabiedrības uzmanību no V.Muntera sievas aktivitātēm sakaros ar Krievijas sūtniecību un 2) maldināt citu valstu specdienestus.¹⁸²

2.6. Diversanti

Kā jau iepriekš tika minēts, specdienestu uzdevumos ietilpa ne tikai informācijas vākšana un ietekmēšana ar propagandas paņēmieniem, bet arī vardarbības aktu organizēšana. Mūsu rīcībā ir ziņas, ka jau kopš 20.gadu vidus PSRS robežapsardzības karaspēka *slepenās operatīvās daļas* – SOČ (*sekretarāta operatīvā daļa*) darbinieki Latvijā uzsāka Latvijas un PSRS pierobežas joslā

¹⁸⁰ К.В.Озолъ. Мемуары посланника.– Париж: Дом книги, 1938.–с.179.

¹⁸¹ LVVA, 3235.f., 6.apr., 46.lp., 62., 63.lp.

¹⁸² TSDC informācija.

dzīvojošu kriminālsodītu personu vervēšanu. Šo aģentu uzdevums bija pēc īpašas pavēles saņemšanas Latvijā sarīkot nekārtības vai terora aktus, lai iedzīvotāju vidū sētu paniku. Pēc Ņikitina informācijas, padomju puse bija savervējusi apmēram 40 bandītu.¹⁸³

Ar laiku situācija šajā jomā mainījās un akciju rīkošanā nolēma iesaistīt profesionāli sagatavotus diversantus. Pavērsiens sākās ar Sarkanās Armijas *dziļā pārrāvuma* teorijas izstrādāšanu 30.gados. Tā īpašu uzmanību pievērsa izlūkošanas un diversiju pasākumiem ienaidnieka aizmugurē. Tādēļ RKKK Ģenerālštābs 1934.gada janvārī izdeva direktīvu par speciālu diversantu apakšvienību izveidošanu Sarkanajā Armijā. Karaspēku daļās pie PSRS rietumu robežas ar Igauniju, Latviju, Lietuvu, Poliju un Rumāniju šādas vienības izveidoja 1935.gada sākumā. To komandierus apmācīja RKKK Galvenās izlūkošanas pārvaldes GRU mācību bāzē Piemaskavā. Kaujinieku atlases principi bija ļoti stingri. Tika prasīta politiskā uzticamība, laba fiziskā attīstība, vidējā izglītība, vācu valodas prasme. Ierindniekus pēc gada dienesta izlūku diversantu nodaļā atvaļināja un kompakti izvietoja apdzīvotās vietās gar robežu. Tur viņus iekārtoja darbā, par valsts līdzekļiem uzcēla mājas, iedeva mājlopus, pārvēda uz jaunajām dzīves vietām ģimenes locekļus. Galvenokārt tie apmetās uz dzīvi ciemos, dažreiz – mazās pilsētiņās, kur dzīvoja kā zemnieki. Tuvējās karaspēka daļās viņiem glabājās bruņojums un municija.

Diversantiem nepieciešamības gadījumā vajadzēja iznīcināt noteiktus objektus, dezorganizēt pretinieka karaspēka aizmugures darbību, izraisīt sajukumu, izvērst partizāņu kustību. Galvenais uzsvars tika likts tieši uz diversijas operācijām, izlūkošanu atstājot kā blakus funkciju.

Sagatavošanās pasākumus veica to valstu teritorijā, kur bija paredzēta šo grupu darbība. Igaunijā, Latvijā, Lietuvā, Polijā, Rumānijā RKKK Ģenerālštāba aģentūra šim nolūkam veidoja atbalsta punktus, galvenokārt viensētās, kuru saimnieki sadarbojās ar padomju izlūkdienestu. Šiem saimniekiem vajadzēja glabāt diversantu vajadzībām pārtiku, ieročus, municiju, spridzekļus (ārzemju ražojuma).¹⁸⁴

Arī Kominterne savās slepenajās skolās gatavoja speciālistus kapitālistisko valstu nākamajām revolucionārajām armijām un militāros kadrus nacionālajām kompartijām, partizāņu formējumu komandierus. Sagatavošanas programmā tika ņemtas vērā klausītāju zināšanas un pieredze, kā arī apstākļi, kādos tiem nāksies darboties. Kursantiem pasniedza militārās zinības, partizāņu cīņas un ielu kauju taktiku. Viņiem perfekti bija jāpārzina savu valstu armiju apbruņojums, jāprot no viegli pieejamiem materiāliem izgatavot spridzekļus un ar tiem rīkoties.¹⁸⁵

¹⁸³ LVVA, 3235.f., 1/22 apg., 1988.l., 137.lp.

¹⁸⁴ Д.Миллер. Командос: формирование, подготовка, выдающиеся операции спецподразделений. – Минск, 1997. – с.329-331.

¹⁸⁵ В.Пятницкий. Заговор против Сталина. – Москва: Современник, 1998. – с.273.

2.7. Politiskās slepkavības

Vēstures grāmatās un memuāru literatūrā par padomju specdienestu darbību 20. un 30.gados nereti piemin PSRS nevēlamu personu likvidāciju kā vienu no specdienesta uzdevumiem. Šādas operācijas drošības iestāžu darbinieki savstarpējās sarunās parasti apzīmēja kā “*slapjās lietas*”.¹⁸⁶

1934.gada 12.oktobrī zvēriģi tika nogalināts Latvijas pareizticīgo arhibīskaps Jānis Pommers.¹⁸⁷ Izmeklēšanas gaitā noskaidrojās, ka viņš mēģināts noslepkavot jau vairākkārt.¹⁸⁸ J.Pommeras slepkavas, neraugoties uz izsludināto ievērojamo naudas atlīdzību, tā arī netika atrasti.¹⁸⁹

Dokumentālu pierādījumu tam, ka Pommera slepkavībā būtu vainojama Maskavas “*roka*”, nav atrasti. Taču tiem, kas interesējas par Latvijas pareizticīgo baznīcas vēsturi, nav noslēpums, ka J.Pommeram bija sarežģītas attiecības kanoniskajos jautājumos ar PSRS drošības orgānu kontrolēto un caurvīto Krievijas pareizticīgo baznīcu, kas mazināja Maskavas politisko ietekmi uz pareizticīgo draudzēm Latvijā. Šis apstākļi arī vairākkārt minēts kā iemesls viņa nogalināšanai.¹⁹⁰

Arī jau pieminētā Nikitina liecībās atrodamas ziņas par šādiem pasākumiem. GPU aģents Grigorjevs ticis sūtīts uz Latviju ar uzdevumu nogalināt Latvijas izlūkdienesta aģentu Sergučenko. GPU aģentam uzdevumu neizdevās izpildīt, jo Sergučenko, nojautis *ciemiņa* nācienu mērķi, to atbruņojis un nodevis varas iestādēm. Grigorjevu tiesāja un ieslodzīja cietumā. Rīkojumu Sergučenko nogalināšanai bija devusi PSRS 11. Robežapsardzības vienības priekšniecība, visu pasākumu personīgi vadīja nodaļas priekšnieks. Priekšniecība vēlāk izdevusi ļoti slepenu rīkojumu iznīcināt visu saraksti, kas kaut mazākā mērā bija saistīti ar Grigorjeva uzdevumu, lai nepaliktu nekādas pēdas.¹⁹¹

Neraugoties uz īpašo konspirāciju “*slapjo*” lietu kārtošā un dokumentēšanā, arhīvos atrodamas, kaut skopas, taču dokumentāras norādes par cilvēku likvidēšanas operācijām. Kāda Kominternes Latsekcijas slepenā darbinieka O.Rihtera sastādītā dokumentā pieminēta viņa paša līdzdalība “*aktīvās izlūkošanas uzdevumu*” izpildē, kuru laikā nogalināti Latvijas armijas ģenerālštāba izlūkošanas dienesta leitnanti Arājs un Bormanis.¹⁹²

¹⁸⁶ О.Царев, Дж.Кастелло. Роковые иллюзии.— Москва: 1995. — с.324-235.

¹⁸⁷ LVVA, 7131.f., 1.apr., 6.l., 3.lp.

¹⁸⁸ Turpat, 40.lp.

¹⁸⁹ LVVA, 3235.f., 1/22.apr., 520.l., 18.o.p.lp.

¹⁹⁰ Rīgas un visas Latvijas Arhibīskaps Jānis (Pommers), 2.grām. — Svētrunas, raksti un uzstāšanās. — Rīga, 1993.— 117., 118.lpp.

¹⁹¹ LVVA, 3235.f., 1/22.apr., 1988.l., 136.lp.

¹⁹² O.Niedre, V.Daugmalis. Slepenais karš pret Latviju.— Rīga, 1999.— 18.lpp.

2.8. PSRS speciālo dienestu darbības ietekme uz Latvijas iekšējo un ārējo politiku

Par vienu no lielākajiem ģenerāļa Jāņa Bērziņa, GRU vadītāja, nopelniem KGB un GRU labā tiek uzskatīta viņa līdzdalība 20.gados OGPU izstrādātās aģentu iefiltrēšanas tehnikas (galvenokārt cīņai ar baltgvardu emigrāciju) izstrādāšanā, lai iespiestos ārzemju valdībās un militārajos dienestos.¹⁹³ Šo tehnoloģiju KGB, bez šaubām, izmantoja arī Latvijas apstākļos. Daži gadījumi sakarā ar šo tematu jau apskatīti iepriekšējās nodaļās.

Informācija par PSRS specdienestu ietekmi uz Latvijas iekšpolitiku un ārpolitiku 20.-30.gados joprojām ir stipri nepilnīga. Precīzi pētījumi ir visai apgrūtināti, jo atbilstošie dokumenti atrodas Krievijā un jāšaubās, vai tuvākajā nākotnē tos izdosies atgūt.

Saglabājušies dokumenti liecina par to, ka padomju aģenti īpaši interesējusies par Latvijas diplomātiskajām attiecībām ar ārvalstīm. Sevišķu uzmanību pievērsa diplomātu un valstsvīru sarunām par Baltijas savienības izveidošanu. Nodoms īstenotos tikai tad, ja tajā iesaistītos visas Baltijas valstis. Padomes bija fiksējušas, ka Lietuvas valdošās aprindas par šo ierosmi nav izrādījušas sevišķu interesi.¹⁹⁴

Tomēr arī līdz šim iegūtā informācija dod iespēju spriest par OGPU-NKVD darbību, ietekmējot Latvijas iekšējo un ārējo politiku brīvvalsts laikā. Galvenokārt to raksturo Maskavai uzticīgu personu atlase un pārbaude, izmantojot kompartijas organizācijas. Šo personu galvenais uzdevums – politiskās situācijas destabilizācija valstī (*streiki, mītiņi, demonstrācijas, sabotāžas, komunistiskā propaganda un tās preses izdevumu izplatīšana, padomju sasniegumu un dzīves apstākļu slavināšana u.tml.*) un spiegošana PSRS interesēs. Šādu rūdījumu ieguvušie pēc Latvijas okupācijas nokļuva darbā padomju drošības dienesta struktūrās, kurās nodarbojās ar pretestības kustības apkarošanu. Vienlaikus no NKVD Rīgas rezidentūras puses tika veikta valsts amatpersonu un sabiedrībā ietekmīgu personu iesaistīšana sadarbībā un Maskavas plānu īstenošanā. Par kandidātiem šim uzdevumam tika izraudzīti bijušie krievu armijas virsnieki, kuri Latvijas armijā ieņēma nozīmīgus posteņus, piemēram, R.Ķļaviņš, J.Balodis, R.Dambītis; pazīstami sabiedriskie darbinieki, piemēram, A.Kirhenšteins, P.Blaus, V.Lācis, B.Ķipiņa, valsts funkcionāri, piemēram, J.Pabērzs. Šī grupa vēlāk startēja LPSR tautas valdības un Tautas Saeimas vēlēšanās. Tas gan dažus no viņiem nepasargāja no Staļina represijām, piemēram, R.Ķļaviņu, B.Ķipiņu, P.Blauu.

¹⁹³ К.Эндрю, О.Гордиевский. КГБ – история внешнеполитических операций от Ленина до Горбачева.– Москва: Нота Бене, 1992.– с.190.

¹⁹⁴ Igaunijas Valsts arhīva filiāle, turpmāk – IVAF, 138.f., 1.apr., 46.l., 243.-244.lp.

Visefektīvākais kādas valsts politisko un ekonomisko procesu ietekmēšanas līdzeklis bija savu **ietekmes aģentu*** iegūšana valsts, armijas, masu mēdiju, ekonomisko, reliģisko, sabiedrisko u.c. struktūru vadībā. Ietekmīgu valsts amatpersonu izmantošana PSRS mērķu sasniegšanā varēja notikt, neizsakot tiešu vervēšanas priekšlikumu, bet nodibinot personīgas draudzīgas attiecības starp PSRS specdienesta darbinieku un ietekmes aģentu, izmantojot nolūkotās personas uzticēšanos padomju izlūka (par to ietekmes aģents ne vienmēr bija informēts) erudīcijai, godkāri, zināmas cilvēciskas vājības vai izpalīdzot tai grūtā brīdī (piemēram, materiālais pabalsts R.Kļaviņam) u.tml.

Atklātībā nonākušie dokumenti liecina par Maskavas materiālu atbalstu 1924./1926.gadā Lietuvā valdošai partijai (Tautininkai) 2500 USD apmērā. Lietuvas vēsturnieks Z.Butkus uzskata, ka Maskava nolēma Nacionālās partijas presi finansēt sekojoša iemesla dēļ – ņemot vērā līdzpilsoņu intereses, šī partija ieturēja asu pozīciju pret Poliju, tādēļ nebija iespējams izveidot Baltijas valstu politisko, ekonomisko un aizsardzības savienību. Vēsturnieks uzskata, ka PSRS politika izdevās, jo Nacionālās partijas prese uzskatīja Poliju par pirmo ienaidnieku, bet “*prokrieviskā orientācija bija dzirdama gandrīz katrā prezidenta A.Smetonas vārdā*”.¹⁹⁵

1940.gada jūnijā, kad strauji tuvojās Francijas militārā sagrāve, Vācijai zuda stratēģiskās intereses saglabāt *draudzību* ar PSRS. Maskavā tika nolemts, ka jānoved līdz galam Baltijas valstu *teritoriāli politiskā pārkārtošana*; uz to “*tiesības*” ieguva Padomju Savienība saskaņā ar slepenajiem protokoliem, kuri tika parakstīti ar Vāciju 1939.gada augustā – septembrī. Jūnija sākumā šādam gadījumam tika veikti sagatavošanas darbi Aizsardzības tautas komisariātā, robežapsardzes karaspēkā un NKVD. Baltijas valstu valdības zināja, ka, atsakoties izpildīt padomju prasības, tās tālāk tiks īstenotas ar spēka metodēm. Glābiņš varēja būt tikai vācu protests pret padomju rīcību Baltijā. Bet Vācija neuzskatīja par lietderīgu pirms laika saasināt attiecības ar PSRS un tādēļ stingri ieturēja neiejaukšanās politiku.¹⁹⁶

1939.gadā Molotova – Ribentropa pakts Padomēm it kā deva *pusoficiālas* iespējas ieņemt Baltijas valstis PSRS, un šo mērķu realizēšanai lieti nodereja NKVD iestrādes. Pakta noslēgšana nav uzskatāma par vienreizēju aktu, kura dēļ Baltijas valstis tika anektētas, bet gan kā PSRS taktisks solis, izmantojot reālo ārpolitisko situāciju un diplomātiskās iespējas aneksijas realizēšanā, kuru stratēģiski uzsāka gatavot jau pēc Igaunijas, Latvijas un Lietuvas neatkarības pasludināšanas.

* Ietekmes aģents – persona, kuru izmanto valsts aparāta, masu informācijas līdzekļu un iedzīvotāju ietekmēšanai kādas ārvalsts interesēs. – Полмар Н., Аллен Томас Б. Энциклопедия шпионажа.: М.: Крон – Пресс, 1999. – с.40.

¹⁹⁵ Diena.– 1995. – 29.sept.

¹⁹⁶ Всемирная история. – Минск, 1977.– т.23.– 344 с.

2. PSRS specdienestu darbība Latvijā (1919–1940)

Šo tēzi apstiprina 60.gados VDK izdotajā grāmatā “Padomju izlūkdieneša 50 gadi” publicētie dokumenti par Latvijas inkorporāciju PSRS. Viens no krājuma sastādītājiem bijis Ivans Čičajevs (dz.g.nez. –1984), padomju izlūkdieneša darbinieks, diplomāts. Varbūt tāpēc krājumā daudz vietas atvēlēts tieši Latvijai. Ņemot vērā Ivana Čičajeva lomu Latvijas aneksijas sagatavošanā, ir vērts citēt viņa raksturojumu:

“Padomju izlūku pirmās paaudzes spīdošajā plejādē Ivana Čičajeva liktenis pievērs uzmanību ar tā līdzdalību gadsimta galvenajos notikumos. Viņš kā līdzīgs ar līdzīgu sarunājās ar valstu darbiniekiem, kuri 30.-40.-os gados noteica Eiropas politiku. Ziņoja Staļinam, konsultējās ar de Gollu, vienatnē ar Norvēģijas karali Hokonu VII stāstīja viņam par krievu lietām, no prezidenta Beneša rokām saņēma informāciju par Hitlera “galveno kara noslēpumu”, tikās ar Dienvidslāvijas karali Petru, dzēra tēju ar padomju sūtni Zviedrijā Aleksandru Kolontaju...”¹⁹⁷

I.Čičajevs no 1919.gada bijis VČK darbinieks, diplomātiskajā dienestā no 1923.gada. 1938./40.gadā PSRS vēstniecības Latvijā 1.sekretārs, padomnieks. Pēc Latvijas inkorporācijas PSRS darbojies Zviedrijā, 1941./45.gadā – Lielbritānijā, 1945./47.gadā – Čehoslovākijā.

Latvijā diemžēl nav saglabāties daudz dokumentu par to, kā tika gatavota Latvijas okupācija 1940.gadā. Tādēļ jo vērtīgi ir šīs akcijas līdzdalībnieku pašrocīgi rakstītie iesniegumi un izziņas dažādām instancēm ar lūgumu palielināt viņu pensijas apmērus:

1. PSRS vēstniecības Latvijā 1.sekretāra padomnieka I.Čičajeva pašrocīgi rakstītā izziņa par A.Pumpāna īpašajiem nopelniem Latvijas aneksijas sagatavošanā 1940.gada maijā-augustā.¹⁹⁸

IZZIŅA

Ar šo es, Čičajevs Ivans Andrejevičs, PSKP biedrs no 1918.gada, b[iedra k[artes] N[r] 04637061, apstiprinu, ka 1940.gadā, kad es biju PSRS sūtniecības Latvijā padomnieks, Rīgā pirms padomju varas nodibināšanas tur [sūtniecībā] no Maskavas ieradās PSRS VDM darbinieks b. Pumpāns Alfrēds Mārtinovičs speciāla uzdevuma izpildīšanai un Rīgā pavadīja apmēram trīs mēnešus līdz 1940.gada augustam.

Šajā laikā b. Pumpāns A.M. ar uzvārdiem Krilovs, Berdins un Bērziņš veica īpašus uzdevumus, kas bija saistīti ar Latvijas Ārlietu ministrijas, Latvijas armijas Ģenerālštāba, politiskās policijas un sakaru orgānu darbību, kā arī aktīvi

¹⁹⁷ В.Гоголь. Бомба для Сталина; В.Андриянов. Четыре портрета. – Москва: Воскресение, 1993. – с.22.

¹⁹⁸ LPSR Sociālās nodrošināšanas ministrijas (turpmāk LPSR SNM) personālo pensiju fonds, lieta Nr.9620-c.

2. PSRS specdienestu darbība Latvijā (1919–1940)

piedalījās dažādos padomju varas nodibināšanas sagatavošanas pasākumos.

Izziņa izdota pēc b. A.M.Pumpāna lūguma iesniegšanai Latvijās KP CK.

1965.g. 14.aprīlī
Maskava, Serpuhovas
v.m.42., dz.2.

I. Čičajevs (I. Čičajevs)

B. Čičajeva I.A. pašrocīgo parakstu apstiprinu. Maskavas Oktobra raj. ŽEK N.4. partorganizācijas sekretārs M.Barsukovs 16/IV-65.g.

*2. LPSR iekšlietu ministra biedra V.Latkovska sniegtā izziņa par S.Rusakovu nozīmēšanu Kriminālpolicijas pārvaldes priekšnieka amatā 1940.gada jūnijā-augustā.*¹⁹⁹

IZZIŅA

Es, Latkovskis Vikentijs Kazimirovičs, PSKP biedrs no 1940.gada, partijas biedra karte Nr. 06753805, būdams Latvijas Tautas valdības Iekšlietu ministra biedrs (vietnieks) (1940.g. jūnijs-augusts), nozīmēju Rusakovu Sergeju Aleksandroviču, dzimušu 1907.gadā, par Latvijas Iekšlietu ministrijas Kriminālās policijas pārvaldes priekšnieku ar uzvārdu "Vjaters Antons". B[iedrs] S.A.Rusakovs Latvijā ieradās PSRS NKVD operatīvās grupas sastāvā 1940.gada jūnijā, lai izpildītu Padomju valdības atbildīgu uzdevumu sakarā ar Padomju varas dibināšanu Latvijā. Uzdotos uzdevumus b. Rusakovs S.A. izpildīja godīgi, kārtīgi un prasmīgi, ko arī apstiprinu ar šo izziņu.

PSKP biedrs no 1940.g.
LPSR Pārtikas rūpn-as ministra vietnieks

paraksts
V.Latkovskis

PSKP biedra b. Latkovska V.K. parakstu apstiprinu:
LPSR PRM partbiroja sekretārs
paraksts M.Perekokina

1970.g. 2. martā

¹⁹⁹ LPSR SNM personālo pensiju fonds, lieta Nr.7563.– 18.lp.

2. PSRS specdienestu darbība Latvijā (1919–1940)

3. Izvilkums no S.Rusakova iesnieguma Rīgas Elektromašīnbūves rūpnīcas partijas organizācijai.²⁰⁰

Ar Ņeņina ordeni apbalvotās Rīgas
Elektromašīnbūves rūpnīcas CMA (krievu burti)
partijas organizācijai

No PSKP biedra no 1939.gada aprīļa,
partijas biedra kartes Nr. 06723707.

Rusakova

Sergeja Aleksandroviča

Iesniegums

Lūdzu gādāt, lai man piešķirtu republikas nozīmes personālo pensiju.

1938.gadā VKP(b) Maskavas Pilsētas komiteja mani mobilizēja darbam PSRS Valsts drošības orgānos un līdz 1940.gada maija mēnesim strādāju vadošā darbā NKVD Maskavas p[ilsētas] un Maskavas apgabala pārvaldē.

1940.gada maija mēnesī operatīvās grupas sastāvā tiku nosūtīts uz Latviju nelegālam izlūkošanas darbam, lai Latvijā nodibinātu Padomju varu, pēc tam līdz Otrajam Tēvijās karam [, kas notika] 1941.-1945.g., strādāju vadošā darbā Valsts drošības orgānos Daugavpilī un Rēzeknē. (..)

1944.gada oktobrī es atkal tiku nosūtīts uz Latviju, lai stiprinātu Padomju varu un cīnītos ar kontrrevolucionāro pagrīdi un līdz 1959.gada oktobrim strādāju vadošā darbā Valsts drošības orgānos. Atvaļināts no orgāniem slimības dēļ, man nozīmēta izdienas pensija 88 rubļi. (..)

PSKP biedrs no 1939.g.

18/XI 1970.g. Part. biedra kartes Nr.06723707 /PARAKSTS/

4. V.Verbovska iesniegums LPSR Ministru Padomes priekšsēdētājam J.Rubenim.²⁰¹

Latvijas PSR Ministru Padomes Priekšsēdētājam

biedram RUBENIM J.J.

no Verbovska Viktora Petroviča, dzimuša 1912.
gadā, PSLKP biedra no 1938.gada, partijas biedra

²⁰⁰ LPSR SNM personālo pensiju fonds, lieta Nr.7563.- 27., 28.lp.

²⁰¹ Turpat, lieta Nr.8216.- 8., 9.lp.

2. PSRS specdienestu darbība Latvijā (1919–1940)

kartes Nr. 07820614, dzīvo pēc adreses: Rīga,
Lāčplēša iela Nr.47, 5.dz.

Iesniegums

Strādājot PSRS NKVD orgānos Maskavā, saskaņā ar PSKP CK lēmumu [1940.g.] jūnija mēnesī tiku nosūtīts uz Latviju ar speciālu uzdevumu, lai palīdzētu Latvijas KP CK veikt virkni pasākumu Padomju varas atjaunošanas Latvijā priekšvakarā, tā arī tās laikā.

Ierodoties Latvijā 1940.g. jūnijā, Latvijas CK [mani] nosūtīja darbā buržuāziskās Latvijas politiskās policijas aparātā, kur strādāju ar uzvārdu "Virza Viktors".

Tautas seima vēlēšanu priekšvakarā kopā ar vietējiem komunistiem b.b. Briedi E.J., Gavaru E.J., Vasiļjevu I.O. un citiem pildīju uzdevumu, lai novērstu dažādas provokatīvas darbības no buržuāziskās politohrankas darbinieku un citu personu puses, kuri iestājās pret veicamajiem pasākumiem kā Latvijas tautas valdības vēlēšanu sagatavošanas periodā, tā arī to īstenošanas momentā. (..)

1943.g. novembrī tiku atsaukts un nozīmēts Latvijas PSR NKVD operatīvajā grupā, kura līdz ar Latvijas PSR teritorijas atbrīvošanas sākumu no vācu-fašistu karaspēka sekoja Padomju Armijas daļām, kur nodarbojās ar Padomju Latvijas teritorijā atstātās hitleriskās aģentūras atklāšanu un neutralizēšanu.

1944.g. 13.oktobrī ierados Rīgā un piedalījos Latvijas PSR Valsts Drošības Tautas Komisariāta darba organizēšanā un noregulēšanā. No 1945. līdz 1947.gadam piedalījos kaujas operācijās pret nac[ionālistiko]pagrīdi un tās bruņotajām bandām.

(..)

Paraksts

1974.gada 14.februārī.

Kopumā Baltijas valstu iekļaušanu PSRS I.Čičajevs grāmatā novērtējis kā vienu no PSRS izlūkdienesta veiksmīgākajām ārpolitiskajām operācijām pirmskara laikā. LPSR VDK 1.daļas bibliotēkā esošie dokumentu krājumi pēc LKP CK 1.sekretāra A.Vosa rīkojuma diemžēl nosūtīti atpakaļ uz Maskavu ar skarbos toņos uzrakstītu pavadvēstuli, jo to saturs nonācis pilnīgā pretrunā ar *Latvijas darbaļaužu brīvās gribas izpausmes* teoriju svarīgajā jautājumā par Latvijas pievienošanu proletariāta citadelei.²⁰²

²⁰² TSDC arhivs.

2.9. Vilhelms Munters

Literatūrā jau kopš trīsdesmitajiem gadiem parādās versijas par Vilhelmu Munteru un Jāni Fridrihsonu kā iespējamiem padomju izlūkdienestu aģentiem.

Vilhelms Munters (1898-1967), no 1936.gada 14.jūlija līdz 1940.gada 20.jūnijam ārlietu ministrs; 1940.gada jūlijā deportēts uz PSRS; 1958.gadā atgriezies Latvijā.²⁰³ Dažādās ziņas par iespējamo Muntera sadarbību ar PSRS izlūkošanas orgāniem ir sīki analizētas vēsturiskajā literatūrā.²⁰⁴ Autori parasti nonāk pie secinājuma, ka nopietnu loģisku pierādījumu šādai sadarbībai nav atrodami.

Vilhelms Munters neapšaubāmi ir viena no intriģējošākajām figūrām pirmskara Latvijas politikā. Brīvvalsts pēdējā ārlietu ministra fenomens bijis viens no centrālajiem diskutējamiem jautājumiem Latvijas aneksijas un okupācijas pētnieku prof. E.Andersona,²⁰⁵ prof. A.Strangas,^{206, 207} dr.hab. I.Roņa,²⁰⁸ dr.hab. O.Niedres, vēsturnieka B.Daukšta^{209, 210} un citu autoru darbos.

Apdāvinātais un pašpārliecinātais vācu – igauņu izcelsmes censonis ar labām darba spējām 1920.gadā savu karjeru sāka kā Ārlietu ministrijas Preses nodaļas igauņu preses referents, vēlāk Baltijas valstu nodaļas vadītājs, 1933.gadā kļūstot par Ārlietu ministrijas ģenerālsekretāru. Pēc 1934.gada maija apvērsuma, kura organizēšanā viņš aktīvi piedalījās, faktiski pildīja ārlietu ministra pienākumus, kaut gan šajā amatā viņu K.Ulmanis oficiāli iecēla tikai 1936.gada 14.jūlijā. Sākot ar 30.gadu vidu, V.Muntera idejas un rīcība kļūst par valsts ārpolitikas dominanti. Šādas situācijas iespējamību veicināja autoritārā valsts iekārta, kā arī prezidenta K.Ulmaņa pārliekā aizraušanās ar iekšpolitiskajiem jautājumiem un mazā interese par ārējo politiku.

Vēl spožākas bija V.Muntera sekmes starptautiskajā arēnā, kur viņš, darbotamies Tautu Savienības Padomē, pievērsa sev Rietumu lielvalstu uzmanību un ieguva dedzīga Tautu Savienības kolektīvās drošības idejas

²⁰³ R.Treijs. Latvijas valsts un tās vīri.– Rīga, 1998.– 66.-75.lpp.

²⁰⁴ I.Feldmanis, A.Stranga, M.Virsis. Latvijas ārpolitika un starptautiskais stāvoklis (30. gadu otrā puse).– 386. - 388.lpp.

²⁰⁵ E.Andersons. Latvijas vēsture. Ārpolitika II. – Stokholma: Daugava, 1984.– 72., 183., 216., 217., 220., 222., 412., 488.-492., 492., 489. u.c. lpp.

²⁰⁶ A.Stranga. Vilhelma Muntera noslēpumi // SestDiena.– 1993. – 20.nov.

²⁰⁷ A.Stranga. 1940.gads Baltijā. Izpildītāji un rīkotāji // Lauku Avīze.– 1997. – 20.jūn.

²⁰⁸ I.Ronis.Vilhelms Munters un PSRS čeka // Latvijas Vēstnesis.– Nr.216.– 1998. – 23.jūn.

²⁰⁹ B.Daukšts.Vilhelms Munters. Politiskā portreta apriese Latvijas Republikas ārpolitikas ietvarā // SestDiena.– 1991. – 16.nov.

²¹⁰ B.Daukšts.V.Muntera oficiālā un neoficiālā vizīte Padomju Savienībā (1937.gada jūnijs.) // Latvijas Vēsture.– 1992.– Nr.2.– 30.lpp.

2. PSRS specdienestu darbība Latvijā (1919–1940)

istenotāja reputāciju, kā arī nokļuva PSRS ārlietu resora redzeslokā. Latvija aktīvais ministrs ieguva diezgan daudz nelabvēļu no latviešu nacionālistu vidus, kuri savas pretenzijas argumentēja ar to, ka nelatvietis objektīvi nav spējīgs pārstāvēt Latvijas intereses tik atbildīgā jomā kā starptautiskā arēna. Īpaši šo noskaņu pastiprināja V.Muntera visai dīvainās laulības ar krievieti Natāliju Kļaginū, advokāta Sūnas šķirteni. Tajā pašā laikā šis apstāklis netraucēja Munteru dēvēt par Vācijas aģentu. Jāatzīmē, ka arī PSRS diplomātijas resorā Latvijas ārlietu ministram tika piedēvēta provāciska orientācija (pēc principa *kas nav ar mums, tas ir pret mums*). Daži uzskata, ka ministrs bijis izteikts anglofils. Risinot sarežģītās attiecības ar Vāciju, viņš tika vērtēts kā *“latviskāks par jebkuru latvieti”*. PSRS militāro draudu novērtēšanā Munters atšķirībā no ģenerāļa J.Baloža bija tuvāk patiesībai.

Izprast V.Muntera lomu un nozīmi iespējams, sadalot jautājumu objektīvos un subjektīvos priekšnoteikumus.

Trīsdesmitie gadi Eiropas un pasaules vēsturē iezīmējās ar neredzētām ārpolitiskām aktivitātēm, kas bija saistītas ar jaunas pasaules politiskās sistēmas projektēšanu. Objektīvi Latvijas ārlietu ministra loma procesos, kurus iniciēja un risināja lielvalstis, nevarēja būt nozīmīga. No otras puses, var saprast V.Muntera pašai ziedzīgo cenšanos izprast šīs ārkārtīgi dinamiskās un mainīgās spēles noteikumus un tajā piedāvāt savus risinājumus. Muntera rokas bija brīvas – parlamentārās kontroles pār ārlietu resoru nebija, jo nebija paša parlamenta. Kā jau minējām, prezidents Ulmanis ārpolitikas jautājumiem veltīja maz uzmanības un izšķirīgos brīžos bieži vilcinājās ar lēmumu pieņemšanu. Savukārt situāciju Ārlietu ministrijā K.Ulmaņa protekcijas pavēnī noteica pats Munters. Aizrāvis ar Latvijas neitralitātes idejām, „Latvijas orientācijas” un starptautisko garantiju meklējumiem, V.Munters nebija gatavs sastapties ar diktatoru dubultspēles standartiem. Kaut gan jāsaka, ka šādos spēles apstākļos sakāves daudzos būtiskos jautājumos cieta arī pasaules politikas dižie pilāri T.Rūzvelts un V.Čērčils.

Analizējot Muntera darbību, nevar atrast tendences, kas būtu bijušas tieši izdevīgas kādai no pretimstāvošajām pusēm – PSRS, Vācijai vai citai valstij. Centieni atrast dokumentus, kas liecinātu par viņa sadarbību ar PSRS specdienestiem, arī nav vainagojušies panākumiem. Kāda no PSRS NKVD Rīgas rezidentūrai 30.gados tuvu stāvošām personām – L. – liecināja, ka mēģinājumi piekļūt Latvijas ārlietu ministram ir bijuši, taču nav sekmējušies, lai cik paradoksāli tas neizklausītos, Muntera pašpārliecinātības un iedomības dēļ. Tiešā veidā viņš praktiski nav bijis ietekmējams, taču atzīmēta viņa paļāvība glaimiem.²¹¹

To, ka Munters pirms Otrā pasaules kara nav sadarbojies ar PSRS specdienestiem, apgalvo arī tie LPSR Valsts drošības komitejas darbinieki, kuri tikās ar viņu 1954.gadā nometinājumā pēc atbrīvošanas no Vladimiras cietuma

²¹¹ TSDC arhivs.

un bija rūpīgi iepazinušies ar pilnīgu PSRS specdienestu informāciju par Munteru. Jau minētā persona L. izteicās, ka rezidentūra ar Munteru tomēr strādājusi, par starpnieku izmantojot viņa sievu Natāliju. To, kādā veidā tas tieši noticis – mēģinot ietekmēt viņa lēmumus vai arī izspiegojot ārlietu ministra aktivitātes, L. neatklāja. Šai versijai apstiprinājums atrodams Gunāra Meierovica atmiņās²¹². V.Muntera šoferis baltvācietis Vitings dienu pirms repatriācijas uz Vāciju G.Meierovicam stāstījis, ka viņš nejauši pieķēris Muntera kundzi Valdemāra ielā 13a caur durvīm ar aparātu ausi noklausāmie sarunas, kas notikušas Zilajā zālē. Šajā zālē V.Munters parasti mēdzis noturēt dažādas darba apspriedes, kā arī uzņēmis viesus. Sakarā ar šo incidentu N.Muntere kļuvusi ļoti agresīva, iztaujājusi Vitingu, ko viņš te darot, ko esot redzējis, un paziņojusi, ka viņš tiekot atlaists no darba. Vēlāk konflikts esot it kā piemirsies un noklusis. Vitings pastāstījis arī to, ka viņš vairākkārt N.Munteres uzdevumā vedis uz Krievijas sūtniecību kaut kādas kārbas un mapes un ka Natālija no sūtniecības vairākkārt saņēmusi dāvanas – dārgus kažokus, kurus viņš pats no turienes vedis.

V.Munters ar sievu līdz 1937.-1938.gadam dzīvoja Valdemāra ielas namā Nr.13a. Šajā ēkā mitinājās arī iepriekšējā ārlietu ministra nelaiķa Z.A.Meierovica ģimene. G.Meierovics atceras, ka nama iemītnieki par Muntera laulībām ar ne visai izskatīgo advokāta Sūnas šķirteni N.Kļaginu bijuši visai pārsteigti. Munteram pie sievietēm esot bijusi liela piekrišana, un viņš, dāmuprāt, būtu varējis izvēlēties kādu izskatīgāku. Munters pret sieviešu uzmanības apliecinājumiem gan esot bijis visai pavēss. Pārsteigumu radījis tas, ka jaunā sieva nav dzīvojusi vienā istabā ar vīru, bet gan apmetusies meitas istabiņā pie virtuves sētas pusē. Taču tālākie notikumi pavisam satricinājuši nama iedzīvotāju prātus. Muntera ārzemju komandējumu laikā apsargātā nama garāžā ar savu *Dodžu* ierūcinājis advokāts Sūna un uzturējies pie savas šķirtās sievas Natālijas Munteru dzīvokli, līdz ministrs atgriezies Latvijā, turklāt tas atkārtojies vairākkārt. Rezultātā esot tapusi protesta vēstule pašam prezidentam. Varbūt sakritība, taču Sūna aktīvi darbojās Latvijas – Krievijas kultūras tuvināšanās biedrībā un līdz ar to bija PSRS sūtniecībai *pietuvināta* persona.

Visai dīvains bija teātris ar bērna adoptēšanu Munteru ģimenē. Kā stāsta G.Meierovics, nama iemītniekiem paziņots, ka Muntera kundze gaidot bērniņu un tāpēc parkā, kas atradies nama tuvumā, iemītnieku bērniem *noteiktos pulkstenos* jāievēro klusums. Izrādījās, ka šīs klusās stundas ministra kundze izmantojusi izbraucieniem pa parku ar divriteni, izraisot nama sieviešu sašutumu. Dāmas uzskatījušas, ka, braucot ar divriteni, gaidāmajam bērniņam var kaitēt. Patiesos apstākļus, jau atrodoties emigrācijā ASV, 40.gadu beigās atklāja bijušais bāriņtiesas priekšsēdājs Aleksandrs Ūdris. Izrādījās: viņam dots slepens uzdevums atrast Munteru ģimenei piemērotu bērniņu no labiem vecākiem; tas arī ticis izdarīts. Natālijas grūtniecība bijusi fikcija. Iemesli šādai spēlei var būt dažādi, neizslēdzot laulāto problēmas ar reproduktīvo veselību.

²¹² LR SAB TSDC arhivs. Gunāra Meierovica liecība 1999. g. 23. apr.

Ņemot vērā minētos apstākļus, emigrācijas aprindas šo gadījumu tulkoja kā V.Muntera un N.Kļāginas fiktīvo laulību piesegšanas mēģinājumu sabiedrības acīs. Ja pieņemam šādu versiju, atklāts paliek jautājums par laulību projekta arhitektūru – kādi vēji ievirzīja Munteru laulības ostā ar Natāliju Kļāginu.²¹³

Pirmās ziņas par Muntera tiešu kontaktu ar PSRS NKVD ārējās izlūkošanas dienestu atrodamas Pāveta Sudoplatova publicētajos memoāros. Šis NKVD speciālo operāciju lietpratējs 1940.gadā bija PSRS okupācijas pašpārvaldes aparāta praktiskais veidotājs Latvijā. Valdības veidošanu uzraudzījis PSRS NKVD vadītāja L.Berijas pirmais vietnieks Merkulovs, slepus ierodoties Rīgā, lai koordinētu šo procesu uz vietas.

1940.gada jūnijā NKVD ārējās izlūkošanas speciālisti Maskavā aktīvi analizēja iespējamās Latvijas valdības modeļus. Sākotnējā variantā, ņemot vērā, ka Baltijas valstis būtībā ir buferzona starp PSRS un Rietumiem, nolemts valdību sastādīt tādā sastāvā, kas apmierinātu gan PSRS, gan Vācijas intereses. Maskavā no NKVD Rīgas rezidentūras bija kļuvis zināms, ka K.Ulmanis pret šādu koalīcijas valdības projektu izteicies krasī negatīvi, turpretī V.Munters negaidīti to atbalstījis. Apspriedē Maskavā pie P.Sudoplatova NKVD Rīgas rezidents I.Čičajevs un PSRS vēstniecības Latvijā padomnieks M.Vetrovs par valdības vadītāju nolēmuši izvēlēties V.Munteru. Lai panāktu paša Muntera piekrišanu, nolēma izspēlēt viņa rakstura ambiciozitāti. Ekonomiskā un politiskā situācija Latvijā, pēc Maskavas analītiķu domām, bija labvēlīga. PSRS ar kompartijas un, galvenokārt, ar savu specdienestu palīdzību bija veikusi veselu rindu pasākumu, lai Latvijā destabilizētu ekonomisko un sabiedrisko dzīvi. Līdz ar to, viņuprāt, K.Ulmaņa valdība nebaudīja pilnīgu tautas uzticību un Muntera kārts varēja tikt izspēlēta visai pārliecinoši.

Negaidītu signālu Maskava no Latvijas saņēma sakarā ar V.Molotova 50 gadu jubileju. Munters bija panācis, ka Latvijas laikrakstos par godu tai tika publicētas Molotova fotogrāfijas. Maskavā šis fakts tika novērtēts kā zīme par Muntera vēlmi nodibināt tiešus kontaktus ar Molotovu.

NKVD rīkojās nekavējoties. P.Sudoplatovs ar diplomātisko pasi kabatā kā Molotova speciālais padomnieks Matvejevs, ar padomju militāro bumbvedēju ieradās Rīgā, lai, tiekoties ar Munteru, noskaidrotu, ko Latvijas ministrs ar viņa starpniecību neoficiāli ārpus diplomātiskā protokola vēlētos darīt zināmu PSRS Ārpolitiskā resora vadītājam Molotovam.²¹⁴ Rīgā Sudoplatovs-Matvejevs kopā ar M.Vetrovu slepus apciemojuši Munteru viņa rezidencē. Vizītes laikā viesi izteikuši padomju valdības vēlmi, lai Latvijas valdības sastāvā pēc iespējas ātrāk veiktu izmaiņas un izveidotu koalīcijas valdību. Tās vadību sūtīti piedāvāja uzņemties pašam Munteram.

Taču notikumi Eiropas teātrī attīstījās ārkārtīgi strauji. PSRS iesniedza Latvijai ultimātu, un K.Ulmanis bija spiests demisionēt. Vācieši bija

²¹³ LR SAB TSDC arhīvs. Gunāra Meierovica liecība 1999. g. 23. apr.

²¹⁴ П.Судоплатов. Разведка и кремль. – Москва: ТОО Гей, 1996. - с.117.

pārāk dziļi iestiguši militārajās operācijās Rietumos. Šajos apstākļos Molotovs un Staļins nolēma, ka plānoto koalīcijas valdību vietā Baltijas valstis būtu iespējams izveidot tādas, kuras būtu tuvākas komunistiem. Tādā veidā vilinošais kauna kauss un Kirhenšteina “slava” Munteram gāja secen. P.Sudoplatovs un M.Vetrovs pateicībā par Muntera pretimnākšanu palīdzēja viņam sakrāvēt personīgās lietas un bez trokšņa kopā ar ģimeni izveda uz Maskavu. No turienes vēlāk viņš tika nosūtīts uz Voronežu, kur strādāja universitātē. Vācijas pusei oficiāli paziņoja, ka PSRS joprojām uzskata Munteru par politiski nozīmīgu figūru. Lai tam piešķirtu ticamību, Munters, atrodoties NKVD kontrolē, Maskavā tikās ar vācu diplomātiskajiem pārstāvjiem oficiālās pusdienās.²¹⁵

1941.gadā Munteru arestēja un līdz 1954.gadam viņš kopā ar sievu atradās ieslodzījumā. Cik zināms, viņu bērni gājuši bojā kara laikā. Pieejamie dokumenti liecina, ka Munteru ģimenei cietumā bijuši privilīģēti apstākļi.

Pēdējā Munteru ieslodzījuma vieta bija Vladimiras cietums, kuru vārda visticšākajā nozīmē var dēvēt par PSRS “kritušo” valstsvīru un citu svarīgu īpaši informētu personu “*noликтavu*”, no kurienes tos varēja “*paņemt*” un atkārtoti nopratināt Maskavā, lai liecības izmantotu kārtējās iekšpolitiskajās rokādēs un ārpolitiskajos pasākumos. Likteņa ironija – 1953.gadā arī pašu P.Sudoplatovu līdz ar daudziem citiem atbildīgiem valsts drošības darbiniekiem arestēja kā “*Berijas līdzskrējēju*” un ieslodzīja Vladimiras cietumā.²¹⁶

1954.gadā Munteru ģimeni priekšlaicīgi atbrīvoja no ieslodzījuma, līdz 1959.gadam to atstājot nometinājumā Vladimīrā. Visai drīz pēc atbrīvošanas no cietuma ar V.Munteru nodibināja sakarus LPSR Valsts drošības komitejas pārstāvis, piedāvādams viņam iesaistīties cīņā ar Rietumu propagandas karu pret Latvijas PSR. Munters piedāvājumu pieņēma. Zinot V.Muntera augsto intelektuālo un izglītības līmeni, kā arī viņa iedomību, LPSR VDK vadībai nācās diezgan krietni palauzīt galvu, izvēloties atbilstošu virsnieku šī uzdevuma veikšanai.²¹⁷ 1959.gadā Munteru ģimenei atļāva atgriezties Rīgā. Acīmredzot, atļāva atgriezties dota ļoti augstā līmenī, jo tajā laikā vēl darbojās LPSR Augstākās Padomes Prezidija 1957.gada lēmums, kurā tika noteikts, “(..) ka no specnometinājuma netiek atbrīvoti bijušie Latvijas buržuāzisko valdību locekļi (..)”.

Taču Munteram jau 1956.-1958.gada vasaras atvaļinājumu laikā tika atļauts apmeklēt Latviju. VDK nekavējās šīs vizītes izmantot, lai noskaidrotu, kāda ietekme bijušajam ārlietu ministram varētu būt uz LPSR dzīvojošajiem brīvvalsts laika sabiedriskajiem darbiniekiem un politiķiem. Lielākoties tie bija atgriezušies no padomju soda izciešanas vietām. Pie Muntera tiecās bijušie

²¹⁵ А.Судоплатов. Тайная жизнь генерала Судоплатова.–Москва: Современник, Олма-Пресс, 1998.–с.315, 316, 317.

²¹⁶ П.Судоплатов. Спецоперации. Лубянка и Кремль, 1930-1950 годы. – Москва: Олма-Пресс, 1997.–с.627, 629.

²¹⁷ TSDC informācija.

2. PSRS specdienestu darbība Latvijā (1919–1940)

sociāldemokrāti F.Menders, K.Lorencs, Būmeisters un A.Grēviņš. Viņi ar V.Munteru nodibināja personīgus kontaktus un "ar viņu no pretpadomju pozīcijām apsprieda Padomju Savienības iekšpolitikas un ārpolitikas jautājumus, izsakot cerību uz Latvijas "glābšanu" (...)."218 Tātad Muntera reitings bija pietiekami augsts un viņa iesaistīšana informatīvajā karā varētu būt efektīva.

1962.gadā pēc LPSR VDK plāna ar V.Muntera roku tapa PSRS propagandai tik ļoti nepieciešamie raksti PSRS centrālajā laikrakstā "Izvestija", LKP laikrakstā "Cīņa" un emigrācijas apstrādāšanai drukātajā "Dzimtenes Balsī", kuros nomelnoja pirmskara Latvijas iekārtu un pamatoja neizbēgamo Latvijas savienību ar PSRS.^{219, 220} 1963.gadā iznāca Muntera rakstu krājums "Pārdomas".²²¹ Šis grāmatīņas, kā arī 1964.gadā iznākušās brošūras "Savu tautu ienaidnieki!"²²² (atkārtoti izdota 1983.gadā) galvenais uzdevums bija šķēlīt latviešu emigrāciju, nopulgot tās vadītājus un leģitimizēt PSRS okupācijas režīmu Latvijā. Pēc pašu VDK darbinieku vērtējuma, kā arī latviešu emigrācijas skatījuma, V.Muntera publikācijas izraisīja uzsprāgušas bumbas efektu un pilnā mērā īstenoja VDK iecerētos rezultātus.

Muntera izteikto ideju atbalstam 1962.gadā VDK izmantoja ģenerāļa Jāņa Baloža autoritāti, publicējot laikrakstā „Dzimtenes Balsis” interviju ar viņu.²²³ Jāsaka, ka arī pirms tam – 1960.gada jūlijā un septembrī „baltais ģenerālis” ļāvās intervēties šī laikraksta slejās, ar saviem padomju iekārtu slavinošiem izteicieniem izraisot emigrācijā dziļu apjukumu.^{224, 225} Baložu ģimene no Vladimiras atgriezās Rīgā 1956.gadā.

1964.gadā V.Munters "tiek ievēlēts par locekli Latvijas komitejā kultūras sakariem ar tautiešiem ārzemēs".

1967.gadā V.Muntera dzīve apraujas. Okupantu vara apraud divkārt pakļauto. Viņa nekrologā "Dzimtenes Balsī" 1967.gada janvāra 3.numurā lasāms: "(.) 15.janvārī notika V.Muntera mirstīgo atlieku izvadīšana pēdējā gaitā Rīgas Meža kapos. Latv. komitejas vārdā pēdējos sveicienus aizgājējam nesa komitejas priekšsēdētājs Ādolfs Talcis, atzīmēdams nelaiķa nopelnus cīņā

²¹⁸ Центральный комитет КПСС. Информация. // Военные архивы России. – 1993, вып.1. – с.266-269.

²¹⁹ Dzimtenes Balss. – 1962. – janv. – Nr.9 (V.Munters. Māsēns un t.s. ACEAN ceļā uz tautu iznīcību)

²²⁰ Dzimtenes Balss. – 1962. – apr. – Nr.30. – 3., 4.lpp. (Latviešu nācijas nākotne ir nodrošināta. Bijušā Latvijas ārlietu ministra vēstule laikrakstam "Izvestija") Pārpublicējums)

²²¹ V.Munters. Pārdomas. – Rīga: LVI, 1963.

²²² V.Munters. Savu tautu ienaidnieki. – Rīga: LVI, 1964.

²²³ Dzimtenes Balss. – 1962. – jūn. – Nr.52.

²²⁴ Dzimtenes Balss. – 1960. – jūl. – Nr.55. (Brīvības un miera spēki savaldīs.)

²²⁵ Dzimtenes Balss. – 1960. – sept. – Nr.78 (Ģenerālis Balodis saka: Ar tiem vīriem nav ko polemizēt.)

par mieru un ciešu kultūras sakaru izveidošanu ar latviešiem svešumā. Garīgo ceremoniju vadīja virsmācītājs V.Ozoliņš un māc. H.Kalniņš.”

LPSR VDK 1.daļas arhīvā atradās Muntera lieta, kura bija iesākta 1940.gadā. Lietas beigās bijušas iešūtas dokumentu kopijas – Muntera atbildes uz Sudoplatova jautājumiem par politisko situāciju valstī. Traktāts ticis sastādīts pirms Muntera aizvešanas uz Voronežu.²²⁶

2.10. Jānis Fridrihsons

Jānis Fridrihsons (1939.gadā latviskojies un mainījis uzvārdu uz Skrauju; 1892 – 1941) no 1920.gada februāra strādājis Latvijas drošības dienestā, no 1934.gada aprīļa – Politiskās policijas priekšnieks. Arestēts 1940.gada jūlijā un ieslodzījumā gājis bojā. Jau 1939.gadā O.Vicups apgalvoja, ka Fridrihsons 1919.gada pirmajā pusē strādājis Stučkas valdības iekšlietu orgānos. Oficiālā Fridrihsona biogrāfija par laika posmu no 1917.gada oktobra līdz 1919.gada vasarai sniedz visai neskaidras ziņas. Vēsturnieki I.Feldmanis, A.Stranga un M.Virsis uzskata, ka šis apgalvojums pagaidām nav pierādāms.²²⁷

J.Fridrihsons pēc aresta 1940.gada 21.jūnijā, būdams apcietinājumā, okupantu specdienestiem izklāstīja visu viņam zināmo informāciju par Latvijas Politpārvaldes darbību un atklāja aģentūru, kura Politpārvaldes uzdevumā darbojusies pret PSRS un nelegālajā komunistu organizācijā (dažiem minēti tikai Politpārvaldes segvārdi).²²⁸ Jāsaka, ka politpārvalde perfekti kontrolēja komunistus Latvijā, tai bija savi informācijas avoti PSRS. Minēti Pēteris Kurlis – “Liesma”, Slaugotnis-Cukurs, Voļs, Izidors Kagans, Brengulis, “Kauliņš”, “Sirmais”, “Lodziņš”, Pošeiko, Antons Karčevskis-Kalme, Gailis – “Cīrulis”, Fainsons – “Klinmans”, Bergs – “Dzintars” un citi. Pie daudziem lietā uzrādītiem uzvārdiem atrodamas ar roku izdarītas atzīmes – “arestēts”.

No krimināllietas materiāliem redzams, ka Fridrihsons ne tikai mutiski informējis savus apcietinātājus par Politpārvaldes darbu, bet čekas uzdevumā atņēmis aģentūras daļas priekšniekam R.Štiglicam divus saiņus no pieciem iznīcināšanai nodotiem aģentūras materiāliem un tos nodevis NKVD darbiniekiem. Aģentūras uzskaites materiālus (kartotēku) Štiglics esot paspējis iznīcināt. Saskaņā ar citu informāciju aģentūras kartotēku Štiglics nodevis gestapo.²²⁹ Jebkurā gadījumā aģentūras uzskaites materiāli NKVD rokās nav nonākuši. Neraugoties uz to, ka šo svarīgo informāciju NKVD neizdevās iegūt, to izdevās restaurēt diezgan īsā laika periodā, nopratinot politpārvaldes centrālā aparāta

²²⁶ TSDC arhīvs.

²²⁷ I.Feldmanis, A.Stranga, M.Virsis. Latvijas ārpolitika un starptautiskais stāvoklis (30. gadu otrā puse).– 388. – 389.lpp.

²²⁸ LVA, 1986.f., 1.apr., 43894.l., 1.sēj., 19.-24. un citās lietas lapās

²²⁹ В.Широнин. Под колпаком контрразведки.– Москва: МП Палея, 1996.– с.191.

un teritoriālo apakšstruktūru darbiniekus. Aģentus, kuri darbojās komunistu vidē vai veica izlūkošanu pret PSRS, arestēja (ja tie nebija emigrējuši uz ārzemēm), pratināja un represēja. Fridrihsona krimināllietā sniegtā informācija tika uzskatīta par nozīmīgu vēl piecdesmitajos gados, un to izmantoja LPSR VDK operatīvajā darbā.²³⁰

2.11. Pielikums

Pārskats par IZLŪKOŠANAS PĀRVALDES (GRU) un OGPU nelegālo tīklu darbību Latvijā (likvidētās organizācijas).²³¹

Iepriekš minēto PSRS slepeno dienestu aktivitāšu ilustrācijai sniedzam Latvijas Armijas izlūkdienesta 1928.gadā sagatavoto atskaiti Ārlietu ministrijas vajadzībām par likvidētajām padomju specdienestu grupām un organizācijām Latvijā.

(..)

1920.g.

Līdz oficiālās pad. Krievijas delegācijas ierašanās Latvijā, t.i., 1920.g. izlūkošanas darbība tika vesta caur aģentūras tīklu, kuru pārzināja **RKKA štāba reģistrācijas pārvalde** (tagad Razveduprs).

Aģentūras tīkls bija diezgan plašs, bet nepilnīgi noorganizēts.

Redzamākā bij. Rīgā likvidētā **PULĶA-KRŪMIŅA** organizācija, kurā darbojās:

1) **PULĶIS-KRŪMIŅŠ** Jēkabs galvenais rezidents Rīgā. Pirms viņa aresta tas ticis neizprotamā kārtā nonāvēts 1920.g. 26.novembrī. Viņa agrāk minētie līdzdarbnieki arestēti 1921.g. martā.

2) **PULĶIS-KRŪMIŅA** Glafira Ilja m., dzim. **GREČONOK**, **PULĶA-KRŪMIŅA** sieva.

3) **PUKŠKIS** Antons Jāņa d., - glabāja pie sevis **PULĶA-KRŪMIŅA** ievāktās ziņas par mūsu armiju un viltotas blankas ar zīmogiem priekš viltotu dokumentu izgatavošanas.

4) **BORMANS** Augusts Miķeļa d.

5) **AUMALS** Fricis Jāņa d. - Galvenās artilērijas pārvaldes ziņnesis.

6) **VĒVERS** Hermans Jēkaba d. - armijas ieroču darbnīcas strādnieks.

²³⁰ TSDC arhīvs.

²³¹ LVVA, 2570.f., 1.apr., 215.lieta, 35.- 47.lapa.

2. PSRS spēcīgu darbināšana Latvijā (1919-1940)

1922. g.

Likvidēta **BARANOVAS** spiegošanas organizācija.

1) **BARANOVA**, dzim. **KAROSEVSKAJA** Marija Vikentija m., bij. žēlsirdīgā māsa. Sūtīta uz Latviju no **Petrogradas kara apgabala izlūkošanas daļas** kā rezidente Rēzeknē. Vākusi ziņas par Latgales divīziju un arī par politisko pārvaldi. Ievāktās ziņas **BARANOVA** nosūtīja ar Pad. Krievijas pilnvarotās priekšstāvēniecības diplomātiskajiem kurjeriem, ar kuriem tā satikās diplomātiskā pasta vagonos. Līdzdarbnieki:

2) **HALAPOVS** Jānis Dmitrija d., - **BARANOVAS** kurjers.

3) **SLIVKO** Anna un

4) **SLIVKO** Helene - māsa, bij. Rēzeknes II. stacijas telegrāfistes, - sniegušas **BARANOVAI** ziņas par Latvijas dzelzceļu un telegrāfa tīklu.

1926. gada

janvāris.

1926. gada **janvārī** likvidēta spiegošanas organizācija, kura darbojās pierobežas joslā **BLUDŅIKA** vadībā.

1) **BLUDŅIKS** **Leonards Ignata d.**, jau **1923. g.** ieradies Latvijā nelegālā ceļā no Pad. Krievijas, kur tas nobeidzis Latsekcijas speciālos kursus. Instrukcijas un uzdevumus **BLUDŅIKS** saņēmis no **Ļeņingradas kara apgabala štāba izlūkošanas nodaļas** un arī no GPU, robežboga pārvaldes, ar kurām tas uzturējis sakarus caur Razvedupra, GPU un saviem kurjeriem. Līdzdarbnieki:

2) **GORŠAKOVS** Pēteris Arhipa d. - Janvoles pag. darbveža palīgs - sniedza **BLUDŅIKAM** ziņas par jauniesaukto reģistrāciju un citas ekonomiska un politiska rakstura ziņas.

3) Ludzas kara apriņķa pārvaldes bij. kareivis-rakstvedis **BUL** sniedza **BLUDŅIKAM** ziņas par pārvaldes darbību, piegādāja blankas ar pārvaldes zīmogiem un dažādus dokumentus, kādus tam bij izdevies piesavināties.

4) **POČEKAJEVS** Jegors Dmitrija d. un

5) **POČEKAJEVS** Francis Jegora d. - **BLUDŅIKA** kurjeri.

Aprīlis.

1926. gada aprīļa beigās no flotes jaunformējamo daļu komandas dezertēja:

1) radiotelegrāfists - matrozis **FRANKS Fridrihs** Jāņa d., kurš kopā ar

2) Liepājas pilsoni **ŠAMPIŅU Frici** Jēkaba d. 27. aprīlī aizturēti pierobežas joslā ceļā uz SSSR. Pie aizturētiem

2. PSRS specdienestu darbība Latvijā (1919–1940)

atrada vēstuli adresētu kādam b. SKAVRONSKIM – Maskavā, kurā arī pārbēdzēji ieteikti kā labi darbinieki un saukti par "mūsu cilvēkiem". Apcietinātais vēstules rakstītājs

3) **ANŠEVICS Artūrs** Kārļa d. – Flotes instruktoru skolas audzēknis, kategoriski atteicās dot kādus izsmelošus paskaidrojumus šinī jautājumā. Pie ANŠEVICA kratīšanas atrasti materiāli, kuri norāda uz viņa spiegošanas darbību, - starp tiem ANŠEVICA sastādītās atbildes uz dažādiem jautājumiem, kādi tanī laikā bija paredzēti **Razvedupra darbā.**

Maijs.

1926.gada maija mēnesī likvidēta SPALANA organizācija, kura darbojās Latvijā kopš 1924.g., **vākdama ziņas par Latvijas armiju.**

1) **SPALANS Arvīds** Franča d., strādājis SSSR labā jau no 1922.g. 1924.g. no SSSR nelegālā ceļā ar **GPU darbinieku STRAZDIŅA un VOLGINA** palīdzību ieradusies Latvijā SPALANA sieva.

2) **SPALAN Marija** Romana m. un māsa.

3) **FOTIJEVA Nanija** Franča m. – tuvākā SPALANA līdzdarbiece. Pirms SPALANA aresta tā 1926.g. aprīļa mēnesī neizprotamā kārtā nogalināta. Bez augšā minētiem organizācijā vēl sastāvēja:

4) **FLINTERS Otto**, bij. Madonas apriņķa priekšnieka pal.

5) **BEBRIS Gabriels**, bij. pierobežas aizsardzības darbinieks,

6) **DMITRIJEVS Jānis** un

7) **DMITRIJEVA Anastasija.**

Septembris.

1926.gada septembra mēnesī likvidēta SSSR nelegālā spiegošanas tīkla organizācija, kura darbojās Latgalē un tika vadīta no GPU Ostrovas robežboga darbinieka **KRONBERGA** alias **STRAZDIŅA** (skat. par maija mēn. likvidēto SPALANA organizāciju). Raksturīgi, ka šī GPU organizācijas nodarbojas galvenām kārtām ar **militārrakstura ziņu vākšanu.**

Galvenais organizācijas darbinieks Latvijā bij. Viļakas miesta pilsonis **BIZUNS Bronislavs** Staņislava d. Pirmās ziņas par šo organizāciju bij ienākušas jau 1925.g. marta mēnesī. Organizācijas priekšgalā tanī laikā darbojās brāļi **Jezups** un **Donats** Staņislava d. **RAČANI** alias **JEROMANI** – Latvijas komunistiskās partijas biedri. Viņu līdzdalībnieki

2. PSRS specdienestu darbība Latvijā (1919-1940)

bija KAĻANS Tadeušs Meikuļa d. un KOKAREVIČS Adams Jezu-
pad.

Sākot ar 1926.g. vietējo organizāciju vadību pēc brāļu RAČANU alias JEROMANU un KOKOREVIČA pāriešanas uz SSSR uzņēmās BIZUNS, kura tuvākais līdzdarbnieks pirmā laikā bija KAĻANS. Vēlāk tas sāka darboties patstāvīgi, vācot ziņas par Latvijas armiju un nododot viņas Jezupam RAČANAM-JEROMANAM, kurš periodiski ieradās no SSSR pie KAĻANA.

BIZUNA organizācijā līdz viņas likvidācijai darbojās sekojošas personas:

- 1) Rēzeknes arodskolas audzēkņi MAKAROVŠ Jānis Pētera d.
un
- 2) OSIPOVS Aleksandrs Gabriēļa d.
- 3) 9. Rēzeknes kājnieku pulka kareivis MEIRANS Staņislavs
Antons d.
- 4) 7. Siguldas kājnieku pulka kapralis MAKUŠEVŠ Potapijs
Alistarfa d.
- 5) ĻVOVS Jevstafijs Ļeva d.
- 6) OSIPOVA Eiženija Gabriēļa m.
- 7) OSIPOVA Agripina Savelija m.

1925.gada beigās BIZUNS Rēzeknē savervēja MAKAROVU, ar kuru uzturēja regulārus sakarus: steidzamos gadījumos MAKAROVŠ sūtīja pie BIZUNA uz Viļakiem OSIPOVU Aleksandru.

1926.g. jūlija mēnesī MAKAROVŠ savervējis 9. Rēzeknes kājn. pulka kareivi MERANU, kurš sniedza MAKAROVAM dažādas ziņas par pulku un pulka pavēles.

MAKAROVAM bij uzdots sniegt ziņas arī par **kavalērijas pulku**, sakarā ar ko tas bija izbraucis uz Daugavpili, bet ziņotāju viņam neizdevās savervēt. Turpat Daugavpilī tas mēģinājis savervēt dzelzceļnieku IVANOVU Pavelu Filimona d., vēlāk uzsācis sakarus ar Smagās artilērijas pulka kareivi ĻIMANI, bet savervēt to nepaguva.

Par labāko organizācijas darbinieku skaitījās 7. Siguldas kājn. pulka kaprālis **MAKUŠEVŠ**, kuru BIZUNS savervēja 1923.gada maija mēnesī. Ar KRONBERGU-STRAZDIŅU BIZUNS uzturēja personīgus sakarus. Bez tam sakaru uzturēšanai ar KRONBERGA-STRAZDIŅA organizāciju kalpoja kā aģents-gājējs ĻVOVS.

Organizācijas līdzzinātājas bija OSIPOVAS Eiženija un Agripina, kuras slēpa pie sevis sūtītos no SSSR ar speciāliem uzdevumiem GPU aģentus.

Neilgi pēc aresta BIZUNAM un MAKAROVAM izdevās aizbēgt uz SSSR.

1927. gada

jūlijs.

1927. g. 8. jūlijā likvidēta GPU nelegālā spiegošanas tīkla organizācija. Galvenie organizācijas dalībnieki:

1) Purvmales pagasta valdes priekšsēdētājs Nikolajs Frola d. ORLOVS, kurš uzsācis spiegošanas darbību sekojot pārbēgušā 1922. g. uz SSSR Purvmales pag. pilsoņa BRAVINA Pētera Jāņa d. priekšlikumam.

2) Purvmales pagasta valdes loceklis Aleksandrs Pētera d. TŪCS, kuru 1924. g. savervējis Nikolajs ORLOVS. Tanī pat gadā TŪCS savervējis vēl Kacenu pagasta piederīgo:

3) Jāni Marka d. ORLOVU un

4) Purvmales pagasta piederīgo Maksimu Stepana d. JERMOLAJEVU. Bez tam lietas materiālos kā līdzzinātāji figurē:

5) Purvmales pagasta piederīgais Vasilijs STARŠOVŠ,

6) Kacenu pagasta – Semjons MOHOVS un

7) Aleksandra TŪCA brālēns – tehniķis Augusts Sīmaņa d. TŪCS.

Arī šo organizāciju vadīja no GPU Ostrovas robežboga darbinieks KRONBERGS-STRAZDIŅŠ.

Sakari ar KRONBERGU-STRAZDIŅU tika uzturēti caur Purvmales pag. piederīgo Pāvelu Fjodora d. PUŠKAREVU (8).

1926. g. sakarā ar Jaunlatgales IV. robežpolicijas rajona 8. posteņa robežsarga PIEGUŠNA nošaušanu, kurš bij mēģinājis aizturēt 3 nepazīstamus vīriešus, kuri bija ieradušies PUŠKAREVA mājās, lai dotos uz SSSR, – PUŠKAREVS aizbēga uz SSSR, un viņa vietā sakarus ar KRONBERGU-STRAZDIŅU līdz organizācijas likvidēšanai uzturēja viņa sieva Olga Karpa m. PUŠKAREVA (9).

1927. g. 30. VI. un 2. VII. uz ienākušo ziņu un novērojumu pamata izkratot Aleksandra TŪCA dzīvokļus, atrasti svarīgi materiāli, kuros ir norādījumi uz visu minēto oorganizācijas dalībnieku noziedzīgo darbību. Atrasti, starp citu, arī KRONBERGA-STRAZDIŅA rakstiskie uzdevumi spiegošanas organizācijas dalībniekiem.

Spiegošanas organizācijai bij uzdots paralēli ar GPU uzdevumiem veikt arī speciālus Razvedupra uzdevumus, attiecošos uz spiegošanu mūsu armijā. Sevišķa vērība piegriezta III. nodaļas organizācijai un sastāva noskaidrošanai.

Bez visām augšminētām personām lietā figurē vēl: Purvmales pagasta pilsonis Arturs Jāņa d. VINDBERGS (10) kurš, uzturēdams ciešus sakarus ar GPU aģentiem un izpildī-

2. PSRS specdienestu darbība Latvijā (1919–1940)

dams tiešus spiegošanas uzdevumus, starp citu, palīdzējis nelegāliem robežpārgājējiem tikt uz Pad. Krieviju; kā viņa līdzzinātājs – Rītupes stacijas kalpotājs Otto SAULĪTE (11), kuru VINDBERGS informēja par savu noziedzīgo darbību un mēģinājis savervēt par līdzdalībnieku.

Oktobrī.

1927.g. 9.oktobrī pārnāca pār robežu Sebežas 11. robežboga slepenās nodaļas (SOČ) darbinieks NIKITINS Jānis Sīmaņa d., līdzatnesdams dokumentus par robežboga pārvaldes un viņas aizrobežas izlūkošanas aparāta uzbūvi, personāla sastāvu un slepeniem darbiniekiem.

NIKITINA līdzatnestajos 11.robežboga aizrobežas izlūkošanas aparāta slepeno darbinieku sarakstā figurē 89 personas. 22 – no viņām ir uzskaitītas atsevišķā sarakstā un pēc NIKITINA paskaidrojuma ir ievestas 11. robežboga pārvaldes, t. s. "personīgās lietās" (ļičniye dela), kā galīgi savervēti GPU aģenti, kuri devuši rakstisku solījumu bezaizspriedumaini izpildīt visus GPU pilnvarnieka uzdevumus ziņu sniegšanā.

Bez šiem sarakstiem ir vēl atsevišķa komendantūru slepeno aizrobežas darbinieku saraksti (kopā 69 personas), kuros figurē arī vairākas personas no augstāk minētiem sarakstiem.

Uz NIKITINA atklājumu pamata arestēts lielāks skaits mūsu robežapsardzības darbinieku un privātpersonu.

Pēc NIKITINA paskaidrojumiem, apm. 2 1/2 gadus atpakaļ 11.robežboga pārvalde uzsāka organizēt t.s. "grupu po borbe s diversijej" no bijušiem bandītiem, dzīvojošiem SSSR, tā arī Latvijas robežās, kuru uzdevums būtu kaut kāda nemiera uzliesmojuma gadījumā izdarīt iebrukumu, atbalstīt un veicināt uzliesmojumu, sarīkot teroristiskus aktus, izdemolēt iestādes u.t.t.

Decembris.

1927.g. decembrī Daugavpilī likvidēta nelegāla spiegošanas tīkla organizācija, kuru vadīja atvaļinātais 10. Aizputes kājnieku pulka kareivis JUHNO, kurš ticis savervēts no SSSR konsulāta (Daugavpilī) bij. sekretāra MAŽELISA jau 1926.g.

Vēlāk, sastāvēdams robežapsardzības dienestā, JUHNO nodibinājis tiešus sakarus ar GPU XII. robežboga pārvaldi, turpinādams spiegot priekš SSSR līdz savam arestam 1927.g. 11.decembrī. Līdz ar JUHNO arestēti sekojoši spiegošanas organizācijas līdzdalībnieki:

2. PSRS specdienestu darbība Latvijā (1919–1940)

1) Jātnieku pulka virsn. v.i. kursu dižkareivis PAVLOVSKIS Genrihs un

2) KOVALEVS Luka - vākuši ziņas par jātnieku pulku,

3) ČERNAVSKIS Jāzeps - vācis JUHNO uzdevumā ziņas par Valmieras kājnieku pulku,

4) 4.Valmieras kājn. pulka kareivis REČS Voldemārs, vācis un nodevis ČERNAVSKIM ziņas par 4. Valmieras kājnieku pulku.

5) SARVUTS Jāzeps - vācis ziņas par Rīgas garnizonu.

6) GIČEVSKIS - vācis ziņas par Daugavpils garnizonu.

7) 11.Dobeles kājnieku pulka brīva līguma galdnieks KOVALS Voldemārs sniedzis JUHNO ziņas par 11. Dobeles kājnieku pulku.

8) MACIAG Genoveva - vākusi JUHNO uzdevumā ziņas par poļu aģentu darbību.

9) UBOVS Nikolajs - sniedzis JUHNO ziņas par krievu emigrantiem Latvijā.

Bez minētiem vēl kādas 10 mazāk nozīmīgas personas.

Arī JUHNO organizācija veikusi kā GPU, tā arī Razvedupra uzdevumus, kas ir jāattiecina uz visām SSSR robežbogu pārvalžu "SOČ"iem vadītām un mūsu pierobežas apgabalos darbojošām spiegošanas organizācijām.

1928.gads.

1928.g. februārī arestēts 4. Valmieras kājnieku pulka kareivis BIDZANS, kurš vācis un sniedzis GPU XII. robežboga pārvaldei ziņas par 4. Valmieras kājnieku pulku (neatkarīgi no augstāk minētās JUHNO organizācijas).

Kareivis BIDZANS pag. gada 10.decembrī kopā ar kādu SVARINSKI pārgājis robežu uz SSSR, kur savervēts par aģentu no XII. robežboga pārvaldes un atsūtīts atpakaļ uz Latviju ar uzdevumu sniegt ziņas par 4. Valmieras kājnieku pulku caur SVARINSKI.

RAZVEDUPRA legālā tīkla darbība

1921.- 22.gads.

1921.gada sākumā Latvijā ieradās pirmais SSSR kara atašejs GRIGORJEVS Teodors Leona d., bij. krievu armijas pulkvedis, un viņa palīgi - VĪKSNE un KRAUZE. Aģentūras tīklu GRIGORJEVS nepaspēja noorganizēt, jo vēl 1921.g. 23.maijā tas tika atsaukts.

Pēc GRIGORJEVA aizbraukšanas par Razvedupra pārstāvi tika nozīmēts VĪKSNE Andrejs Miķeļa d., kurš oficiāli

2. PSRS specdienestu darbība Latvijā (1919–1940)

ieņēma sūtniecības II. sekretāra vietu, VĪKSNE attīstīja rosīgu darbību, noorganizēdams pie sūtniecības spiegošanas tiklu apm. 12 pastāvīgu aģentu sastāvā. Viņu tuvākie līdzdarbnieki bij sūtniecības darbinieki VILUMSONE alias GURSKIS (iebraucis Latvijā 25.04.22.g., aizbraucis 17.07.22.g.) un bij. GRIGORJEVA palīgs KRAUZE alias SILIŅŠ.

1922.g. jūlija mēnesī tika likvidēta VĪKSNES noorganizētā spiegošanas organizācija sekojošā sastāvā:

PUTRA alias GEBAUERS Voldemārs Otto d., sastāvējis Galvenā štāba organizācijas - mobilizācijas daļas dienestā; izpildīdams kurjera pienākumus, nesis sarakstes paketes uz SSSR sūtniecību, kur to saturs tika pārfotogrāfēts. Arestēts 1932.g. jūnija beigās, kā slims sūtīts uz kara slimnīcu, ceļā aizbēdzis un slepeni pārgājis uz SSSR.

JANSONS Jānis Zandera d. - galvenā štāba tipogrāfijas darbinieks, - devis drukātās pavēles PUTRAM-GEBAUERAM, kurš tās nodevis tālāk VĪKSNEM.

BRAUKIS Olga, pēc profesijas aktrise, turējusi konspiratīvu dzīvokli Stabu ielā 19. dz.8. Speciāli ieradusies Latvijā Razvedupra uzdevumā.

BOGDANOVŠ - galvenā štāba organizācijas - mobilizācijas daļas kurjers PUTRAS-GEBAUERA līdzdarbnieks.

KALNMALS alias GATIŅŠ Fricis Hermaņa d., ar VĪKSNES līdzekļiem atvēris Rīgā frizētavu Lāčplēša un Kurmanovu ielu stūrī, kura tika izlietota kā konspiratīvs dzīvoklis.

MŪLA Jānis Ernesta d. - galvenā štāba administratīvās daļas kurjers.

TREIMANS alias OLINŠ Krišjāns Jēkaba d., vidutājs VĪKSNES sakaros ar viņa aģentiem, kuriem nodevis uzdevumus un naudu.

HELMANS Žanis Kriša d. - pavārs Frankfurtes p/M viesnīcā Rīgā; vervējis aģentus starp kareivjiem.

ĀRIŅŠ Voldemārs Jura d.; ar VĪKSNES līdzekļiem atvēris uz Valdemāra un Hanzas ielu stūra kiosku, kur aģenti nodeva ievāktās ziņas un saņēma uzdevumus.

VEISBERGS Kārlis Miķeļa d. un viņa sieva Anna, dz. KOKAR-turējuši konspiratīvu dzīvokli Marijas ielā 44 dz. 17; mainījuši un izplatījuši viltotu naudu. VEISBERGS pirms aresta aizbēdzis.

CAUNE alias KARS Otto Nikolajs Sīmaņa d., vācis ziņas par Latvijas armiju.

Savus darbiniekus VĪKSNE atalgoja ar viltotām kredītbilietēm, drukātām 3.Maskavas tipogrāfijā.

2. PSRS specdienestu darbība Latvijā (1919–1940)

Pēc augšminētās organizācijas likvidēšanas, kad VĪKSNE aizbrauca uz SSSR, sūtniecības izlūkošanas darbība stipri samazinājās. Kādu laiku šo izlūkošanas darbību pārzināja kāds GURKINS, kura īstais vārds pēc pārbaudītām ziņām ir AUSTRIŅŠ (bij. Sūtniecības darbinieks), kurš tanī laikā sastāvēja kā OGPU pārstāvja palīgs.

1923. gads.

1923. gada jūnijā par Razvedupra pārstāvi nozīmēts DEMIDOVŠ alias SAMOILOVS, kurš oficiāli ieņēma sūtniecības 11. sekretariāta vietu, tomēr tas nepagūst noorganizēt kaut cik nozīmīgu aģentūru.

1923.- 24. gads.

1923. g. septembrī par Razvedupra pārstāvi Latvijā nāk VOLGINS Jānis Jāņa d. (īstais vārds FREIMANS), kura vadības laikā izlūkošanas darbība spēji atdzīvojās. VOLGINA darbība turpinās līdz 1924. gada martam, kad tiek likvidēts viņa aģentūras tīkls un pats viņš bija spiests atstāt Latviju.

1924. g. marta mēnesī arestēti sekojoši VOLGINA aģenti:

ŽUKOVSKIS Rudolfs-Matiss Kārļa d., par aģentu savervēts jau 1922. gadā, kad tas bijis kara skolas kadets; pēc izslēgšanas no kara skolas nodevās vienīgi spiegošanas un aģentu vervēšanas darbībai.

RUČS Kārlis Kārļa d., pasta ierēdnis - ŽUKOVSKA līdzdalībnieks.

GREIČUNAS Alberts Feliks d. - kā lielinieku aģents darbojies jau agrāk, būdams Sibīrijā; ŽUKOVSKA līdzdalībnieks - vervējis aģentus kavalērijas pulkā Daugavpilī.

EINBERGS Voldemārs Andreja d., bij. elektrotehniskā divizionā kareivis; sniedzis ŽUKOVSKIM pavēles un telefonogrammas; pēc atvaļināšanas no kara dienesta iestājies Rīgas pasta kantorī, turpinādams darboties ŽUKOVSKA spiegošanas organizācijā.

JEGOROVŠ Aleksandrs Jura d., bij. Liepājas kara apr. pārv. rakstvedis - ŽUKOVSKA organizācijas līdzdalībnieks.

ROZEN Anna Jāņa m. - ŽUKOVSKA līgava un līdzdalībniece.

Ar VOLGINA aizbraukšanu Razveduprs uz laiku pārtrauc darbību caur savu pārstāvi pie sūtniecības, bet pēdējā vietu izpilda OGPU pārstāvji, sūtniecības II. sekretāri MOLOTKOVSKIS, vēlāk KRASOVSKIS līdz 1925. gada septembrim, kad ieradās jauns kara atašejs AŅINS.

1926. gads.

Vēl 1926. gada februārī likvidēta Razvedupra legālā tīkla organizācija, kura darbojās zem Latvijas pavalstnieku – bijušā "Sovtorgflota" (pie SSSR tirdzniecības pārstāvniecības) darbinieka KARLSONA Eižena Kārļa d. un viņa palīga OZOLA Jāņa Pētera d. vadības. Pirmo uzdevumu KARLSONS saņēmis no SSSR pārstāvniecības darbveža BELOVA Vasilija Trofima d., bet turpmākos uzdevumus tas saņēmis no transporta nodaļas priekšnieka ANUFRIJEVA Jāņa Borisa d., ar kuru KARLSONS uzturējis sakarus līdz savam arestam.

Kopā ar OZOLU Jāni KARLSONS bijis savervējis aģentus no dažādām karspēka daļām, kuri sniedza viņam ziņas par savu daļu sastāvu un apbruņojumu: no elektrotehniskā divizionā – kareivis MIGLA Voldemārs Jāņa d., bruņoto vilcienu divizionā – kareivis TILTIŅŠ Ernests Pētera d., ziņas par kara skolu solījies sniegt kara skolas vecākais rakstvedis OZOLS Eduards Jēkaba d.

Bez tam KARLSONAM bij uzdots savervēt aģentus Galvenā artilērijas noliktavā, sapieru bataljonā un kara centrālās pārvaldēs.

1926. gada 24. martā arestēts Razvedupra legālā tīkla aģents – valsts kontroles revizora palīgs VĪTOLS Alfrēds Ernesta d., kurš sniedzis SSSR sūtniecībai dažādas ekonomiska, politiska un militārrakstura ziņas. VĪTOLS savervēts jau 1921. gadā no kāda nepazīstama sūtniecības darbinieka, kuram viņš arī nodevis valsts kontrolē un no citiem avotiem iegūtās ziņas un dokumentus. 1923. g. VĪTOLS pārtrauca visus sakarus ar SSSR sūtniecību un atjaunoja savu darbību tikai 1926. gada sākumā, kad pie viņa dzīvoklī ieradies kāds sūtniecības darbinieks un licis priekšā sniegt atkal ziņas. VĪTOLS tika aizturēts tanī acumirkli, kad tas sēdās SSSR sūtniecības automobilī, kur viņu jau sagaidīja kara atašejs AŅINS Vladimirs. Portfelī līdzpaņemtus dokumentus VĪTOLS paspējis iemest SSSR sūtniecības automobilī.

Līdz ar spiega VĪTOLA arestu AŅINS tika atsaukts, bet Razvedupra pārstāvja funkcijas pārņēma OGPU pārstāvis – SSSR sūtniecības II. sekretārs KRASOVSKIS, kurš darbojās līdz 1926. gada jūnija mēnesim, kad iebrauca SSSR sūtniecības kara atašejs **KLOČKO**.

1926. gada aprīļa beigās no Latvijas izraidīts Venecuēlas konsuls del BURGO – SSSR sūtniecības II. sekretāra KRASNOVSKA personīgais aģents, kurš jau no 1925. gada nodarbojās ar spiegošanu priekš SSSR un aģentu vervēšanu.

2. PSRS specdienestu darbība Latvijā (1919–1940)

1925.g. decembra sākumā bij. Francijas sūtniecības darbinieks Latvijā – VINJO saņēmis Parīzē no del BURGO vēstuli ar priekšlikumu ieiet tirdznieciskos sakaros ar vietējo "Vņeštorgu". Ar to pašu jeb citu vēstuli del BURGO nosūtījis VINJO 250 dolārus ceļa izdevumiem. VINJO iebrauca Rīgā un caur KRASOVSKI, kuru tam stādīja priekšā del BURGO, saņēma lielākus "Vņeštorga" pasūtījumus. Pēc dažām dienām KRASOVSKIS lūdza VINJO izdarīt pretpakalpojumu un sniegt tam kaut kādas ziņas par Polijas un Igaunijas sūtniecībām, iedodams VINJO 200 dolārus. Februāra beigās VINJO atkal aizgājis pie KRASOVSKA, kurš šoreiz jau atklāti viņam piedāvājis sniegt ziņas par Poliju un Igauniju. VINJO šo priekšlikumu noraidīja un pārtrauca sakarus ar SSSR sūtniecību.

KLOČKO ieradies Latvijā 1926.gada 14.jūnijā. Viņa tuvākie līdzdarbnieki spiegošanā bij. MAMAKINS – Ģenerāl-konsulāta sekretārs un FROLOVS – sūtniecības vecākais darbvedis.

Kamēr agrākie kara atašeji gāja persnīgi satikties ar saviem aģentiem ārpus sūtniecības, par KLOČKO tādu ziņu nav un sakarus ar aģentiem uztur MAMAKINS, bet galvenā kārtā FROLOVS. MAMAKINS, būdams diplomātiskā korpusa loceklis ar eksteritorialitātes tiesībām, uzņēmas atsevišķus nopietnākus uzdevumus.

KLOČKO un FROLOVS aizbrauca 1927.gada marta beigās, bet spiegošanas tīkls turpina darboties zem kara atašeja sekretāra LANGES (latvietis, ieradies 03.09.26.) vadības, kurš personīgi iet satikties ar aģentiem. Arī MAMAKINS turpina līdzdarboties spiegošanas organizācijā, pieņemdam savus slepenos ziņotājus SSSR konsulāta telpās Alberta ielā 11, gan satikdamies ar tiem atklātās vietās.

1927.g. 30.oktobrī ieradās jaunais SSSR sūtniecības kara atašejs SUDAKOVS. SUDAKOVS, tāpat kā viņa priekšgājējs KLOČKO neņem aktīvu dalību spiegošanas aģentūrā.

Pagājušo gadu piedzīvojumi un neveiksmes spiež Razvedupra legālo aģentūru darboties, ievērojot maksimālo konspirāciju un īpatnējus paņēmienus. Aģentūras darbība gandrīz pilnīgi izbeidzas gaišos vasaras mēnešos, atdzīvodamās rudenī līdz tumšām naktīm.

Satikšanās, ziņu saņemšana u.t.t. notiek vēlu naktī un agrās rīta stundās Vecrīgas šaurajās ielās, kur ārējā novērošana grūti izvedama un pat neiespējama. Ejot satikties ar aģentiem, LANGE ilgi met dažādas cilpas gan kājām, gan

2. PSRS specdienestu darbība Latvijā (1919-1940)

taksometrā, kamēr nepārlicinās, ka izbēdzis jebkurai ārējai novērošanai.

LANGES darbībai sekoja III. nodaļa, un š.g. 11.maijā apcietināts LANGE un viņa aģentūras tīkla līdzdalībniece BINDŽE Antonija Jāņa m. Ar LANGI BINDŽE nodibinājusi sakarus 1927.g. rudenī, kad tas ieradies pie viņas dzīvoklī ar viņas brālēna OGPU darbinieka KALNIŅA vēstuli no Maskavas, kurā KALNIŅŠ ieteicis BINDŽEI saistīties ar LANGI. Turpmākos sakarus ar BINDŽI LANGE uzturēja personīgi, ierazdamies pie viņas dzīvoklī ar spiegošanas uzdevumiem un saņemdamas no BINDŽES ievāktās ziņas. BINDŽE gājusi satikties ar LANGI SSSR sūtniecībā.

BINDŽE LANGES uzdevumā ievāca militārrakstura ziņas par Latvijas armiju un floti; par virsniecību un tās politiskiem nogrupējumiem; par atvaļinātiem līdz turpmākam rīkojumam karavīriem, rezervistiem un zemessargiem; par transporta un satiksmes līdzekļiem, reģistrētiem mobilizācijas vajadzībām, par Latvijas dzelzceļiem un tiltiem; par mūsu kara laika mīnu aizžogojumiem u.t.t. Bez tam viņa arī ievāca ziņas par Latvijas politiski-ekonomisko stāvokli.

Lai sekmīgāk veiktu spiegošanas uzdevumu, BINDŽE vervēja sev slepenus līdzdarbniekus dažādās karaspēka daļās un iestādēs.

Vidzemes divīzijas štābā BINDŽE severvējusi virsleitnantu KAKTIŅU caur kuru mēģināja nodibināt sakarus ar citiem divīzijas štāba virsniekiem. Dzelzceļu virsvaldes darbinieks Hermans BINDŽE (Antonijas BINDŽE vīrs) un students Arvids SPRIŅĪS BINDŽES uzdevumā ievāca ziņas un nodeva tai ziņas par Latvijas satiksmes līdzekļiem.

Caur Armijas Komandieru štāba apmācības daļas kapteini ZANBERGU, kurš pagājušā gadā dzīvoja BINDŽES vasarnīcā, tā privātsarunu ceļā ieguva ziņas par armijas augstākiem virsniekiem un to politisko noskaņojumu.

Daugavpils kara apriņķa pārvaldē BINDŽE mēģināja savervēt rakstvedi RĀCENI, caur kuru tā bij paredzējusi ievākt dažādas uz mobilizāciju attiecošas ziņas.

Arī Armijas Komandieru štāba operatīvajā daļā BINDŽEI bij uzdots savervēt par informatoru kādu no operatīvās daļas darbiniekiem.

Kā BINDŽES līdzzinātāji lietā figurē: students Dāvis ČĀKĀRNIS, dzelzceļa virsvaldes darbiniece Anna ZAND un citi. Lietas materiāli nodoti tiesas iestādēm.

2. PSRS specdienestu darbība Latvijā (1919-1940)

GPU legālā tīkla darbība

1921.- 22.g.

Par GPU pārstāvja darbību pirmās ziņas ir no 1921.g. maija mēneša, kad par tādu bija AUSTRIŅŠ Alfrēds Augusta d., kurš oficiāli ieņēma SSSR sūtniecības konsulārās daļas priekšnieka vietu.

AUSTRIŅA tuvākie līdzgaitnieki bija:

1) sūtniecības konsulārās daļas priekšnieka palīgs BODNIEKS Roberts Pāvila d. un

2) KĻAVIŅŠ Jānis Jura d. - kurš ieņēma sūtniecības II. sekretāra un administratīvi saimnieciskās daļas priekšnieka vietas.

1922.- 23.g.

1922.g. ieradās Rīgā GPU pārstāvis SAIRIO Jānis Jāņa d. (īstais vārds SEGLIŅŠ), vecs komunistiskās partijas darbinieks, paralēli ar GPU uzdevumu veikšanu nodarbojās ar komunistisko šūniņu organizēšanu Latvijā. Sūtniecības oficiālos sarakstos skaitījās kā kasieris. 1923.g. arestēts un 19.septembrī t.p. gadā apmainīts pret Krievijā arestētiem Latvijas pilsoņiem.

Tuvākais SAIRIO līdzdalībnieks bija bij. Cara armijas virsnieks STRODAHS Aleksejs Pētera d., aizbraucis uz SSSR 14.10.22.g.

Pēc SAIRIO arestēšanas viņa darbu turpināja LEBEDEVŠ Grigorijs Nikolaja d., kurš sūtniecības sarakstos skaitījās kā līdzdarbnieks transporta lietās. Tanī pašā gadā pārvests uz Somiju.

Pēc LEBEDEVA aizbraukšanas GPU pārstāvja funkcijas īsu laiku izpildīja KRŽEMIŅSKIJS Kazimirs Aleksandra d. - sūtniecības I. sekretārs.

No SSSR priekšstāvniecību darbiniekiem OGPU pārstāvja rīcībā šinī periodā atradās:

1) ORLOVSKIJ-ORLENKO Viktors - bij. "Vņeštorga" komerciālā biroja darbinieks, darbojas arī pie SAIRIO un LEBEDEVA.

2) NIEDRĪTS Aleksejs Andreja d. "Vņeštorga" transporta daļas pārzinis, bij. SAIRIO un LEBEDEVA aģents.

3) OBRUČEVSKAJA Helena Alekseja m. - tirdznieciskās priekšstāvniecības darbiniece, darbojusies pie SAIRIO.

4) RABINOVIČS Isaks Marka d., bij. "Vņeštorga" iepirkšanas nodaļas sekretārs - SAIRIO aģents.

2. PSRS specdienestu darbība Latvijā (1919–1940)

5) MIŠEŅINS Evstignejs Tarasa d., Lietuvas pavalstnieks, komunistiskās partijas biedrs. Bij. SAIRIO un vēlāk HEIFECA aģents. Arestēts no Latvijas valdības 1923.g.1.oktobrī un izraidīts no Latvijas.

6) KOSINSKIJS Viktors Staņislava d. - sūtniecības darbinieks bij. Polijas armijas virsnieks - īstais uzvārds STETKEVIČS. Uzbrukšanas laikā Ķījevai [tā tekstā - Aut.] pārgājis pie lieliniekiem ar ļoti svarīgām ziņām. Uzturēja sakarus ar aģentiem, dodams tiem militāra un politiska rakstura spiegošanas uzdevumus. Aizbraucis uz SSSR 1924.gada maija beigās.

7) PARČIKS - 1923.g. dienēja pie "Vņeštorga" eksportostā kā ekspeditora palīgs. Ievāca dažāda rakstura ziņas par Latviju.

1924. - 26.g.

1924.g. maijā kā GPU pārstāvis nāk MOLOTKOVSKIS Miķels Grigorijs d. - SSSR sūtniecības II. sekretārs. MOLOTKOVSKA labā roka bij HEIFECS Grigorijs Marka d. - SSSR sūtniecības konsulārās daļas sekretārs (ieradies Latvijā 11.09.23.g.), kurš vēl pirms MOLOTKOVSKA ierašanās Latvijā bij pārņēmis no KRŽEMIŅSKA GPU aģentūras vadīšanu, ko turpināja arī pie MOLOTKOVSKA.

MOLOTKOVSKA-HEIFECA aģentūrā darbojās sekojošas personas:

- 1) ŠEHAĻENKO Vladimirs Jāņa d.
- 2) FLINTERS Otto - darbojās vēlāk arī SPALANA vadītā Razvedupra nelegālā organizācijā (skat. pārskatu par Razvedupra nelegālā tīkla darbību).
- 3) PRESNAKOVS Vladimirs Aleksandra d. - bij. Satversmes sapulces loceklis.
- 4) MAŠKOVECKIJS ppolitits Nikolaja d. - bij. Vņeštorga darbinieks.
- 5) KUKUCS Andrejs Jāņa d. - nozudis
- 6) Inž. KUZMINS (tagad Parīzē).
- 7) DRELNIKS Leonīds Aleksandra d. (pulkv. LEDA) - krievu monarhistu darbinieks, strādājis pie POKROVSKA.
- 8) BASS Moisejs (Mihails) Markova d. - bij. tirdzniecības priekšstāvniecības Eksporta nod. pārziņa palīgs.
- 9) Del BURGO Daniels - bij. Venecuēlas konsuls Latvijā. Darbojās vēlāk arī pie GPU pārstāvja KRASOVSKA (skat. zemāk) - izraidīts no Latvijas.
- 10) BERGANS Izraēls Gerca d. - tirdzniec. priekšstāvniecības importa nod. priekšnieks.

2. PSRS specdienestu darbība Latvijā (1919-1940)

11) BRAVERMANS - tirdzniec. priekšstāvniec. labības eksporta daļas pārzinis.

12) ANUFRIJEVS Ivans - bij. tirdzniec. priekšstāvniec. transporta nod. priekšnieks - vadījis OZOLA-KARLSONA militārās spiegošanas organizāciju, pēc kuras likvidācijas nozudis.

13) VAINŠTEINS Miķels Jēkaba d. - bij. - tirdzniecības priekšstāvniec. transporta nod. priekšnieks.

MOLOTKOVSKIS un HEIFECES aizbrauca uz SSSR 1925.g. aprīlī.

Pēc MOLOTKOVSKA aizbraukšanas par GPU pārstāvi nāk KRASOVSKIS Jānis Nikolaja d. - sūtniecības II. sekretārs, ieradies Latvijā 09.06.25.g.

KRASOVSKIM līdzdarbojās SSSR Ģenerālkonsulāta sekretārs MAMAKINS, veicdams kopējus GPU uzdevumus.

Bez tam KRASOVSKIS uzturēja ciešus sakarus ar toreizējo kara atašeju ANINU, kopēji vervēdami politiskus informatorus sevišķi ārzemju un vietējo žurnālistu aprindās.

03.02.27.g. ieradās jauns GPU pārstāvis DUBROVSKIS un tāpat oficiāli ieņēma sūtniecības II. sekretāra vietu. Arī DUBROVSKIS galvenā kārtā vāca politiski-ekonomiska rakstura ziņas, daudzus jautājumus noskaidrodams caur Razvedupra aģentūru.

Pēc DUBROVSKA kā GPU pārstāvis Latvijā ieradās š.g. 20.janvārī BEŽANOVŠ Grigorijs Jakovļevs. Redzama loma GPU darbībā piekrīt SSSR ģenerālkonsulam ŠENŠEVAM un vicekonsulam BRONSKIM (iebraucis 27.01.28.g.). Abi uzturēja ciešus sakarus ar kara atašeju SUDAKOVU un viņa sekretāru K.LANGE - SSSR militārās izlūkošanas (Razvedupra) aģentūras vadītāju Latvijā.

Komunistu kara organizācija Latvijas armijā (kara centrs)

1926.gada jūnijā arestēts Latvijā pastāvošās kominternes propagandas organizācijas, t.s. kara centra vadītājs MILLERS, alias OZOLS, alias BALODIS.

Organizācijas mērķis - "vest visplašāko aģitāciju un propagandu mobilizēto strādnieku starpā, noskaidrojot viņu stāvokli un patiesos uzdevumus šķiru cīņā, uzturot visciešākos sakarus ar strādnieku kustību ārpus kazarmju sienām" (izvilkums no kompartijas C.K. 1920.g. lēmuma attiecībā uz kareivju organizāciju).

Kara centrs ir atsevišķa organizācija, kura ietilpst Latvijas komunistiskajā partijā. Latvijas komunistiskās

2. PSRS specdienestu darbība Latvijā (1919–1940)

jaunatnes savienības biedrs, iestājies Kara Organizācijā, pāriet Latvijas komunistiskās partijas rindās.

No Kara Centra organizācijas locekļiem līdz šim atklāti un apcietināti Vidzemes artilērijas pulka kareivis CELTMANS Paulis, kurš jau pirms iesaukšanas kara dienestā tiesāts par politiskām lietām un 11. Dobeles kājnieku pulka kareivis KITS Šloms. Vēl 1925.g. 17.augustā arestēts 7. Siguldas kājnieku pulka kareivis SMILTIŅŠ Ludvigs, kurš uzturēja sakarus ar komunistiem. Pie SMILTINĀ kratīšanas atrastas dažādas piezīmes un ziņas par mūsu armiju, kuru saturs liek spriest, ka tās vāktas priekš kara centra.

Pagājušā gadā arestēts otrais kara centra vadītājs BĒRZIŅŠ, bet tagad viņa vietā ieradies jauns organizators, kurš ieiet Latv. komun. partijas centrālā komitejā.

Autori izsaka pateicību vēsturniekam O.Niedrem, E.Stabiņam un bijušās LPSR Valsts drošības komitejas virsniekiem, kuri palīdzēja šīs nodaļas sagatavošanā.

3. PRETDARBĪBA KRIEVIJAS – PSRS SPECDIENESTU AKTIVITĀTĒM LATVIJĀ

Sākot ar 20.gadu otro pusi un it sevišķi 30.gadu otrajā pusē PSRS izlūkdienesti kā ietekmes aģentūru sāka plaši izmantot nekomunistiskās organizācijas un partijas. 30.gadu otrajā pusē, LKP nozīmei samazinoties, šīs organizācijas un partijas pakāpeniski kļuva par PSRS ietekmes aģentūras nozīmīgāko daļu. Latvijas pretizlūkošanas aktīvās darbības rezultātā neviena no tām nekļuva par masu organizācijām. Pēc 1940.gada 17.jūnija okupanti minētās organizācijas kā nevajadzīgas likvidēja, to vadību daļēji represēja.

Atšķirībā no LKP par šīm organizācijām un partijām plašakai sabiedrībai zināms daudz mazāk, tādēļ nedaudz pakavēsimies arī pie to darbības.

3.1. Neatkarīgie sociālisti

Otto Grīnbergs par Neatkarīgo sociālistu partijas izveidošanu izvirma savu versiju:

“1927.gada vasarā mani uz pārrunām izsauca LKP CK sekretārs J.Bērziņš (Andersons). Izkāpu Lielupes stacijā un noteiktā stundā devos jūras virzienā. Iepretim kapsētai, augstākajā priežu uzkalniņā, no kura varēja labi pārredzēt toreiz smilšaino stacijas ceļu bija atgūlies J.Bērziņš (Andersons). (...) Sasveicinājāmies un devāmies pa klušo mežu un tukšajām ielām uz A.Kurcija vasarnīcu. (...) Vasarnīcā sākās apspriede par ļoti nozīmīgu jautājumu. J.Bērziņš (Andersons) mums izskaidroja Komunistiskās Internacionāles Polijas un Baltijas zemju sekretariāta 1927.gada 9.februāra lēmumu par to, ka Latvijā jānodibina legāla, LKP vadīta, politiska organizācija – neatkarīga sociālistiska partija.”¹

1927.gada oktobrī, kad O.Grīnbergs t.s. Latvijas strādnieku delegācijas sastāvā ieradās Maskavā sakarā ar 1917.gada boļševiku apvērsuma 10.gadadienu, viņam bijušas sarunas Kominternes namā ar P.Stučku par minētās partijas dibināšanu.²

¹ Grīnbergs O. Šķiru ciņas ierindā. – Krājumā: Revolucionārā Rīga pagrīdes ciņā. – R.: Avots, 1983. - 185. – 186.lpp.

² Turpat, 186.lpp.

"Pēc atgriešanās Rīgā visu uzmanību pievērsu Kominternes uzdevumam – nodibināt Latvijā legālu sociālistisku strādnieku partiju. Tas bija grūts un sarežģīts uzdevums. Kopā ar A.Kurciju pārrunājām, kā īstenot P.Stučkas norādījumus. A.Kurcijs savukārt saistījās ar A.Jablonski. Nolēmām, ka jāizmanto "kreisās valdības" pastāvēšana. Viss liecināja, ka tā drīz kritīs. Pieteikumu Latvijas Neatkarīgo sociālistu partijas (LNSP) reģistrēšanai iesniedza Kurcijs. Viņš speciāli gāja pie M.Skujenieka, kurš "kreisajā valdībā" ieņēma Ministru prezidenta un iekšlietu ministra posteņus un bija A.Kurcijam pazīstams no Satversmes sapulces laikiem. "Kreisās valdības" stundas bija skaitītas. Ja būtu iets parastais ceļš, diez vai partija tiktu reģistrēta. Procedūra šoreiz notika no augšas, nevis no lejas, kur Iekšlietu ministrijas Biedrību nodaļa, saņemdamā pieteikumu, to pirms referēšanas ministram vispirms sūtīja uz politpārvaldi pārbaudei un tikai pēc tam nodeva iekšlietu ministram izlemšanai"³.

Nedaudz atšķirīga ir Bruno Kalniņa versija:

"1928.g. komunisti izmēģināja šķelt LSDSP, atraujot no tās kādu kreisi noskaņotu grupu, kas nodibināja "neatkarīgo sociālistu partiju". Jau 1925.g. no LSDSP bija izstājušies A.Jablonskis, Dr.A.Kuršinskis (Kurcijs) un K.Dzelzītis. Viņi stājās šīs partijas priekšgalā. Partijas biedros bija laba daļa komunistu, kas tos ideoloģiski ietekmēja."⁴

Lielākā LNSP uzstāšanās notika 1928.gada jūlijā – augustā, kad Latvijas valdība ierosināja slēgt LKP legālo segumu – kreisās arodbiedrības un dažas citas LKP legālās organizācijas. LNSP organizēja protesta mītiņus un piedalījās 22.augusta protesta demonstrācijā. Otto Grīnbergs atcerējās, ka šis

"..lēmums un LNSP legālie aicinājumi lielā mērā palīdzēja LKP organizēt šo lielo politisko pasākumu. LNSP organizēja mītiņu arī Rīgas cirka plašajās telpās."⁵

Pēc mītiņa LNSP CK komunistiskos locekļus O.Grīnbergu, F.Brošu un K.Rozenštoku, kā arī A.Kurciju arestēja, bet novembrī ar tiesas lēmumu LNSP slēdza.⁶ 1928.gada Saeimas vēlēšanās LNSP saraksts ieguva divus mandātus. Saeimā ievēlēja Andreju Kurciju un Leonīdu Jeršovu. Otrais tūlīt iestājās strādnieku – zemnieku frakcijā, bet Kurcijs palika Saeimā kā LNSP deputāts, izpildīdams PSRS pilnvarotā pārstāvja Latvijā A.Sviderska norādījumu.⁷ 1941.gadā padomju okupanti Kurciju izsūtīja uz Ziemeļkaukāzu, Marģeru Skujenieku - atļaujas devēju partijas reģistrēšanai - 1940.gada rudenī arestēja, bet 1941.gada vasarā Maskavā nošāva.

³ Grīnbergs O. Šķiru ciņas ierindā. – 187.lpp.

⁴ Kalniņš Br. Latvijas Sociāldemokrātijas piecdesmit gadi. – Stokholma: Memento, 1993. - 163.lpp.

⁵ Revolucionārā Rīga pagrīdes ciņā, 188.lpp.

⁶ Turpat, 188. – 189.lpp.

⁷ A.Kurcija iesniegums LKP CK. – LVA, PA- 101.f., 2.apr., 17.l. 46.lp.

3.2. Latvijas Sociālistiskā strādnieku – zemnieku partija

Minētās partijas izveidošanos un darbību (1934–1940) visai sīki un rūpīgi vērtējis prof. Aivars Stranga.⁸ Šeit aplūkosim ļoti īsi tās darbību, PSRS ietekmi un nozīmīgākos Latvijas pretizlūkošanas pasākumus.

Bruno Kalniņš par SSZP izveidošanu 50. gadu vidū rakstīja:

“Apvērsuma naktī” sazvērniekiem neizdevās apcietināt divus LSDSP CK prezidija locekļus: A.Buševicu un K.Lorencu. Viņi vairākas dienas bēguļoja un šo laiku izlietoja, lai nodibinātu jaunu, nelegālu partiju. To nosauca par Latvijas Sociālistisko Strādnieku – Zemnieku partiju (LSSZP). (..) Kā jau nelegāla organizācija tā nebija plaša, 1934. – 1936.g. apvienoja tikai apmēram 200 biedrus.”¹⁰

1937.gadā LSSZP pilnvaroja trīs agrākos LSDSP vadošos darbiniekus: Feliksu Cielēnu, Bruno Kalniņu un Ansi Rudevicu, kuri atradās emigrācijā Francijā, Zviedrijā un Somijā, sastādīt partijas Ārzemju komiteju un izdot žurnālu “Brīvība”. Ansis Rudevics 50. gadu vidū okupētajā Latvijā rakstīja:

“Lai apvienotu visus bijušos sociāldemokrātiskās partijas elementus, kas gribēja cīnīties pret fašismu vienotā frontē ar Komunistisko partiju, tūlīt pēc fašistiskā apvērsuma tika nodibināta Latvijas Sociālistiskā strādnieku – zemnieku partija.”¹¹

Ne Bruno Kalniņš, ne Ansis Rudevics neatbild uz jautājumu – kādēļ pēc 15.maija LSDSP nepārgāja nelegālā stāvoklī, kā to darīja ebreju sociāldemokrātu organizācija “Bunds”. Tā 1925.gadā legalitātes apstākļos apvienojās ar LSDSP, saglabādama autonomiju. Kad 1935.gada jūlijā LSSZP 1 kongress atzina “Bunda” autonomiju, šī organizācija atjaunoja ar LSSZP tādas pat attiecības, kādas tai bija ar LSDSP.¹²

Aivars Stranga uzskata, ka

“..jaunā partija bija iecerēta kā sociāldemokrātijas turpinājums nelegālā veidā. Praktiski tas nebija iespējams: legālās masu un nelegālas, sīkas partijas darbības loģika ir pilnīgi pretēja un nesavienojama.”¹³

Šādu viedokli grūti pieņemt, jo to apgāzusi pati LSDSP un citu politisko partiju vēsture. Tādējādi uz iepriekšminēto jautājumu pagaidām vēl nav

⁸ Stranga A. LSDSP un 1934.gada 15.maija valsts apvērsums. - R.: aut.izd., 1998. - 158. – 175., 230. – 250.lpp.

⁹ Domāts 1934.gada 15.maija valsts apvērsums.

¹⁰ Kalniņš Br. Latvijas Sociāldemokrātijas piecdesmit gadi, 193.lpp.

¹¹ Rudevics A.Meņševisma bankrots Latvijā (1903. – 1944.). - R.: LVI, 1957. - 135.lpp.

¹² LVVA, 3235.f., 1/22.apr., 921.l., 86. –87.lp.; Stranga A. LSDSP un 1934.gada 15.maija valsts apvērsums, 161.lpp.

¹³ Turpat, 160.lpp.

atbildēts, tas prasa izskaidrojumu. Jāpiezīmē, ka A.Stranga ir neparasti bargs citā jautājumā:

“LSSZP liktenis jau bija izlemts no tās dzimšanas dienas: tai bija jāklūst vispirms par LKP satelītu, bet vēlāk, neizbēgami, par pilnīgu marioneti komunistu rokās, tik ilgi, cik viņi vēlējās marioneti izmantot. (...) Latvijā nebija arī vietas pastāvīgai sociālistiskai partijai, pa kreisi no LSDSP, bet ne gluži komunistiskai. Tajā spārnā vieta bija tikai LKP; saskarē ar komunistiem uzvara bija nodrošināta primitīvākajam un rupjākajam partnerim – kompartijai.”¹⁴

Šādam Strangas viedoklim runā pretī viss viņa grāmatas faktiskais materiāls. LSSZP pēc atbrīvošanas no aresta iegāja visa LSDSP pēdējā vadība: priekšsēdētājs Fricis Menders, viņa biedrs Ansis Rudevics un sekretārs Ansis Buševics. 1937.gadā LSSZP Ārzemju komiteja sāka izdot žurnālu “Brīvība”. LSSZP bija Sociālistiskās internacionāles sastāvdaļa. Tajā pašā laikā LKP 1937.gadā praktiski beidza eksistēt, pat ja pieņemtu Strangas viedokli, ka tā bija partija, nevis Krievijas (PSRS) algotu aģentu kopa. Uzskatot, ka LSSZP 30. gadu beigās kļuva par faktiski neeksistējošās LKP marioneti, mēs nonākam strupceļā.

Vai LSSZP bija PSRS marionete, tās aģentu grupa? Pirmajā brīdī tāds iespaids var rasties, it sevišķi aplūkojot LSSZP ĀK locekļu darbību. Cielēns Parīzē nodibināja sakarus ar PSRS sūtniecību, publiski “Brīvības” slejās aicināja Latviju slēgt militāru savienību ar PSRS, ielaist Latvijā Sarkano armiju.¹⁵ Rudevics 1957.gadā apgalvoja, ka 1939.gadā un 1940.gada sākumā

“Latvijā faktiski saimniekoja hitleriskās Vācijas sūtnis, un Ulmanis būvēja šosejas vācu tankiem un padziļināja ostas vācu kara kuģiem”.¹⁶

Bruno Kalniņš, ja ticam VDK inspirētajam “pētījumam” “Bankrots”, kļuva par apmaksātu PSRS aģentu, par tās līdzekļiem organizēja žurnāla “Brīvība” izdošanu Stokholmā.¹⁷ Pats Kalniņš 1940.gada 8.jūlijā papildu paskaidrojumā savam 4.jūlija lūgumam uzņemt LKP rakstīja:

“Naidīgas attiecības pret PSRS neesmu ieturējis. Esmu aktīvi atbalstījis soc. – dem. partijas Padomju Savienībai draudzīgo līniju, kādu tā ieturēja jau ilgus gadus. PSRS sūtniecība un kara atašeji arvien ir uzturējuši draudzīgas attiecības un sadarbojušies ar mani. Vairākas reizes, sākot ar 1926.gadu, esmu kopā ar SSS sportistiem apceļojis Padomju Savienību un bijis PSRS valsts un kara iestāžu viesis.”

1940.gadā pēc 17.jūnija pilnīgas Latvijas okupācijas Cielēns un Kalniņš steidzās uz Latviju, cerot ieņemt ārlietu un kara ministra posteņus, Buševics kļuva par Saeimas vēlēšanu komisijas priekšsēdētāju, juridiski sagatavo Latvijas

¹⁴ Stranga A. LSDSP un 1934.gada 15.maija valsts apvērsums, 162.lpp.

¹⁵ Brīvība, Nr.4, Parīzē, 1938.g.decembrī.

¹⁶ Rudevics A. Meņševisma bankrots Latvijā, 135.lpp.

¹⁷ LVA PA, 101.f., 2.apr., 17.l., 35.lp.

3. Pretdarbība Krievijas – PSRS specdienestu aktivitātēm Latvijā

inkorporāciju PSRS. Jagars kļūst par Kirhenšteina valdības ministru, bet Serdants un Kustonis par Rīgas policijas vadītājiem. Jāpiezīmē, ka iepriekšminēto sociāldemokrātu izvirzīšana bija īslaicīgs okupantu pasākums pretēji okupantu atjaunotās LKP vadības vēlmēm, ar kurām Maskavas kungi galīgi nerēķinājās.

Pēc mūsu domām, LSSZP bija vienīgā nopietnā kreisā opozīcijas partija Ulmaņa autoritārajam režīmam. Turpinot LSDSP aizsākto “sociālistiska celtniecības” idealizāciju PSRS, daļa tās bijušo līderu naivi cerēja uz PSRS atbalstu cīņā par Ulmaņa autoritārā režīma gāšanu. PSRS izlūkdienesti to prasmīgi izmantoja, realizējot ietekmes aģentūras vervēšanas pasākumus Latvijā.

Politpārvaldes ikmēneša pārskatos informācija par LSSZP darbību un aktivitātēm bija plaša un pilnīga. Politpārvalde realizēja LSSZP biedru arestus pēc vajadzības visā tās darbības periodā. Bija jāreķinās ar Sociālistiskās internacionāles protestiem, kuru rezultātā Bruno Kalniņu, Ansi Rudevicu un vēl dažus atbrīvoja no ieslodzījuma un izsūtīja uz ārzemēm. Latvijas pretizlūkošanai nācās piekāpties PSRS sūtņa I.Zotova spiedienam, atbrīvojot 1939.gada 9.septembrī Klāvu Lorencu no apcietinājuma, bet pēc tam atsakoties no Lorencas izsūtīšanas.¹⁸

LSSZP līderi uzskatīja, ka realizē savu politiku, ne vienmēr saredzot, ka tā pārvēršas par PSRS politisko interešu realizēšanu Latvijā.

Tālākais LSSZP biedru liktenis bija traģisks. Dažus desmitus 1940.gadā gan uzņēma LKP, bet arī tos vairākkārt sījāja, pārskaitot VK(b)P un uzņemot no kandidātiem biedros. Pārējiem līdz 50. gadu vidum nācās pārciest deportācijas, doties emigrācijā. Līdz 50. gadu vidum vienīgi Jānis Jagars sekmīgi iekļāvās padomju nomenklatūrā, bet pēc tam Arnolds Serdants un Arvīds Grigulis.

Ja atceramies Jaltu un to, kā Baltijas inkorporācijas jautājumā Staļinam izdevās apvest ap stūri Čērčilu un Ruzveltu, tad kļūst vieglāk saprotama LSSZP līderu rīcība lielajos laikmetu griežos padomju okupācijas sagatavošanas sākuma periodā.

Klāva Lorencas atmiņās par sarunām ar Višinski valdības jautājumā 1940.gada 19.-20.jūnijā, kuras Višinskis risinājis ar LSSZP un citām antiulmaniskām grupām, izdarīts secinājums:

“Viņš [domāts Višinskis, O.N.] baidījās, ka, salaužot 15.maija zīņaugus, Latvijas politiskā doma varētu ātri sākt kristalizēties un Višinska priekšā nostāties jau kā politiski organizēta, stipra Latvija. Tas neiekļāvās viņa nolūkos.”¹⁹

Mārtiņš Virsis, komentējot šīs atmiņas, izvirzīja hipotēzi:

“Ir arī citas ziņas, kuras netieši vedina uz domām un apstiprina K.Lorencas notikumu tvērumu par to, ka Ulmaņa centralizēti policejiskais režīms

¹⁸ Stranga A. LSDSP un 1934.gada 15.maija valsts apvērsums, 245.lpp.

¹⁹ Literatūra un Māksla. - 1988. - 8.jūl.

3. Pretdarbība Krievijas – PSRS specdienestu aktivitātēm Latvijā

*pašu staļiniešu iecerēm atbilda vairāk nekā iespējamā visa Ulmaņa režīma laušana. (..) Runa ir par t.s. protektorāta izveidošanas versiju, kurā Ulmanim būtu atvēlēta vadoša loma.*²⁰

Tas zināmā mērā sakrīt ar Pāvela Sudoplatova, atbildīga PSRS izlūkdienesta darbinieka atmiņām. Sudoplatovs kopā ar Lavrentija Berijas pirmo vietnieku Merkulovu, kurš vadījis “operāciju”, 1940.gada jūnijā īsi pirms okupācijas uzturējās Rīgā un tieši kārtojis Ulmaņa nomaiņu ar Munteru, kurš

*“..bija ideāla figūra, lai vadītu valdību, kas būtu pieņemama kā vācu, tā padomju interesēm”.*²¹

Sudoplatovs norāda, ka Munters priekšlikumu pieņēmis, bet

*“..vācieši izrādījās pārāk dziļi iesaistīti militārajās operācijās Rietumos, lai interesētos par notikumiem Latvijā. Sakarā ar to Molotovs un Staļins nolēma nolikt Baltijas valstu priekšgalā ne tos, kas apmierinātu abas puses (kā, piemēram, to pašu Munteru), bet uzticamus ļaudis.”*²²

Šis pārmaiņas, iespējams, galīgi iezīmējās 30.jūnijā, kad Ždanovs, Višinskis un Dekanozovs tika izsaukti uz Maskavu, kur saņēma attiecīgos norādījumus. Pēc tam okupanti bez trokšņa Munteru nogādāja uz Voronežas universitāti, kur ievēlēja par profesoru.

*“Vācu pusei mēs oficiāli paziņojām, ka tāpat kā līdz šim uzskatām Munteru par politiski nozīmīgu figūru. Būdam zem mūsu kontroles, viņš tikās Maskavā pusdienās ar vācu diplomātiem pārstāvjiem, bet viņa liktenis bija izšķirts un viņam neizdevās kļūt pat par marionešu valdības galvu.”*²³

Zināma nenoteiktība okupantu rīcībā, kas nevarēja palikt nemanīta pieredzējušajiem LSSZP politiķiem, arī ietekmēja viņu rīcību.

A.Buševicam un citiem LSSZP aktīvistiem šķita svarīgi iekļūt Tautas saeimā, tās LPSR Satversmes izstrādāšanas komisijā. A.Buševica loma šai sakarā bija visai nozīmīga. Saeimas vēlēšanās viņš vadīja Centrālo vēlēšanu komisiju un paklausīgi izdarīja visus okupantiem vēlamos attiecīgo instrukciju grozījumus. Satversmes izstrādāšanas komisijas 24., 26.un 27.jūlija sēdēs galvenais runātājs bija Ansis Buševics²⁴, jo

*“..kopā ar dažiem Tieslietu ministrijas juristiem esmu izstrādājis Satversmes projekta latviešu tekstu. Darba pamatā bija krievu teksts – Staļina konstitūcija”.*²⁵

Latvijas sociāldemokrātu spēks un vērtība nebija LSSZP nelielajā biedru skaitā, bet gan politiskajā ietekmē samērā lielajā arodbiedrību biedru masā.

²⁰ Literatūra un Māksla. - 1988. - 8.jūl.

²¹ Судоплатов П. Разведка и Кремль. Записки нежелательного свидетеля. - Москва: Гея, 1996 - стр.116.

²² Turpat.

²³ Turpat, 117.lpp.

²⁴ LVA, 290.f., 1a apr., 1.l., 2.-8.lp.

²⁵ LVA, 290.f., 1a apr., 1.l., 2.lp.

Ulmaņa diktatūras periodā pārveidotajās arodbiedrībās tā saglabājās, un 1940.gada vasarā vērojama īsta okupantu koķetērija ar bijušajiem LSSZP biedriem. Kad moris savu bija padarījis, tam varēja ierādīt isto vietu.

3.3. Darba jaunatnes savienība

Tūlīt pēc apvērsuma savu darbību nelegālos apstākļos centās turpināt LSDSP jaunatnes organizācija “Darba jaunatne”, izlaižot proklamāciju ar parakstu “Latvijas sociālistiskā jaunatne”. Nelegāli savu darbību centās atjaunot sociāldemokrātiskā sportistu organizācija “Strādnieku sports un sargs”²⁶, kas plašāk pazīstama ar saīsināto abreviatūru “SSS”. Politiskā policija kā vienu no SSS darbības atjaunotājiem minēja K.Kurmi. 1936.gadā SSS pievienojās LSSZP un kļuva par Rīgas organizācijas 5.rajonu.

Bruno Kalniņš norāda, ka

“..sportistu līdzdalība ļoti ietekmēja partijas tehnisko darbu, jo tieši viņi pārņēma savās rokās spiestuvi un uzņēma sakarus ar ārzemēm.”²⁷

Kā norāda A.Stranga, abas nelegālās sociālistu jaunatnes organizācijas 1934.gada otrajā pusē vairākkārt ierosināja uzsākt bruņotu cīņu pret Kārļa Ulmaņa izveidoto režīmu.²⁸ Jūnija mēnesī “Darba jaunatne” tika pārveidota par nelegālu Latvijas sociālistiskās jaunatnes savienību (LSJS).²⁹ 1935.gada vasarā LKJS CK un LSJS CK parakstīja deklarāciju par nepieciešamību izveidot vienotu organizāciju³⁰, bet 1936.gada 9.jūlijā vienojās par apvienošanos Latvijas Darba Jaunatnes Savienībā (LDJS) ar abu organizāciju CK sekretāriem Kārlī Rozenbergu (Kuliju) un Albertu Miezi kā apvienotās organizācijas vadītājiem.³¹ Tomēr tikai 1938.gada novembrī izdevās sasaukt LDJS I kongresu ar 12 delegātiem.³²

Izpildot Kominternes direktīvas, LKP centās izveidot “vienotu fronti” pret Latvijā pastāvošo režīmu, un no šī viedokļa LDJS izveidošana bija liels Maskavas aģentu panākums. LKP vēstures apcerējumu autori LDJS I kongresam deva ārkārtīgi augstu vērtējumu:

“Vienbalsīgi pieņemtās kongresa rezolūcijas liecināja par vienotas kaujinieciskas darba jaunatnes organizācijas nodibināšanos Latvijā, par

²⁶ LVVA, 3235.f., 3.apr., 137.l., 199., 252.-257.lp.

²⁷ Kalniņš Br. Latvijas Sociāldemokrātijas piecdesmit gadi, 194.lpp.

²⁸ Stranga A. LSDSP un 1934.gada 15.maija valsts apvērsums, 162.lpp.

²⁹ LKP vēstures apcerējumi II. – R.: Liesma, 1965. - 319.lpp.

³⁰ LVA PA, 240.f., 1.apr., 151.l., 8.lp.

³¹ LKP vēstures apcerējumi II. – R.: Liesma, 1965. - 345.lpp.

³² LVA PA, 240.f., 1.apr., 251.l., 14.lp.

Eduards Kļaviņš-Kurlis, dz. 1910. g. LKP darbinieks, sadarbojās ar Latvijas Iekšlietu ministrijas Politisko pārvaldi.

Foto – LVA, 1986.f., 1.apr., 42778.l.

*oportūnistisko uzskatu un noskaņu sekmīgu pārvarēšanu agrāko sociāl-demokrātisko organizāciju biedru vidū.*³³

Tomēr tieši LDJS sakarā Latvijas pretizlūkošana guva vienu no lielākajiem panākumiem, izjaucot LKP un tās saimnieku plānu. Politpārvaldes darbiniekam Pēterim Kurlim, kurš jau 30. gadu sākumā iefiltrējās LKP vadītās nelegālās jaunatnes organizācijas vadībā, 1936.gadā izdevās iekļūt Kominternes Izpildkomitejas sekretariāta sūtītās LKP reorganizācijas grupas sastāvā. Viņam uzdeva jaunatnes organizācijas vadības pārkārtošanu. Pēc Kārļa Rozenberga (Kulija) kā “trockista” atstumšanas no organizācijas vadības to pārņēma Kurlis, LDJS I kongresā nostādamies tās priekšgalā. Praktiski tas nozīmēja pilnīgu Maskavas norādījumu ignorēšanu, saglabājot vienīgi LDJS parakstu zem dažiem LKP un LSSZP kopējiem uzsaukumiem. 1940.gada jūlijā, kad Kurli Politpārvaldes priekšnieka K.Fridrihsona nodevības rezultātā atmaskoja, no pagrīdes iznākušās LDJS vadībā palika bijušie sociālistiskās jaunatnes kustības darbinieki, kuri sāka strauju dažādu jaunatnes organizāciju dalībnieku masveida uzņemšanu LDJS. Šīs organizācijas laikraksts “Brīvā Jaunatne” 5.jūlijā rakstīja: “17.jūnija pārvērtības deva skautu un to vadītāju sirdīm atkal jaunu ticību, un, ja tagad redzam, ka vairākas skautu vienības pilnā sastāvā iekļaujas kopējās darba jaunatnes kā vienīgās brīvās jaunatnes rindās, tad par to tikai jāpriecājas, jo tikai vienoti kopējā organizācijā būs iespējama cīņa par brīvās jaunatnes lietu.”

³³ LKP vēstures apcerējumi I. – R.: Liesma, 1965. – 346.-347.lpp.

3. Pretdarbība Krievijas – PSRS specdienestu aktivitātēm Latvijā

LDJS CK loceklis Eduards Berklavs, kuru Kirhenšteina valdība iecēla par valdības pilnvarnieku pie Latvijas skautu centrālās organizācijas, 17.jūlijā uzstājās radiofonā ar referātu “Skautu nākotnes ceļš”, kurā teica:

“Es uzaicinu visus skautus, kuri jau šodien vēlas iestāties LDJS, izpildīt iestāju anketas “Brīvā Jaunatnē” norādītās vietās – rajonu komitejās”³⁴.

Līdz jūlija mēneša vidum Rīgā vien LDJS sastāvā tika reģistrēti 500 bijušie nelegālisti un 1500 jauni biedri. Šie panākumi okupantus uztrauca, un 23.jūlijā Rīgā uzņemšana tika pārtraukta. Provincē masveida uzņemšana turpinājās vēl līdz augusta sākumam.

17.jūlijā LDJS CK pieņēma lēmumu iestāties Komunistiskās jaunatnes Internacionālē³⁵, bet tas vairs nelīdzēja. LKP CK Sekretariāts 27.jūlijā sastādīja Komunistiskās Jaunatnes Savienības (KJS) organizatorisko komiteju. Par KJS sekretāru tika iecelts Eduards Liberts, kurš, būdams Sarkanās Armijas virsnieks, pēc okupācijas tika piekomandēts LKP CK³⁶, par komitejas locekļiem nozīmēja LKP biedrus Eduardu Berklavu un Pēteri Sadovski.³⁷ 2.augustā LKP CK Sekretariāts nolēma:

“..likvidēt LDJS un uz viņas bāzes nodibināt LKJS, pārbaudot individuāli katru biedru. Avīzi “Brīvā Jaunatne” pārdēvēt par “Jauno Komunāru”³⁸.

Neraugoties uz minēto lēmumu, vēl augusta sākumā turpinājās LDJS paplašināšanās. 1940.gada 15.augustā “Brīvā Jaunatne” publicēja LPSR KJS COK un LDJS CK 14.augusta kopējās sēdes lēmumu par LDJS darbības un pastāvēšanas izbeigšanu, norādot, ka

“Latvijas Darba Jaunatnes Savienības tālāka pastāvēšana atkrīt, jo tā pēc saviem uzdevumiem un uzbūves nespēj veikt tos milzu uzdevumus, kas stāv jaunatnes priekšā.”

Jāatzīmē, ka, ja LDJS šai brīdī bija vairāk nekā 6000 biedru, tad LKJS COK līdz tam laikam par KJS biedriem bija apstiprinājuši 132, bet par kandidātiem 84 jauniešus.³⁹ 1940.gada oktobrī, kad LKJS tika uzņemta VLKJS, tajā bija apmēram 3300 biedri un kandidāti.⁴⁰

LDJS likvidācija nenotika bez pretestības. Jūlija beigās Liepājas LDJS organizācija, ko vadīja Vladimirs Romanovs, pieņēma lēmumu uzskatīt sevi par LKJS organizāciju. Tā sāka izdot laikraksta “Komunisti” pielikumu “Komjaunietis”, kuram iznāca 2 numuri. 27.jūlijā tas aicināja organizācijas sastāvā iekļaut arī skautus, bet 3.augustā uzņemt aizsargu lidotājus:

³⁴ Brīvā Jaunatne. - 1940. - 18.jūl.

³⁵ Brīvā Jaunatne. - 1940. - 19.jūl.

³⁶ LVA PA, 101.f., 2.apr., 108.l., 72.-73.lp.

³⁷ Turpat, 1.apr., 7.l., 16.lp.

³⁸ Turpat, 18.lp.

³⁹ Turpat.

⁴⁰ LKP vēstures apcerējumi III. 1940. – 1959. – R.: Avots, 1981., 30.lpp.

„neatstumsim šos jauniešus, bet uzņemsim viņus savā pulkā un dosim viņiem vēl lielākas iespējas lidot”.

Liepājnieku savaldīšanai LKJS COK 6.augustā pieņēma lēmumu par LDJS Liepājas organizācijas vadītāja Vladimira Romanoviča pārcelšanu uz Valmieru. Par LKJS Lejas Kurzemes un Liepājas pilsētas organizāciju vadītāju apstiprināja Imantu Sudmali.⁴¹

1940.gada 15.augustā pēdējā “Brīvās Jaunatnes” numurā publicēja Eduarda Berklava rakstu “Modrību pret ienaidnieku”, kurā norādīts:

“Par daudz vieglprātīgi uzticas dažādiem konjunktūras cilvēkiem, kuri jau no pašas legalitātes pirmām dienām uzmācīgi “šturmejuši” organizācijas vadošās instances. (...) Modrību, modrību un vēlreiz modrību pret ienaidnieku, lai pasargātu savu organizācijas ķermeni nebojātu.”

Eduards Liberts 1940.gada 15.augustā Rīgā jaunatnes sanāksmē teica:

“LDJS neuzstādīja tiešu uzdevumu kļūt par darba jaunatnes organizāciju, kuras galvenais uzdevums būtu jaunatnes audzināšana komunisma garā.”⁴²

“Cīņas” 16.augusta ievadrakstā norādīts:

“Latvijas Darba Jaunatnes Savienības tālāka pastāvēšana ir lieka.”

Faktiski LDJS likvidācija bija nepieciešama sociāldemokrātisko jauniešu izstumšanai no organizācijas vadības, kā arī tādēļ, lai izvairītos no masu jaunatnes organizācijas izveidošanas, kura varētu kļūt okupantiem bīstama. Pat okupācijas apstākļos izveidotajā komjaunatnes organizācijā bija “šaubīgi” jaunieši. 1949.gadā 25.martā izsūtīšanai Latvijā pakļāva apmēram 200 komjauniešus.

3.4. Latgaliešu organizācijas

Liels rūpes Latvijas pretizlūkošanai sagādāja latgaliešu organizācijas, kurās centās iespieties gan PSRS, gan Polijas aģentūra. Cīņā pret šiem centieniem tika gūti zināmi panākumi, ciestas arī neveiksmes. Situāciju sarežģīja atsevišķu katoļu garīdznieku proproliskais noskaņojums.⁴³ 1934.gada 3.oktobrī Politiskās pārvaldes priekšnieks Fridrihsons ziņoja Iekšlietu ministrijas Administratīvā departamenta direktoram, ka

“..zināmu pretvalstisku darbību pēc 15./16.maija turpina vest arī vairākas bijušās politiskās partijas – šo partiju līderi, it sevišķi latgalieši – katoļi. Visu šo organizāciju darbība un taktika pēdējā laikā ir palikusi arī daudz agresīvāka”⁴⁴

⁴¹ Brīvā Jaunatne. - 1940. -7.aug.

⁴² Jaunais Komunārs. - 1940. - 16.aug.

⁴³ Sikāk skat. 4.nodaļā.

⁴⁴ LVA, 3235.f., ½.apr., 879.l., 53.lp.

3. Pretdarbība Krievijas – PSRS specdienestu aktivitātēm Latvijā

Pārskatā par politisko stāvokli 1934.gada maijā Politpārvalde norāda, ka Latgales kristīgo partiju darbību

“..uz vietām vada Romas katoļu draudžu garīdznieki”⁴⁵

Pārskatā par politisko stāvokli 1934.gada jūlijā norādīts, ka nelegālu darbību atjaunojusi Latgales kristīgo zemnieku partija ar katoļu garīdzniekiem vadībā.⁴⁶

Katoļu baznīcas ietekmē esošajās Latgales politiskajās partijās bija zināma poliska orientācija, bet pārējās iespiedās PSRS izlūkdienesta darbinieki un ietekme. Tieši no šim aprindām nāca Kirhenšteina valdības iekšlietu ministra vietnieks un jaunieceltais Valsts drošības pārvaldes, bijušās Politiskās policijas pārvaldes (Politpārvaldes) priekšnieks Vikentījs Latkovskis (1899 – 1983). Par Latkovska darbību saglabājušās visai plašas viņa atmiņas.⁴⁷ 1972.gadā LKP Partijas vēstures institūtam iesniegtajās atmiņās lasām, ka no 30. gadu sākuma Latkovskis darbojies Latgales progresistu apvienībā, kura noformējusies kongresā 1932.-33.gadā. Viktoram Lorencam nodotajā atmiņu variantā Latkovskis norādīja, ka jau no 20. gadu sākuma bijis padomju izlūks. 1940.gada jūnijā viņam bijuši sakari ar PSRS pārstāvniecības darbinieku, izlūkošanas dienesta rezidentu Latvijā Ivanu Čičajevu.⁴⁸

Latgales progresistu apvienība deva neparasti daudz t.s. Tautas Saeimas deputātu, to vidū Jāzepu Truškānu, kurš strādāja par Valsts drošības pārvaldes Rēzeknes rajona priekšnieku⁴⁹, bijušo aktīvo aizsargu un kooperatoru Pēteri Šadurski⁵⁰, kā arī Kirhenšteina valdības ministru Juri Pabērzu (1891 – 1961)⁵¹, kurš no 1926. līdz 1934.gadam bija ministrs dažādās Latvijas valdībās, bet pēc 1934.gada 15.maija Daugavpils apgabaltiesas priekšsēdētāja vietnieks. Bronislavs Trubiņš pirms 1934.gada neilgu laiku bija finansu ministra vietnieks, bet no 1940.gada 26.augusta līdz 1941.gada 12.martam - Valsts kontroles tautas komisārs. Trubiņu LKP CK birojs 1941.gada 12.martā atbrīvoja “kā nespējīgu tikt galā ar darbu”⁵². Faktiski vieta bija vajadzīga Kalnbērziņa civilsievai Olgai Augustei.

Politpārvaldes attieksme pret Latkovska politisko darbību bija īpatnēja. 1935.gada oktobrī Politpārvaldes Daugavpils rajona priekšnieks Staņislavs

⁴⁵ LVVA, 3235.f., 1./10.apr., 350.l., 47.lp.

⁴⁶ Turpat, 64.-65.lp.

⁴⁷ Mūža beigās Latkovskis, kurš no 1940.gada septembra bija LPSR pārtikas rūpniecības tautas komisārs, vēlāk ministrs, bet no 1954. līdz 1965.gadam ministra vietnieks, jutās nepamatoti aizmirsts. Uzskatīdams sevi par latviešu Zorgi, izcilu PSRS aģentu Latvijā, plaši izplatīja nekur neiespiestas atmiņas dažādos variantos. Šo atmiņu ticamības pakāpe nav sevišķi augsta.

⁴⁸ LVA, 101.f., 2.apr., 102.l., 94.lp.

⁴⁹ Turpat, 176.lp.

⁵⁰ Turpat, 185.lp.

⁵¹ Turpat, 130.lp.

⁵² LVA PA, 101.f., 1.apr., 20.l., 25.lp.

Dilāns ziņoja Fridrihsonam, ka Vikentijs Latkovskis un viņa brālis Broņislavs Latkovskis, bijušais Rīgas cietumu inspektors, sastāv Pērkonkrusta organizācija.⁵³ 1939.gada 30.jūnijā Staņislavs Dilāns to vēlreiz atgādināja savā ziņojumā Štiglicam.⁵⁴ Lai gan Politpārvalde šai periodā, it sevišķi 1939.gadā, ļoti aktīvi izsekoja un represēja pērkonkrustiešus, tomēr abos gadījumos pārvaldes vadītāji apšaubīja brāļu Latkovsku piederību Pērkonkrustam. Broņislavs Latkovskis bija LKP biedrs no 1939.gada, Vikentijs par partijas biedru tika uzņemts 1940.gada augustā. 1940.gada jūnijā – jūlijā Broņislavs ietilpa S.Marģera vadītajā grupā, kura okupantu uzdevumā apsargāja Kārli Ulmani Rīgas pili.⁵⁵ Vikentijs 1940.gada septembrī atstāja darbu valsts drošības orgānos, bet Broņislavs 1941.gada maijā strādāja no Iekšlietu tautas komisariāta atdalītā Valsts drošības tautas komisariāta centrālajā aparātā.⁵⁶

Jāpiezīmē, ka LKP CK 1940.gada jūlijā pēc Tautas Saeimas deputātu kandidātu saraksta publicēšanas saņēma LKP Rīgas organizācijas 9.rajona biedra studenta Jāņa Vilmaņa un Latgales studentu revolucionārās komitejas sekretāra studenta Broņislava Kudeiko iesniegumu⁵⁷:

“Saeimas vēlēšanām Latgales apgabalā par kandidātiem paredzētas sekojošas personas, kuras neatbilst Latvijas darba ļaužu blokam:

1. Kotāns Antons – ārsts, ar sliktu slavu un pie tam aizsargs;
 2. Baško Pēteris – tautskolu inspektors Jēkabpils apriņķī, aizsargs un reakcionārs;
 3. Šadurskis Pēteris – Latvijas Hipotēku bankas direktors;
 4. Strupovičs – tirdzniecības sabiedrības “Šķiedra” direktors;
 5. Trubiņš Broņislavs – Valsts kontroles revidents;
 6. Pudāns Viktors – uzņemts kandidātos tikai tāpēc, ka ir J.Pabērza švāģeris, muižas centra īpašnieks, veikalnieks un skolotājs.
- Pirmie pieci ir tās pašas, tas ir, studentu biedrības “Montanijas” locekļi, kurā sastāv ministri Latkovskis un Pabērzs”.*

Baško, PSKP biedrs no 1947.gada, no 1956.gada bija LVU Zinātniskās bibliotēkas direktors. Savā kadru anketā viņš apgalvo, ka no 1927.līdz 1940.gadam sastāvējis aizsargu organizācijā “Vikentija Latkovska uzdevumā”⁵⁸. Iepriekšminētais Baško apgalvojums, kas nebija iespējams bez Latkovska apliecinājuma, tika izteikts apstākļos, kad piederība aizsargu organizācijai pirms 1940.gada nebija savienojama ar piederību PSKP. Tas ir apliecinājums minēto Latgales progresistu apvienības biedru ciešai sasaistei ar PSRS

⁵³ LVVA, 3235.f., 1./22.apr., 710.l., 226.-227.lp., 316.-320.lp.

⁵⁴ Turpat, 709.l., 258.- 259.lp.

⁵⁵ Literatūra un Māksla. - 1989. - 8.apr. - 12.lpp.

⁵⁶ LVA PA, 109.f., 1.apr., 19.l., 43. - 47.lp.

⁵⁷ LVA PA, 101.f., 2.apr., 252.l., 23.lp.

⁵⁸ LU arhīvs, 7.apr., 3437.l.; Latvijas Valsts Universitātes vēsture 1940 – 1990. - R.: LU izdevums, 1999. - 321.lpp.

izlūkošanas orgāniem. V.Latkovskim šai sasaistē acīmredzot bija piešķirta rezidenta loma.

Par Latvijas un Kirhenšteina valdības bijušā ministra Jura Pabērza “darbošanos” liecina viņa “ziņojums – vēstule”⁵⁹ Kalnbērziņam 1948.gada 3.aprīlī, kad viņa bijušais kolēģis - tieslietu ministrs Jablonskis Pabērzu izslēdza no advokātu kolēģijas:

“Pa visiem šiem 3,5 gadiem Latvijas advokāta pienākumus esmu pildījis pēc labākās apziņas, ieguldot darbā visas savas zināšanas un spējas, vienmēr vadīdamies no sociālistiskās likumības būtības un gara un padomju tiesu prakses. Nerunājot par tautas tiesām, esmu simtiem lietas vedis Augstākā tiesā un Rīgā darbojošos kara tribunālos, sevišķi iekšlietu ministrijas karaspēka Kara tribunālā (MVD), uzstājoties arī speciētās kā pēc vienošanās, tā arī valsts aizstāvības kārtībā. Visā šini samērā garajā laika sprīdī neesmu pielaidis nevienu politisku kļūdu vai nepareizību, man nav izteikta neviena piezīme ne tiesas procesa gaitā, ne ārpus tā, kaut gan ir nācies vest no politiskā un juridiskā viedokļa ļoti smagas un sarežģītas lietas (...). No personām, kas tuvāk stāv vadošām Tieslietu ministrijas aprindām, man dots saprast, ka īstais manas izslēgšanas iemesls slēpjas manā darbībā buržuāziskās Latvijas laikos (...). Šo savu darbību minētajā posmā es neesmu slēpis, to sīki esmu atspoguļojis savās anketēs un autobiogrāfijās, un to ir pārbaudījuši partijas CK, personīgi Jūs un biedrs Višinskis vēl 1940.g.”

1939.gada sākumā grupa PSRS aģentu aktivizēja Latgales autonomistus, šai nolūkā izmantojot arī izglītības ministra biedri (viceministru) katoļu garīdznieku Jāzepu Čamani un inženieri Franci Kempu. Grupa latgaliešu ar Kempu un Satiksmes ministrijas ierēdni Aleksandru Ārmani vadībā sastādīja un nelegāli izplatīja “Latgales zemnieku, strādnieku un inteliģences memorandu”, ko ar Čamaņa starpniecību nodeva Kārlim Ulmanim. Politpārvalde šo grupu apzīmēja kā “Dzelzs leģionu”, 1939.gada aprīļa otrā pusē arestēja un pratināja.⁶⁰

Francis Kemps (1876 – 1952) šai grupai tika piesaistīts galvenokārt sakarā ar viņa 1938.gadā iznākušo grāmatu “Latgales likteņi” (atkārtots izdevums Rīgā 1991.g.). 1939.gada 30.aprīlī viņš Politpārvaldei iesniedza “Manas faktiskās domas par Latgales autonomiju”, atkārtojot savas grāmatas pamatidejas. Pēc apmēram divu mēnešu aresta un izmeklēšanas arestētie tika atbrīvoti.

Aleksandrs Ārmanis un Francis Kemps 1940.gada 29.jūnijā mēģināja Rīgā sasaukt “progresīvi domājošo latgaliešu strādnieku un inteliģences” masu sapulci, ko izklīdināja,⁶¹ apgalvojot, ka

⁵⁹ LVA PA, 101.f., 11.apr., 279.l., 78. – 79.lp.

⁶⁰ LVVA, 3235.f., 1/1.apr., 402.l., 1.- 49.lp.

⁶¹ Cīņa. - 1940. - 1.jūl.

3. Pretdarbība Krievijas – PSRS specdienestu aktivitātēm Latvijā

„vārda un biedrošanās brīvība nav domāta tautas interešu nodevējiem, politpārvaldes špikiem un tamlīdzīgi.”

Saeimas Vēlēšanu komisija noraidīja Aleksandra Ārmaņa iesniegto Latgales zemnieku, strādnieku un darba inteliģences sarakstu 1940.gada jūlija vēlēšanām.⁶² 1940.gada 18.jūlijā 4 iepriekšminētā saraksta sastādītāji un iesniedzēji A.Ārmanis, P.Ikaunieks, J.Stanko, A.Avišāns uzrakstīja ziņojumu LKP CK⁶³:

“Ar šo paziņojam, ka Latgales zemnieku, strādnieku un darba inteliģences saraksts bija sastādīts paralēli Latvijas komunistu partijas sastādītam Latvijas Darbaļaužu Bloka sarakstam uz līdzīgas platformas. Šīs prasības tika iesniegtas 1939.g. aprīlī Ulmaņa valdībai kā “Latgales zemnieku, strādnieku un inteliģences memorands”. Sekas bija memoranda iniciatoru apcietināšana par pretvalstisku darbību.

1940.g. 14. un 15.jūlijā Saeimas vēlēšanās “Latgales zemnieku, strādnieku un darba inteliģences sarakstu” uzstādījām ar tādu aprēķinu, lai izceltu Latgales darba ļaužu īpatnējās vajadzības un ar to norautu varbūtējo pilsonisko sarakstu uzstādīšanu un vēlēšanu grupēšanos ap tiem. Tas tika panākts.

Saraksts gan tika iesniegts, bet Saeimas Vēlēšanu komisija to noraidīja. Bez tam saskaņā ar b.Antona Ārmaņa vienošanos ar CKP mēs šo noraidīšanu gaidījām, bijām ar to mierā un, solidarizēdamies ar CKP, ņēmām š.g. 14. un 15.jūlijā Saeimas vēlēšanās aktīvu dalību kā propagandisti un aģitatori par Latvijas Darbaļaužu Bloka kandidātu sarakstu.

Lūdzam CKP mūs visus uzskatīt kā līdztiesīgus bijušos pagrīdes darbiniekus reakcionārās Ulmaņa kliķes valdības laikā, kas cīnījušies par apspiestās darba tautas tiesību atgūšanu un reakcionārās valdības gāšanu, par ko draudēja nodošana kara tiesai.”

1940.gada novembrī Ārmani uzņēma LKP biedra kandidātos, bet 1943.gadā – par VK(b)P biedru. Lai gan Ārmanis par piederību LKP 1930.gadā tika arestēts un līdz 1934.gadam ieslodzījumā izcietu sodu, visi viņa mēģinājumi vēlākos gados, strādājot LPSR Radio un televīzijas valsts komitejā, panākt partijas stāža atzīšanu no 1929.gada, rezultātus neveda.⁶⁴

Ārmaņa un viņa kompanjonu arests 1939.gadā liecina, ka Politpārvalde bija ieguvusi pietiekamu informāciju par viņu pretautisko darbību. Vispārējais politiskais stāvoklis šai laikā neveda iespēju saukt šo PSRS aģentu grupu pie atbildības.

⁶² LVVA, 1308.f., 9.apr., 3822.l., 72. – 73.lp.

⁶³ LVA PA, 101.f., 1.apr., 34.l., 1.lp.

⁶⁴ Turpat, 33.apr., 53.l., 424. – 426.lp.

3.5. Draudzības biedrība (KTB)

Iepriekšējās apakšnodaļās jau rakstijām par PSRS aģentu organizācijām vai arī tās aģentu ietekmi organizācijās, kuras izsekoja Latvijas pretizlūkošanas orgāni. Šai apakšnodaļā jāmēģina raksturot veidojums, kurš zināmā mērā bija saistīts ar Latvijas valsts oficiālām struktūrām. Minētā veidojuma oficiālais nosaukums – Latvijas un PSRS tautu kultūras tuvināšanās biedrība. Latvijas Padomju enciklopēdijā par to lasām⁶⁵:

“Dib.1929.25.IV Rīgā. Apvienoja daļu latv. progresīvās inteliģences. Iepazīstināja latv. s – bu ar PSRS mākslas un kult. dzīvi, organizēja PSRS mākslin., kult. un zin. darbin. viesošanas Ljā. Pirmais pr – js bija J.Rainis; pēc tam tās pr – ji bija O.Skulme, P.Rozītis (1930 - 32), J.Jaunsudrabiņš (1932 - 43), E.Smiļģis (1934 - 40), A.Kalniņš (no 1940 II), 1940.VI Jelgavā noorganizēja plašu PSRS lauks. izstādi. Ulmaņa fak. diktatūras gados (biedrības) darbība tika ierobežota. Pēc PSRS uzņemšanas PSRS biedrība 1940.30.XI darbību izbeidza.”

Minētajā raksturojumā jāienes dažas būtiskas korektīvas. Biedrība oficiāli bija sabiedriska organizācija, bet PSRS šai un līdzīgām biedrībām citās valstīs oficiālais partneris bija VOKS (Vsesojuznoje obščestvo kuļturnoi svjazi s zagraņicei), kuras pilnvarotais Latvijā parasti bija PSRS pārstāvniecības (sūtniecības) pirmais sekretārs. Sakarā ar PSRS partnera oficiālo statusu ar to pilnīgi oficiāli sakari kopš tās izveidošanās bija Latvijas Ārlietu ministrijai. Nevar piekrist LPE raksta autoram, ka pēc 1934.gada 15.maija biedrības darbība tika ierobežota. Faktiski savstarpējā kultūras darbinieku apmaiņa palielinājās.

Bonifācijs Daukšts, kurš visplašāk pētījis minētās biedrības darbību, norāda:

“KTB ir vienīgā legālā sabiedriskā organizācija, kuras biedriem atsevišķi tika rīkotas speciālas intīmas pieņemšanas padomju sūtniecībā.”⁶⁶

Izteiksmīgu biedrības darbības raksturojumu pēc 1934.gada 15.maija savā grāmatā “Sestā kolonna” sniedz ievērojamais dziedātājs Mariss Vētra:

“Pirms gada vēl Antonijas ielā ap padomju sūtniecības manu ļaudis labprāt meta likumu. Vienīgi augstākie valdības un diplomātijas pārstāvji nelabprāt pārkāpa padomijas īpašuma sliekšni, lai reiz gadā svētītu Oktobra revolūcijas atceri. Tagad tur svētīja visādus svētkus, un neviens velns nemeta likumu. Oktobra revolūciju padomju sūtniecībā svētīja visa Rīgas sāls un pipari – prezidenti, ministri, direktori, ģenerāļi un, saprotams, diplomāti. Ap lielo ēdamgaldu drūzmējās dejojotāji, dziedātāji, rakstnieki, aktieri, dzejnieki un citi dižcilvēki. Klāt nebija vienīgi iemīļotā rakstnieka Viļa Lāča un dziedoņa Rūdolfa Bērziņa. Mas ļaužu bija arī no agrākiem sociāldemokrātiem. Tie atklātībā vairs

⁶⁵ LPE, 5. – 1.sēj., R., GER, 1984. - 752.lpp.

⁶⁶ Daukšts B. Kirhenšteins aiz Kirhenšteina //Literatūra un Māksla. - 1990. - 21.apr.

1. maija svinību dalībnieki padomju sūtniecībā Rīgā,
Antonijas ielā 2. 1924. gads

Foto – Latvijas Valsts Kinofotofonodokumentu arhīvs inv.Nr.8203 – K.

neeksistēja, un viņu mirušās dvēseles traucēja draudzīgo noskaņu ar vaidiem un nopūtām.

Eduards Smiļģis svaigi krāsotiem melniem matiem stāvēja ar šķīvīti rokās, pret durvju stenderi atspiedies, un jautri tērzēja ar ārlietu ministru Vilhelmu Munteru. Sulainis melnā frakā piepildīja ministra pustukšo glāzi. Andrejs Upīts sēdēja uz dīvāna otrā istabā pie loga. Pret viņu mazliet pieliecies, turpat sēdēja arī Teodors Reiters. (..) Es iespraucos starp dāmām – uz divi krēsliem sēdēja Lilita Bērziņa, Elvīra Bramberģe un Elīna Zālīte.⁶⁷

Marisam Vētram par nepieciešamību doties ar koncertiem uz PSRS, ko oficiāli kārtoja KTB, paziņoja Munters:

“Mani izsauca uz Ārlietu ministriju un ārlietu ministrs Munters personīgi man norādīja, cik vēlams viņam būtu mans koncertceļojums uz kaimiņu zemi. – Ar Padomju Savienību mums jāatrod pēc iespējas tuvi, draudzīgi un kulturāli sakari -, viņš paskaidroja.”⁶⁸

PSRS dzīves istenība 1936.gada beigās sagādāja Vētram lielu vilšanos.

“..bija bezgala savāda un smaga sajūta, staigājot pa slaveno Ņevska prospektu un meklējot vēstuļu papīru. Manos skolas gados Ņevska

⁶⁷ Vētra M. Sestā kolonna. - R.: Liesma, 1993. - 68.lpp.

⁶⁸ Turpat, 71.lpp.

prospekts Pēterburgā bija visgreznākā iela Eiropā ar parketa grīdu, visbagātākiem veikaliem un visgreznākām krievu muižnieku pilīm gar ietvēm. Pa sešstūra ozola klucīšiem izklāto bruģi strauji traucās troikas un citi pajūgi greznos ratos un kamanās. Viss mirdzēja spožās gaismās un spožos veikalos. (...) Padomju Savienībai nebija ne mazākās līdzības ar agrāko Krieviju. (...) Uz Ņevska laudis bija noplīsuši, pilis noplukušas, bagāto veikalu logi – pusē aizsisti dēļiem, ozola klucīšu bruģis – vienos caurumos. (...) Skaisto pajūgu vietā pa prospektu klusi tipināja izvārguši ratiņu stūmēji.⁶⁹

No Rīgas uz PSRS viesizrādēs brauca ļoti maz, un Vētras stāstiem par drūmo mākslinieku dzīvi PSRS viņa paziņas neticēja.⁷⁰ Sabiedrisko lietu ministrijas kontrolētajos preses izdevumos izzūd PSRS stāvokļa patiens raksturojums, toties KTB aktīvistu uzstājās laikrakstos ar PSRS cildinājumiem, tās sasniegumu slavinājumiem. KTB vadībā nebija ne komunistu, ne sociāldemokrātu. PSRS pārtāvniecības sadarbībai ar tādiem dziļas kultūras cilvēkiem kā Skulmi, Roziņi, Jaunsudrabiņu, Smilģi vajadzēja pārliecināt Latvijas inteliģenci, ka 30. gadu otrajā pusē PSRS nav salīdzināma ar pilsoņu kara un 20. gadu sākuma Krieviju. No aprindām ap biedrību nāca Kirhenšteina valdības ministri.

Vai tā saucamā “Jaunāko Ziņu” grupa bija kļuvusi par PSRS aģentūru šī vārda tiešajā izpratnē? – Vārda pilnā un tiešā nozīmē, mūsaprāt, par tādiem nebija kļuvuši ne Jūlijs Lācis, ne pat Augusts Kirhenšteins un Pēteris Blaus. Viņi nespiegoja parastajā izpratnē, nevāca ziņas par Latvijas armiju un tamlīdzīgi, toties palīdzēja PSRS diplomātiem radīt daļā Latvijas inteliģences rožainu miglu par stāvokli PSRS, draudošo kara briesmu atmosfērā nosvērt svaru kausu tai pusē, kura uzskatīja, ka jāiet kopā ar krieviem pret vāciešiem. Uz to viņus tieši un netieši mudināja arī valdošais režīms, kurš, kā to norāda prof. Inesis Feldmanis, 1935. gada vasarā sāka nopietni izskatīt jautājumu par Latvijas neitralizāciju savstarpējās palīdzības līguma ar PSRS ietvaros.⁷¹ Blaus “Jaunāko Ziņu” redaktora postenī pēc Sabiedrisko lietu ministrijas norādījuma nomainīja Arni un acīmredzami saņēma tādus pat Alfrēda Bērziņa norādījumus kā Mariss Vētra no Vilhelma Muntera.

Pēcpadomju un emigrācijas vēstures literatūrā bieži pavīd doma par Vilhelmu Munteru kā iespējamu PSRS aģentu. Uzskatām, ka šādi apgalvojumi ir nepietiekami pārdomāti. To apstiprina arī vairākas pēdējā laika publikācijas. Iepriekšminētais Sudoplatovs, informējot par PSRS plāniem 1940. gada jūnijā izveidot Latvijā valdību ar Vilhelmu Munteru priekšgalā, savā visai ciniski atklātajā tekstā tomēr atturas viņu raksturot kā padomju aģentu.⁷²

⁶⁹ Vētra M. Sestā kolonna. – 104. – 105.lpp.

⁷⁰ Turpat, 115. – 120.lpp.

⁷¹ Feldmanis I., Stranga A., Virsis M. Latvijas ārpolitika un starptautiskais stāvoklis (30. gadu otrā puse). - R.: Latvijas ārpolitikas institūts, 1993. - 30.lpp.

⁷² Судоплатов П. Разведка и Кремль, 116.lpp.

Pilnīgi jāpievienojas Bonifācija Daukšta secinājumiem:

“Padomju puse no sāka gala mēģināja šīs biedrības darbību politizēt un ideoloģizēt, bet mazu šīs biedrības “radikālo inteliģentu” daļu vēl iesaistīt padomju speciālo dienestu tiklos. Tieši KTB legālās darbības pamjūtē idejiski un politiski izauga daudzi aktīvi 1940.gada vasaras staļinizatoru līdzskrējēji un trešā daļa no t.s. tautas valdības sastāva: P.Blauss, J.Jagars, - protams, pašu ministru prezidentu un ārlietu ministru A.Kirhenšteinu ieskaitot.”⁷³

Bonifācijs Daukšts, kurš Maskavā daļēji iepazinies ar VOKS arhīva materiāliem, norāda:

“Arī no KTB tuvām komunistu aprindām un t.s. A.Ozoliņas – Krauzes grupas Maskavā regulāri pienāk raksturojumi katra biedrības darboņa dosjē veidošanai. A.Kirhenšteins politiskā ziņā tiek raksturots kā demokrāts, uzsvērta viņa epizodiskā politiskā tuvība ar Marģeru Skujenieku.”⁷⁴

Jāpiezīmē, ka Maskava rūpīgi un tieši pārbaudīja “savus” KTB kadrus. 1935.gada janvārī notika Eduarda Smiļģa vizīte Maskavā, kuras gaitā *“E.Smiļģis ar savu nevadāmo, izaicinošo raksturu un demonstratīvo nostāšanos Ulmaņa valdības interešu pārstāvja pozā 1935.gadā šādas politiskas izvērtēšanas gala iznākumā atslābināja padomju kultūrdiplomātijas tendenciozo interesi par sevi.”⁷⁵*

1939.gada augustā uz Maskavu “izsauca” Augustu Kirhenšteinu ar oficiālo ieganstu apmeklēt tikko atvērto Visavienības lauksaimniecības sasniegumu izstādi. Šīs vizītes rezultāti labi zināmi. Pēc okupācijas Kirhenšteins kļuva par valdības galvu. Līdzīgā kārtā Lietuvā Justu Paļeckī un Igaunijā Johannesu Varesu (Barbarusu) Maskava atrada attiecīgajās KTB.

Daļā sabiedrības Kirhenšteins savu tīri fizisko īpašību dēļ tiek raksturots vienkāršā tautas valodā kā “vecs muļķis”, uzskatīts par politikā nepieredzējušu “vitamīnu profesoru”. Tas gluži tā nav. 1931.gadā IV Saeimas vēlēšanās Kirhenšteins aktīvi piedalījās Marģera Skujenieka vadītajā sarakstā, ieguva Rīgas apgabalā 4819 balsis, bet Saeimā neiekļuva. Sociāldemokrātu presē tika izvērsta plaša aģitācija pret Kirhenšteinu, kura viņa popularitāti palielināja. Pēc šīm vēlēšanām profesora interese par politisko darbību pieauga, un pēc 1934.gada 15.maija viņš tai apmierinājumu atrada KTB.

Latvijas pretizlūkošanas pretdarbība KTB bija stipri apgrūtināta un aprobežojās ar informatīva rakstura ziņojumiem, jo aiz šīs organizācijas pilnīgi atklāti un oficiāli stāvēja PSRS, ar kuru Latvijas valdība 30. gadu otrajā pusē naivi vēlējās noslēgt savstarpējas palīdzības līgumu neitralitātes nostiprināšanai.

Maskavas saldo balsu lielākā vai mazākā ietekmē nokļuva inteliģences pārstāvji arī ārpus VOKS'a un KTB. Šai sakarā minama Rīgas Rēriha biedrība,

⁷³ Daukšts B. Kirhenšteins aiz Kirhenšteina//Literatūra un Māksla - 1990. - 21.apr.

⁷⁴ Turpat.

⁷⁵ Turpat.

kuru oficiāli reģistrēja 1930.gada 13.oktobrī un kuras biedru skaits līdz 1940.gadam desmitkārtšajās, pārsniedzot simtu.⁷⁶ Rēriha un rērihiešu filosofiskie uzskati, kurus biedrība propagandēja, bija ārkārtīgi tālu no marksisma. Tomēr 20. – 30.gados rērihieši, kuri bija atrauti no reālās dzīves PSRS, aizrāvās ar ideju par PSRS kā “Jauno Zemi” un saistīja ar to vislielākās cerības. Rēriha biedrība savos izdevumos Latvijā plaši propagandēja PSRS kultūras un saimnieciskās dzīves panākumus. Visi Politpārvaldes mēģinājumi 1937. – 38.gadā panākt Rēriha biedrības slēgšanu Latvijā nedeja panākumus. Lai gan Iekšlietu ministrija deva oficiālu rīkojumu Rīgas prefektūrai biedrību slēgt, PSRS pārstāvniecības iejaukšanās slēgšanu novērsa. Biedrība par to pateicās, publicējot savā periodikā rakstu sēriju par PSRS panākumiem un Sarkanās Armijas varenību. 1940.gadā t.s. Tautas Saeimas vēlēšanās Rēriha biedrība ne tikai oficiāli atbalstīja vienīgo sarakstu, bet tās pārstāvis Haralds Lūkins, biedrības dibinātāja un pirmā priekšsēdētāja Fēliksa Lūkina dēls, tika iekļauts sarakstā un “ievēlēts”. Haralds Lūkins pēc Pētera Blaua kļuva par pēdējo “Jaunāko Ziņu” redaktoru līdz tās slēgšanai 1940.gada 9.augustā. Pēc Latvijas inkorporācijas PSRS sastāvā Rēriha biedrība tika slēgta.

Var iedomāties rakstnieces Ivandes Kaijas (istajā vārdā Tonija Lūkina, dzim. Meldere – Millere; 13.10.1876. – 02.01.1942.) izjūtas, kura kopš 1918.gada ļoti aktīvi cīnījās par neatkarīgo Latviju, aizstāvēja Ulmaņa valdību, bet kuras dēls Haralds Lūkins 1940.gada 21.jūlijā nobalsoja par neatkarīgas Latvijas likvidēšanu. Kad moris savu bija padarījis – gan viņš, gan rērihieši kļuva nevajadzīgi, viņu mēģinājumi atjaunot Rēriha biedrības darbību tika kvalificēti kā pretpadomju nelegālās organizācijas veidošana. Haraldu Lūkinu 1949.gada 6.jūnijā arestēja un sodīja, jo viņš ir

“..nelegālās teozofu biedrības vadītājs, veica pretpadomju aģitāciju, palīdzēja slēpt Valsts mākslas muzejam piederošās gleznas un grāmatas no padomju varas iestādēm.”⁷⁷

Lūkina vaina bija Rēriha gleznu un grāmatu slēpšana, kad “modrie” padomju speciālisti tās gatavojās iznīcināt. Pārējos rērihiešus represēja par viņu “teozofu” uzskatiem vien.

3.6. Nabagu komitejas

Par šo veidojumu ziņu ir visai maz. Padomju periodā un emigrācijas izdevumos tās vispār nav minētas. Uzmanīgi pārlūkojot dokumentus un

⁷⁶ Ziņas par biedrību pēc tās vadītāja 30. gadu otrajā pusē – dzejnieka Riharda Rudziša (1891 – 1960) meitas Guntas Rudzītes raksta: “Mūs interesē viss, kas saistīts ar Padomju Šavienību...”. Par Rēriha biedrību Latvijā //Skolotāju Avīze. - 1988. - 10.febr. - Nr.6.

⁷⁷ LVA, 1986.f., 1.apr., P-2958.I.

periodiku, Totalitārisma seku dokumentēšanas centra līdzstrādniekiem izdevies savākt fragmentārus materiālus, kuru apkopojumus rada par šīm komitejām zināmu priekšstatu.

Par Nabagu komiteju izveidošanas plašāko priekšstatu sniedz Gerharta Butkeviča plašais iesniegums LKP CK 1940.gada 26.novembrī.⁷⁸ Rīgā, Lubānas ielā 28, dz.8 dzīvojošais Butkevičs paskaidro, ka no 1922.gada darbojies “puspagrīdē”. No 1934.līdz 1940.gadam viņš uzturējies ciešus sakarus ar Andreju Isačenko un PSRS konsulātu Daugavpilī. Pēc konsula norādījumiem izlaisti uzsaukumi, kuri parakstīti “Nabagu komitejas” vārdā. PSRS karaspēkam ienākot Rīgā, 1940.gada jūnijā minētā komiteja izveidojusi LKP Rīgas pilsētas 21.rajona komiteju, kura 21.jūnija demonstrācijā izvedusi 600 cilvēkus. Butkeviča iesniegums ir stipri murgains. Neapmierinātībā ar “Nabagu komitejas” aktīvistu vajāšanu Butkevičs raksta⁷⁹:

“Es pieprasu sev revolucionāru tiesu. Lai partija man norāda, ko es esmu darījis kaitīgu PSRS, komunistiskai partijai, bet, ja es prasīju apvienoties ar PSRS un tās vadību, vai tas ir noziegums? Var būt LKP tajā atrod noziegumu, bet kur tad zinātniski revolucionārā boļševiku, Marksa – Engelsa – Ņeņina – Staļina Internacionāles filosofiskā zinātne. Labi Jūs šodien stādiat jautājumu par sociālismu, attālinoties no komunisma, apstājoties Revolucionārās kultūras sadzīves, sociālistiskās iekārtas darba laukā.”

1940.gada 15.augustā LKP CK sēdē, apspriežot Liepājas organizācijas stāvokli, Liepājas organizācijas pārstāve Vāvere ziņoja par “trockista Isačenko” darbību Liepājā. CK loceklis Fricis Deklavs, kurš bija pārbaudījis Liepājas organizācijas darbu, norādīja, ka

“..vajagot vest cīņu pret anarķistiskiem izlēcieniem.”⁸⁰

Par jautājuma apspriešanu protokolā teikts:⁸¹

“b.Nurža:

lieta ar Liepājas organizāciju ir nopietna. Pie Isačenko grupas pieder arī Romanovs. Tas gribot braukt uz Jersiku. Šī grupa grib savu darbu turpināt. Romanovs stāstījis, ka tiem bijis 2000 biedru. Jāuzmana, kur šie cilvēki paliek. Agrāk bija ziņas, ka šie cilvēki strādā angļu slepenā dienesta uzdevumā.

b.Jablonskis domā, ka šīs grupas dalībnieki jāizņem no apgrozības.

b.Plēsums:

Šis Isačenko runā kā kāds pops, viņš lien visur iekšā, kur kāda sanāksmē. Vajadzētu parūpēties, lai būtu materiāli, ka varētu šo vīru izņemt no apgrozības.

⁷⁸ LVA PA, 108.f., 1.apr., 40.l., 1. – 14.lp.

⁷⁹ Turpat, 4.lp.; iesniegums rakstīts sliktā krievu valodā, to iespējams pārtulkot tuvināti.

⁸⁰ LVA PA, 101.f., 1.apr., 6.l., 24.lp.

⁸¹ Turpat, 26. – 27.lpp.

b. Jablonskis:

*Pag. ziemu CK Sekretariātam bija ziņas, ka Isačenko ir naidīgs cilvēks.
b. Gustsons:*

Jau pagājušā gadā bija izdots rīkojums, lai visi partijas biedri pārtrauc sakarus ar "Komiteti bednoti" grupu, kas noteikti ir kontrrevolucionāra.

b. Vinholde:

b. Jakovļevam, X rajona komitejas sekretāram var paprasīt šīs grupas dalībnieku vārdus.

b. Auguste: Būtu jādara šai mīkstčaulībai attiecībā pret šo kontrrevolucionāro grupu gals."

Pārlapojot LKP Liepājas organizācijas laikrakstu "Komunists", varam iepazīties ar iepriekšminētās grupas darbības izpausmēm 1940. gada jūnija–jūlija notikumos. Informējot par politieslodzīto sagaidīšanu Liepājas stacijā 1940. gada 22. jūnijā "Komunists" 23. jūnijā (Nr. 5) rakstīja:

"..b. Gebelis, uzzinājis jaunās valdības iekšlietu ministra⁸² necienīgos un nievājošos izteicienus par uzvarošo Liepājas proletariātu, apzīmēdams to par nevēlamu elementu, kas sarkanām lupatām vazājas pa ielām, izteicās.

Masā ir vislielākais sašutums. Daži aktīvākie biedri to simboliski izsaka ar demonstratīvu Latvijas nacionālā karoga noraušanu vienā no standartiem⁸³, pie kam to sagaidītāji lielā niknumā saplēš. Tā vietā nekavējoties uzvelk sarkanu karogu."

26. jūnija numurā "Komunists" publicēja "Paziņojumu":

"Kā tagad noskaidrots, tad persona, kas 22. jūnijā sniedza runātājam Liepājas dzelzceļstacijā melu ziņas par tautas valdības iekšlietu ministra it kā necienīgiem izteicieniem pret strādniecību un viņas karogiem un sakarā ar to radušos nepatīkamo pārpratumu "Komunistā" Nr. 5, - šī persona piederējusi pie agrākās politiskās pārvaldes organizētās provokatoriskās "Nabago komitejas"⁸⁴.

Par nopietno stāvokli Liepājā ziņoja "Komunista" 9. jūlija numurā:

"Piedzērušies nelieši, kas uz rokas uzspauduši LKP nozīmēto kārtības uzturētāju nozīmi (sarkano lenti ar zvaigzni) ālējās un tādā kārtā banalizēja strādnieku uzmanību arī uz tiem, kas piedzērušā stāvoklī vai tišā prātā musina uz žīdu grautiņiem."

Pašās "Komunista" redakcijas un LKP Liepājas organizācijas vadītāju galvās arī bija "Nabagu komiteju" līderiem līdzīgs juceklis. 21. jūlijā redakcijas rakstā "Nepatīkama parādība, kas katrā ziņā jānovērš" teikts:

"Mēs varam arī to saprast, ka ir cilvēki, kuri stūrgalvīgi negrib izprast tautas prasības, tautas prieku, kuram tā tad šādi gājieni paši par sevi

⁸² Viļa Lāča.

⁸³ Domāta zemē ierakta kārts ar karogu.

⁸⁴ Nav nekādu citu ziņu, ka "Nabagu komitejas" būtu organizējusi Politpārvalde.

3. Pretdarbība Krievijas – PSRS specdienestu aktivitātēm Latvijā

*nepatīk.*⁸⁵ Tādiem cilvēkiem gājiena laikā **nav vietas arī uz ielas, jo gājienu dalībnieki var turpmāk arī neciest tos, kas ar stāvēšanu un noskatīšanos demonstrē savu nostāju pret tautu. Lai tad tie neņem ļaunā, ja pret viņiem vērsas tautas sašutums. Tāpat nav vietā “lūrešana” pa logiem. Strādnieku tautas gājieni nav nekādas cirkus izrādes, tur skatītāji nav vajadzīgi un arī nedrīkst būt.”**

Cienijamais lasītāj! Iedomājies, ka, pēc LKP Liepājas organizācijas vadītāju domām, LKP organizēto demonstrāciju laikā Liepājas ielām jābūt tukšām un pat pie logiem neviens nedrīkst stāvēt!

8.augustā “Komunists” kā LTA informāciju ievietoja ziņojumu, ka Igaunijas iekšlietu ministrs izdevis rīkojumu par “valsts nodevējiem”, kuru manta konfiscējama un kuri pēc identifikācijas 24 stundu laikā sodāmi ar nāvi, bet viņu pieaugušie ģimenes locekļi sodāmi ar cietumsodu un īpašumu konfiskāciju. Tas bija par daudz, un ar LPSR iekšlietu ministra lēmumu minētais laikraksta numurs tika konfiscēts.

Pēc jau minētā LKP CK 1940.gada 15.augusta lēmuma viens no “Nabagu komitejas” līderiem Liepājā - Romanovičs tika atbrīvots no visiem ieņemamajiem amatiem⁸⁶.

LKP Rīgas PK 1940.gada 23.augustā izdeva rīkojumu:

“Visiem Rīgas organizācijas rajoniem.

Rīgas komitejā ienākušas ziņas, ka likvidētās organizācijas PKL⁸⁷ locekļi cenšas iekļūt komunistiskajā partijā. Minētās organizācijas dibinātājs Aleksandrs Romanovskis, dzīv.Lāčplēša ielā 90. Organizācijā esot bijuši ap 2000 locekļu. Brīdinu rajonus būt uzmanīgiem pie biedru uzņemšanas.

Ž.Spure, CK II sekretārs (paraksts)

*E.Pēte, Darbvedības sekretāre (paraksts)”.*⁸⁸

No 1940.gada septembra līdz novembrim Latvijā izvietoto PSRS okupācijas karaspēka karaspēka daļu komandieri saņēma bijušo “Nabagu komiteju” dalībnieku kolektīvas murgainas sūdzības par to, ka Latvijā varu sagrābusi plutokrātu kalpone LKP, kura vajā istos PSRS piekritējus. Sūdzības palika bez ievērības vai arī tika nosūtītas iekšlietu orgāniem, kuri izdarītās pārbaudēs konstatēja, ka lielākā daļa parakstītāju neprot lasīt un parakstījušies nelasot. Jāpiezīmē, ka visas šīs sūdzības bija rakstītas krievu valodā.

Politpārvaldes materiālos nopietnāku ziņu par “Nabagu komitejām” nav, to izlaistie nedaudzie primitīvie uzsaukumi pieskaitīti LKP uzsaukumiem.

No visa minētā varam secināt, ka PSRS konsulāti laikā no 1934.līdz 1940.gadam Latvijā izveidoja iepriekšminētās organizācijas galvenokārt

⁸⁵ Pasvītrots tekstā.

⁸⁶ Komunists. – 1940. - 21.aug. - Nr.64.

⁸⁷ Domātas “Nabagu komitejas”. Lietotā abreviatūra nav atšifrēta.

⁸⁸ LVA PA, 108.f., 1.apr., 5.l., 56.lp.

3. Pretdarbība Krievijas – PSRS specdienestu aktivitātēm Latvijā

krievvalodīgo iedzīvotāju vidū, kam 1940.gadā bija kontakti ar LKP organizācijām. 1940.gada jūnijā minētās komitejas aktīvi darbojās PSRS bāzu izbūves darbos Liepājā un tās apkārtnē, kur izvērsa streiku kustību, piedalījās 19.-21.jūnija demonstrācijās un sadursmēs ar policiju un karaspēku. Minēto organizāciju līderu ārkārtīgi zema izglītības līmenis un pilnīgais uzskatu juceklis, iespējams, arī konsekvētā krievvalodība, okupantus piespieda no šo komiteju turpmākas izmantošanas atteikties.

4. PASĀKUMI PRET LKP UN TĀS SATELĪTORGANIZĀCIJU NELEGĀLO UN LEGĀLO DARBĪBU

Latvijai naidīgā Krievijas (PSRS) darbība izpaudās no Latvijas Republikas izveidošanās līdz pat mūsdienām. Periodā pēc 1920.gada 11.augusta miera līguma noslēgšanas līdz atklātai visas Latvijas okupācijai 1940.gada 17.jūnijā šī naidīgā darbība izpaudās propadomju organizāciju, politisko strāvu un atsevišķu personu politiskā, materiālā un idejiskā atbalstīšanā, izlūkdarbībā, savas aģentūras nelegālās robežpārejas nodrošināšanā, izlūkošanas un ietekmes aģentūras veidošanā. Latvijas pretizlūkošanas orgānu uzdevums bija minētās darbības izsekošana, novērošana, kā arī atbilstoši politiskajai situācijai arestēt un sagatavot nodošanu tiesai. Apskata ērtības labad šis nodaļas ietvaros izveidotas četras apakšnodaļas.

Ļoti plaši Latvijas pretizlūkošanas pasākumus pret LKP un tās satelīt-organizācijām raksturo Politiskās policijas pārvaldes (Politpārvaldes) ziņojumi un atskaites Iekšlietu ministrijai, tās rajonu ziņojumi pārvaldei par konkrētām darbībām. Savdabīgs materiāls apkopots padomju perioda izdevumos. 1965.gada izdotā Latvijas komunistiskās partijas vēstures apcerējumu II sējuma autori, minot represīvos pasākumus, cenšas parādīt LKP un tās satelīt-organizāciju darbības plašumu:

*“Plašie aresti 1927.gada beigās un 1928.gada sākumā daudzus komunistus atrāva no partijas darba. 1928.gadā vairāk nekā 30% partijas biedru bija ieslodzīti cietumos.”*¹

Dažkārt šai grāmatā pat pārspīlēta Latvijas Politiskās policijas ietekme un iespējas. Tā attiecībā par Saeimas deputātiem Linardu Laicenu, Leonīdu Jeršovu un Emīlu Sudmali minēts, ka viņiem Latviju nācies atstāt “aresta draudu dēļ”². Kā liecina Kominternes Latsekcijas dokumenti, pati partija viņus piespieda nolikt mandātus un aizbraukt uz PSRS, kur tos iznīcināja.³

Vērtīgs avots ir 1983.gadā iznākušais atmiņu krājums par LKP darbību Rīgā.⁴ Grāmatā plašas ziņas par arestiem, tā sniedz interesantus materiālus

¹ Latvijaas komunistiskās partijas vēstures apcerējumi II, 1920. – 1940. - R.: Liesma, 1965. –126.lpp.

² Turpat, 263.lpp.

³ Plašāk: Niedre O., Daugmalis V. Slepēnais karš pret Latviju, 67. – 74.lpp.

⁴ Revolucionārā Rīga pagrīdes ciņā. - R.: Avots, 1983.

4. Pasākumi pret LKP un tās satelītorganizāciju..

Nikolajs Ezers, LKJS Ventspils organizācijas vadītājs un LKP slepenās tipogrāfijas Ventspili pārzinis.

Foto – Vēsturisks apskats... – 38.lpp.

namā Lielajā Palisādes ielā 25 (tagad Krāslavas ielā 22) speciāli izbūvētajā pagrabā.⁶ No 1920.gada rudens līdz 1921.gada maijam LKP tipogrāfija darbojās Tēriņu ielā 8. Nelielo namiņu pēc tipogrāfijas darbinieku aresta LKP uzdevumā nodedzināja. Tipogrāfijas iekārtošanai tika iegādāta māja Buļļumuižas ielā 8, noīrēta māja Kalnciema ielā 67. 20. gadu beigās par LKP līdzekļiem uzcēla jaunu divstāvu namu Krusta ielā 4, kura celtniecības gaitā pagrabā ierīkoja labi maskētu tipogrāfiju.⁷ Tipogrāfiju iekārtošanai LKP līdzekļus neželēja. Tā, piemēram, 1935.gada sākumā LKP CK tehniķis Jēkabs Baumanis saņēma 9000 latu nelegālās tipogrāfijas tehnikas iegādei. Tā paša gada jūlijā izdarītā pārbaudē konstatēja, ka iegādātās tehnikas patiesā vērtība ir 2 līdz 3 tūkstoši

par LKP materiālo bāzi, tajā ir plašākie materiāli par LKP Rīgas komitejas arestu 1929.gadā Krasta ielā, profilaktisko arestu efektivitāti, LKP tipogrāfiju sagrāvi.

Ārkārtīgi tendenciozajā Friča Berga atmiņu grāmatā⁸ ir svarīgi materiāli par LKP vienošanos ar Voldemāru Ozolu un Frici Mierkalnu 1933.gadā par laikraksta “Jaunā Diena” izmantošanu, par 1938.gada amnestiju.

Par LKP materiālajām iespējām liecina vairāku māju iegāde nelegālu tipogrāfiju iekārtošanai. Kā liecina 1969.gadā atvērtā LKP CK nelegālās preses muzeja vadītāja P.Pūķe, laikā no 1922.līdz 1929.gadam liela nelegālā tipogrāfija strādāja par LKP līdzekļiem K.Liberta un A.Vendes iegādātajā

⁵ Bergs F. Kopsoli ar gadsimtu. - R.: Avots, 1981.

⁶ Pūķe P. “Spartaka” tipogrāfija. Krājumā: “Cīņas” slavenās gaitas. - R.: Liesma, 1974. - 120.lpp. – Atjaunotajā Latvijas Republikā minētais daudzstāvu nams atdots Libertu un Vendes mantiniekiem kā īpašums.

⁷ Ķelle P. Atmiņas par “Cīņas” pagrīdes tipogrāfijām (1920.-1932.g.). Krājumā: “Cīņa” 50 gadi. 1904.-1954., 145.-152.lpp; Ķelle P. “Spartaka” tipogrāfija Pārdaugavā. – Krājumā: Revolucionārā Pārdaugava. II. 1920.-1940. - R.: LVI, 1963. - 47.-52.lpp.

latu.⁸ Iepriekšminēto tipogrāfiju tehniskā bāze bija laba. Tajās izmantoja no PSRS un Vācijas nelegāli ievestas vai Latvijas privātās tipogrāfijās iepirkta iekārtas. Bez speciāli labi iekārtotajām bija arī daudzas primitīvas tipogrāfijas, kuru tehniskā bāze bija visai primitīva. Labākā gadījumā tā sastāvēja no rakstāmmašīnas un šapirogrāfa, sliktākajā - ar roku pārrakstītos materiālus pavairoja ar kopējamā papīra palīdzību. Dažās atmiņās norādīts, ka kopējais LKP nelegālo tipogrāfiju skaits laikā no 1920.līdz 1940.gadam sasniedz 50. Faktiski kopā ar satelītorganizācijām šis skaitlis bija ievērojami lielāks.

Praktiski visas nelegālās tipogrāfijas Latvijas pretizlūkošana atklāja. Daļēji atklāšana notika tieši, ar tipogrāfijas darbinieku arestu un iekārtu "savākšanu" Politiskajā policijā. Labāk nomaskētās tipogrāfijas, piemēram, Krāslavas un Tēriņu ielā, tieši atklātas netika. Ārējās novērošanas rezultātā konstatēja, ka no Krāslavas ielas attiecīgā nama nāk nelegālā literatūra un, pastiprinot ārējo novērošanu, tipogrāfijas darbība tika pārtraukta.

20.gadu pirmajā pusē Latvijas pretizlūkošanas iestādēm trūka pieredzes cīņā pret PSRS aģentūru. LKP tieši vadīja Krievijas (PSRS) sūtniecības darbinieki: Rūdofls Salna (Zviedris) un Tuntulis (Lidumnieks).⁹ Pēc viņu atsaukšanas PSRS sūtniecība nodrošināja LKP CK sakarus ar Kominternes Latsekciju, naudas līdzekļu piegādi LKP darbībai, deva vērtīgus "padomus", nodrošināja savas Latvijā apcietinātās aģentūras apmaiņu. 20. gadu otrajā pusē PSRS sūtniecība bija spiesta savu aktivitāti samazināt un 1927.gadā gandrīz izbeidza arestēto apmaiņu. Līdz ar to cīņa pret LKP, kuras kodolu izveidoja no Krievijas (PSRS)

LKP Ventspils organizācijas tipogrāfija
Ventspilī, Arāju ielā 20.
Rakstāmmašīna, ar kuru rakstītie manuskripti
pavairoti ar speciālu pavairotāju.
Foto – Vēsturisks apskats... – 38.lpp.

⁸ LVA PA, 54.f., 1.apr., 710.l., 47.lp.

⁹ Niedre O., Daugmalis V. Slepenais karš pret Latviju, 35.lpp.

4. Pasākumi pret LKP un tās satelitorganizāciju..

Ievalds Kārlis Štrolis, LSSZP Ventspils apgabala komitejas loceklis, 1935.gada novembrī viņa dzīvoklī atrada slepenu spiestuvi.

Foto – Vēsturisks apskats... – 65.lpp.

Saeimas izmeklēšanas komisijas darbības rezultātā tika atlaists Briedis un vēl 3 Daugavpils rajona darbinieki. Apsūdzētos atbrīvoja pret drošības naudu. 1928.gada 1.martā sākās tiesas process pret Politpārvaldes Daugavpils rajona priekšnieku Briedi un 6 viņam pakļautiem darbiniekiem. Apsūdzību uzturēja sociāldemokrāts advokāts Vagners, kuru 1940.gadā ievēlēja par t.s. Tautas Saeimas deputātu. Briedim piesprieda 6 mēnešus cietumsodu, pārējiem - nosacītus sodus. 15.martā Latgales apgabaltiesā sākās apsūdzēto Krāslavas lietas dalībnieku process, kurus notiesāja, bet 10.jūlijā Tiesu palātas sēdē attaisnoja. Šādu spriedumu ietekmēja gaidāmās III Saeimas vēlēšanas un plašie publiskie materiāli par Politpārvaldes Daugavpils rajona darbinieku procesu. 1929.gada 29.novembrī prokuratūras pārsūdzības rezultātā lietu bez apsūdzēto

atsūtītie profesionāļi, kļuva reālāka. Pretizlūkošanas darbu ievērojami apgrūtināja arī tās darbinieku zemais profesionālais līmenis. Raksturīgs šādas neveiksmes piemērs 20. gadu otrajā pusē bija tā saucamā "Krāslavas lieta". 1926.gada oktobrī Politpārvaldes Daugavpils rajona ierēdņi arestēja 38 Krāslavas komunistus un komjauniešus, galvenokārt ebrejus, kuri darbojās legālās "Kultūras ligas" ("Kulturlige") vietējā nodaļā. Pēc rajona priekšnieka Brieža rīkojuma apcietinātie tika nežēlīgi piekauti, lai panāktu viņu atzišanos. Kā atcerējās viens no apcietinātajiem - V.Nevlers - Viļins¹⁰ Politpārvaldē nezinaja, kurš īsti ir komunisti un kurš nav, tādēļ pratinātāji par visu vari gribēja izspiest atzišanos no visiem.¹¹

Tiesai nodeva 18 apcietinātos. Sociāldemokrāti panāca Saeimas iejaukšanos.

¹⁰ Nevlers – Viļins V. "Krāslavas lieta". – Krājūmā: Par brīvi un dzīvi. - R.: LVI, 1957. - 99. – 144.lpp.

¹¹ Turpat, 115.lpp.

klātbūtnes Tiesu palāta vēlreiz izskatīja. Daļu notiesāja ar 4, bet daļu - ar 3 gadu ieslodzījumu. Pēc LKP CK lēmuma seši 3 gadu ieslodzījumā notiesātie ieradās izciest sodu, bet pārējie slepeni pārgāja PSRS robežu.

LKP vadīja profesionālie darbinieki, kurus savukārt vadīja, sagatavoja un koordinēja Kominternes (III Komunistiskās internacionāles) Latsekcija Maskavā. Profesionāļus regulāri nomainīja, tie Latvijā uzturējās vairākas reizes. Tā, piemēram, Jānis Kalnbērziņš, kurš 1940.gada vasarā kļuva par LKP vadītāju okupētajā Latvijā, te nelegāli darbojās 2 reizes: 1925. – 27.gadā, kad vadīja t.s. lauku (provinces) organizācijas, 1936. – 39.gadā, kad vadīja LKP darbību Latvijā un tika arestēts.¹² Ernests Ameriks, kurš kara laikā bija viens no LKP CK sekretāriem, Latvijā arī kā LKP CK loceklis darbojās trīs reizes: no 1924.līdz 1926.gadam, kad tika atsaukts uz Maskavu, no 1928.gada oktobra līdz 1930.gada beigām, kad tika atkal atsaukts, un 1932.gada septembrī atgriezās, lai vadītu LKP Rīgas organizāciju, bet 1933.gada aprīlī tika arestēts.¹³

20. gadu otrajā pusē Politpārvaldes vadība pilnībā izprata LKP vadības principus, atrada tās vājākos punktus. No PSRS sūtītajiem profesionāļiem svarīgākais bija drošu dokumentu iegūšana. Līdz 1927.gadam ievada jaunas pasēs – grāmatiņas ar kvalitatīvu ūdenszīmju papīru, grūti viltojamā speciālā apvākojumā. J.Kalnbērziņš šai sakarā atcerējās:

“1927.gadā pagrīdniekiem bija grūtības sakarā ar pasu apmaiņu. Politpārvalde zināja, ka nelegālistiem ir viltotas pases un bija atklājuši šo pasu iezīmes. Lai varētu atklāt un “izķert” komunistus, policija nolēma apmainīt pastāvošās pases, kuras bija pagatavotas no sarkana papīra, ko diezgan viegli varēja atdarināt, pret jaunām pasēm grāmatiņas veidā. Arī nelegālistiem vajadzēja mainīt pases. Ar lielām grūtībām sagādājām saviem biedriem jaunas pases.”¹⁴

Nespējot atrisināt Latvijas pasu viltošanu, tās ieguva, nozogot Latvijas pases vai arī pasu īpašniekus savervējot un pārvedot nelegāli pāri robežai uz PSRS. Pārvedamos bieži apmānīja, apsotot viņiem izdevīgu darbu, izglītošanās iespējas un citus labumus. Latsekcijas dokumentos ir virkne liecību par smago stāvokli, kādā nonāca apmānītie cilvēki. Tā, piemēram, 1935.gada 28.decembrī Latsekcijas sekretariāts lūdza MOPR politemigrantu daļu palīdzēt bijušajiem ostas strādniekiem Albertam Tomsonam, Kārlim Ozoliņam, Fricim Daukem un Otto Grinbergam, kuri 1925.gada 20.decembrī pārgājuši PSRS robežu, atdodot savus dokumentus LKP vajadzībām un kuriem PSRS 10 gadus nedeļa darbu ostās.¹⁵ 1930.gada 31.augustā nelegāli robežu pārgāja Kārlis Muris, atdodot savus dokumentus LKP. Muri komandēja uz partijas un padomju

¹² Kalnbērziņš J. Rīgas revolucionārā proletariāta avangardā. – Krājumā: Revolucionārā Rīga pagrīdes ciņā, 41. – 44.lpp.

¹³ Revolucionārā Pārdaugava II, 1920. – 1940. - R.: LVI, 1963. - 304. – 305.lpp.

¹⁴ Revolucionārā Rīga pagrīdes ciņā, 41.lpp.

¹⁵ LVA PA, 54.f., 1.apr., 308.l.

Nelegāliste, kura sevi dēvēja par Martu Vārpu. Latvijā uzturējās ar agrāk Ventspili dzīvojošās Annas Timofejevas viltotu Latvijas pasi. Vadīja komunistisko kustību Zemgales apgabalā.

Foto – Vēsturisks apskats... – 28.lpp.

darbinieku skolu Ļeņingradā, bet viņa sagatavotība un mācītīgība bija tik niecīga, ka Latsekcijas vadība 1936.gadā viņu novērtēja kā šaubīgu un pieprasīja izsūtīt no PSRS, jo dokumenti vairs neesot vajadzīgi.¹⁶ Indriķis un Otilija Ploderi–Strautiņi Latvijā bija slēpuši LKP nelegālistus, 1928.gadā atdevuši LKP savas pases un nelegāli pārgājuši PSRS robežu.¹⁷ Abi dzīvoja Ļeņingradā un 1933.gada 8.jūnijā iesniegumā MOPR rakstīja:

*“Tā kā mēs esam Latvijas pavalstnieki, uzturēšanās atļauju PSRS pagarināt nevēlamies, bet gribam izbraukt uz Dzimteni. Lūdzam izdot atļauju izbraukt no PSRS uz Latviju”.*¹⁸

Tomēr tikai 1936.gada 8.oktobrī Latsekcijas vadība atzina, ka Ploderu–Strautiņu atgriešanās vairs partijai ļau-

numu nevar nodarīt un “nav mērķtiecīgi viņus aizturēt PSRS”.¹⁹

Cīņā pret profesionālo PSRS aģentu – LKP funkcionāru ieplūšanu Latvijā liela loma bija robežapsardzības pasākumiem, kuros ietilpa gan robežsargu kadru pastiprināšanu un sastāva uzlabošana, gan pierobežas izlūkošana Latvijas un PSRS teritorijā. Visa šī darba rezultātā daudzi robežpārkāpēji tika notverti pierobežā vai arī operatīvu iemeslu dēļ arestēti pēc nonākšanas ieplānotajos galapunktos. 1931.gada jūlijā, pārejot robežu, tika notverti Arnolds Ratnieks un Eleonora Mauriņa (Ego).²⁰ Abi Latvijā bija nonākuši jau 1925.-28.gadā un tika atkārtoti sūtīti vadošam darbam LKP. Pie aizturēšanas Ratniekam atņēma 10 000 latu. Tas bija lielākais Latsekcijas iekritušais sūtījums. 1932.gada 14.martā, pārejot robežu, notvēra Saeimas deputātu Ernestu Miezi, kurš nelegāli

¹⁶ LVA PA, 54.f., 1.apr., 6689.l.

¹⁷ Turpat, 7501.l.

¹⁸ Turpat, 35.lp.

¹⁹ Turpat, 46.lp.

²⁰ Turpat, 7236. un 7863.l.

4. Pasākumi pret LKP un tās satelītorganizāciju.

atgriezās no instruktāžas Maskavā.²¹ Pieaugošās iekrišanas, pārejot robežu, piespieda 1936.gadā pārtraukt masveidīgu nelegālās robežpāriešanas izmantošanu PSRS aģentūras iesūtīšanai Latvijā.

LKP profesionāļu un organizācijas spēcīgākā daļa bija Rīgā. Provincas organizācijas, kuras tika dēvētas par lauku organizācijām, bija vājas. Par to liecina LKP biedru skaits, kuriem bija sakari ar partijas funkcionāriem 30. gadu pirmajā pusē.²²

	1930. gada beigās	1934. gada sākumā
Rīgas organizācijā	282	255
Latgales apgabala organizācijā	386	ap 300
Vidienas "“	85	175
Daugavas "“		
(centrs Jēkabpilī)	42	37
Ventspils "“	88	73
Lejaskurzemes organizācijā		
(centrs Liepājā)	37	170
Zemgales apgabala organizācijā	67	73
Kopā	987	1083

LKP tiešā vadībā darbojās divas satelītorganizācijas:²³

Latvijas Komjunistiskā Jaunatnes Savienība - 1930.gada beigās ap 600 biedru,

1934.gada beigās - 700 biedru,

Sarkanā Palīdzība -

1930.gadā ap 200 biedru,

1934.g. beigās ap 280 biedru.

Līdz 1934.gada 15.maijam PSRS kā ietekmes aģentūru plaši izmantoja LKP vadītās legālās organizācijas. 20. gadu pirmajā pusē to vadībai pat tika izveidots speciāls centrs, kura vajadzībām Latsekcija Maskavā 1921.gada 5.februārī piešķīra līdzekļus 1 miljonu Latvijas rubļu kopvērtībā.²⁴ Ar šo līdzekļu palīdzību 1921.gada maijā izdevās sašķelt Latvijas arodbiedrību I kongresu, panākt, ka no 174 delegātiem 86 aizgāja un izveidoja Rīgas arodbiedrību un Kurzemes arodbiedrību centrālbiroju. Laika gaitā t.s. kreisās arodbiedrības, ko finansēja Latsekcija, izvērsa tik atklātu komunistisko darbību, ka to biedru skaits strauji saruka. 1928.gadā sociāldemokrātiskajās arodbiedrībās, ko vadīja Latvijas arodbiedrību centrālais birojs, bija 21 tūkstotis biedru, bet pro-

²¹ LVA PA, 54.f., 1.apr., 6512.l.

²² Turpat, 240.f., 2.apr., 401., II. - 16.lp., 709.l., 1.- 5.lp.; 730.l., 3.lp.: 834.l., 7. - 14.lp.

²³ Turpat, 1.apr., 58.l., 56.lp.; 612.l., 5.lp.; 2.apr., 843.l., 4.lp.

²⁴ Turpat, 1.l., 5.lp.

4. Pasākumi pret LKP un tās satelītorganizāciju..

Anna Timofejeva – LKP Ventspils organizācijas darbiniece. Nelegāli aizbraukusi uz PSRS, kur Maskavā, Latsekcijā nodevusi savu pasi. Ar viņas pasi Latvijā vēlāk dzīvoja kāda nelegāliste, kas sevi dēvēja par Martu Vārpu. Foto – Vēsturisks apskats... – 28.lpp.

komunistiskajam Rīgas arodbiedrību centrālbirojam tikai 4 tūkstoši.²⁵ Kreisās arodbiedrības nodrošināja LKP iespēju piedalīties pilsētu domju vēlēšanās, kur viņi
“..neuzstājās atklāti kā komunisti, bet gan ar “kreisās strādniecības” nosaukumu”.²⁶

Līdzīgā kārtā LKP rīkojās III Saeimas vēlēšanās. 1931. gadā, kad kreisajās arodbiedrībās palika tikai 2000 biedru²⁷, tās savu legālo darbību pārtrauca.²⁸ Lieli nopelni kreiso arodbiedrību darbības sašaurināšanā bija Politiskajai policijai, kura tiesas procesos pret komunistiem plaši parādīja to lomu kreiso arodbiedrību kustībā un vadībā.

Ar kreiso arodbiedrību starpniecību LKP izdevās iespieties virknē kultūras biedrību un organizāciju, dažās slimokasēs. 1927.gadā ar Rīgas Pagaidu strādnieku sli-

mokases palīdzību tika noorganizēta oficiāla delegācija, kas piedalījās boļševiku 1917.gada oktobra apvērsuma desmitās gadadienas svinībās un vairāk nekā 2 mēnešus uzturējās PSRS. Pēc atgriešanās delegācijas dalībnieks Linards Laicens uzrakstīja jūsmīgu grāmatu “69 dienas Sociālistisko Padomju Republiku Savienībā”, referēja kreiso arodbiedrību sanāksmēs. 1930. – 31.gadā, kad PSRS miljoniem cilvēku mira bada nāvē, “kulaki” ešeloniem tika izsūtīti uz Sibīriju un Ziemeļiem, notiesāti vergu darbos, Maskavas aģentu – LKP profesionāļu apmānītie Latvijas kreisās inteliģences pārstāvji referēja un rakstīja par “pirmās sociālisma zemes” milzīgajiem panākumiem. Cīņa pret šiem aģitatoriem kļuva sevišķi sarežģīta pēc III Saeimas vēlēšanām, kad kreiso

²⁵ Kalniņš Bruno. Latvijas Sociāldemokrātijas piecdesmit gadi. – Stokholma.: Memento, 1993. - 161.lpp.

²⁶ Kalniņš Bruno. Latvijas Sociāldemokrātijas piecdesmit gadi. – 162.lpp.

²⁷ Turpat, 163.lpp.

²⁸ LKP vēstures apcerējumi II, 256.lpp.

arodnieku izvirzītie kandidāti iekļuva Saeimā, kur izveidoja Strādnieku – zemnieku frakciju LKP vadībā.

Pagāja 10 gadi. No šiem pirmajiem frakcijas deputātiem dzīvs bija palicis tikai Latvijas cietumā par nelegālu robežas pāriešanu ieslodzītais Ernests Miežis. Kreiso arodbiedrību darbinieki Oskars Jankuss un Jānis Slaugotnis–Čukurs, LKP CK loceklis Jānis Balodis, Daugavpils kreisais aktivists Leonīds Jeršovs un jau pieminētais Linards Laicens gulēja masu kapos viņiem tik mīļajā PSRS. Paradoksāli, bet Politpārvaldei izdevās “izglābt” vienīgi Mieži, bet no IV Saeimas strādnieku – zemnieku frakcijas sešus 1933.gada novembrī tiesāšanai izdotos strādnieku – zemnieku frakcijas deputātus un pēdējo komunistu deputātu Arnoldu

Deglavu, kuru apcietināja pēc 1934.gada 15.maija. No visiem uz PSRS aizbēgušajiem Saeimas deputātiem nāves nometnēs izdzīvoja vienīgi Emīls Sudmalis.

1936.gada 7.augustā Latsekcijas vadītāja vietnieks Rūdolfs Salna oficiālajā sekcijas slēdzienā rakstīja: ka Laicens

“..parlamentārā darbā un žurnālistikā parāda pastāvīgas labējās svārstības, paaugstinātas pretenzijas ideoloģiskajai darbībai un vāju disciplinētību. 1932.gadā par pasivitāti un nedisciplinētību CK izsaka viņam rājienu un ierosina atteikties no mandata. Sakarā ar to viņš emigrē un no 1932.gada atrodas PSRS, dzīvo Maskavā, strādā kā rakstnieks. Saindēts ar nelabiem noskaņojumiem par partiju un dažām padomju varas darbībām, tādēļ netiek rekomendēts VK/b/P. LKP viņu neizmantos. Atstāt PSRS un pastāvīgi izsekot.”²⁹

Par imesliem, kāpēc Linards Laicens, Leons Paegle un virkne citu Latvijas kultūras darbinieku iekļāvās kreiso arodnieku organizācijās, plašāk rakstījām iepriekšējā grāmatā.³⁰

Ēka Jelgavā, Mātera ielā 20, kur 20. gados atradās kreisā arodbiedrība – viena no komunistu legālajām organizācijām.

Foto – Vēsturisks apskats... – 20.lpp.

²⁹ LVA PA, 54.f., 1.apr., 5437.l., 77.lp.

³⁰ Niedre O., Daugmalis V. Slepētais karš pret Latviju, 37. - 40.lpp.

4. Pasākumi pret LKP un tās satelitorganizāciju..

Politpārvaldes sistemātiskais darbs parādīja rezultātus 1934.gadā pēc 15.maija notikumiem. Ziņojumā par politisko stāvokli 1934.gada jūnija mēnesī³¹ pārvaldes priekšnieks rakstīja:

“Kā zināms, tūlīt pēc 15/16.maija notikumiem komunistiskā partija izlauda uzsaukumu un aģitēja strādniecību iziet politiskā streikā un kāpināt šo kustību līdz ģenerālstreikam pret pastāvošo valsts iekārtu – par padomju Latviju. Ar šo aicinājumu komunisti galīgi izgāzās, ko ir spiesti atzīt arī paši komunisti, paziņodami, ka “masas nepaklausība mūsu aicinājumam”. Meklējot neveiksmes cēloņus, komunisti atzīstas, ka vispirms viņu pašu organizācijās slēpjoties daudzi trūkumi, “kas bremzējot un vājinot” viņu cīņas spējas. Šie trūkumi esot: vadības lēmumi neesot laikā novadīti līdz organizācijas biedriem un bezpartejiskiem strādniekiem. Dotās direktīvas organizācijā nonākot ļoti vēlu, nevienāda laikā un sakropļotā veidā. Apgabalu un rajonu vadošie orgāni esot pārāk smagi, trūkstot skaidru norādījumu, biedri nezinot, kā konkrēti strādāt; maz tiekot izplatīta aģitācijas literatūra; nepietiekoši biedri veicot individuēlo aģitāciju un propkolēģijas aparāts; disciplīnas trūkums un t.t. Tie un daudzi citi līdzīgi apstākļi esot organizācijas iekšējie trūkumi, kuri bremzējot komunistu cīņas spējas un kas tuvākā laikā steidzami jānovēršot. Jāatzīmē, ka visus šos trūkumus komunisti savās organizācijās atzīst un paši uzskaita periodiski jau 10 gadus un kā līdz šim, tā arī turpmāk viņus novērst nav spējīgi.”

Minētais raksturojums pierāda, ka Politpārvaldes rīcībā bija plašs materiāls par LKP darbību, ka pārvalde veica nopietnu šīs darbības analīzi. No otras puses, tas parāda, ka, vairoties no presē un nacionālistiskās organizācijās izplatītajiem klišeiskajiem uzskatiem par LKP un tās darbību, Politpārvalde nepietiekami novērtēja PSRS aģentūras raksturu, nepilnīgi redzēja LKP iekšējo nespēju izveidot masu organizācijas, pilnīgo balstīšanos uz PSRS iesūtītajiem funkcionāriem un naudas līdzekļiem. Vārdos to atzīstot, pārvaldes ziņojumos novērojama tendence pielīdzināt LKP ekstrēmai politiskai partijai, nevis Latvijai naidīgas valsts aģentūrai.

Pirmajā gadā pēc 1934.gada 15.maija Latvijas pretizlūkošanai bija citi uzdevumi un neatlika ne laika, ne līdzekļu LKP apkarošanai. 1935.gada otrajā pusē stāvoklis mainījās. Paralēli izsekošanai, aģentūras darbam un ikdienas profilaksei, Politpārvalde ķērās pie funkcionāru arestiem. Kā liecina ziņojums par politisko stāvokli novembra mēnesī,³² LKP sakarā ar 7. un 18.novembri izvēršusi nelegālo laikrakstu un proklamāciju izplatīšanu un izdošanu. Rīgā vien izdoti 20 dažādi izdevumi.

Visā Latvijā konstatēti:

³¹ LVVA, 3235.f., 1/22.apr., 921.l., 46.lp.

³² Turpat, 424. – 433.lp.

4. Pasākumi pret LKP un tās satelītorganizāciju..

Politpārvaldes rajoni	Proklamāciju izplatīšanas gadījumi	Izkārti karogi	Izlikti plakāti:
Rīgas	46	15	2
Valmieras	1	3	
Gulbenes		1	2
Daugavpils	4		
Rēzeknes	2		
Jelgavas	5	1	
Liepājas	2		
Kopā	60	20	4

No Latvijā esošajiem 12 LKP un LĻKJS CK locekļiem tika arestēti 9. "Arī pārējie trīs ir zināmi, un diviem ir noskaidroti pat viņu īstie vārdi."³³

Ar arestiem izdevās pārtraukt LKP Vidienas un Latgales apgabalu komiteju darbību.

Šobrīd grūti, pat neiespējami spriest, vai Latsekcijas vadītāju Kārļa Krastiņa (Viktora), Jāņa Krūmiņa (Pilāta), Rūdolfā Salnas – Zviedra (Saknes) un citu LKP profesionāļu iznīcināšanā PSRS bija arī kādi Latvijas pretizlūkošanas tieši nopelni vai arī tas tikai notika LKP neveiksmju dēļ un PSRS valdošās sistēmas ietvaros, kas paredzēja regulāru savu funkcionāru asins nolaišanu. Tā vai citādi – Latvijas pretizlūkošanas un staļiniskā aparāta darbību rezultātā 30. gadu otrajā pusē LKP darbība Latvijā tika praktiski pārtraukta, jo apsika funkcionāru un naudas sūtījumi no PSRS.

Par situāciju 1937.gadā liecina ikmēneša Politiskās policijas pārvaldes ziņojumi par politisko stāvokli.³⁴ Visā 1937.gadā Latvijā tika konstatēti: 151 LKP un nelegālās Darba jaunatnes savienības proklamāciju izplatīšanas gadījums, 14 sarkano karogu izkāršanas gadījumi, no tiem 100 un 8 Politpārvaldes Rīgas rajonā. Pārējos rajonos šie skaitļi bija atšķirīgi:

Rajons	Proklamāciju izplatīšanas gadījumi	Karoga izkāršana
Rēzeknes	15	
Daugavpils	12	2
Jelgavas	10	3
Valmieras	9	
Gulbenes	4	
Liepājas	1	1

³³ LWA, 3235.f., 1/22.apr., 920.l.

³⁴ Turpat, 920.l.

4. Pasākumi pret LKP un tās satelītorganizāciju..

Politiskajai policijai bija pilnīga uzskaitē par visiem LKP biedriem. Latvijas valdība varēja atļauties plašas sodīto komunistu amnestijas sakarā ar Republikas 20.gadadienu 1938.gada 18.novembrī un 1934.gada 15.maija apvērsuma 5.gadadienu 1939.gada 15.maijā. Rezultātā komunistu frakcijas deputāti Saeimā, kurus 1934.gada jūlijā notiesāja uz 8 gadiem, pēc nedaudz vairāk nekā 4 gadiem tika atbrīvoti no ieslodzījuma. Jāpiezīmē, ka tā bija plašākā politisko ieslodzīto amnestija Latvijas Republikā periodā līdz 1940.gada vasarai. 1938.gada novembrī tika amnestēti vairāk nekā 50 politieslodzītie.³⁵ Sakarā ar Maskavas aģentūras darbības sašaurināšanos periodā no 1934.līdz 1939.gadam samazinājās par politisko darbību* aizturēto un notiesāto skaits salīdzinājumā ar tādu pašu laiku no 1928.līdz 1933.gadam:³⁶

	1928.–1933. g.	1934.–1939. g.
Aizturēti	6824	5699
Ierosinātas lietas	3122	1213
Notiesāti	2186	764

Politpārvaldes vadība 1937.gadā meklēja atbildi jautājumam – kāpēc apskst LKP darbība. Tūlīt pēc 1934.gada 15.maija šādu apsikumu izskaidroja ar represijām,³⁷ tātad vērtēja kā savu nopelnu. 1937.gadā izskaidrojums bija plašāks. Ziņojumā par politisko stāvokli 1937.gada janvārī teikts:

“Visā valstī nav notikusi nekur nekāda aktīva komunistu uzstāšanās - kā streiki, demonstrācijas, skrejošie mītiņi un cita līdzīga darbība nav sarīkota, uz kādu darbību arī komunisti strādniecību nav aicinājuši. Janvāra mēnesī ir vieni – diezgan redzami komunistu svētki 22.janvārī, kuru dienu komunisti atzīmē kā savu vadoņu Ļeņina, K.Lībknehta un Rozas Luksemburgas nāves un 1905.g. (pēc vecā stila 9., bet jaunā 22.janv.) notikumu pie Ziemas pils piemiņas dienu. Agrākos gados šajos svētkos komunisti izrādīja lielu rosību, bet šogad tie pagāja galīgi klusu – ne ar ko netika atzīmēti. Arī parastā ikdienišķā darbā – literatūras izdošanā un izplatīšanā komunisti janvāra mēnesī nav guvuši nekādus panākumus, un šī darbība, salīdzinot ar iepriekšējiem mēnešiem, ir bijusi stipri aprobežota – niecīga.”³⁸

³⁵ Svarinskis A. Pretī jaunai dzīvei. – Atmiņu krājums: Mēs jaunu pasauli sev celsim, I sēj. - R.: Liesma, 1972. – 106.lpp.

* Latvijas likumdošana PSRS aģentūras – LKP nelegālo darbību kvalificēja kā politisku un par to notiesātie ieguva politisko ieslodzīto statusu.

³⁶ Niedre O. Solis uz zināšanām//Lauku Avīze. - 1990. - 7.dec.

³⁷ LVVA, 3235.f., 1/22.apr., 921.l., 47. – 48.lp.

³⁸ Turpat, 920.l., 441.lp.

Politpārvaldes vadība nav pārliecināta, ka darbības apstākums izskaidrojams vienīgi ar plašajiem arestiem janvāra sākumā, kad arestēja LKP Rīgas organizācijas vadītāju Kārli Šicu, Sarkanās Palīdzības vadītāju Jēkabu Blumentālu, tās tipogrāfijas darbiniekus Voldemāru Rubeni un Zamuelu Ferberī, atklāja arī tipogrāfiju, LKP CK instruktoru – sakarnieku ar provinces organizācijām Kārli Eduardu Kromu un tikko no PSRS atsūtīto Ievu Pliesmani.³⁹

Ziņojums par politisko stāvokli 1937.gada februārī liecina, ka Politpārvalde sāka izprast situāciju. Turpinājās aresti. 1937.gada 23.februārī likvidēja Darba jaunatnes savienības tipogrāfiju Šampētera ielā 79 un konstatēja:

“Komunistiem ir likvidēti svarīgākie literatūras izdošanas aparāti – organizācijas palikušas bez attiecīgās literatūras.”⁴⁰

Ziņojumā ar izbrīnu konstatēts, ka pati LKP vadība uzsākusi savu satelitorganizāciju likvidēšanu. Tā, piemēram, par likvidētu pasludināta Revolucionāro rakstnieku, žurnālistu un mākslinieku organizācija, kura tika izveidota 1934.gadā un 3 rajonos (latviešu, krievu un ebreju) apvienoja, pēc pārvaldes ziņām, vairāk nekā 60 biedru.⁴¹

Ziņojumā par politisko stāvokli 1937.gada martā Politpārvalde ir izbrīnīta:

“Šogad marta mēnesī komunisti nav izdevuši nevienu savu preses izdevumu un arī izplatīšanas gadījumi ir konstatēti visai maz. Tāds stāvoklis – klusums, kāds bijis šogad marta mēnesī, komunistisko organizāciju dzīvē nav bijis nekad.”⁴²

Radušos stāvokli pārvalde izskaidro ar izdarīto arestu rezultātiem:

“Lai paglābtu savas organizācijas no tālākas sagraušanas, tad marta m. steidzīgi gandrīz visus agrākos vadošos darbiniekus nomainīja un viņu vietā nozīmēja citus. Daļa jauno darbinieku nāca no bijušajiem sociāldemokrātiem. Šīs pārmaiņas radīja jaunus sarežģījumus – daļa nomainīto ar savu likteni negribēja samierināties, bet daļa – galvenā kārtā žīdi nepiekrīta – negribēja padoties jaunieceltiem, sevišķi bijušajiem sociāldemokrātiem. Tā radās savstarpēja ķildošānās un opozīcijas organizēšana. Vadība šo darbību – nemieru iztulkoja vēl plašāki – dziļāki un nemierniekus nokrustīja par trockiešiem.”⁴³

Aprīlī, gatavojoties I. Maijam, LKP darbības apstākums turpinājās. Centrs

“..norādīja, ka neatļautas demonstrācijas, skrejošus mītiņus un daļējus streikus nevar rīkot. Ja organizāciju biedriem esot iespēja, lai izkarot karogus un izmētānot literatūru – proklamācijas (..) Kā tas parasti ir

³⁹ LVVA, 3235.f., 1/22.apr., 920.l., 442.lp.

⁴⁰ Turpat, 408.lp.

⁴¹ Turpat, 409.lp. LKP vēstures apcerējumi II, 356. – 357.lpp minēts, ka minētā organizācija 1936.gadā apvienojusi 125 biedrus un tajā bijuši 4 rajoni (arī vācu).

⁴² Turpat, 365.lp.

⁴³ Turpat, 365. – 366.lp.

4. Pasākumi pret LKP un tās satelītorganizāciju..

*pirms komunistu svētkiem, tā arī šogad, baidīdamies no arestiem, komunistu vadošās organizācijas darbību pārtrauca jau pirms aprīļa vidus, daži atbildīgākie darbinieki ir izbraukuši no centra pat uz provinci, un sakari – darbība tiks atjaunota tikai pēc 20.maija resp. pēc 15.maija valsts atjaunošanas svētkiem.*⁴⁴

Darbības pārtraukšana izskaidrojama ar tā saucamajiem profilaktiskajiem zināmo LKP darbinieku arestiem pa gaidāmo “svētku” laiku. Pēc vairākām nedēļām arestētie tika atbrīvoti. 1937.gadā profilaktiskie aresti vairs nebija nepieciešami. Ziņojumā par politisko stāvokli 1937.gada maijā norādīts:

*“Šogad komunistu vadība, pretēji agrākiem gadiem, ne savos, ne nacionālos valsts svētkos – 15.maijā nolēma nekā nedarīt, nekādu akciju – kampaņu nerīkoja un paši pat pazuda – visu darbību pārtrauca.”*⁴⁵

Ziņojumā par 1937.gada jūniju Politpārvaldes vadība atrod atbildi jautājumam par LKP darbības apdzišanas iemesliem:

*“Kominterne uzdod arī Latvijas komunistiskajai partijai stingri raudzīties, meklēt un pētīt, vai viņu organizācijās nav ieperinājušies trockieši, vai viņi neved kādu maskētu jeb atklātu darbību. Šinī jautājumā vajagot būt pilnīgai skaidrībai un ar trockiešiem vajagot izrēķināties nesaudzīgi, nevarot būt ne mazākās samierināšanās, trockieši esot jāatmaskojot un jāizņemot ne tikvien kā tieši no savām organizācijām, bet arī no kurās katras citas organizācijas, kurā viņi mēģinot iespieties. Nevarot pīlaist ne mazāko novirzīšanos no marksisma – Staļina līnijas. Tāds ir centra – Kominternes ieskats un rīkojums. Uz šī rīkojuma pamata tad nu arī sākās trockiešu meklēšana Latvijā esošās komunistu organizācijās. Jautājuma noskaidrošanai organizācijas biedru politiskās audzināšanas nolūkā ir izdots “Staļina gala vārds V.K./1./P. CK plēnumā 1937.g. martā”. Kaut gan Latvijā vispāri trockiešu nav, organizāciju biedri tik augstus politiskus jautājumus, kā izšķirība starp Staļinu un Trocki vispāri nav spējīgi izšķirt, jo biedru vispārējais politiskais līmenis ir ļoti zems, tikmēr tādus trockiešus, kā varētu teikt uz pavēli no augšas, atrod, un pašreiz visās organizācijās cīņa ar trockiešiem ir nostādīta pirmā vietā. Katrs biedrs, kurš kaut kādā veidā ir kaut ko pateicis jeb darījis, kas nepatīk vadošiem darbiniekiem, tiek nosaukts par trockietī un notiek izrēķināšanās.”*⁴⁶

Ziņojumā par politisko stāvokli 1937.gada oktobrī norādīts, ka LKP

“..vadība ir stipri noraizējusies, ka ir satrūkuši visi sakari ar Maskavu – III Internacionāli un no turienes jau ilgāku laiku nesaņemot nekādas ziņas, izņemot norādījumu, ka Maskavā notiekot lielas pārmaiņas, visi vecie darbinieki esot nomainīti, runā pat, ka esot notikuši plaši aresti un līdz

⁴⁴ LVVA, 3235.f., 1/22.apr., 920.l., 331.lp. – Politpārvaldes ziņojums par politisko stāvokli 1937.gada aprīlī.

⁴⁵ Turpat, 271.lp.

⁴⁶ Turpat, 236. – 237.lp.

No Kārļa Kļaviņa, kaskā darbojies.

102

писем приходило по адресам, которые знал СЛУРЕ. Хотя все эти письма были для меня доступны, но я ни одно из них не передал ШТИГЛИЦУ. На повторные вопросы ШТИГЛИЦА, получены ли какие нибудь сведения из заграницы, я отвечал, что не получил и что также из Латвии никаких сведений не посылали.

После подписания договора о взаимной помощи СССР с Латвией в ноябре 1939 года ДЕКЛАВ в одном из писем остро осудил политику, которую вел ЦК ЛКП в Латвии. ДЕКЛАВ подчеркнул, что ЦК недостаточно уяснило значение этого договора массам; в то время когда партия все свои силы должна была направить на усиление экономической борьбы, ЦК дезориентировала массы трудового народа криком о готовящейся аванюре УЛЬМАНА против СССР, в то время, как УЛЬМАНИС честно заключил и также честно исполнял заключенный договор взаимной помощи с СССР. В позднейших своих письмах ДЕКЛАВ свой взгляд еще усилил и развил. В конце 1939 года секретариат ЦК ЛКП на одном из своих заседаний явно изобразил обвинение ДЕКЛАВА и признал политику проводимую ЦК верной, о чем ЯБЛОНСКИИ сообщил в письме ДЕКЛАВУ. В начале 1940 года эту позицию секретариата утвердил также ЦК во всей ЛКП. Следует заметить, что эти постановления, как в секретариате, так и в заседании ЦК приняты единогласно. Особенно резко против ДЕКЛАВА выступили СЛУРЕ и ЯБЛОНСКИИ. После этого заседания, я по поручению ЦК, сообщил ДЕКЛАВУ, что ЦК находит свою политику правильной. После того, если не ошибаюсь в феврале, на одном из заседаний секретариата ЦК (когда было получено новое письмо ДЕКЛАВА с острыми нападками на ЦКУ СЛУРЕ, активно поддержанный ЯБЛОНСКИИ и не имея возражений с моей стороны, выступил с указанием, что после всего этого нет никакого значения писать ДЕКЛАВУ. После этого ДЕКЛАВУ не писали. Обо всех этих разногласиях, как я уже сказал ШТИГЛИЦА я не информировал.

За все это время мне известен определенно только один случай, когда Политуправление установило за мной слежку. В первую субботу декабря 1939 года в Риге на Марис улице я встретился с членом ЦК Латвийского союза трудовой молодежи Арманом АНСУПИИ и с секретарем Лейпскурземского уездного комитета Латвийского союза трудовой молодежи Вянтгом СУДМАЛОИ. После встречи мы все трое кусок прошли вместе, после чего АНСУПИИ от нас ушел и с СУДМАЛОИ продолжали идти в направлении дачи. Там я с СУДМАЛОИ расстался и поехал на трамвае на Задвинье, где в тот же день на Нометно

4. Pasākumi pret LKP un tās satelītorganizāciju.

*lietas galīgai nokārtošanai organizācijas uz vietas Latvijā nekādus norādījumus nesaņēmsot.*⁴⁷

Arī novembrī sakarā ar 7.novembrī atzīmējamiem "oktobra revolūcijas svētkiem" un 18.novembra valsts svētkiem LKP darbību pārtrauca.

*"Pēc komunistu ieskatiem, policija arī esot modra, kāpēc nekādu aktivitāti nevarot izvest."*⁴⁸

*"No Pad.Krievijas – Maskavas ir ieradušies daži atbildīgi darbinieki, kuri nomainīja vecos darbiniekus, stājās pēdējo vietā un turpmāk vadīs visu organizācijas dzīvi."*⁴⁹

Ikmēneša Politpārvaldes ziņojumi 1937.gadā liecina, ka ļoti pakāpeniski pārvalde no deklaratīva secinājuma par LKP kā PSRS aģentūru Latvijā pārgāja uz secinājumu, ka LKP nav nekādu savu plānu un interešu, ka tā akli pilda Maskavas norādījumus, atbilstoši tiem meklējot neesošo trockismu savā organizācijā. Paliekot bez PSRS naudas, bez profesionāļu papildinājuma, bez nelegālās literatūras sūtījumiem no Maskavas LKP darbība bija - pārvaldei pat par zināmu pārsteigumu - viegli ierobežojama un apsīka. Turpmākos gados Politpārvaldei bija nepieciešams vienīgi likvidēt vājos mēģinājumus atjaunot LKP darbību. 1939.gada februārī ievēlētā LKP CK nenodrošināja LKP darbības atjaunošanu. Kominternes Izpildkomitejas sekretariāts savā 1939.gada 29.jūnija lēmumā "Par stāvokli Latvijā un Latvijas kompartijas uzdevumiem" atzina, ka LKP 1936.gadā ir atlaista un patreiz atjaunota vienīgi mazskaitlīgā Rīgas organizācija.⁵⁰ Politpārvaldei bija precīzas ziņas par konferencē ievēlētās CK darbību. 1939.gada jūlijā arestēja CK sekretariāta locekļus Jāni Kalnbērziņu un Olgu Augusti, panākot, ka jaunajā CK sekretariātā ievēlēja Andreju Jablonski, Žani Spuri un Politpārvaldes darbinieku Pēteri Kurli.⁵¹ Tos arestēja 1940.gada aprīlī,⁵² pilnīgi izbeidzot LKP darbību.

Jānis Bauga atcerējās, ka pēc PSRS tanku ienākšanas Rīgā

*"..Ansis Kadiķis uzaicināja mani izmantot agrākās pazīšanās un sadabūt pēc iespējas vairāk partijas biedru, komjauniešu vai aktīvistu, kuriem pašreiz nebija sakaru ar partiju. Sākās drudžaina šo cilvēku meklēšana un iesaistīšana partijas uzdevumu izpildē. (...) Tādejādi mums ātri radās 30 – 40 cilvēku liela grupa. Mūsu dzīvoklis no 17.līdz 21.jūnijam bija LKP Pagaidu orgbiroja operatīvās grupas rīcībā."*⁵³

⁴⁷ LVVA, 3235.f., 1/22.apr., 920.l., 94.lp.

⁴⁸ Turpat, 48.lp. – No ziņojuma par politisko stāvokli novembra mēnesī 1937.gadā.

⁴⁹ Turpat, 50.lp.

⁵⁰ LVA PA, 240.f., 1.apr., 647.l., 22. 23.lp.

⁵¹ Turpat, 200.f., 9.apr., 1315.l., 6.lp.

⁵² Turpat, 240.f., 1.apr., 753.l., 1.lp.

⁵³ Bauga J. Pirmā brīvības diena. – Krājumā: Mēs jaunu pasauli sev celsim, I sēj. – R.: Liesma, 1972. – 54.-55.lpp.

4. Pasākumi pret LKP un tās satelītorganizāciju..

Vienuzīmīgi nav iespējams atbildēt uz jautājumu, vai LKP darbības pārtraukšana bija Latvijas pretizlūkošanas nopelns, jo te lieli "nopelni" bija arī staļiniskajām Kominternes vadības metodēm. Tai pašā laikā nenovērtēt Latvijas pretizlūkošanas darbiniekus arī nevaram. Darbības metožu dažādība, savu darbinieku iefiltrēšana LKP vadošajās struktūrās, plašā ārējā novērošana un citi pasākumi neļāva LKP kļūt par masu partiju, ievērojami ierobežoja tās darbības iespējas.

5. PRETIZLŪKOŠANAS PASĀKUMI PIEROBEŽĀ AR PSRS. “SPĒLES” AR PADOMJU IZLŪKDIENESTU

Pierobežā ar PSRS Latvijas pretizlūkošanai bija specifiska atšķirība no pārējiem pretizlūkošanas uzdevumiem un darbības metodēm. Pretizlūkošanu vadīja attiecīgo pierobežas Politpārvaldes un armijas informācijas dienesta, pirms tam III nodaļas, punktu darbinieki. Galvenie uzdevumi bija pretinieka aģentūras atklāšana, pārrobežas sakaru sistēmas izpēte, padomju izlūkošanas darbinieku atklāšana un, ja iespējams, izsekošana. Padomju pusē ar izlūkošanas darbību, aģentu un materiālu pārsūtīšanu nodarbojās triju dienestu darbinieki: robežapsardzības posteņu (zastava) SOČ (Sekretnaja operativnaja častj) priekšnieks, armijas izlūkošanas pārvaldes (Razvedupr) un līdz 1936.gadam Kominternes Latsekcijas pierobežas punkti.¹ SOČ tieši nodarbojās ar pierobežas izlūkošanu un pretizlūkošanu, pārējos interesēja aģentu un materiālu pārsūtīšanas iespējas. Katram dienestam bija sava robežpārejas sistēma, kuras atsevišķos gadījumos sadarbojās.

Latvijas pretizlūkošana centās ne tikai atklāt pretējās puses aģentūru, bet arī tās darbības metodes un sakaru sistēmu. Šai nolūkā izmantoja vizuālo un cita veida ārējo novērošanu, aizturēto aģentu liecības, savu aģentu iefiltrēšanu SOČ un citu dienestu izveidotajās aģentu grupās un sistēmās. Robežrajonā plaši izmantoja “spēles” ar padomju izlūkdienestiem. Nevar noliegt, ka arī pretējā puse (PSRS izlūkdienesti) izmantoja šīs “spēles”. Tā kā abām pusēm bija ārkārtīgi svarīgi nodrošināt sekmīgu robežpāreju saviem aģentiem, kā arī materiālu pārnēsātājiem, tad tieši pretējās puses robežsargu savervēšana bija nozīmīgs un plaši izplatīts paņēmieni.

Ilustrācijai daži pretizlūkošanas darba piemēri. Politiskās policijas pārvaldes Rēzeknes rajona pārzinis ziņo Politpārvaldei par 1927.gada 14.un 19.septembrī saņemtajām aģentūras ziņām²:

“Par brāļu Pāvila un Alekseja Veselovu – Sudnovu un Tihonoņoka³ darbību ienākušas sekojošas ziņas:

¹ Par pēdējo darbību sīkāk skat.: Niedre O., Daugmalis V. Slepēnais karš pret Latviju, 57. – 66.lpp.

² LVVA, 3235.f., 1./22.apr., 685.l., 42. – 43.lp.

³ Gan šis, gan arī iepriekšējie ziņojumi liecina, ka viens no trim minētajiem ir Politpārvaldes aģents. Veselovi – Sudnovi dzīvoja Ludzas apriņķa Istras

“1924.g. Pāvils Vesel. - Sudnovs⁴ sastāvējis un līdzdarbojies slepenās pretvalstiskās organizācijas Rīgā un apkārtņē. Par viņa darbību zinājis arī tā brālis Aleksejs un dažkārt bijis tam piepalīdzīgs dažādu uzdevumu veikšanā. Pagāj. gada rudenī, Aleksejs Veselovs – Sudnovs sava brāļa Pāvila uzdevumā sadraudzējies ar Šķaunes pag. Kozlovas c. dzīvoj. Pad. Krievijas GPU informatoru Adamu Jakušu; pēdējais tad arī ierīkojis viņu, Alekseju V. – Sudnovu, PSRS informatoru dienestā. Pirmo reizi Aleksejs V. – Sudn. gājis uz PSRS kopā ar Jakušu, apm. oktobra mēn. pag. g. Robežu pārgājuši nelegāli pierobežas Skripčinas c. rajonā un ieradušies PSRS Justinovas muižā. Tur Jakušs izsaucis no Sebežas Lukstraupi⁵ un stādījis tam priekšā Alekseju V. – Sudnovu. Tad pat, pēc sīkas iztaujas no Lukstraupes, Aleksejs V. – Sudn. parakstījis solījumu darboties PSRS labā kā GPU slepens informators un no sarunām uzzinājis, ka Jakušs darbojās zem pieņemta vārda “Jansons”. Nekādi uzdevumi Aleksejam V. – Sudnovam toreiz neesot doti, bet likts priekšā ierasties atkal noteiktā dienā pēc mēneša. Otrais gājiens uz PSRS arī bijis paredzēts kopā ar Jakušu, bet tā kā tas neieradies, Aleksejs V. – Sudn. gājis viens pats. Uz robežas, Skripčinas c. rajonā viņu sagaidījuši Lukstraupe un Šmits,⁶ likuši tam uzģērbt sarkanarmiešu šineli un cepuri un noveduši uz Sebežu – Lukstraupes dzīvokli. Tur viņš saņēmis uz čauliņu papīra drukātu (ar rakstāmmašīnu rakstītu) uzdevumu ievākt ziņas par dažām personām no savas dzīves vietas apkārtnes.

Līdz šim laikam Aleksejs Veselovs – Sudnovs izdarījis 7 – 8 šādu gājienu un kā atlīdzību saņēmis 8000 Latvijas rubļus. Visumā uzdevumi bijuši analogiski: ievākt ziņas par dažādām Latvijā dzīvojošām personām, izņemot gadījumu š.g. pavasarī, kad uzdots ievākt sīkas ziņas par Zilupes, Rēzeknes un Ludzas garnizonu sastāvu. Š.g. marta mēn. Kopā ar Alekseju Vesel. – Sudnovu Pad. Krievijā bijuši arī Pāvils Vesel. – Sudnovs un Tihononuks. Robežu pārgājuši parastajā vietā – Skripčinas c. rajonā. Pēdējais kārtējais gājiens uz PSRS Aleksejam Vesel. – Sudnovam kopā ar Tihononoku bijis š.g. 3.augustā, pārejot robežu Pasienes pag. Terehovas c. rajonā pie Počkajeva viensētas. Sevišķi uzdevumi arī šoreiz netikuši doti, bet uzdots apskatīties, vai Zilupē nepienāk karaspēka papildinājumi un referēt par visiem jaunākiem notikumiem apkārtņē (tuvākos norādījumus it kā nav saņēmuši). Tani pašā dienā Aleksejs Vesel. – Sudnovs saņēmis no Lukstraupes 1360 Latv.

pagasta Lazaru ciemā, Vladimirs Tihononoks, arī Tihonuks, dzīvoja Briģu pagasta Sviļevas sādžā.

⁴ Visi saīsinājumi ir tekstā.

⁵ Robežapsardzes punkta SOČ priekšnieks, tekstā “spiegošanas vadītājs pie robežboga” – LVVA, 3235.f., 1./22.apr., 685.l., 16.lp.

⁶ Padomju izlūkošanas darbinieks Zastino komandantūrā. – Turpat, 17.lp.

rubļus un apmēram tikpat daudz saņēmis arī Tihonoņuks. Pēdējam bijis līdz viens ducis dāmu zīda zeķu; tās Lukstraupe līcis pārdot un naudu nodevis Tihonoņokam, bet turpmāk noliedzis ņemt preces līdz. Nākošais gājiens notikšot, resp. Alekseju Vesel. – Sudnovu un Tihonoņuku sagaidīšot uz robežas Terehovas c. viensētas rajonā naktī no 10. uz 11., jeb varbūt naktī no 11. uz 12.septembri.

Vispāri uzdevumu saņemšana un ziņu nodošana notiekot Lukstraupes dzīvoklī (agrāk tika ziņots, ka Šmita dzīvoklī). Alekseja Veselova – Sudnova iztaujāšana un uzdevumu nodošana viņam, tāpat naudas izmaksa, notiekot Tihonoņoka klātbūtnē un otrādi, tā kā viņi abi zinot viens otra uzdevumus, ar spiegošanas vadītājiem vestās sarunas utt. Agrāk tikuši doti jau sagatavoti uzdevumi, bet pēdējā laikā uzdevumi pēc diktāta, jāuzraksta katram informatoram pašam.

Pēc 19.septembrī saņemtām ziņām, Aleksejs Veselovs – Sudnovs un Tihonoņuks 1.septembrī ap plkst. 17 pārgājuši robežu uz PSRS un ieraadušies Zasitino c. (uz robežas nav tikuši sagaidīti). Vietējais rajona komandants jeb cita šīs komandantūras amatpersona izsaukuse no Sebežas Šmitu, kas ieradies Zasitinā 12.septembrī un stāstījis, ka Lukstraupe esot pārcelts uz dienestu Ostrovā, bet vietnieka vēl neesot. Šmits aptaujājies par varbūtējiem notikumiem pierobežā, vai jau sākusies aģitācija sakarā ar Saeimas vēlēšanām Latvijā un no kādām partijām, kā noskaņoti iedzīvotāji un kādā stāvoklī atrodās pierobežas ceļi, un uzdevis visu to noskaidrot. Bez tam Šmits uzdevis Aleks. Vesel. – Sudnovam un Tihonoņokam apskatīties pēc dažām uzticamām, komunistiski noskaņotām personām, kuras varētu izlietot un, pie nākošās ierašanās Pad. Krievijā, kādu pāri paņemt līdzī. Preces līdzņemt noliedzis, arī atlīdzību neizmaksājis; par to runāšot Lukstraupes pēcnācējs. Uzdevis ierasties apm. pēc mēneša, bet datumu neminējis. Aleksejs Veselovs – Sudnovs un Tihonoņoks atgriezušies Latvijā 13.septembra vakarā pa to pašu ceļu.”

Šis ziņojums labi raksturo pierobežas pretizlūkošanas specifiku. PSRS aģentūrai ir sīki uzdevumi, tajā cenšas savervēt daudz cilvēku, iesaistot komunistiski noskaņotos jauniešus, kuri nodarbojas ar sīku kontrabandu – pāri robežai pārnes duci zīda zeķu, ko palīdz pārdot GPU ierēdņi.

Dažkārt spiegu grupa ir “ģimenes uzņēmums”, jo trešais – Tihonoņoks ir brāļu Veselovu – Sudnovu māšas vīrs.⁷

Līdzīgu “ģimenes uzņēmumu” izveidoja Šķaunes pagastā Svarinsku ģimene, kuru grupā izdevās iefiltrēt Politpārvaldes aģentu. Svarinskiem Šķaunes pagasta Rubuļu ciemā piederēja ap 100 hektāru liela saimniecība,⁸ kuru viņi izrentēja, bet paši nodarbojās ar pārrobežas kontrabandu un spiegošanu. Jāzepts Svarinskis

⁷ LVVA, 3235.f., 1./22.apr., 685.l., 16.lp.

⁸ Turpat, 4., 77.lp.

un viņa brālis Antons Politpārvaldes Rēzeknes un Daugavpils rajonu uzmanības lokā nonāca 1926.gada beigās. Abiem rajoniem bija viens no otra neatkarīgi informatori, kuri ziņoja par Svarinsku darbību. Līdz 1926.gada beigām Jāzeps Svarinskis sadarbojās ar Jaunlatgales apriņķa Domopoles pagasta Biržu sociāldemokrātu komunistisko grupu, kuru vadīja Ušuļskis. Viņa uzdevumā Svarinskis vairākkārt pārgāja PSRS robežu, pārnesot komunistisko literatūru uz Latviju.⁹ 1926.gada decembrī pie Svarinska ieradās cilvēks no PSRS un uzaicināja viņu ierasties Bigosovas komendantūrā.

“Tur Svarinskim ieteikts nepīties ar Ušuļski un likts priekšā iestāties GPU “informatoru dienestā”.”

Naktī no 1927.gada 7. uz 8.martu Svarinskis Poļeščinas – Lielo Andžānu ciema rajonā nelegāli pārgāja PSRS robežu.

“..un tur Saveiku ciemā saticies ar PSRS robežsargu aptures priekšnieku kādu Koroļu un Bigosovas komendantu. Tad pat Svarinskis izpildījis anketu – solījumu par to, ka viņš, Svarinskis, darbosies kā GPU informators zem pieņemta vārda “Fitinghofs”, resp. iestājies GPU dienestā. Latvijā viņš atgriezies naktī no 8. uz 9. martu Bukumuižas pag. Leimaņu c. Kseverino muižas rajonā.”¹⁰

1927.gada pavasarī Svarinska grupa iesaistījās cilvēku pārvešanā pār robežu. Martā pie Jāzepa un Antona Svarinskiem un Jāņa Barsuka no PSRS ieradās Jānis Macuļevičs un uzaicināja piedalīties cilvēku pārvešanā pār robežu. Naktī no 31.marta uz 1.aprīli

“Jāzeps Svarinskis kopā ar Antonu Svarinski saņēmuši no Macuļeviča kādu žīdu Melamedu un nogādājuši to pie Barsuka, bet tas tālāk uz

Antons Svarinskis
PSRS aģents no 1926. gada.
Centrālcietuma priekšnieks 1940. – 1941.g.
Foto – LR SAB TSDC arhivs

⁹ LVVA, 3235.f., 1./22.apr., 685.l., 13.lp.

¹⁰ Turpat.

Dagdu. (Melameds esot rīdzinieks un tur – Dzirnavu ielā Nr.36 – viņam esot kāda darbnīca; tur arī dzīvojot viņa tēvs un māte; dokumenti viņam tikuši izgatavoti Daugavpilī un Latvijā viņš palikšot līdz augusta – septembra mēnesim). Par Melameda pārgādāšanu Latvijā esot saņemti Ls.300,-; Ls.100,- maksāti Barsukam, Ls.100,- Macuļevičam un Ls.100,- Jāzepam Svarinskim.

10.aprīļa vakarā Rubuļu c. pie Jāzepa Svarinska esot ieradies kāds nepazīstams žīds no Dagdas ar Melameda priekšlikumu pārgādāt no PSRS Latvijā vēl 2 žīdus un nogādāt tos uz Dagdu, pie kam minētie žīdi jāsaņem no Macuļeviča PSRS pierobežā. Vienojušies par Ls.800,- atlīdzību.”¹¹

Šai gadījumā robežpāriešana ir privāts komerciāls “darījums”. Šajā pašā Politiskās policijas pārvaldes Rēzeknes rajona pārziņa 1927.gada 13.augusta ziņojumā norādīts:

“Pēc tam ar GPU ziņu un piekrišanu sākusies Jāzepa Svarinska nepārtraukta staigāšana pār robežu gan spekulācijas, gan “politiskās kontrabandas” pārgādāšanas nolūkos. Tā Svarinskis esot bijis Pad. Krievijā 16.aprīlī, pie kam pārnesis un nodevis Macuļevičam izpārdošanai preces par Ls.130,-, kuras ņēmis uz parāda no Poļeščinas žīda Glāzmaņa. Dažas dienas pēc Lieldienām Svarinskis atkal pārnesis nezināmu daudzumu preču un nodevis Macuļevičam. 27.IV, 7.un 25.V un 1.VI Svarinskis atkal bijis pārrobežā satīkties ar Macuļeviču bet, tā kā pēdējo reizi to nesaticis, - tad gājis uz apturi žēloties par Macuļeviču, ka tas neatmaksā viņam naudu par izpārdošanai saņemtām precēm, uz ko viņam atbildēta, ja nesamaksās Macuļevičs – samaksās GPU.

Blakus kontrabandai jeb pareizāki – zem tās segas, Svarinskis saņēmis un izpildījis dažādus GPU uzdevumus: piem. 16.aprīlī Svarinskis esot saņēmis no PSRS robežsargu Saveiku aptures priekšnieka Koroļļa uzdevumu izzināt politiskās pārvaldes aģentu vārdus un adreses, 1.jūnijā viņš sniedzis aptures priekšniekam Koroļļam un Bigosovas komandantam kādas ziņas par aizsargiem.”¹²

Nav šaubu, ka kontrabanda un spiegošana Svarinska darbībā bija savstarpēji saistītas un viena otru nosedza. Ziņojumā minēts, ka 1927.gada jūnijā

“..esot aizgājis uz PSRS spekulēt Poļeščinas miesta pilsonis Florians Andžanovskis, bet “iekritis” un apcietināts. Uzņemt sakarus ar Jāz. Svarinski meklējot arī kāds Antons Stikuts no pierobežas Apaļevas c. apkārtnes, lai brauktu kopā uz Minsku spekulēt.”¹³

Minētais liecina, ka kontrabandistu sekmīgu darbību veicināja saistība ar PSRS izlūkošanas orgāniem, to uzdevumu izpilde.

¹¹ LVVA, 3235.f., 1./22.apr., 685.l., 13.lp.

¹² Turpat, 13. – 14.lp.

¹³ Turpat, 14.lp.

10.jūlijā Svarinskim Krievijā tika doti konkrēti spiegošanas uzdevumi, arī uzdevums novērot Latvijas armijas štāba III nodaļas aģenta Poļeščinā Liepiņa darbību, iespējamo karaspēka daļu izvietojumu pierobežā, izpētīt, ar kādām personām Padomju Krievijā uztur sakarus Modests Voznovičs no Asūnes pagasta Brenču ciema.

“Tad pat uz Svarinska atkārtotu sūdzēšanos par Macuļeviču ticis sastādīts protokols, pēc kura viņi, aptures pr-ks un Genevas komendants, apsolijušies piedzīt no Macuļeviča Svarinskim pienākošos summu.”¹⁴

Kā redzam, PSRS oficiālās amatpersonas tieši atbalstīja Svarinska kontrabandas darījumus, nodrošinot naudas saņemšanu par piegādātām precēm.

Turpmākie aģentūras ziņojumi liecināja, ka Svarinska pierobežas spiegošanu viņa saimnieki centās pārvērst liela mēroga spiegošanā. Paņēmienu šai sakarā bija visai īpatnēji. Kad naktī no 1927.gada 20. uz 21.jūliju Svarinskis pārgāja PSRS robežu un ieradās Saveiku ciemā pie aptures priekšnieka Koroļa ar ziņām, viņu pēc Geņevas ciema komandanta Kalašņikova pieprasījuma nogādāja Geņevā, kur ievietoja aresta telpās. Svarinskim paskaidroja, ka viņš aizturēts pēc rīkojuma no Bigosovas. Svarinskim pārmests

“..ka viņš bieži un bez vajadzības staigājis pār robežu, sniedzot maz un nepareizas ziņas.”¹⁵

28.jūlijā no Bigosovas Geņevā ieradies “kāds priekšnieks”, kurš “Geņevas komandanta un kāda “pilnvarotā”

“.. latvieša – klātbūtnē iztaujājis Svarinski. Starp citu, ticis jautāts, vai Svarinskis bijis Zilupē, kādās darīšanās, vai nesastāv sakaros ar Latvijas ārējās izlūkošanas nodaļu. Pēc tam Svarinskis saņēmis no nezināmā priekšnieka no Bigosovas uzdevumu ievākt sekojošas ziņas:

1. sīku karaspēka dislokāciju Daugavpils un Rēzeknes garnizonos;
2. kādas šo garnizonu daļas atrodas noietnēs, kādas palikušas pilsētās un kādēļ;
3. kur, kādās noietnēs un kādas karaspēka daļas atrodas visā Latvijā;
4. kad un kur paredzami manevri, kādas karaspēka daļas un ieroču šķiras un kāda augstākā komandiera vadībā piedalīsies manevros;
5. iegūt apmācību programmas noietnēs;
6. iegūt dokumentāras ziņas par kājnietu divīzijas skaitlisko sastāvu un uzbūvi, ieskaitot divīzijai piedalītās daļas;
7. iegūt Daugavpils un Rēzeknes garnizonu dienesta pavēles, galvenā kārtā slepenas;
8. sniegt visu garnizonos ietilpstošo karaspēka daļu virsnieku uzvārdus un charakteristiku.”¹⁶

¹⁴ LVA, 3235.f., 1./22.apr., 685.l., 14.lp.

¹⁵ Turpat, 18.lp.

¹⁶ Turpat.

5. Pretizlūkošanas pasākumi pierobežā ar PSRS

Tā PSRS izlūkošanas darbinieki centās pārvērst Svarinska pierobežas izlūkošanas grupu par organizāciju visas Latvijas armijas izspiedzei.

Politpārvaldes Daugavpils rajona pārziņa R.Mergina informatoriem 1927.gada otrajā pusē izdevās savākt plašāku informāciju par Jāzepa Svarinska vadītās spiegu grupas sastāvu.¹⁷

Tuvākais Jāzepa Svarinska līdzstrādnieks bija Antons Svarinskis. Ziņu sniedzēji bija Jāzeps Bidzāns, kurš dienēja Rīgā 4.Valmieras kājnieku pulka sakaru komandā, Julians Pugašonoks no Šķaunes pagasta Taperu sādžas, Antona Svarinska māsa Jūlija, tās saņēma arī no

*“..kāda žida “Dodkas”(Rēzekne), Brilles no Ruskulevas sādžas, Ādolfa Grizāna, Jāzepa Voronēva no Frifrihovas sādžas”.*¹⁸

1928.gada 18.janvārī Politpārvaldes Daugavpils rajona Krāslavas punkts ziņoja, ka Svarinska grupā iesaistīta Ksaverija Spilo no Asūnes pagasta Vorzovas sādžas.¹⁹ 1927.gada 24.decembrī R.Mergins ziņoja, ka J.Svarinska grupā piedalās Jāzepa Bidzāna brālis Eduards Bidzāns no Šķaunes pagasta Krivinu sādžas.²⁰ Robežpāreju Svarinska grupas dalībniekiem nodrošināja Ludzas apriņķa IV robežapsardzības rajona Leimaņu sādžas robežsargs Lapčinskis.²¹

1927.gada 26.decembrī Jāzeps Svarinskis pēc PSRS izlūkdienesta norādījumiem aizbēga pāri robežai. Savā vietā spiegu grupā viņš atstāja Juliano Pugačenoku, kurš savā laikā kopā ar Jāzepu Bidzānu bija izcietis 3 gadus cietumsodu par zirgu zādzību. Politpārvaldes informators ziņoja Daugavpils rajona priekšniekam Merginam, ka

*“..J.Svarinskis esot mēģinājis iespaidot arī Eduardu Bidzānu – lai pēdējais ietu viņam līdz uz PSRS (E.Bidzāns esot ļoti mīksts dabas un viegli iespaidojams cilvēks), bet tēvs esot pateicis, ka viņš nošausot pašrocīgi savu dēlu, ja tas sekošot Svarinskim”.*²²

1927.gada otrajā pusē Politpārvalde aktīvi strādāja pie Svarinska grupas darbības izpētes. 1927.gada 24.decembrī Daugavpils rajona pārzinis R.Mergins ziņoja:

“J.Svarinskis ne ar ko noteiktu nenodarbojoties un bieži braukājis pa apkārtējām sādžām; esot labi ģērbies un tērējot daudz naudas. Par sevi Svarinskis stāstot, ka viņš “strādājis” pie kapteiņa Akermana²³ Zilupē, kaut gan pie pēdējā esot bijis tikai vienu reizi, pieņēmis priekšlikumu iet uz PSRS ar izlūkošanas uzdevumiem, bet patiesībā pēc pāriešanas pār robežu ieradies pogranostrādāt komandantūrā, kur ticis pieņemts kā

¹⁷ LVVA, 3235.f., 1/22.apr., 685.l., 27.lp.

¹⁸ Turpat, 54.lp.

¹⁹ Turpat, 78.lp.

²⁰ Turpat, 89.lp.

²¹ Turpat, 77.lp.

²² Turpat, 79.lp.

²³ Latvijas armijas izlūkošanas darbinieks.

*SOČ'a darbinieks, kamdēļ pēc atgriešanās Latvijā pie kapt. Akermana neesot vairs ieradies. Šovasar Svarinski divas reizes esot apmeklējis Politiskās (policijas) pārvaldes darbinieks Dauge.*²⁴

1928.gada 22.februārī Politpārvalde uzsāka Jāzepa Svarinska izveidotās spiegu organizācijas likvidāciju, arestējot tās dalībniekus.²⁵ Tiešu pierādījumu trūkuma dēļ grupas dalībnieki netika tiesāti. Antons Svarinskis atjaunoja darbību un tika notiesāts 1932.gadā. 1940.gadā pēc Latvijas okupācijas viņš strādāja Iekšlietu tautas komisariātā.²⁶

Svarinska grupas darbībā saplūst spiegošana, kontrabanda, pārvešana pār robežu un komerciālā darbība. Antons Svarinskis vēlāk savā biogrāfijā to visu raksturoja kā "revolucionāru darbību". Pierobežas spiegu grupu represēšanā sagādāja grūtības nopietnu pierādījumu trūkums, jo aģentūras iegūtā informācija šim nolūkam nederēja.

Lielu darbu Latvijas pretizlūkošana veica PSRS aģentūras atmaskošanā Latvijas robežbogos. Robežapsardzības darbinieku vervēšanai pretinieks veltījis sevišķu vērību, jo ar to palīdzību varēja realizēt robežas pāriešanas operācijas. Mūsdienu žurnālisti bieži attēlo Latvijas robežsargus kā neuzpērkamus un nelokāmus Latvijas valsts interešu aizstāvjus. Neapšaubot šāda uzskata vispārējo pareizību, faktiskais materiāls liecina, ka ne viens vien robežsargs nespēja atvairīt pretējās puses materiālos kārdinājumus.

Par vervēšanas metodēm Politpārvaldes materiālos uzkrāta samērā plaša informācija. Vienkāršākais vervēšanas paņēmieni bija sarunas pāri robežai. Politpārvaldes ziņojumā par politisko stāvokli 1936.gada jūnijā²⁷ norādīts:

"Pēc saņemtam ziņām, SPRS²⁸ pierobežā, iepretim Ludzas apr. Šķaunes pag. Suržu – Pokrilu c. rajonam, sevišķi aktīvi darbojas 2 SPRS SOČ'a spiegu tīkla organizatori, no kuriem viens žīds, kas staigā gar robežu gan SPRS robežsargu virsnieku un kareivju formas tērpos, gan privātos uzvalkos. Abi minētie pie katra izdevīga gadījuma iesāk sarunas ar mūsu robežsargiem un vietējiem iedzīvotājiem, ja tie gadās robežas tuvumā, aicina nākt tuvāk parunāties, piedāvā uzsmēķēt un tml., cenšoties tos savervēt spiegošanai Latvijā. Šādā veidā viņi darbojas jau kopš 1935.g. (...) Minētie spiegu tīkla organizatori ir solījuši atlīdzību, kas varot pārsniegt vidēja ierēdņa mēnešalgu, un aizrādījuši, ka gadījumā, ja šī persona Latvijā tiktu apcietināta, SPRS izlūkošanas iestādes apgādāšot visus tās ģimenes locekļus. Pēc soda izciešanas šī persona varēšot ierasties SPRS, kur tai tikšot piešķirta vislabākā vieta. Lai izvairītos no apcietināšanas, šai personai dotas tiesības katrā laikā pārbēgt pār robežu uz SPRS."

²⁴ LVA, 3235.f., 1/22.apr., 685.l., 89.lp.

²⁵ Turpat, 91.lp.

²⁶ Ienaidnieka aizmugurē. - R.: Zinātne, 1987. - 316.lpp.

²⁷ LVA, 3235.f., 1/22.apr., 920.l., 639. – 640.lp.

²⁸ Sociālistiskā Padomju Republiku Savienība.

5. Pretizlūkošanas pasākumi pierobežā ar PSRS

Mūsu rīcībā ir plaši materiāli par divu robežapsardzības posteņu priekšnieku savervēšanas mēģinājumiem, jo šais gadījumos "spēle" tika noorganizēta ar Politpārvaldes ziņu.

1929.gada 7.septembrī Daugavpils rajona pārzinis ziņoja,
"..ka neilgi atpakaļ OGPU Bigosovas pogranoņtrjada (XII) pilnvarotais Locmanis mēģinājis savervēt Dagdas robežapsardzības apgabala II rajona posteņa priekšnieku Gercu, kā slepenu ziņu sniedzēju."²⁹

Gercs interesēja PSRS izlūkdienestu arī tāpēc, ka viņš bija armijas komandiera štāba operatīvās daļas II nodaļas³⁰ priekšnieka pulkvežleitnanta Vintera "skolas un kauju biedrs". Turpmākos ziņojumos tiek paskaidrots, kādos apstākļos Locmaņa priekšlikums izteikts.

"Š.g. 22.augustā Gercs ticis aicināts pār robežu kāda sīka notikuma noskaidrošanai, ko Gercs arī saziņā ar tiešo priekšniecību izdarījis, paņemdams līdz vienu sargu. Pārrunu laikā PSRS robežsargi nemanot palaiduši vaļā mūsu robežsarga zirgus, uz ko klātesošais XII pogranoņtrjada pilnvarotais Locmanis griezis Gerca vērbu, aizrādīdams, lai pēdējais sūtot savu sargu zirga piesiešanai, ko Gercs arī izdarījis, pēc tam Locmanis līcis priekšā Gercam pārtraukt šoreiz dienesta sarunas un pievākt aktus. Paceldams pēdējos, Gercs atradis zem pēdējiem zīmīti krievu valodā, kurā viņš tiek uzaicināts vest kādas sarunas "personīgā lietā" un aizsūtīt kādu nebūt iemeslu dēļ sargu. Gercs priekšlikumu neizpildījis, piezīmēdams, ka papriekšu "jāaprunājoties ar priekšniecību".³¹

31.augustā Locmanis izsaucis Gercu uz tikšanos it kā robežpārkāpšanas jautājumā un pieprasījis ziņas par Latvijas armiju, apsolot atlīdzību bez rakstiska solījuma par saistībām ar GPU.³² Turpmāko Gerca vervēšanu pārņēma Gerca vadītā robežapsardzības posteņa Masānu sādžā preti PSRS pusē Dubniku sādžā esošās 4.aptures priekšnieks Katirevs. Pēdējais 16.septembrī izsauca Gercu sakarā ar provokatoriski Latvijas pusē pārdzīto zirgu, piedāvāja par izlūkošanas darbu 100 latu avansu, bet pieprasīja kvīti.³³ Nākošo tikšanos norunāja Latvijas pusē 5.oktobrī, kuras laikā Politpārvaldes Daugavpils rajona vadība paredzēja arestēt Katirevu.³⁴ Tikšanās nenotika ne 5.oktobrī, ne 17.oktobrī uz kuru tā tika atlikta, jo Katirevs neieradās. Turpmākās sarunas tika pārtrauktas, bet Gercs pārvests "uz citu robežu".³⁵

Zilupes robežapsardzības apgabala 4.rajona posteņa priekšniekam Žukovam Politpārvaldei zināmais SOČ aģents Jānis Meškovskis no Ludzas

²⁹ LVVA, 3235.f., 1./22.apr., 685.l., 183.lp.

³⁰ Pretizlūkošanas nodaļa pēc 1929.gada iedalījuma.

³¹ LVVA, 3235.f., 1./22.apr., 685.l., 178.lp.

³² Turpat.

³³ Turpat, 177.lp.

³⁴ Turpat, 175.lp.

³⁵ Turpat, 173.lp.

apriņķa Pasienu pagasta Adamovas ciema viensētas pēc iepazīšanās 1932.gada martā tā paša gada oktobrī piedāvāja sniegt ziņas par robežapsardzību. Ar Politpārvaldes Rēzeknes rajona priekšnieka Staņislava Dilāna piekrišanu Žukovs sakarus uzņēma, bet pieprasīja no Mešovska rakstisku SOČ pilnvaru.³⁶ No PSRS puses operāciju vadīja OGPU pilnvarotais Sebežā. Pēc gandrīz gadu ilgām sarežģītām Mešovska un Žukova sarunām, 1933.gada 2.jūnijā Zilupē Žukova dzīvoklī ieradās Felicija Mežecka no Pasienu pagasta Gumnišču sādžas, kura bija PSRS aģentu grupas vadītāja pierobežā un uzturēja regulārus sakarus ar SOČ darbiniekiem.³⁷ Žukova sakari ar PSRS izlūkdienestu bija tik nozīmīgi, ka Politpārvalde par tiem informēja armijas štāba informācijas daļas Zilupes punkta darbiniekus. Latvijas Politpārvalde izmantoja SOČ izveidotos dubultos sakarus, un Žukovs ar Mežeckas starpniecību pieprasīja Mešovski no Latvijas atsaukt, jo pēdējais esot ļoti neuzmanīgs.³⁸ Sakarā ar Žukova pieprasītajām drošības garantijām un izteiktajām bažām par iespējamo provokāciju 1933.gada augustā viņam ieteica griezties PSRS sūtniecībā Rīgā Mešovska un Mežeckas pilnvaru pārbaudei.³⁹

Mežecka Žukovam atklāja savu sakaru sistēmu. Tā kā viņas māja atradās tikai 400 metrus no robežas, tad pēc attiecīgo vizuālo signālu apmaiņas abas puses aizlida līdz robežgrāvim un, katrs savā pusē palikdami, apmainījās ar attiecīgo informāciju.⁴⁰

Mešovski un dažus viņa līdzstrādniekus aizsauca uz PSRS, jo Šmitu ar Informācijas nodaļas aģentu starpniecību izdevās pārliecināt, ka Mešovska plāpības dēļ Latvijas pretizlūkošanai radušās šaubas par Žukova uzticamību.⁴¹ 1933.gada 27.oktobrī Mešovskis kopā ar savu līdzstrādnieku Trofimoviču pārgāja robežu. PSRS nebija tiesisku grūtību aizturēšanā un sodīšanā. 1934.gada 24.janvārī Politpārvaldes Rēzeknes rajona priekšnieks ziņoja par Mežecka sievas saņemto vēstuli. PSRS Mežeckis un Trofimovs bija notiesāti ar 10 gadu nometināšanu Kemi apkārtņē, kur nodarbināti meža darbos.⁴²

1934.gada augustā Latvijā apcietināja Felicijas Mežeckas vadīto spiegu grupu: Feliciju, Helenu un Viktoriju Mežeckas un Ādamu Šendo.⁴³

1929.gada 15.oktobrī bez vēsts pazuda Jaunlatgales robežapsardzības apgabala 4.rajona posteņa priekšnieks Hermanis Ginters. Politpārvaldes Gulbenes rajona priekšnieks decembrī ziņoja⁴⁴,

³⁶ LVA, 3235.f., 1./22.apr., 685.l., 293.lp.

³⁷ Turpat, 294. – 295.lp.

³⁸ Turpat, 305.lp.

³⁹ Turpat, 309.lp.

⁴⁰ Turpat, 311.lp.

⁴¹ Turpat, 313.lp.

⁴² Turpat, 321., 395.lp.

⁴³ Turpat, 388.lp.

⁴⁴ LVA, 3235.f., 1./10.apr., 347.l., 148. – 149.lp.

"..ka Ginteri sagūstījuši PSRS robežsargi vai to uzdevumā darbojušās privātas personas un spaidu kārtā pārvedušas uz PSRS. Jau š.g. jūlijā mēnesī man ienāca aģentūras ziņas, ka PSRS robežapsardzības ierēdņi savu aizrobežas informatoru skaita palielināšanai sevišķu vērību sākuši piegriezt mūsu robežapsardzības ierēdņiem. Ostrovas robežboga 2.komendantūrai padotās aptures priekšnieks Sorokins vairākas reizes bez redzamas vajadzības ar signāliem izsaucis uz robežu minēto posteņa priekšnieku un vairākas reizes uzrunājis posteņa priekšniekam Ginteram padotos sargus nolūkā savervēt par saviem informatoriem.

Jaunlatgales robežapsardzības apgabala priekšnieka ievadītās ar Ostrovas robežboga priekšnieku sarunas par Gintera izdošanu nekādus panākumus nav devušas."

No teiktā redzams, kādus paņēmienus lietoja PSRS dienesti sava aizrobežas aģentu tīkla paplašināšanai un nepaķļāvīgo iebaidīšanai.

Mums nav zināmi visi gadījumi par Latvijas robežsargu savervēšanu PSRS dienestā, tomēr dažos gadījumos Politpārvaldes materiālos atrodamas šādas ziņas. 1936.gada jūlijā Politpārvaldes pārskatā norādīts:

"Pēc Robežsargu brigādes 3.bataljona komandierim ienākušām ziņām, bij. Robežsargs Jānis Pētera d. Šērs, dzim. 1901.g. Rēzeknes apr. Bērzgales pag., kas 1931.g.17.dec. aizbēga pār robežu uz SPRS, atrodas SPRS izlūkošanas dienestā Sebežā."⁴⁵

1926.gadā naktī no 23. uz 24.decembri tika konstatēts, ka Daugavpils apriņķa II robežapsardzības rajona Kolovas posteņa priekšnieks Jānis Šakners

"..bija nozudis no sava posteņa un, spriežot pēc pēdām sniegā, pārgājis pār robežu uz PSRS, no kurienes pārnācis jeb, pēc II robežapsardzības rajona priekšnieka domām, pārraidīts no PSRS atpakaļ Latvijā."⁴⁶

Šakners tika arestēts un 1927.gada 27.janvārī atbrīvots no dienesta. Pēc viņa atlaišanas armijas štāba III (izlūkošanas) nodaļas Indras punkta vadītājs seržants Stalgēvičs ziņoja, ka viņam uzkrājies aģentūras materiāls par Šakneru. Turpmāk noskaidrojās, ka Šakners PSRS teritorijā Rosībā saņēmis

"..Razvedupra priekšstāvja Duhoviča priekšlikumu organizēt Daugavpili kara izlūkošanas tīklu."⁴⁷

Pēc III nodaļas ziņām, Šaknera spiegu grupā ietilpa tieši robežsargi: Juhnevičs, Andersons, Novorovskis un citi. Lietisko pierādījumu trūkuma dēļ Šakneru un viņa līdzstrādniekus nevarēja arestēt. Neraugoties uz to, ka Latvijas pretizlūkošanas orgānu rīcībā bija Šaknera 1926.gada decembrī rakstītais paskaidrojums par satikšanos ar PSRS izlūkošanas dienesta darbiniekiem un III nodaļas darbinieka seržanta Stalgeviča liecība par Šaknera atzišanos spiegošanā, prokuratūra 1927.gada aprīlī savāktos materiālus atzina par

⁴⁵ LVVA, 3235.f., 1./22.apr., 920.l., 619.lp.

⁴⁶ Turpat, 685.l., 3.lp.

⁴⁷ Turpat.

nepietiekamiem viņa nodošanai tiesai.⁴⁸ Pēc 1927.gada septembra Šakners no Daugavpils un preizlūkošanas orgānu ārējiem novērotājiem pazuda. 1928.gada 31.janvārī Politpārvaldes Daugavpils rajona pārzinis Mergins ziņoja pārvaldes priekšniekam:

“Ziņoju, ka pēc bij. Daugavpils apr. robežsarga Ādolda Gičevska (dezertējis uz PSRS naktī no 1927.g. 1. uz 2.jūliju un š.g. janvārī pārraidīts atpakaļ uz Latviju) liecības, Jānis Šakners atrodoties apcietinājumā Minskā un esot notiesāts uz nometināšanu Solovku koncentrācijas nometnē.”⁴⁹

Šis gadījums parāda, ka PSRS izlūkdienesti darīja visu iespējamo Latvijas robežsargu savervēšanai izlūkdarbībai, bet, kad tie, draudot iekrišanai, meklēja patvērumu PSRS teritorijā, tos nosūtīja uz koncentrācijas nometnēm kā “izlietotu materiālu”.

Pretizlūkošanā pierobežā tika izmantoti arī dubultaģenti. Dažbrīd šai izmantošanā pat sastopami kuriozi. 1933.gadā Latvijas armijas štāba informācijas daļas Zilupes punkta slepenais aģents Domeniks Trofimovs no Ludzas apriņķa Pasienas pagasta punkta uzdevumā bieži pārgāja PSRS robežu un pārnesa it kā svarīgas ziņas, kuras faktiski saņēma no PSRS izlūkdienesta darbinieka Šmita. Savukārt Šmitam viņš nodeva ziņas par Zilupē esošo radio uztveršanas iekārtu, kuras bija sagatavojusi informācijas daļa.⁵⁰ Abas puses bija pārliecinātas, ka sekmīgi dezinformē otru pusi, bet Trofimovs labi nopelnīja no abiem.

Jāpiezīmē, ka PSRS izlūkdienestu savervēto aģentu darbība Latvijas pretizlūkošanas kontrolē nebija reta parādība. Tā, piemēram, 1935.gadā Politpārvaldes Rēzeknes rajona Zilupes punkta kontrolē darbojās visai aktīvā pretējās puses aģente Anna Urtāne.⁵¹

Spieģošānai bija nepieciešami regulāri pārrobežas sakari; bez parastās, jau iepriekšpieminētās robežpāriešanas tika lietoti arī neparastāki paņēmieni. Jau pieminējam aģenta sēdošanu pie robežgrāvja un mutiska ziņojuma nodošanu savam otrā pusē sēdošam saimniekam. 1932.gada novembra Politiskās pārvaldes Gulbenes rajona ziņojumā⁵² lasām:

“Ostrovas robežboga “SOČ” pie savu rezidentu pārsūtīšanas uz Latviju pielieto jaunu paņēmieni. Spieģi tiek pārsūtīti uz Latviju, kur robeža iet pa upi un pie tam dziļākās vietās, kur Latvijas pusē robežas apsardzība nav tik stipra. Spieģu pārsūtīšana notiek ar pagatavotiem no gumijas pontoniem un ploštiem. Uz šāda plostā uzsēdina pārsūtāmo rezidentu un ar pie plostā piestiprinātu kārti pārstumj plostu pie Latvijas krasta, bet pēc rezidenta izkāpšanas malā aizvelk plostu atpakaļ uz SPRS krastu.”

⁴⁸ LVVA, 3235.f., 1./22.apr., 685.l., 9.lp.

⁴⁹ Turpat, 74.lp.

⁵⁰ Turpat, 294. – 295.lp.

⁵¹ Turpat, 412.lp.

⁵² Turpat, 1./10.apr., 349.l., 186.lp.

5. Pretizlūkošanas pasākumi pierobežā ar PSRS

Pārlapojot Politpārvaldes materiālus, konstatējām, ka no PSRS Latvijā iesūtīja ļoti daudz aģentu. Daļu no tiem notvēra. Šajā apakšnodaļā aplūkojām tikai dažas ar robežapsardzību saistītas pretizlūkošanas darbības, kuras, kā redzējām, bija visai sarežģītas.

6. LATVIJAS INTERESĒM KAITĪGĀS VĀCBALTIEŠU ORGANIZĀCIJU DARBĪBAS NOVĒROŠANA UN APKAROŠANA

6.1. Nacistisko organizāciju darbības izsekošana

Pēc Pirmā pasaules kara vairāk nekā 700 gadu ilgajā vācbaltiešu vēsturē iesākās jauns, pretrunīgām parādībām caurstrāvots posms. Ievērojami mainījās viņu statuss, politiskais, ekonomiskais un sociālais stāvoklis. Sakarā ar Latvijas nacionālās valsts izveidošanos un tās veiktajiem pasākumiem vācbaltieši zaudēja vairākas vēstures gaitā nodrošinātas priekšrocības, kas agrāk viņus raksturoja kā izteikti vadošu slāni. Vissmagāko triecienu viņiem deva 1920. gada agrārā reforma, kas iznīcināja vāciešu saimniecisko varu uz laukiem, bet tā vienlaikus bija arī viņu politiskās ietekmes punkts.

Aiz krieviem un ebrejiem vācbaltieši bija trešā lielākā mazākumtautība Latvijā. Neraugoties uz samērā nelielo īpatsvaru visu iedzīvotāju vidū (1925. gadā - 3,9 procenti), viņi prata saglabāt visai spēcīgas pozīcijas Latvijas tirdzniecībā un rūpniecībā, kā arī nodrošināt aktīvu līdzdalību valsts politiskajā dzīvē. Atšķirībā no citām mazākumtautībām vācbaltieši parlamentārisma periodā izveidoja lielisku politisko organizāciju sistēmu un prata panākt rīcības vienotību Latvijas parlamenta vēlēšanās. Viņiem izdevās iegūt solidu pārstāvniecību visu četru sasaukumu Saeimās: piecus vai sešus deputātus no simts.

Sarežģītas un mainīgas attiecības vācbaltiešiem veidojās ar Latvijas valsti. Pirmajos neatkarības gados viņu nostāja pret to bija nogaidoša vai pat klaji naidīga. Viņi nevarēja aizmirst savu privilēģēto pagātni un neticēja neatkarīgas Latvijas idejai. Viņi nevēlējās pakļauties mazas tautas noteiktai kārtībai un necentās saskatīt latviešu nacionālās valsts darbībā visu pilsoņu atšķirīgo interešu izlīdzināšanas tendenci. Viņu uztverē valsts nodarbojās gandrīz vienīgi ar to, ka pārkāpa viņu iedomātās tiesības vai ignorēja viņu vajadzības. Tomēr šāda - abām pusēm tik neizdevīga - situācija neturpinājās ilgi. Pakāpeniski vācbaltieši spēja pārorientēties un pielāgoties jaunajiem politiskajiem un sabiedriskajiem apstākļiem. Viņu izturēšanās kļuva arvien lojālāka. Priekšplānā izvirzot galvenokārt savas intereses, viņi sāka jūtami aktīvāk līdzdarboties arī valsts dzīves veidošanā. Politpārvaldes skatījumā vācbaltiešu politiskie centieni

20. gados nebija Latvijas valstij bīstami un izpaudās "minoritātes tiesību iegūšanā un to nostiprināšanā".¹

Pēc nacistu nākšanas pie varas Vācijā 1933. gadā iezīmējās pretējs process: vācbaltieši strauji attālinājās no Latvijas valsts dzīves. Tas bija saistīts ar "jaunās" Vācijas fascinējošo ietekmi un nacisma ideju izplatību vācbaltiešu vidū. Atskatoties uz neseno pagātņi, Latvijas iekšlietu ministrs K. Veidnieks 1940. gada 29. maijā nolasītajā referātā norādīja: "*Bija jābrīnās, cik ātri un stipri izplatījās vietējos vāciešos nacionālsociālistiskās idejas. Tās pārņēma vācu skolas, baznīcas un visas daudzās organizācijas. Sevišķi aktīva bija vācu jaunatne. Tā tika audzināta nevis kā lojāli Latvijas pilsoņi, bet gan kā Latvijai svešs elements, kam jāveicina Vācijas intereses. Vietējie vācieši centās savā iekšējā dzīvē ievest nacionālsociālisma garu un dzīvot pēc Vācijas paraugiem.*"²

Nacionālsociālistiskā kustība, kura tika "uz Latviju pārnesta 1932. gadā"³ dažu gadu laikā strauji nostiprinājās un izvērsa tik aktīvu darbību, ka nokļuva politiskās policijas uzmanības centrā. K. Veidnieks pieminētajā referātā uzsvēra, ka tā bija visspēcīgākā no kustībām, ar kurām nācās cīnīties Politpārvaldei.⁴ Turklāt viņš šo kustību pamatoti uzskatīja par ļoti bīstamu Latvijas valstij.⁵ Nacionālsociālisms atklāti ignorēja mazu tautu intereses un apšaubīja Latvijas neatkarību. Vietējie vācu nacionālsociālisti bija grūti kontrolējams sveša, ārēja spēka pieturas punkts. Vācija jebkurā brīdī varēja viņus izmantot, lai izdarītu politisku spiedienu uz Latviju.

Politpārvaldes aģenti un informatori, no kuriem daudzi bija iefiltrējušies vācbaltiešu organizācijās, cītīgi novēroja vietējo vācu nacionālsociālistu darbību un izsekoja viņu aktivitātes. Iegūtās ziņas policijas ierēdņi rūpīgi izanalizēja, apkopoja un sistematizēja. Politiskās pārvaldes ikmēneša atskaitēs un ziņojumos iekšlietu ministram sniegtā informācija jau bija samērā izsvērta un vispārīga. Kopumā tā deva visai pilnīgu priekšstatu par vietējo vācu nacionālsociālistu darbības veidu, metodēm un mērķiem, kā arī atspoguļoja viņu sakarus ar Vāciju, tās dažādajām organizācijām un iestādēm. Salīdzinoši retāk pārskatos ir atrodamas norādes par vācu sūtniecības darbību Rīgā vai Vācijas oficiālās politikas ievirzi.

¹ Latvijas Politpārvaldes priekšnieka J.Fridrihsona un Iekšlietu ministrijas Administratīvā departamenta direktora J.Anšmita ziņojums iekšlietu ministram V.Gulbim par Latvijas vāciešu politiskajiem centieniem un darbību. 1937.gada 29.aprīlis // LVVA, 3235. f., 1./22. apr., 887. l., 5. lp.

² Latvijas iekšlietu ministra K.Veidnieka referāts Rīgas garnizona vecāko virsnieku sanāksmē. 1940.gada 29.maijs // LVVA, 1368. f., 3. apr., 1307. l., 12. lp.

³ Latvijas Politpārvaldes Rīgas rajona priekšnieka A.Aprāna dienesta atzīme. 1936.gada 10.marts // LVVA, 3235. f., 3. apr., 156. l., 61. lp.

⁴ LVVA, 1368. f., 3. apr., 1307. l., 12. lp.

⁵ Turpat.

6. Latvijas interesēm kaitīgās vācbaltiešu organizāciju..

Kā izriet no Politpārvaldes materiāliem, nacionālisma pirmsākumi Latvijā bija saistīti ar dažādu valsts vāciešu⁶ un vācbaltiešu partiju, organizāciju (vai to filiāļu) un biedrību darbību. Bieži to vidū tika minētas Vācu nacionāl-sociālistiskās strādnieku partijas (NSDAP) vietējā grupa (*Ortsgruppe* vai *Stützpunkt Rīga*),⁷ Baltijas brālība (*Baltische Brüderschaft*),⁸ Vācu kultūras biedrība (*Deutscher Kulturverein*),⁹ D. Treija grupa,¹⁰ Baltijas zemes partija (*Baltische Landespartei*)¹¹ un Rīgas advokāta E. Krēgera (*Kroeger*) grupa, kuru dēvēja par "Kustību" (*Bewegung*). Atsevišķu šo organizāciju saistība ar nacionālsociālismu gan bija visai minimāla un nosacīta. Rūpīgi izsverot visu informāciju, Politpārvaldes priekšnieks V. Ozoliņš 1933. gada 12. decembrī

⁶ Valsts vācieši (Reichsdeutsche) - Vācijas pavalstnieki. 30.gados Latvijā dzīvoja vairāk nekā 2500 valsts vāciešu. Nacistu skaits viņu vidū nebija liels. Saskaņā ar nacistu partijas ārzemju organizācijas (Auslandsorganisation der NSDAP) vadības datiem, Latvijā 1937.gadā uzturējās 173 valsts vācieši - nacistu partijas biedri (Jacobson H.-A. Nationalsozialistische Aussenpolitik. - Frankfurt am Main, 1968, S. 661).

⁷ Pēc Politpārvaldes ziņām, jau kopš 1931.gada Rīgā nelegāli pastāvēja NSDAP vietējā grupa, kuru veidoja tur dzīvojošie valsts vācieši - nacisti. Šīs grupas vadītājs E.Muncingers (Munzinger) veica aktīvu propagandu arī vāciešu - Latvijas pavalstnieku vidū "hitleriešiem vēlamā garā un virzienā" (LVVA, 2574. f., 4. apr., 5531. l., 6. lp.).

⁸ "Baltijas brālības" centrs atradās Berlīnē. Latvijā, kur tās "filiāle" nebija oficiāli reģistrēta, darbojās 41 "brālis". Latvijas Saeimas materiāli liecina, ka šīs organizācijas uzdevums bija nacistu ideju propaganda un aģitācija par Latvijas pievienošanu Vācijai (Latvijas Republikas IV Saeimas stenogrammas. Ārkārtējā un VII sesija. - Rīga, 672. sleja).

⁹ Kā izriet no Latvijas Politpārvaldes materiāliem, 1933.gada sākumā nacionāl-sociālistiski noskaņotie vācieši pulcējās ap "Vācu kultūras biedrību", kuras aizsegā sarīkoja vairākas sanāksmes (LVVA, 235. f., 3. apr., 156. l., 61. lp.).

¹⁰ Vairāki D.Treija grupas dalībnieki tika apcietināti un tiesāti. Rīgas apgabaltiesas spriedumā (1935. gada 18. septembrī) šī grupa apzīmēta kā "vācu nacionālsociālistu slepenā Rīgas organizācija", kuras tuvākais mērķis bija "musināt Latvijas vācu tautības pilsoņus uz pretdarbību likumam" (LVVA, 2574. f., 4. apr., 6187. l., 10. lp.).

¹¹ H.Štegmana (Stegmann) vadītā "Baltijas zemes partija" tika izveidota 1933.gada rudenī. Šī partija atzina, tiesa, ne bez atrunām, vācu atjaunošanās kustību (Erneuerungsbewegung), resp., nacismu un iestājās, kā fiksēts tās programmas pirmajā variantā, par "Latvijas vācbaltiešu tautības dzīves atjaunošanu". Taču partijas vadītāji mēģināja "norobežot" vācu atjaunošanās kustību no nacionālsociālisma un aktīvi propagandēja "dzimtenes ideju", resp., pasvītroja savu lojalitāti Latvijai (LVVA, 3724. f., 1. apr., 2318. l., 30. lp.; Baltische Monatshefte, 1933, S. 478).

6. Latvijas interesēm kaitīgās vācbaltiešu organizāciju..

konstatēja: "Tāpat nevar apgalvot, ka "Baltijas brālība" ir nacionālsociālistiska organizācija un ka visi šīs organizācijas locekļi ir "hitlerieši", lai gan daudzi, un it sevišķi Vācijā dzīvojošie "brāļi", pieder arī pie vācu nacionālsociālistiskās strādnieku partijas un darbojas nacionālsociālistu organizācijās. Liekas, ka "Baltijas brālība" mums drīzāki darīšana ar veco un jau par beigtu turēto "Melnbrūņnieku"."¹²

Pakāpeniski par nacisma galveno spēku vācbaltiešu vidū kļuva E. Krēgera vadītā "Kustība". Pirmās aģentūras ziņas par šo grupu Politpārvalde saņēma 1933. gada pavasarī, kad E. Krēgers mēģināja nodibināt "Vācbaltiešu nacionālo partiju" (*Nationalpartei der deutschen Balten*). Latvijas Iekšlietu ministrijai tika iesniegta attiecīgā dokumentācija. Kā partijas dibināšanas iniciatori uzstājās E. Krēgers, E. Bose (*Bosse*), A. Krauss (*Kraus*), A. Luters (*Luther*) un R. Tantsers.¹³ Taču iecerēto mērķi sasniegt neizdevās. 1933. g. 1. jūnijā jaunās partijas reģistrācija tika noraidīta.¹⁴ Latvijas valdošās aprindas saskatīja "kustībniekos" valstij naidīgu spēku. Politpārvaldes Rīgas rajona priekšnieks A. Aprāns atzīmēja, ka Iekšlietu ministrija nevarēja legalizēt partiju, kura plānoja izvērst Latvijai nevēlamu darbību.¹⁵

Politpārvaldes aģenti turpināja izsekot E. Krēgera grupu un atklāja, ka tā prata nodrošināt legālas darbības iespējas. Vairākus gadus "Kustība" maskētā veidā funkcionēja kā "Vācu izglītības biedrība Latvijā" (*Deutscher Bildungsverein in Lettland*)¹⁶ un "Vācbaltiešu ceļošanas un sporta biedrība" (*Deutschbaltischer Wander- und Sportverein*).¹⁷ E. Krēgera norādījumiem pilnīgi pakļāvās

¹² LVVA, 3235. f., 3. apr., 150. l., 55. lp.

¹³ Rīgasche Rundschau, 26 Oktober 1933.

¹⁴ Garleff M. Deutschbaltische Politik zwischen den Weltkriegen. Die parlamentarische Tätigkeit der deutschbaltischen Parteien in Lettland und Estland. Bonn, 1976, S. 44.

¹⁵ LVVA, 3235. f., 1./22. apr., 703. l., 76. lp.

¹⁶ "Vācu izglītības biedrība" tika nodibināta 1933.gada 1.augustā. Formāli tās vadītājs bija V.Bormans. Taču faktiski visu noteica E.Krēgers. Pēc Politpārvaldes rīcībā esošajām ziņām, gandrīz visi šīs biedrības biedri (1933. g. rudenī ap 250) bija "Kustības" piekritēji (LVVA, 3235. f., 1./22. apr., 887. l., 39. lp.; 3. apr., 152. l., 53. lp.).

1934.gada martā vācu sūtnis Rīgā G.Marciuss informēja Vācijas Ārlietu ministriju, ka "Izglītības biedrībā" varētu būt ap 500 biedru (Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes – turpmāk PAAA, R 84655, S. 8).

¹⁷ Ziņojumā (1937.g. 29.aprīlis) iekšlietu ministram Politpārvaldes priekšnieks J.Fridrihsons norādīja: "Vācu – baltiešu ceļošanas un sporta biedrības biedri visi ir nacionālsociālisma virziena "Bewegung" piekritēji. Biedrības valdība prasa no biedriem militāras disciplīnas ievērošanu; biedri tiek arī militāri apmācīti. 1936.g. rudenī biedrībā skaitījās ap 80 biedriem" (LVVA, 3235. f., 1./22. apr., 887. l., 55. lp.).

vietējo vāciešu centrālā jaunatnes organizācija - "Vācu jaunatnes savienība Latvijā" (*Verband deutscher Jugend in Lettland* - turpmāk "Jaunatnes savienība"),¹⁸ "Vācbaltiešu skautu savienība" (*Deutschbaltischer Pfadfinderbund*)¹⁹ un dažas citas organizācijas. Ievērojama bija arī "Kustības" ietekme vācu studentu vidū.²⁰ Neilgu laiku E. Krēgera grupa cieši sadarbojās ar E. Lēmana (*Lehmann*) vadīto "Vācu darba ņēmēju savienību Latvijā" (*Verband deutscher Arbeitnehmer in Lettland*), kuras rindās bija vairāk nekā 1000 biedru. 1935. gada pavasarī šī sadarbība izjuka. Politpārvaldes rīcībā nonāca ziņas, ka "krēgerieši" centās minēto savienību pilnīgi pakļaut savai kontrolei, bet cieta neveiksmi: "nacionālsociālistiski noskaņotie biedri no savienības tika izslēgti".²¹

Pēc K. Ulmaņa autoritārā režīma izveidošanas Latvijas uzraudzības iestādes mēģināja pakāpeniski ierobežot "Kustības" darbības iespējas legāli pastāvošo biedrību aizsegā. "Vācu izglītības biedrībai" bieži tika aizliegts noturēt valdes sēdes un biedrību sanāksmes.²² Taču šāda politika izrādījās neefektīva un nedeva gaidītos rezultātus. "Krēgerieši" rīkoja nesankcionētas sanāksmes un pilnveidoja "Kustības" kā nelegālas organizācijas iekšējo uzbūvi un struktūru.

Politpārvaldes aģentu un rajonu vadītāju ziņojumi liecina, ka "Kustība" zināmā mērā tika "būvēta" kā vācbaltiešu sabiedrības mikromodelis, ievērojot savu biedru un piekritēju dzimumu, kā arī vecuma intereses. Izraudzītajai struktūrai, kas daļēji bija līdzīga NSDAP organizācijas formām, vajadzēja stimulēt biedru aktivitāti un sekmēt tautiski nacionālās (*völkische*) audzināšanas uzdevumu izpildi. Krēgerieši iestājās par "Nacionālā darba" (*Volkstumsarbeit*)²³ aktivizēšanu un tā atbilstību nacisma ideju garam.

¹⁸ No Politpārvaldes materiāliem izriet, ka "Jaunatnes savienības" biedri bija "noskaņoti krasi hitleriskā garā", bet šīs savienības vadošās personas (H. Ozolings-Fēre, E. Firhufs u. c.) aktīvi atbalstīja "Kustību" (LVVA, 3. apr., 155. l., 115. lp.).

¹⁹ Politpārvaldes ierēdņu ziņojumos nereti pavidēja informācija, ka vācbaltiešu skauti dodas ekskursijās pa Latviju, lai uzlabotu vācu kartes, iezīmējot tajās visus sikumus: tiltus, celiņus, upes, jaunsaimniecības (LVVA, 3. apr., 155. l., 188. lp.).

²⁰ Pēc Vācijas sūtņa Latvijā G. Marcīusa domām, 1934. gada sākumā apmēram divas trešdaļas no Rīgas vācu studentiem bija "Kustības" piekritēji (PAAA, R 84655, S. 8).

²¹ Latvijas Politpārvaldes Rīgas rajona priekšnieka A. Aprāna ziņojums. 1936. g. 30. decembris // LVVA. 3235. f., 1/22. apr., 703. l., 75. lp.

²² LVVA, 3235. f., 1/22. apr., 887. l., 39. lp.

²³ Nacionālais darbs – dotajā gadījumā dažāda rakstura darbība, kuras mērķis bija saglabāt un nostiprināt vācietību Latvijā. Par svarīgāko uzdevumu šajā sfērā "krēgerieši" uzskatīja īstas nacionālās vienotības nodrošināšanu vācbaltiešu vidū. Pēc viņu domām, to būtu iespējams panākt, ja vācbaltieši pārņemtu nacisma idejas, resp., viņiem būtu "kopējs pasaules uzskats".

6. Latvijas interesēm kaitīgās vācbaltiešu organizāciju..

“Kustības” vadības apzīmēšanai Politpārvaldes ierēdņi lietoja divus terminus: štābs un, sākot ar 1937. gadu, centrs. 1936. gadā, piemēram, organizācijas štābā ietilpa E. Krēgers, A. fon Koskuls (*Koskull*), H. Barts (*Barth*), H. Šlau's (*Schlau*), H. Ozolings-Fēre (*Ohsoling-Fehre*) un V. fon Bērs (*Baehr*).²⁴ Turpmākajos gados kā “Kustības” centra pārstāvji darbojās vēl šādas personas: O. Krauss,²⁵ V. fon Radeckis (*Radetzky*),²⁶ H. Šneideris (*Schneider*),²⁷ O. fon Firkss (*Firks*),²⁸ B. fon Biberšteina (*Bieberstein*)²⁹ un N. Stendere (*Stender*).³⁰ Politpārvaldes materiālos atrodamas ziņas, ka “Kustība” sastāvēja no vairākām grupām, posmiem vai formācijām: “Vīru savienības” (*Mannschaft*), “Sieviešu savienības” (*Frauenschaft*), “Jauniešu savienības” (*Jugendschaft*) un “Meiteņu savienības” (*Mädchenschaft*).³¹ Galvenā loma un vieta bija ierādīta, protams, “Vīru savienībām”. Tās bija atšķirīga lieluma (*Schar vai Sturm*) un darbojās Rīgā, Liepājā, Kuldīgā, Skrundā, Aizputē, kā arī vairākās citās Latvijas pilsētās un atsevišķos pagastos. “Vīru savienībā” varēja iestāties, sasniedzot 19 gadu vecumu. Katrs piltiesīgs “kustībnieks” saņēma zelta kniepadatu (*goldene Nadel*).³²

Atsevišķu “Vīru savienību” vadītāji (piemēram, P. Hakens Liepājā) nodibināja speciālas aizsardzības grupas (*Schutzgruppen*), kurām bija paredzēti īpaši uzdevumi. Politpārvaldes priekšnieks J. Fridrihsons 1938. gada 5. decembrī informēja iekšlietu ministru V. Gulbi, ka šīs grupas esot izveidotas, lai izspiegotu citādi domājošos vācbaltiešus un pašus “krēgeriešus”, konstatētu, kuri “kustībnieki” sniedz ziņas Politpārvaldei par nacionālsociālistu darbību, kā arī izzinātu Latvijas bruņoto spēku noslēpumus.³³ Vienlaikus gan J. Fridrihsons apšaubīja iespēju, ka aizsardzības grupas varētu veikt šādus uzdevumus.³⁴

Cik zināms, Politpārvaldes rīcībā nebija informācijas par 1939. gada 13. septembrī izdoto E. Krēgera pavēli, kas sniedz precīzāku ainu par “Kustības” struktūru. Saskaņā ar šo pavēli par posmu vai formāciju šefu tika iecelts O. Krauss, kuram pakļāvās “Vīru savienības”, “Jauniešu savienības” un “Studentu savienības” biedri. Turklāt tika izveidots sakaru štābs (*Verbindungsstab*), kura sastāvā ietilpa “štāba vadītājs un visu posmu .. vadītāji”. Sakaru štāba vadītājs

²⁴ LVVA, 3235. f., 1./22. apr., 538. l., 1. lp.

²⁵ Turpat, 707. l., 21. lp. u. c.

²⁶ Turpat, 922. l., 145. lp. u. c.

²⁷ Turpat, 705. l., 98. lp. u. c.

²⁸ Turpat, 922. l., 194. lp. u. c.

²⁹ Turpat, 1/8. apr., 495. l., 17. lp.

³⁰ Turpat.

³¹ Turpat, 1./22. apr., 706. l., 157. lp.

³² Turpat, 1/8. apr., 495. l., 17. lp.

³³ Turpat, 1./22. apr., 922. l., 145. lp.

³⁴ Turpat.

bija atbildīgs par visu "Kustības" biedru aptveršanu, kas nepiederēja ne pie viena no posmiem.³⁵

Visa Latvija ārpus Rīgas tika sadalīta sešos apriņķos (resp. bija izveidotas "Kustības" apriņķu organizācijas), kuru priekšgalā kā augstākā politiskā instance atradās apriņķa vadītājs (*Kreisleiter*). Pats E. Krēgers minēto pavēli parakstīja kā landesleiters.³⁶ Īstenojot šo pavēli, "Kustības" līderis 1939.gada 22.septembrī iecēla par apriņķa vadītājiem, piemēram, A. Hērvagenu (*Heerwagen*) Kurzemes rietumu daļā, J. fon Panderu (*Pander*) Vidzemes rietumu daļā un T. Meijeru (*Meyer*) Vidzemes austrumu daļā. Vienlaicīgi tika nozīmēti arī "Kustības" vietējo organizāciju (tā sadalījās apriņķu organizācijas) vadītāji (*Ortsgruppenleiter*). Viņu vidū var minēt F. Adolphi (*Adolphi* - Liepāja), H. Bossi (Talsi), E. Fīrhufu (*Vierhuff* - Kuldīga), A. fon Štākelbergu (*Stackelberg* - Jelgava), H. Gutšmitu (*Gutschmidt* - Ventspils), J. Bernevitcu (*Bernewitz* - Kandava) un citus.³⁷

Politpārvaldes aģenti ne vien izzināja "Kustības" struktūru, bet mēģināja arī noskaidrot tās biedru un piekritēju skaitu, ietekmes pakāpi vācbaltiešu vidū. Pēc viņu pieņēmuma, no sākuma E. Krēgera grupas autoritāte nebija īpaši liela. 1934.gada pavasarī to atbalstīja mazāk nekā ceturtdaļa no vācbaltiešiem.³⁸ Situācija mainījās, sākot ar 1936.gadu, kad "Kustībai" simpatizējošo skaits strauji pieauga. 1935.gada 31. decembrī pieņemtie likumi par kamerām,³⁹ kas paredzēja vairāku vācu sabiedrisko organizāciju slēgšanu un to īpašumu (arī Mazās un Lielās Ģildes ēku) pārņemšanu jaundibināmo kameru rīcībā, radīja vietējos vāciešos līdz tam neredzētu nemieru un naidu. Politpārvaldes priekšnieks J.Fridrihsons bija spiests atzīt: "Pēc ģilžu likvidācijas radušos vācu sabiedrības nervozo stāvokli plašos apmēros cenšas izmantot vācu nacionāl-sociālistiskais novirziens ("*Bewegung*"), kurš visus neapmierinātos vāciešus cenšas ievilkst savā kustībā."⁴⁰

Latvijas uzraudzības iestāžu materiālos nav precīzi fiksēts kopējais "kustībnieku" skaits. Ierēdņu ziņojumos sastopamas vienīgi norādes, ka "visi nacionālsociālisma kustības darbinieki Politiskai pārvaldei .. zināmi un pašas organizācijas atrodas zem novērošanas."⁴¹ Savukārt aģentūras nodaļā apkopotī dati galvenokārt tikai par vietējo nacistu skaitu pārvaldes Liepājas rajona robežās. Aģentūras ziņu lapas aizpildītas par vairāk nekā 300 "kustībniekiem."⁴²

³⁵ LVVA, 5921. f., 2. apr., 227. l., 6. lp.

³⁶ Turpat.

³⁷ Turpat.

³⁸ Turpat, 3235. f., 1./22. apr., 707. l., 334. lp.

³⁹ 1935.g. 31.decembrī tika pieņemti trīs likumi: 1) Likums par Latvijas tirdzniecības un rūpniecības kameru; 2) Likums par amatniecības kameru;

3) Likums par Valsts Saimniecisko padomi.

⁴⁰ LVVA, 3235. f., 1./22. qpr., 887. l., 13. lp.

⁴¹ Turpat, 14. lp.

⁴² Turpat, 903. l., 1.-340. lp.

6. Latvijas interesēm kaitīgās vācbaltiešu organizāciju..

Analogā rakstura informācija gandrīz pilnīgi iztrūkst (vai nav uzzieta) par Rīgas rajonu.⁴³ Taču tieši Rīgā dzīvoja vairāk nekā puse no vācbaltiešiem. Pēc 1935.gada tautas skaitīšanas datiem, Rīgā dzīvojošo vāciešu skaits pārsniedza 38 tūkstošus.⁴⁴

Ar neatslābstošu uzmanību Politpārvaldes aģenti sekoja "Kustības" politiskajai darbībai 30.gados, kas norisinājās vairākos savstarpēji cieši saistītos virzienos. Vispirms lielu vērību "krēģerieši" pievērsa nacisma ideju propagandai vācbaltiešu vidū, savu biedru apmācībai un skološanai. Piemēram, 1937.gada sākumā Rīgā pat speciāli tika sarīkoti "Kustības" vadošo darbinieku kursi, kuros piedalījās gan centra, gan provinces pārstāvji.⁴⁵ Šajā apmācības procesā plaši iesaistījās arī vācu privātās augstskolas - Herdera institūta mācību spēki, kuri gandrīz visi bez izņēmuma bija noskaņoti nacionālsociālistiskā garā.⁴⁶ Apkopojot decembrī ienākušās aģentūras ziņas, J. Fridrihsons informēja iekšlietu ministru, ka Herdera institūtā "bieži tiekot lasīti referāti par nacionālsociālismu, pie kam klausītāji esot institūta audzēkņi, kuri Rīgā darbojoties kā kustības atsevišķu grupu vadītāji."⁴⁷

Lai sekmīgi propagandētu nacisma idejas, "Kustības" pārstāvji izmantoja dažādas iespējas, kas apgrūtināja Latvijas valsts iestāžu pret darbību. Nacistiskā aģitācija norisinājās ģimenēs, "draugu saiešanās" vai "alus vakaros". Regulāri tika rīkotas nelielas nelegālas sapulces, kurās iztirzāja jaunāko nacionālsociālistisko literatūru (to varēja dabūt Vācijas sūtniecībā Rīgā vai arī tā nelegāli tika ieviesta Latvijā ar vācu kuģiem) un apsprieda "Kustības" aktuālos uzdevumus. Politpārvaldes rīcībā bija arī informācija, ka bieži "nacionālsociālistiskā aģitācija tiek vesta, izmantojot vācu legālo biedrību sanāksmes, kas likumā paredzētā kārtībā pieteiktas attiecīgā valsts iestādē."⁴⁸

Politpārvaldes materiāli apliecina, ka viens no "kustībnieku" galvenajiem mērķiem bija infiltrēšanās vācbaltiešu organizācijās un to pakļaušana. Īpaši aktīvi viņi mēģināja nostiprināt savas pozīcijas vietējā vāciešu galvenajā nacionālajā organizācijā - "Vācbaltiešu tautas apvienībā Latvijā" (*Deutschbaltische Volksgemeinschaft in Lettland*, turpmāk "Tautas apvienība"), kas pārstāvēja vācbaltiešu intereses kultūras jomā, kā arī politiskajā, sociālajā un

⁴³ Pēc vācbaltiešu izcelsmes vēsturnieka V.Lenca datiem, E.Krēģera grupā 1939.gadā bija vairāk nekā 1000 biedru. Personu skaits, kas simpatizēja "Kustībai", bija vairākas reizes lielāks (*Baltische Briefe*, 1969, Nr. 6, S. 11).

⁴⁴ *Baltische Monatshefte*, 1936, S. 692.

⁴⁵ Latvijas Politpārvaldes priekšnieka J.Fridrihsona un Iekšlietu ministrijas Administratīvā departamenta direktora J.Anšmita ziņojums Iekšlietu ministram V.Gulbim par Latvijas vāciešu politiskajiem centieniem un darbību. 1937.gada 29.aprīlis // LVVA, 3235. f., 1./22. apr., 887. l., 19. lp.

⁴⁶ LVVA, 3235. f., 1./22. apr., 703. l., 73. lp.

⁴⁷ Turpat, 920. l., 22. lp.

⁴⁸ Turpat, 887. l., 19. lp.

ekonomikas sfērā.⁴⁹ Cīņā pret konservatīvi noskaņoto vadību "kustībnieki" efektīvi izmantoja vācu jaunatni, kas simpatizēja nacismam. Viņi izvērsa arī melīgu propagandas kampaņu, apvainojot savus politiskos sāncenšus daudzos "nāves grēkos". "Krēgeriešu" cīņas sparū un nomelnot tieksmi nemazināja "Tautas apvienības" goda padomes (*Ehrenrat*) nodibināšana, kuras viens uzdevums bija tieši vācbaltiešu vadības reputācijas sargāšana.⁵⁰

30.gadu vidū un otrajā pusē E. Krēgera grupa guva ievērojamus politiskos panākumus. 1937.gada 30.aprīlī Politpārvaldes priekšnieks J. Fridrihsons ziņojumā iekšlietu ministram konstatēja, ka "Kustības" ietekme faktiski izpaužas visās vācbaltiešu biedrībās un organizācijās.⁵¹ Spēcīga tā bija arī "Tautas apvienībā", jo "krēgerieši" kontrolēja vairākus svarīgus šīs organizācijas darbības virzienus. Viņi vadīja, piemēram, darbu ar jaunatni un vācu lauku iedzīvotājiem. Ļoti daudzi "kustībnieki" kā "Tautas apvienības" amatpersonas darbojās t.s. "kaimiņu organizācijās",⁵² kuras uzsāka veidot jau 1933.gadā.

⁴⁹ "Tautas apvienība" tika izveidota 1923.gadā. Tā mēģināja saskaņot visu pārējo vācu organizāciju darbību. Ar šīs jumtorganizācijas palīdzību vācbaltieši nodrošināja sev zināmu pašpārvaldi un paplašināja kultūras autonomijas īstenošanas iespējas. "Tautas apvienības" vadošie darba orgāni bija delegātu sanāksme, prezidijs un galvenā valde. Katru svarīgāko darba sfēru pārzināja nodaļas vai sekcijas. Augstākā amatpersona bija prezidents.

⁵⁰ Lēmums par goda padomes izveidošanu tika pieņemts 1934.g. 7 maijā (LVVA, 5921. f., 2. apr., 29. l., 7. lp.).

⁵¹ LVVA, 3235. f., 1./22. apr., 703. l., 5. lp.

⁵² 1933.g. novembrī "Tautas apvienības" galvenā valde pieņēma direktīvas, kas noteica šīs organizācijas vācu kaimiņu sekcijas (Sektion Deutsche Nachbarschaften) struktūru. Sekcijas priekšgalā atradās "Tautas apvienības" prezidenta iecelts vadītājs. Tā sastāvēja no piecām apakšnodaļām. Divas no tām vadīja "kaimiņu organizāciju" izveidi un pēc tam to darbību Rīgā, kā arī citās Latvijas pilsētās un apdzīvotās vietās.

Par piemērotāko "kaimiņu organizāciju" izveidē tika atzīts teritoriālais princips. Kā izriet no Latvijas Sabiedrisko lietu ministrijas darbinieku 1938.gada vasarā izdarītās "Tautas apvienības" darbības revīzijas materiāliem, "kaimiņu organizācijas" tolaik bija izveidotas 22 no 28 nosacīti izdalītiem apgabaliem: Rīgas un 21 lauku apgabalā (Ventspils, Limbažu, Cēsu utt.). Apgabala "kaimiņu organizācijas" sadalījās rajonu organizācijās (Nachbarschaftskreise – Rīgā tādas, piemēram, bija 96), bet savukārt pēdējās – grupās (Nachbarschaft). Viena grupa apvienoja apmēram 25 kaimiņos dzīvojošās vācu ģimenes. Katras minētās vienības priekšgalā atradās tās vadītājs (LVVA, 3224. f., 1. apr., 11581. l., 4. lp.).

Sakarā ar "kaimiņu organizāciju" plaši sazaroto struktūru, ikviens "Tautas apvienības" vadības lēmums (caur rajonu organizāciju un grupu vadītājiem) isā laikā kļuva zināms katram vācietim.

Izšķirošo uzvaru E. Krēgera piekritēji guva 1938.gada nogalē un 1939.gada sākumā. "Tautas apvienības" delegātu sanāksmē, kas notika 26.novembrī, par prezidentu tika ievēlēts "Kustības" atbalstītais kandidāts A. Intelmans (*Intelmann*),⁵³ kas turklāt, kā noskaidrojās, nokļuva šajā postenī "vienkārši statista lomā."⁵⁴ Savukārt E. Krēgers nodrošināja sev vietu prezidija sastāvā, no kura izstājās vairāki "vecās gvardes" pārstāvji.⁵⁵ Pēc Politpārvaldes ziņām, šajā laikā "kustībnieki" vadīja sešas no astoņām "Tautas apvienības" sekcijām un nodaļām.⁵⁶ Minētās iestādes ierēdņi uzskatīja par nacionālsociālistu arī jauno vācbaltiešu nacionālās organizācijas viceprezidentu V. Sticinski (*Sticinsky*).⁵⁷ Vācbaltiešu izcelsmes avoti to gan neapstiprina.

Vācu sūtnis Latvijā E. fon Šaks (*Schack*) ziņoja uz Berlīni, ka 26.novembrī "Kustība" svinēja "kā varas sagrābšanas dienu".⁵⁸ Arī Politpārvaldes materiāli satur savā ziņā līdzīgu informāciju: Kuldīgā "vīru savienības" sanāksmē uzstājušies E. Krēgera grupas vadības pārstāvji V. Radeckis un O. Krauss, "kuri norādījuši, ka, pateicoties "*Bewegung*", resp. "*Mannschaft*" enerģijai, esot galīgi salauzts "*Volksgemeinschaftē*" "*System*"⁵⁹ aprindu iespaids uz vietējiem vāciešiem un tagad pēdējos vadot tikai nacionālsociālisti".⁶⁰

Neraugoties uz šādiem vērtējumiem, E. Krēgers pats savās 60.gadu vidū sarakstītajās atmiņās cenšas tomēr atturīgāk raksturot "Kustības" pārstāvju panākumus, norādot, ka tikai 1939.gada pavasarī viņi bija sev nodrošinājuši noteicošās pozīcijas Latvijas vāciešu organizācijās.⁶¹ Šī E. Krēgera peticība izrietēja no viņa pēckara publikācijām piemītošās tendences - ierādīt "Kustībai" visādi apkarota politiska spēka vietu vācbaltiešu vēsturē, lai varētu attaisnot savu piekritēju pielietotās metodes cīņā par "varas sagrābšanu". "Kustība" lēnām, bet nepārtraukti laužās uz priekšu, teikts, piemēram,

⁵³ LVVA, 5921. f., 1. apr., 8. l., 2. lp.

⁵⁴ Rimscha H. von. Zur Gleichschaltung der deutschen Volksgruppen durch das Dritte Reich. Am Beispiel der deutschbaltischen Volksgruppen in Lettland // Historische Zeitschrift, 1956, Bd. 192, S. 48.

⁵⁵ LVVA, 5921. f., 1. apr., 5. l., 42. lp.

⁵⁶ Turpat, 3235. f., 1./22. apr., 922. l., 100. lp.

⁵⁷ Turpat.

⁵⁸ Hehn J. von. Die Umsiedlung der baltischen Deutschen – das letzte Kapitel baltischdeutscher Geschichte. – Marburg/Lahn, 1984, S. 4.

⁵⁹ Ar vārdu "Sistēma", kam vācu nacistu terminoloģijā bija nicinoša pieskaņa, "kustībnieki" parasti apzīmēja konservatīvi noskaņoto "Tautas apvienības" vadību un tās atbalstītājus.

⁶⁰ LVVA, 3235. f., 1./8. apr., 495. l., 169. lp.

⁶¹ Kroeger E. Der Auszug aus der alten Heimat. Die Umsiedlung der Balten-deutschen. – Tübingen, 1967, S. 40.

6. Latvijas interesēm kaitīgās vācbaltiešu organizāciju..

atmiņās, "lai gan tautas grupas⁶² vadības viena daļa darīja visu, lai atspiestu to atpakaļ".⁶³

Svarīgs faktors, kas nodrošināja "Kustības" politiskos panākumus 30.gados, bija plašie sakari ar Vāciju un tās atbalsts. Gan E. Krēgera grupa, gan "Jaunatnes savienība" nodibināja ciešus kontaktus ar dažādām vācu valsts un nacistu partijas iestādēm. Vācbaltiešu jaunieši bieži tika sūtīti uz Vāciju, lai tur gūtu speciālu apmācību un atgrieztos Latvijā kā nacisma ideju propagandisti. Politpārvaldes vadība bija par to visu lietas kursā, kas satrauca vācu pusi. 1934.gada 29.martā Vācijas sūtnis Latvijā G. Marciuss informēja Ārlietu ministriju, ka "Latvijas slepenpolicijas rīcībā .. ir ļoti plašs materiāls par jaunās paaudzes sakariem ar Vāciju".⁶⁴

Īpašu aizgādniecību pār "kustībniekiem" uzņēmas 1936.gadā Vācijā izveidotais "Tautas vāciešu"⁶⁵ centrālais birojs (*Volksdeutsche Mittelstelle*), kura pārziņā atradās vācu "tautas grupas" ārzemēs. Šī biroja vadošās amatpersonas sāka ignorēt "Tautas apvienības" oficiālos pārstāvjus un viņu ieņemto pozīciju vācbaltiešiem svarīgos jautājumos. "Politisko cīņu" norise Latvijas vāciešu vidū tika skatīta un novērtēta vienīgi caur "krēgeriešu" uztveres prizmu. "Centrālā biroja" vadība centās panākt tādu abu konfliktējošu pušu "izlīgumu", kas būtu izdevīgs E. Krēgera grupai. Īpaši spilgti tas atklājās 1937.gada pavasarī un vasarā, kad no jauna bija saasinājušās "Kustības" attiecības ar "Tautas apvienības" konservatīvi noskaņoto vadību. No sava aģenta ar segvārdu "Krūms" Politpārvalde 1938.gada pavasarī saņēma šādas ziņas par šī konflikta noregulējumu: "1937.gada vasarā sakarā ar nesaskaņām "Volksgemeinschaft" vadītājs Mindels⁶⁶ un nacionālsociālistiskās kustības vadītājs Erhards Krēgers izsaukti uz Vāciju, kur ieteikts vienoties, jo pretējā gadījumā Vācija atsauksot līdzekļus vācu organizāciju pabalstam Latvijā. Vienošanās panākta,⁶⁷ un patreizējais stāvoklis esot tāds, ka galvenais noteicējs vācu organizācijās ir Erhards Krēgers, kas nacionālsociālistisko kustību Latvijā vada ar biedrības "Verband der deutschen Jugend in Lettland" palīdzību."⁶⁸

⁶² "Tautas grupa" (Volksgruppe) – tā vācu izcelsmes avotos tika dēvēta vācu mazākumtautība Latvijā un citur, uzsverot tās piederību pie vācu tautas.

⁶³ Kroeger E. Der Auszug..., S. 37.

⁶⁴ PAAA, R 84655, S. 4.

⁶⁵ Tautas vācieši (Volksdeutsche) – ārzemju vācieši, kuriem bija tās valsts pavalstniecība, kurā viņi dzīvoja.

⁶⁶ E.Mindels (Mündel) – "Tautas apvienības" prezidents no 1935.g. septembra līdz 1938.g. novembrim.

⁶⁷ Minētā vienošanās ar "Tautas vāciešu centrālā biroja" starpniecību tika panākta 1937.g. septembrī.

⁶⁸ LVVA, 3235. f., 1/22. apr., 706. l., 157. lp.

6. Latvijas interesēm kaitīgās vācbaltiešu organizāciju..

Ciešās saites ar Vāciju palīdzēja "Kustībai" uzturēt "ciņas garu" savās rindās,⁶⁹ kā arī radīja pārliecību, ka Vācija noteikti pakļaus savai varai Baltijas valstis. Katrā ziņā "krēgerieši" izvērsa plašu aģitāciju par "vāciešu ienākšanu un valdīšanu Latvijā". Šī aģitācija īpaši spēcīga kļuva 1938.gadā pēc Austrijas anšlusa un Lielvācijas rašanās.⁷⁰ Tādā veidā vācbaltiešos tika nostiprināta cerība, ka "viņu glābējs nāks no ārienes un tas būsot viņu vadonis Hitlers".⁷¹ To, cik liela bija ticība šādai varbūtībai, liecināja daudzu Rīgas vāciešu rīcība sakarā ar Vācijas kreisera "Köln" viesošanos Latvijā 1938.gada pavasarī. Politpārvaldes aģenti ziņoja, ka vācbaltieši nespēja noslēpt savu sajūsmu un, kreiserim aizbraucot, jau *"dziedāja dziesmu, ka vācu jūrnieki drīz atgriezīsies Latvijā un šeit plīvos Vācijas nacionālsociālistiskais karogs"*.⁷²

Politpārvaldes informatori arvien biežāk ziņoja par "kustībnieku" nelojālo nostāju pret Latvijas valsti. Aģents ar segvārdu "Zars" 1938.gada 15.septembrī atstāstīja Liepājas rajona priekšniekam N. Rozniekam sarunu ar Liepājas "Jauniešu savienības" vadītāju P. Hākenu. Hākens esot izteicies: *"Vācu nacionālsociālistiskā kustība neesot naidīgi noskaņota pret Latviju, bet ja no Vācijas nāksot pavēle radīt apstākļus, kas dotu iespēju Vācijai "iesoļot" Latvijā, tad nacionālsociālistiskās kustības dalībnieki tik ilgi rikošot demonstrācijas un tračus, lai izaicinātu policiju lietot varas darbus, līdz par to sāksot rakstīt ārzemju prese, it īpaši Vācijas laikraksti. Pēc tam kad pienācīgi būsot sagatavota pasaules sabiedriskā doma par vāciešu neciešamiem apstākļiem Latvijā, neviens nevarēsot Vācijai liegt steigties palīgā saviem tautas brāļiem."*⁷³

"Krēgeriešu" aktivitāte kulmināciju sasniedza 1939.gada pavasarī, kad Vācija piespieda Lietuvu atteikties no Klaipēdas (Mēmeles) apgabala.⁷⁴ Iekšlietu

⁶⁹ Politpārvaldes aģentu ziņojumi liecina, ka "Viru savienību" sanāksmēs E.Krēgera grupas vadības pārstāvji bieži popularizēja ideju: "Kustības" dalībniekam jācenšoties būt ne tikai 100 procentīgam nacionālsociālistam, bet jābūt nodomam kļūt par 200 procentīgu nacionālsociālistu (LVVA, 3235. f., 1./8. apr., 495. l., 149. lp.).

⁷⁰ Latvijas Politpārvaldes priekšnieka J.Fridrihsona ziņojums Iekšlietu ministrijas Administratīvā departamenta direktoram J.Anšmitam. 1938.g. 15.septembris // LVVA, 3235. f., 1./22. apr., 922. l., 67. lp.

⁷¹ Turpat, 71. lp.

⁷² Turpat, 70. lp.

⁷³ Turpat, 707.l., 171. lp.

⁷⁴ Saskaņā ar Versaļas miera līguma (1919.g. 28.jūnijs) 99.pantu Mēmeles (Klaipēdas) apgabals tika atdalīts no Vācijas. Eiropas diplomātu aprindās valdīja uzskats, ka varētu šo apgabalu atdot kā kompensāciju Lietuvai, ja tā atteiktos no Viļņas, kuru 1920.g. oktobrī bija sagrābusi Polija. 1923. g. 18.februārī t.s. vēstnieku konference (Versaļas līguma izpildes komiteja) pieņēma lēmumu, ka Mēmeles (Klaipēdas) apgabals ir jāiekļauj Lietuvas sastāvā.

ministra K. Veidnieka skatījumā tieši šī akcija bija pagrieziena punkts. 1940.gada 29.maijā viņš norādīja: *“Kamēr vācieši vēl nebija iesaļojuši Klaipēdā, viņi (vietējie vācieši - I. F.) aprobežojās vienīgi ar ideoloģisku darbību, kas uz ārieni diezgan maz izpaudās. Turpretim pēc Klaipēdas pievienošanas Vācijai mūsmāju vācieši pacēla galvas un nešaubīgi ticēja, ka ilgi vairs nebūs jāgaida, ka arī Latvijā iesaļos Lielvācijas karapulki. Lai to atvieglotu, vietējie vācieši sāka organizēt kaujas grupas. Notika militāras apmācības, zem ekskursiju maskas sāka rīkot manevrus, staigāja īpašās formās utt.”*⁷⁵

Skaidrs, ka kustībnieki augstu vērtēja Vācijas intereses Baltijā un bija gatavi darboties, lai tās pilnā mērā varētu tikt realizētas. Viņu uztverē vācu politika bija virzīta uz šī reģiona aneksiju. Taču šāds, tik viennozīmīgs vērtējums pilnīgi adekvāti neatspoguļoja oficiālās Berlīnes nostāju. Faktiski līdz pat Molotova - Ribentropa pakta noslēgšanai 1939.gada augustā⁷⁶ tās apsvērumos par austrumu politiku atklāts palika jautājums, kad, kādā veidā un cik lielā mērā tiks aizskarta Baltijas valstu suverenitāte.

Interesanti atzīmēt, ka pēc Baltijas valstu “atdošanas” Padomju Savienībai pat “Kustības” vadības aprindās, kur lojalitāte pret Latvijas valsti un latviešiem tikpat kā nebija jūtama, radās sava veida “fronda”, kas izvirzīja ideju, ka vāciešiem jāstājas Latvijas armijā un, tāpat kā pirms divdesmit gadiem, kopā ar to “jāaizstāv valsts pret komunismu”.⁷⁷ Taču, kad noskaidrojās, ka ne latvieši, ne igauņi nevar aizsargāties pret PSRS milzīgo militāro pārsvaru, šīs ierosmes ātri izplēnēja. Katram, kurš bija kaut cik informēts, vajadzēja atzīt, ka līdz ar Berlīnes ārpolitiskā kursa izmaiņu jebkura aizsargāšanās pret Austrumiem kļuvusi faktiski neiespējama.⁷⁸

1924.g. 8.maijā Lietuva un uzvarētājvalstis (Anglija, Francija u. c.) parakstīja Mēmeles konvenciju, kura atzina Lietuvas suverenitāti pār Mēmeles (Klaipēdas) apgabalu un noteica šī apgabala autonomiju likumdošanā, jurisdikcijā, pārvaldē un finansēs. Kopā ar Mēmeles statūtu, kas regulēja apgabala attiecības ar Lietuvas valsti, šī konvencija veidoja Mēmeles (Klaipēdas) apgabala īpašā stāvokļa starptautiski tiesisko pamatu.

1939.g. 22.martā Vācija un Lietuva parakstīja līgumu, kas paredzēja, ka Lietuva “atsakās” no Mēmeles (Klaipēdas) apgabala.

⁷⁵ LVVA, 1368. f., 3. apr., 1307. l., 13. lp.

⁷⁶ 1939.g. 23.augustā parakstītais PSRS un Vācijas neuzbrukšanas līgums un tā slepenais papildprotokols, ko vēstures literatūrā parasti dēvē par Molotova – Ribentropa paktu, fiksēja Austrumeiropas sadalīšanu vācu un krievu interešu sfērās. Latvija kopā ar Somiju un Igauniju tika “atdota” PSRS.

⁷⁷ Hehn J.von. Die Umsiedlung der baltischen Deutschen – das letzte Kapitel baltischdeutscher Geschichte. – Marburg/Lahn, 1984, S. 98.

⁷⁸ Rexheuser R. Die Umsiedlung der Deutschbalten 1939: Versuch einer historischen Einordnung // Jahrbuch des baltischen Deutschtums 1989. – München, 1988, S. 15.

6.2. Latvijas uzraudzības iestāžu pretdarbība

Nacistu nākšana pie varas Vācijā dziļi ietekmēja Latvijas sabiedrību un sekmēja pretrunīgu procesu attīstību. Tā iedvesmoja vietējos nacistus un stimulēja vācbaltiešu nacifikāciju, kā arī saasināja jautājumu par demokrātijas līmeni valstī. Demokrātijas aizsardzības vārdā sociāldemokrāti, kas vēlējās sevi nodemonstrēt kā nacionālu partiju,⁷⁹ uzsāka uzbāzīgi trokšņainas aktivitātes pret fašisma iespiešanos Latvijā. Neizpalika konfrontācija un tiešas sadursmes. 1933.gada 6.martā aptuveni 200 sociāldemokrātiskie jaunieši ("Strādnieku sports un sargs" biedri) Saeimas deputāta B.Kalniņa vadībā, izkļedzot lozungus "Nost Hitleru!" un "Nost hitleriešus!", demonstratīvi vērsās Rīgas stacijā pret 322 valsts vāciešiem, kas atgriezās no Tilzītes, kur bija piedalījušies nacistiskās Vācijas reihstāga vēlēšanās.⁸⁰ Galvenie nekārtību izraisītāji tika aizturēti un nogādāti Politpārvaldē.⁸¹

Saeimas deputātu - sociāldemokrātu grupa (B. Kalniņš, V. Bastjānis, J. Celms, A. Rudēvics u. c.) izmantoja Latvijā dzīvojošo Vācijas pavalstnieku braucienus uz Tilzīti, kā arī latviešu fašistisko organizāciju ("Ugunskrusts" u.c.) darbības aktivizēšanos, lai izvirzītu Ministru prezidentam jautājumu - "kādos soļus valdība nodomājusi pielietot ārzemju hitleriešu kustības apkarošanai Latvijā".⁸² Pēc 14. martā sniegtās iekšlietu ministra J. Kauliņa formālās atbildes, ka Latvijai nav tiesību aizliegt Vācijas pilsoņiem braukt uz savu dzimteni un piedalīties parlamenta vēlēšanās,⁸³ Saeima 17. martā ar 41 pret 14 balsīm pieņēma lēmumu, kas paredzēja uzdot valdībai izraidīt no Latvijas demokrātiskai republikai naidīgus ārzemniekus - fašistus un slēgt viņu organizācijas, kā arī slēgt pašu latviešu fašistiskās organizācijas un laikrakstus.⁸⁴

Saeimas 17.marta lēmums (tā pirmā daļa), kas savā ziņā bija "nejaušs", jo balsošanā piedalījās tikai 55 no 100 deputātiem, radīja Latvijas valdībai neērtu situāciju un izsauca bažas, ka mēģinājumi to īstenot nopietni sarežģīs attiecības ar Vāciju. Sarunā ar vācu sūtni G. Martiusu, kas notika aprīļa sākumā, ārlietu ministrs V. Salnais norādīja, ka ne M. Skujenieka, ne arī A. Bļodnieka valdība (uzsāka darbību 22. martā) neatbalsta šo Saeimas lēmumu. G. Martiuss savā ziņojumā Vācijas Ārlietu ministrijai atzīmēja, ka Latvijas valdībai tas "ir ļoti nepatīkams, it īpaši tāpēc, ka ir pavisam neskaidrs".⁸⁵

⁷⁹ Stranga A. LSDSP un 1934.gada 15.maija valsts apvērsums. – Rīga, 1998. 132. lp.

⁸⁰ LVVA, 3235. f., 3. apr., 149. l., 21. lp.

⁸¹ Turpat.

⁸² Latvijas Republikas IV Saeimas stenogrammas. V sesija. – Rīga, 1933, 374. sleja.

⁸³ Turpat, 425. sleja.

⁸⁴ Turpat, 508. sleja.

⁸⁵ PAAA, R 84619, S. 2.

Neraugoties uz šādu situāciju, uzsāktajā kampaņā pret fašismu aktīvi tika iesaistīta Politpārvalde. 30.martā tās darbinieki izdarīja kratīšanu septiņu personu (to vidū trīs valsts vāciešu) dzīvokļos.⁸⁶ Rezultātā tika iegūti pierādījumi par viņu nelojālo nostāju pret Latvijas valsti, kas deva pamatu sankcijām. Stingru sodu saņēma Latvijas pavalstnieks - vācbaltietis K. fon Ettingens (*Oettingen*), kas darbojās Latvijai naidīgi noskaņoto bijušo vācu baronu interesēs.⁸⁷ Nopratināšanā viņš neslēpa, ka sarakstījis arī ar Ā. Hitlera partijas vadošām personām un simpatizē nacistu kustībai.⁸⁸ Līdz 17.aprīlim viņam vajadzēja "labprātīgi atstāt Latvijas valsts teritoriju".⁸⁹ Pretējā gadījumā sekotu apcietināšana un izraidīšana. 7.aprīlī iekšlietu ministrs G.Milbergs deva rīkojumu Politpārvaldes priekšniekam V.Ozoliņam sagatavot attiecīgos dokumentus.⁹⁰ K. fon Ettingens atstāja Latviju 16. aprīlī.⁹¹

Visplašāko rezonansi izsauca Vācijas pilsoņa, vācu armijas kapteiņa "E. Muncingera lieta" (*Fall Munzinger*), kuru Latvijas uzraudzības iestādes turēja aizdomās par spiegošanu.⁹² Pārmeklējot viņa dzīvokli, tika atrasti pierādījumi, ka E. Muncingers ir Rīgā nelegāli pastāvošās NSDAP vietējās nodaļas vadītājs.⁹³ Tā kā tobrīd viņš neatradās Latvijā, jo bija aizbraucis uz Berlīni,⁹⁴ G. Milbergs pavēlēja V. Ozoliņam vērsties Ārlietu ministrijā un veikt visus nepieciešamos pasākumus, lai "E. Muncingers nevarētu vairs atgriezties Latvijā".⁹⁵ Taču pilnībā īstenot šo ieceri neizdevās, jo aktīvi iejaucās Vācijas sūtniecība. Tiekoties 7.aprīlī ar Latvijas ārlietu ministru, G. Martiuss stingri iestājās par to, lai "Muncingera lieta" tiktu pēc iespējas ātrāk nokārtota, jo drīz paredzēta viņa atgriešanās Latvijā. Vācu sūtnis draudzīgi piebilda, ka šī lieta var būtiski ietekmēt, respektīvi, pasliktināt Latvijas un Vācijas politiskās attiecības.⁹⁶

⁸⁶ PAAA, R 84619, 4. lp.

⁸⁷ Latvijas Politpārvaldes priekšnieka V.Ozoliņa ziņojums iekšlietu ministram G.Milbergam. 1933.g. 30. marts // LVVA, 2574. f., 4. apr., 5531. l., 6. lp.

⁸⁸ LVVA, 3235. f., 3. apr., 147. l., 29. lp.

⁸⁹ Turpat, 31.lp.

⁹⁰ Turpat, 32.lp.

⁹¹ Turpat, 33. lp.

⁹² Turpat, 84. lp.

⁹³ Latvijas Politpārvaldes Rīgas rajona priekšnieka vēstule Ārlietu ministrijas Administratīvi juridiskā departamenta direktoram V.Munteram. 1933.g. 5.maijs // LVVA, 3235. f., 3. apr., 147.l., 48. lp.

⁹⁴ Latvijas Politpārvaldes vecākā uzrauga N.Roznieka dienesta atzīme. 1933. g. 30. marts // LVVA, 3235. f., 3. apr., 147. l., 11. lp.

⁹⁵ Latvijas iekšlietu ministra G.Milberga rīkojums Politpārvaldes priekšniekam. 1933.g. 7.aprīlis // LVVA, 3235. f., 3. apr., 147. l., 12. lp.

⁹⁶ Deutsche Gesandtschaft Riga. Telegramm an das Auswärtiges Amt. 7. aprill 1934 // PAAA, R84619, S. 8.

G.Martiusa rīcībā bija informācija, ka asi pret E.Muncingera izraidīšanu iebilda Zemnieku Savienības vadošie politiķi K. Ulmanis, J. Balodis un V. Gulbis.⁹⁷ Arī Latvijas sūtnis Berlīnē E.Krieviņš neuzskatīja, ka E.Muncingers būtu veicis patiesi naidīgu darbību pret Latvijū. Kratīšanas laikā konfiscētie lietiskie pierādījumi viņa skatījumā nebija visai nozīmīgi.⁹⁸ Viņš ieteica Latvijas valdībai rīkoties uzmanīgi.⁹⁹

E.Muncingera un citu valstsvāciešu izraidīšanas gadījumā Latvijai vajadzētu rēķināties ar iespējamām Vācijas pretpasākumiem. Nacistu valdība varētu izraidīt vairākus simtus Vācijā dzīvojošos Latvijas pavalstniekus - ebrejus. Tas nebūtu Latvijas interesēs.

1933.gada 9.maijā Ministru kabinets konstatēja, ka nav juridiska pamata aizkavēt E.Muncingera atgriešanos.¹⁰⁰ Aizliegums viņam iecerot Latvijā tika atcelts.¹⁰¹ Politpārvaldes priekšnieks saņēma iekšlietu ministra G.Milberga rīkojumu "attiecīgos aizdomās turētos Vācijas pilsoņus paturēt pastāvīgā uzraudzībā".¹⁰² Kā izriet no aģentūras materiāliem, E.Muncingers ieradās Rīgā 9.oktobrī un uzturējās astoņas dienas.¹⁰³ Māja, kurā viņš dzīvoja, tika novērota līdz 1934.gada sākumam.¹⁰⁴

Politpārvaldes darbība pret vietējiem vācu nacistiem jūtami aktivizējās 1933.gada rudenī. Tā norisinājās uz jau pieminētās fašisma apkaršanas kampaņas fona, kuru izvērsa sociāldemokrāti. Viņi gan daudz vairāk uzbruka nevis nacistiem, bet A.Īļodnieka valdībai, kuru apsūdzēja nacisma veicināšanā. Objektīvi viņu trokšņainās aktivitātes sarežģīja Latvijas un Vācijas attiecības, kā arī veicināja valsts apvērsumu, kuru kopā ar domu biedriem gatavoja K.Ulmanis. Sociāldemokrātu apsēstība ar Ā.Īļodnieka kritiku viņam nāca tikai par labu.¹⁰⁵

1933.gada novembrī un decembrī Latvijas uzraudzības iestāžu akcijas sekoja cita citai. 7.novembrī Politpārvaldes ierēdņi negaidīti ieradās H.Šļaua Rīgas dzīvoklī, kur notika slepena "Baltijas brālības" sapulce, un aizturēja 30 personas.¹⁰⁶ Divi no aizturētajiem "brāļiem" (A. fon cur Milens un V.Deibners) bija Vācijas pilsoņi, un Politpārvaldes priekšnieks ierosināja viņus "kā nevēlamas

⁹⁷ Deutsche Gesandschaft Riga. Der Bericht an das Auswärtige Amt. 13. April 1933 // PAAA, R84619, S. 10.

⁹⁸ Deutsche Gesandschaft Riga. Der Bericht an das Auswärtige Amt. 7. April 1933 // PAAA, R84619, S. 4.

⁹⁹ Turpat.

¹⁰⁰ LVVA, 3235. f., 3. apr., 147. l., 16. lp.

¹⁰¹ Turpat.

¹⁰² Turpat, 17. lp.

¹⁰³ Turpat, 82. lp.

¹⁰⁴ Turpat.

¹⁰⁵ Stranga A. LSDSP., 134. lpp.

¹⁰⁶ LVVA, 3235. f., 3. apr., 150. l., 119.-120. lp.

un nelojālas personas” izraidīt no Latvijas.¹⁰⁷ Sankcijas skāra arī “Kustību”. 13.novembrī notika kratišana “Vācu izglītības biedrības” telpās, kā arī šīs biedrības divu vadošo personu dzīvokļos.¹⁰⁸ Trīs dienas vēlāk Politpārvaldes Rīgas rajona priekšnieks pavēlēja arestēt biedrības formālo vadītāju V.Bormani un vienu no viņa palīgiem - H. Krausu.¹⁰⁹ 20. novembrī gan abi arestētie tika atbrīvoti.¹¹⁰

Decembra sākumā Politpārvalde nosūtīja Rīgas apgabaltiesas prokuroram izmeklēšanas materiālus par “Baltijas brālību”,¹¹¹ no kuriem izrietēja, ka šīs organizācijas “mērķi ir vērsti pret Latvijā pastāvošo demokrātisko iekārtu”.¹¹² Pēc nepilna pusotra mēneša Rīgas apgabaltiesa saņēma jaunu “sūtījumu”. Šoreiz tie bija izmeklēšanas materiāli par t.s. D.Treija grupas darbību.¹¹³ Vairāki šīs grupas dalībnieki jau atradās arestā.¹¹⁴

Vietējo vācu nacionālsociālistu aktivitāte, kas 1934.gada pavasarī jūtami pastiprinājās, satrauca gan Latvijas Ārlietu ministriju,¹¹⁵ gan arī vācbaltiešu konservatīvi noskaņotos vadītājus. Situācija veidojās tāda, ka nacistiskie elementi varēja “pseudorevolucionārā ceļā piespiest pie sienas [vācbaltiešu – I.F.] tautas grupas vadību”¹¹⁶ un “sagrābt varu” savās rokās. Tikai K.Ulmaņa valsts apvērsums aizkavēja un uz ilgāku laiku izslēdza šādu iespēju. “Krēgeriešu” darbības sfēra tika stipri sašaurināta un ierobežota. Viņi zaudēja savu avīzi “*Rigaer Tageszeitung*”,¹¹⁷ kā arī vairs nevarēja tik netraucēti rīkot dažādas akcijas legāli pastāvošo vācbaltiešu organizāciju aizsegā.

Pirmajos divos “15.maija Latvijas” pastāvēšanas gados notika tiesas prāvas pret “Baltijas brālību” un D.Treija grupu. Apsūdzība “brāļu” lietā, kuru izskatīja Rīgas apgabaltiesas 1.kriminālodaļa,¹¹⁸ balstījās uz to, ka viņu organizācija

¹⁰⁷ LVVA, 3235. f., 3. apr., 150. l., 40. lp.

¹⁰⁸ Turpat, 152. l., 8.-25. lp.

¹⁰⁹ Turpat, 29., 38. lp.

¹¹⁰ Turpat, 39.. lp.

¹¹¹ Turpat, 150. l., 60. lp.

¹¹² Turpat, 120. lp.

¹¹³ Turpat, 3724. f., 1. apr., 9593. l., 260. lp.

¹¹⁴ Turpat.

¹¹⁵ Piemēram, instruktīvā vēstulē Latvijas sūtņiem ārzemēs, kas datēta ar 1934.gada 28.februāri, Ārlietu ministrijas ģenerālsēkretārs V.Munters norādīja, ka vācbaltiešu aprindās ļoti strauji izplatās nacisma ideoloģija (LVVA, 2574. f., 15. apr., 92. l., 408. lp.).

¹¹⁶ Kaue H. Paul Schiemann (1876-1944), die Balten und ihre Zeitgeschichte // Jahrbuch des baltischen Deutschtums 1976. – Lüneburg, 1975, S. 34.

¹¹⁷ Deutsche Gesandtschaft Riga. Politischer Bericht an das Aiswärtige Amt. 19. Mai 1934 // PAAA, R84656, E 632067.

¹¹⁸ Latvijas Politpārvaldes Rīgas rajona priekšnieka A.Aprāna dienesta atzīme. 1934.gada 30.oktobris // LVVA, 3235. f., 3. apr., 150. l., 126. lp.

Latvijā nav reģistrēta, tai ir politiski mērķi un tās centrs atrodas ārzemēs.¹¹⁹ Spriedums tika pasludināts 1934.gada 25.oktobrī. Apsūdzēto 41 "brāli" sodīja ar arestu uz vienu, trijiem vai pieciem mēnešiem.¹²⁰ Soda mērs bija noteikts atkarībā no stāža - darbības ilguma "brālībā".¹²¹ Latvijas senāts (Augstākā tiesa), pārskatot spriedumu, to nedaudz mikstināja. 25 "brāļi" tika notiesāti uz trim vai pieciem mēnešiem cietumā. Pārējie saņēma vienīgi nosacītu sodu.¹²²

1935.gada 18.septembrī noslēdzās tiesas process pret D.Treija grupu. Rīgas apgabaltiesas spriedumā tā tika apzīmēta kā "vācu nacionālsociālistu slepenā Rīgas organizācija", kuras tuvākais mērķis bija "musināt Latvijas vācu tautības pilsoņus uz pret darbību likumam: iestāties Latvijā likumīgi neregistrētā politiskā vācu nacionālsociālistu partijā, piedalīties slepenās šīs politiskās partijas sapulcēs, slepenās un neatļautās vietās pāriet valsts robežu un ārzemēs piekopt militāru apmācību".¹²³ Tiesa konstatēja arī, ka minētās organizācijas dalībnieku nodoms bija sēt naidu "starp atsevišķām iedzīvotāju daļām, starp dažādu tautību Latvijas iedzīvotājiem".¹²⁴

Tiesas sēdē kā liecinieks uzstājās Politpārvaldes priekšnieks J.Fridrihsons. Viņa skatījumā apsūdzēto (D.Treijs, A.Zilberts, P.Klevers, E.Judickis u. c.) darbība bija pat virzīta uz Latvijas neatkarības "iznīcināšanu un pievienošanu Vācijai".¹²⁵ Runājot par tiesājamo personu kontaktiem ar nacistu partijas dažādām iestādēm Vācijā, J.Fridrihsons norādīja, ka Kēnigsbergā "pastāvoši speciāli kursi nelegālo darbinieku sagatavošanai priekš sūtīšanas uz Latviju - pretvalstiskas darbības izvešanai".¹²⁶

No tiesas materiāliem izriet, ka nacistu partija plaši finansēja "slepenās Rīgas organizācijas" darbību. Visciešākos sakarus D.Treijs uzturēja ar šīs partijas nodaļu Kēnigsbergā: saņēma no tās direktīvas, kā arī informēja to par politisko situāciju Latvijā un savas grupas darbību. Vairāki grupas dalībnieki tika sūtīti uz Vāciju, lai tur "gūtu militāro apmācību un tiktu instruēti politiskajai darbībai Latvijā".¹²⁷ Parasti viņi nonāca Kēnigsbergā vai Potsdamā, kur darbojās nacionālsociālistu vadītāju sagatavošanas skola (*Führerschule*).¹²⁸

Četriem no sešiem apsūdzētajiem tiesa piesprieda vienu gadu cietumā, vienam - astoņus mēnešus, bet H.Bušu attaisnoja,¹²⁹ jo viņš vaļširdīgi atzinās

¹¹⁹ Grimm C. Die Baltische Brüderschaft. – Hannover – Döhren, 1977, S. 45.

¹²⁰ LVVA, 3235. f., 3. apr., 150. l., 126. lp.

¹²¹ Grimm C. Die Baltische Brüderschaft..., S. 45.

¹²² Turpat.

¹²³ LVVA, 2574. f., 4. apr., 6187. l., 4., 10. lp.

¹²⁴ Turpat.

¹²⁵ Turpat, 10. lp.

¹²⁶ Turpat, 5. lp.

¹²⁷ Turpat, 9. lp.

¹²⁸ Turpat, 6. lp.

¹²⁹ Turpat, 11. lp.

visos nodarījumos un sniedza izsmeļošu informāciju par grupas darbību. Lai gan tiesas spriedums nebija bargs, motivācijas dēļ tas izsauca asu neapmierinātību Vācijā. Spriedumā bija norādīts, ka *“Vācu nacionālsociālistiskās strādnieku partijas darbības mērķi attiecībā pret Baltijas valstīm, to skaitā arī Latviju, ir noteikti agresīvi, tie iziet uz šo valstu politiskās neatkarības iznīcināšanu un valstu teritorijas pakļaušanu Vācijas valstij”*.¹³⁰ Pamatojumu šādam apgalvojumam tiesa saskatīja nacistu partijas programmā (t. s. “divdesmit piecos punktos”) un Ā.Hitlera darbā *“Mana cīņa”*.¹³¹

Vācijas prese tik negatīvi vērtēja Rīgas apgabaltiesas spriedumu, ka avīze *“Brīvā Zeme”* bija spiesta konstatēt: *“Līdz šim neviena valsts nav iedrošinājusies izsacīties tik ciniskā tonī par Latvijas tiesu.”*¹³² Vācu diplomāti formāli gan protestēja pret šādu apgalvojumu, jo nevarot identificēt *“Vācijas preses brīvo domu ar Vācijas valdības oficiālo uzskatu”*.¹³³ Tomēr arī oficiālā Vācija - konkrēti vācu sūtniecība Rīgā - bija neapmierināta ar sprieduma motivāciju. Pēc sarunas ar vācu sūtniecības sekretāru, kas notika 1935.gada 17.oktobrī, Ārlietu ministrijas Rietumu nodaļas vadītājs L.Ēķis secināja: *“Apgabaltiesas sprieduma motivācija nav grozāma, bet mēģināsim uzraudzības kārtībā panākt, lai apelācijas instancē šāda motivācija vairs neatkārtotos.”*¹³⁴

30.gadu vidū Vācija, galvenokārt politisku un diplomātisku apsvērumu dēļ, nebija ieinteresēta klaji iejaukties Latvijas iekšējās lietās un atklāti aizstāvēt nacistiskos elementus. Neraugoties uz to, Latvijas valdībai tomēr vajadzēja arvien biežāk ar šādu iespēju rēķināties. Acīmredzot tieši tāpēc 1936.gada pavasarī uzsāktā cīņa pret *“Kustību”* izrādījās tik bezzobaina un nenoveda pie loģiska rezultāta. E.Krēgera grupas darbība netika aizliegta.

Marta sākumā un vidū Politpārvalde ievadīja vairākas negaidītas akcijas pret *“kustībniekiem”*. Par piedalīšanos neatļautās un nepieteiktās sapulcēs tika aizturētas 36 personas,¹³⁵ to vidū arī pats E.Krēgers. Plašie aresti satrauca vācu sūtni Rīgā E.Šaku. Viņš steidza informēt Vācijas Ārlietu ministriju, norādot, ka pašreiz vēl nav iespējams konstatēt, vai ir nolemts *“Kustību”* pakāpeniski iznīcināt.¹³⁶

Aizturētos *“kustībniekus”* administratīvā kārtā sodīja Rīgas prefekts.¹³⁷ E. Krēgeram, piemēram, vajadzēja samaksāt 1500 latu vai 3 mēnešus pavadīt

¹³⁰ LVVA, 2574. f., 4. apr., 6187. l., , 4. lp.

¹³¹ Turpat, 4.-5. lp.

¹³² Brīvā Zeme. – 1935. - 26. sept.

¹³³ Latvijas Politpārvaldes priekšnieka J.Fridrihsona vēstule Ārlietu ministrijas Rietumu nodaļas vadītājam // LVVA, 2574. f., 4. apr., 6187. l., 1. lp.

¹³⁴ Turpat, 3. lp.

¹³⁵ LVVA, 3235. f., 1./22. apr., 887. l., 13. lp.

¹³⁶ Deutsche Gesandtschaft Riga. Der Bericht an das Auswärtige Amt. 18. März 1936 // PAAA, R 31303, K 077913.

¹³⁷ LVVA, 3235. f., 1./22. apr., 887. l., 13. lp.

cietumā.¹³⁸ Atšķirībā no pārējiem viņu skāra arī citas sankcijas. Pamatojoties uz 1917.gada 2.augusta likumu (t.s. Kerenska likumu), iekšlietu ministrs nolēma, ka Krēgeram jāatstāj Latvija, bet līdz aizbraukšanai jāatrodas apcietinājumā.¹³⁹ 1936. gada 26.jūnijā šis lēmums tika atcelts un E.Krēgers atbrīvots.¹⁴⁰

30.gadu otrajā pusē Politpārvalde turpināja "apkarot" "Kustību", bet vairs neizšķirās par plašām represijām. Latvijai vajadzēja rēķināties ar pieaugošo Vācijas ietekmi un spēku. Vienīgi 1939.gada pavasarī, kad jūtami palielinājās "krēgeriešu" aktivitāte un nekaunība, iekšlietu resors izdeva rīkojumus, kas aizliedza nacistiski noskaņotajiem vācu jauniešiem nēsāt formas, organizēt militāro apmācību un rīkot ekskursijas. Neizpalika arī sodi.¹⁴¹ Iekšlietu ministra K.Veidnieka skatījumā "tas līdzēja, un vismaz uz ārieni vācu aktivitāte neparādījās".¹⁴²

Latvijas valsts un vācbaltiešu attiecības tomēr palika ļoti saspīlētas. Izlīguma meklēšanā iesaistījās Ārlietu ministrija. 1939.gada aprīlī notika vairākas "draudzīgas un neoficiālas" V.Muntera sarunas ar vācu sūtni Latvijā U.fon Koci (*Kotze*), kuru gaitā tika apspriestas vācbaltiešu prasības (attiecībā uz nekustamā īpašuma iegūšanu utt.) un viņu nostāja. Abi diplomāti atzina, ka latviešiem ir "ārkārtīgi sarežģīti" saprasties ar abām vietējo vāciešu paaudzēm, jo vecākā "atrodas""ressentiment" vārā" un nevar aizmirst to, ka Latvijā tā ir "reiz valdījusi", bet jaunākā - "vēl ir nepareizi saprastā nacionālsociālisma narkozē".¹⁴³ Sarunu gala rezultātā V.Munters nonāca pie vēl radikālāka secinājuma un uzsvēra, ka vācbaltieši pret Latviju izturas nelojāli un tāpēc izstrādāt sadarbības platformu ar viņiem nav iespējams. Raksturojot Latvijas vāciešu centienus un noskaņojumu, viņš (mazliet dramatizējot un pārspīlējot patieso situāciju) norādīja: "Mēs zinām, kā vācietības vadošās aprindas skatās uz Latviju un latviešiem, mēs zinām, ka viņi mūs ienīst un skatās pāri robežām, mēs zinām, ka viņi virza savas sūdzības pa visādiem ceļiem uz ārzemēm, ka viņi negrib pieļaut normālas attiecības starp Vāciju un Latviju, ka viņi cer uz vāciešu ienākšanu mūsu zemē."¹⁴⁴

Jauni uzdevumi Politpārvaldei izvirzījās 1939.gada rudenī sakarā ar vācbaltiešu izceļošanu. Atbilstoši Latvijas valdības oficiālajai nostājai tā centās sekmēt vietējo vāciešu aizbraukšanu. 30.novembrī J.Fridrihsons izdeva rīkojumu, ka visiem Politiskās policijas pārvaldes rajonu priekšniekiem

¹³⁸ LVVA, 3235. f., 1./22. apr., 922. l., 101. lp.

¹³⁹ Turpat.

¹⁴⁰ Turpat.

¹⁴¹ Turpat, 1368. f., 3. apr., 1307. l., 15. lp.

¹⁴² Turpat.

¹⁴³ Latvijas ārlietu ministra V.Muntera vēstule sūtnim Vācijā E.Krieviņam. 1939.gada 17.aprīlis // LVVA, 2574. f., 4. apr., 7679. l., 187. lp.

¹⁴⁴ Turpat, 189. lp.

steidzami jānoskaidro, kuri no rajona robežās dzīvojošiem vāciešiem nevēlas izceļot. J.Fridrihsons ieteica pie šiem vāciešiem nosūtīt Politiskās policijas ierēdņus, lai izdibinātu palikšanas iemeslus un oficiāli pateiktu, ka viņu atteikšanās izceļot uz Vāciju nozīmē savas tautības noliegšanu. Reizē ar to šo ierēdņu uzdevums bija paskaidrot vāciešiem - paliktgribētājiem, ka viņi turpmāk tiks uzskatīti vienīgi par Latvijas valsts konjunktūras pilsoņiem, kurus te saista tikai ekonomiskas intereses.¹⁴⁵

Izpildot šo rīkojumu, Latvijas Politiskās policijas rajonu priekšnieki līdz 1939.gada 10.decembrim piesūtīja J.Fridrihsonam to vāciešu sarakstus, kuri nevēlējās izceļot uz Vāciju. Sarakstā, kuru atsūtīja Liepājas rajona priekšnieks N.Roznieks, bija, piemēram, minētas 1303 personas. Izrādījās, ka Liepājā dzīvoja 534, Liepājas apriņķī - 325, Aizputes apriņķī - 149, bet Kuldīgas apriņķī - 295 uz Vāciju braukt negribētāju.¹⁴⁶ Interesanti atzīmēt, ka minētajā sarakstā atspoguļojās arī neizbraukšanas iemesli. Kādi tad tie bija? Nosauksim tikai galvenos: piederīgie neizceļo, vecums, materiālie apstākļi, Latvija - dzimtene, negatīva attieksme pret Vācijas valsts iekārtu, nevēlēšanās nokļūt frontē, nevēlēšanās likvidēt nekustamo īpašumu, slimība, bailes no bada un kara, piederīgo neesamība Vācijā, vācu valodas neprasmē, Latvijas atbrīvošanas cīņu dalībnieks u. c.¹⁴⁷

Latvijas Iekšlietu resora augstākās amatpersonas apsveica vācbaltiešu izceļošanu. 1940.gada 29.maijā iekšlietu ministrs K.Veidnieks atzīmēja, ka Latvija atbrīvojās no mazākumtautības, kas beidzamajos gados "sagādāja lielas rūpes un bažas".¹⁴⁸ Pēc viņa domām, vācieši bija "ne tikai svešs orgāns.. valsts ķermenī, bet arī naidīgs spēks, kas gatavojās nodevīgam triecienam, gaidot izdevīgu brīdi".¹⁴⁹

Šādu tuvredzīgu un nepārdomātu vērtējumu noteica Latvijas sabiedrībā valdošais pretnacistiskais un arī pretvāciskais noskaņojums, kuru lielā mērā veicināja Berlīnes izaicinoši agresīvā ārējā politika. Ne visi izceļotāji bija nacisti, un ne visi izturējās pret Latvijas valsti nelojāli.

¹⁴⁵ LVVA, 3235. f., 1./8. apr., 357. l., 142. lp.

¹⁴⁶ Turpat, 145. lp.

¹⁴⁷ Turpat, 150.-158. lp.

¹⁴⁸ Turpat, 1368. f., 3. apr., 1307. l., 2. lp.

¹⁴⁹ Turpat.

7. POLITISKĀS ORIENTĀCIJAS IZSEKOŠANA POĻU ORGANIZĀCIJĀS UN KATOĻU BAZNĪCĀ

Poļi veido vienu no lielākajām minoritātēm Latvijā. Situācijā, kura 19.gadsimtā bija izveidojusies Latgalē, meklējams izskaidrojums Latvijas Republikas laikā izvērstajai diskusijai par poļu minoritātes nacionālo identitāti un saknēm. Latviešu autori apgalvoja, ka Latvijā nevar būt tik daudz poļu, cik uzrādīts oficiālajās tautas skaitīšanās un starp tiem ir daudzi Latgales muižnieku pārpoļoti latvieši un baltkrievi. Latgalē, no kurienes neapšaubāmi cēlusies lielākā daļa Latvijas poļu, viņi nekad masveidā (atšķirībā no krieviem) nav ieceļojuši. Poļi ieradās Latgalē galvenokārt kā mācītāji, muižas ierēdņi, skolotāji, amatnieki un tamlīdzīgi. Izņēmums bija neliels skaits Polijas sīko muižnieku ģimenes, kuras 19.gs. izmitināja lielo zemes īpašnieku zemēs, un ieceļotāji no Polijas, kuri 19.gs. beigās Kurzemes guberņas Ilūkstes apriņķa austrumu daļā iepirka ievērojamas zemes platības, jo šajā guberņā nebija spēkā aizliegums poļiem iegādāties īpašumā zemi. Uz iespējamo pārpoļošānu norādīja arī dažu pagastu iedzīvotāju grūtības noteikt savu tautību. Parasti viņi svārstījās starp poļu, baltkrievu un latviešu tautu.

Savukārt poļu sabiedriskās un politiskās organizācijas apgalvoja, ka oficiālie tautas skaitīšanas rezultāti uzrāda pazeminātu poļu skaitu, un apvainoja baltkrievu organizācijas un Latvijas varas iestādes mēģinājumos panākt poļu reģistrēšanu par baltkrieviem un latviešiem. Šajā situācijā daļēja taisnība bija abām pusēm un pretruna sakņojās īpatnējā Latgales situācijā 18.-19.gs. Saskaņā ar 1897.gada Krievijas tautas skaitīšanas datiem trijos Latgales apriņķos (Daugavpils, Rēzeknes un Ludzas) bija 30 972, Kurzemes guberņas Ilūkstes apriņķī – 11 380, Liepājā – 6015, Rīgā – 13 415, bet kopumā visā vēlākajā Latvijas valsts teritorijā – 65 056 cilvēki, kuri par dzimto uzskatīja poļu valodu.¹ Lai gan apmēram puse Latvijas poļu dzīvoja Latgalē, īpaši Daugavpilī (11 420) un Daugavpils apriņķī (10 242)², par poļu sabiedriskās dzīves centru kļuva Rīga.

¹ Первая всеобщая перепись населения Российской империи, 1897 г. Витебская губерния. – С.-Петербург, 1903. – с. 260, 264, 268. Первая перепись населения Российской империи, 1897 г. Курляндская губерния. – С.Петербург, 1905. – с.78.

² Jēkabsons Ē. Poļi Latvijā. – Rīga.: 1996. - 16.lpp.

Ievērojamas pārmaiņas Latvijas poļu skaitā, struktūrā un darbībā izraisīja Pirmais pasaules karš. Rūpniecām līdzī evakuācijā uz Krieviju devās arī poļu strādnieku vairākums, daudzus vīriešus mobilizēja Krievijas armijā. Neilgi pēc kara sākuma trijos Latgales apriņķos un Drisas apriņķī ieplūda bēgļi no Polijas (trijos kara gados viņi izveidoja poļu ģimnāziju Daugavpilī, proģimnāziju Rēzeknē, ap 60 nelielu skolu un patversmju, ap 20 dažādu sabiedrisku organizāciju, kurās darbojās arī vietējie poļi).³

Vairāki simti Latvijas poļu atgriezās no Krievijas dzimtenē jau pēc tautas skaitīšanas. No 15 382 bēgļiem, kuri ieradās Latvijā no 1921.gada 1.I līdz 15.IV, poļu bija 4,17%.⁴

LR Ārlietu ministrija 1921.gadā apšaubīja iepriekšējā gada tautas skaitīšanā fiksēto poļu skaitu, jo daudzi iedzīvotāji "*apslēpuši savu isto tautību un valodu, gan apzinīgi, gan neapzinīgi, būdami iespaidoti no personām, kuras ieinteresētas par labu Polijai*".⁵ Tomēr nākošās tautas skaitīšanas pierādīja, ka poļu skaits 1920./21.gada skaitīšanās kopumā netika pārspilēts. 1920.gadā un vēlāk atsevišķas varas iestādes centās palielināt latviešu skaitu īpaši Latgalē un daļā Ilūkstes apriņķa.

1930.gadā Daugavpilī, Krāslavā un Ilūkstē dzīvojošo poļu īpatsvars pārsniedza 20%, bet skaitliski visvairāk poļu bija Rīgā – 16 571 – t.i., 4,39% no visiem iedzīvotājiem.⁶ 30.gados Latvijā esošo poļu skaits ievērojami pārsniedza tautas skaitīšanās reģistrēto, jo no Polijas, ar kuru Latvijai bija 105 km gara robeža, uz sezonas un ilgākiem lauksaimniecības darbiem regulāri iebrauca laukstrādnieki. 1939.gada martā Latvijas politiskās aprindas iebilda pret Polijā ražoto karti, kurā bija atzīmēts, ka Latvijā ir 75 000 poļu. Latvijas sūtnis Polijā L.Ēķis atzina, ka tas atbilst patiesībai tad, ja pie pastāvīgajiem iedzīvotājiem pieskaita laukstrādniekus no Polijas.⁷ Sākoties Otrajam pasaules karam, Latvijā atradās apmēram 26 000 šādu cilvēku.⁸

Veidojoties Latvijas valstij, latviešu attieksme pret poļiem bija labvēlīga. Tomēr attiecības pasliktināja tas, ka daļa no poļiem aktīvi darbojās, lai panāktu Latgales pievienošanu Polijai. No 1918.gada beigām Inflantijas Poļu padome citu pēc cita iesniedza memorandus un priekšlikumus Polijas valdībai. 1919.gada jūnijā padome deklarēja, ka Latgalei jābūt tādā vai citādā veidā apvienotai ar Poliju, jo poļi tajā esot kulturāli un saimnieciski dominējošais spēks. Ja Latgale būšot Polijas sastāvā, Polijai "*pavērsoties*" ceļš uz Rīgas, Ventspils un Liepājas ostām un būtu iespējams "*piespiest Latviju draudzēties*". Lai aizstāvētu Latgales poļus, esot nepieciešams pēc iespējas ātrāk ieņemt Polijas

³ Jēkabsons Ē. Poļi Latvijā, 19.lpp.

⁴ Latvijas statistiskā gadagrāmata.1920. – Rīga, 1921.-10., 13., 21.lpp.

⁵ LVVA, 2574.f., 3.apr., 92.l., 113.lp.

⁶ Jēkabsons Ē. Poļi Latvijā, 25.lpp.

⁷ LVVA, 2574.f., 3.apr., 3238.l., 202.lp.

⁸ Jēkabsons Ē. Poļi Latvijā, 26.lpp.

1772.gada robežas.⁹ Šis dokuments liecināja par Latgales poļu lielas daļas nostāju pret Latvijas valsti un arī izskaidroja vēlākās viņu aktivitātes, īpaši sakarā ar zemes reformu.

Rīgā un Liepājā poļiem nebija īpašu pretenziju, jo poļu aristokrāti un inteliģence tur nekad nebija jutusies kā sabiedrībā dominējošs spēks, turpretī 1920.gada pavasarī atbrīvotajā Latgalē stāvoklis bija atšķirīgs. Latgalē poļi bija novada inteliģence, ierēdniecības un nedaudzo kultūras darbinieku kodols, un vietējos latviešu iedzīvotājus tie uzskatīja par neizglītotu zemnieku masu, kuras pēkšņā nākšana pie varas, atstumjot līdz šim dominējošos cittautiešus, tika uztverta kā netaisnība. Savukārt arī latviešu ierēdņi poļu aktivitātes uztvēra saasināti, dažkārt nevainīgos pasākumos saskatīdami mēģinājumus apšaubīt Latvijas likumīgās tiesības uz Latgali un poļu šovinisma izpausmes. Tāda situācija bija īpaši raksturīga apgabaliem, kurus bija atbrīvojusi Polijas armija un kura līdz savai aiziešanai no Latvijas 1920.gada aprīlī pilnībā tos kontrolēja.

Polija bija sniegusi tiešu militāru palīdzību Latgales atbrīvošanā no bolševikiem un solījusi sniegt militāru palīdzību Latvijai arī turpmāk. Latvija bija ieinteresēta saglabāt draudzīgas attiecības ar Poliju. 1919.gada augusta beigās un septembrī Polijas armija ieņēma bijušās Kurzemes guberņas daļu Daugavas kreisajā krastā. Apvienotās poļu un latviešu karaspēka grupas virspavēlnieks bija poļu ģenerālis E.Ridzs-Smigļijs.

Polija izvirzīja pretenzijas uz sešiem Ilūkstes apriņķa pagastiem un Grīvas pilsētu, kurus tā ieņēma atbrīvošanas cīņu gaitā. Problēmai bija liela nozīme Latvijas un Polijas attiecībās līdz pat 30. gadu vidum. Šī teritorija Latvijas sastāvā 1920.gadā tika iekļauta viena no pēdējām un bija iedzīvotāju sastāva ziņā ļoti nelatviska.

Galvenais iemesls šādai Polijas prasībai bija militāri stratēģisks, jo tādā gadījumā Polijas valsts robeža ietu pa Daugavu; šāda lēmuma pieņemšanu sekmēja arī augstais poļu tautības iedzīvotāju skaits reģionā. 1919.gadā seši pagasti – Bornes, Dmenes, Kalkūnu, Skrudalienas, Salienas un Borovkas, ko 1925.gadā pārdēvēja par Silenes pagastu, kā arī Grīvas pilsēta, tika administratīvi iekļauti Polijas Braslavas apriņķī.¹⁰

Vadoties pēc norādījumiem no Varšavas, poļu militārās varas iestādes Latgalē un civiliestādes Ilūkstes apriņķī saņēma norādījumus par Latvijas izpildvaras jebkādas rīcības nepieļaujamību Daugavas kreisajā krastā. Pirms Varšavas konferences – 27.februārī – Polijas Ārlietu ministrijā notikušajā apspriedē tika nolemts paredzamajās sarunās Latvijas pusei kā vienu no galvenajām prasībām

⁹ Jēksbsons Ē. Latvijas poļi un Latgales poļu muižniecība valsts neatkarības sākuma posmā (1918 – 1920) // Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls. – 1995. - Nr.3. – 78.-108.lpp.

¹⁰ Jēkabsons Ē. Sešu pagastu un Grīvas pilsētas problēma Latvijas un Polijas attiecībās 20.-30.gados // Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls. - 1995. -Nr.1. - 80.lpp.

izvirzīt prasību atteikties no sešiem pagastiem un Grīvas pilsētas par labu Polijai.¹¹

Varšavas konferences politiskajās sēdēs 9. un 12.martā poļu puse robežas veidošanas nepieciešamību gar Daugavu pamatoja ar iespēju sniegt Latvijai ātru palīdzību. Robeža tādējādi ietu caur Ilūkstes apriņķi apmēram 12 km uz rietumiem no Viļņas – Daugavpils dzelzceļa un tālāk gar Daugavu. Poļu diplomāts L.Vasiļevskis un ārlietu ministrs S.Pateks pat atzina, ka tiesiski šī teritorija pieder Latvijai, taču izteica pārliecību, ka izdosies vienoties par tās iekļaušanu Polijā kā lietderīgāko atrisinājumu. Vienošanās netika panākta, un jautājums palika atklāts.¹²

Konferences militārās komisijas sēdēs 9., 11., 12.un 13.martā šo jautājumu pārrunāja vēl tiešāk. Konvencijas projektā Latvijas puse piedāvāja fiksēt, ka, gadījumā, ja Latvija noslēgtu mieru ar Padomju Krieviju ātrāk, Polija izvestu savu karaspēku no Latgales un arī bijušās Kurzemes guberņas teritorijas. Uz to poļu puse kategoriski atbildēja, ka Polija “*draudzīgajai Latvijai*” atdos vienīgi Latgali, turpretī sešus Augšzemes pagastus atstās sev, jo tie nepieciešami gan “*valstisku, gan stratēģisku iemeslu dēļ*”. Tika paziņots, ka Polija “*atstāj šo teritoriju sev bez ierunām un no šī noteikuma neatkāpsies*”, lūdzot neuzskatīt minēto Augškurzemes daļu par strīda objektu, jo “*robeža nevar tikt mainīta*”. Nelīdzēja pulkveža E.Kalniņa iebildumi, ka, parakstot militārās sadarbības līgumu ar Poliju, Latvija nezināja, ka tā uzskata Latgali par savu ipašumu, ko var apmainīt pret Augškurzemi, kas, tāpat kā Latgale, pieder Latvijai. Tādēļ nekādai apmaiņai Latvijas puse nevarēja piekrist.¹³ Šis pretrunas dēļ arī militārās komisijas darbs beidzās faktiski bez rezultātiem.

1920.gada vasarā Daugavas kreisā krasta teritoriālās piederības jautājums negaidīti izšķīrās poļu – padomju kara notikumu rezultātā, kad padomju uzbrukums apdraudēja Polijas valsts neatkarību un tika zaudētas milzīgas teritorijas. Kritiskajās jūlija dienās Polijas valdība bija gatava atteikties no Augškurzemes par labu Latvijai - apmaiņā pret tās militāru palīdzību pret Sarkano Armiju.

1920.gada rudenī poļu ģenerāļa Žeļigovska vadītie spēki atņēma lietuviešiem Viļņu, izveidojot t.s. “*Centrālās Lietuvas valsti*”. Latvijas robežām atkal tuvojās Polijas karaspēks, kas bija sekmīgi atvairījis Sarkanās armijas uzbrukumu. Kā tiešo ieganstu izmantojot Žeļigovska akciju, Latvijas armija oktobrī pabeidza Lietuvas armijas daļu pilnīgu atspiešanu no Ilūkstes apriņķa, tādējādi atbrīvojot pēdējo apgabalu. 14.oktobrī Polijas armijas virspavēlniecībai tika paziņots, ka Latvijas karaspēks ieņēmis visu bijušo Kurzemes guberņas robežu no Baltijas jūras līdz Daugavai pie Indricas.¹⁴

¹¹ Jēkabsons Ē.Sešu pagastu un Grīvas pilsētas problēma..., 81.lpp.

¹² Turpat, 82.lpp.

¹³ Turpat, 82.lpp.

¹⁴ Počs K. Sanitārā kordona valgos. – Rīga. - 1971. - 116.lpp.

Robežas noteikšanu dabā un tās izbūves darbus beidza tikai 1938.gada sākumā. Ar janvārī Latvijas ārlietu ministra V.Muntera un Polijas sūtņa Latvijā F.Harvata parakstītu deklarāciju noslēdzās nesaskaņas Ilūkstes apriņķa dēļ, Polijai piekāpjoties un atzīstot faktiski jau 1920.gada jūlijā *de facto* notikušo šīs bijušās Kurzemes guberņas sastāvdaļas iekļaušanu Latvijā.

Tomēr visus 20.-30.gadus nenoregulētais robežas jautājums bija par pamatu saspilējumam varas iestāžu un minoritāšu jautājumos.

20.gados Ilūkstes apriņķa sešos pagastos un Grīvas pilsētā teritorijas piederības problemātiskuma dēļ Latvijas varas iestādes attiecībā pret poļiem realizēja visai stingru ierobežošanas politiku, kavējot poļu skolu darbību, sabiedriskās aktivitātes un tamlīdzīgi. 1931.gadā kulmināciju sasniedza Latvijas–Polijas konflikts, kuru radīja Ilūkstes apriņķa poļu domstarpības ar varas iestādēm un nesaskaņas katoļu baznīcas ietvaros, kā arī konflikts, kura rezultātā 1931.gada 1.oktobrī tika apturēta Poļu savienības darbība.

7.1. Poļu organizācijas

Poļu politiskā un sabiedriskā darbība tika veikta caur izvērstu poļu sabiedrisko un politisko organizāciju tīklu, to darbību koordinēja un zināmā mērā arī vadīja poļu diplomātiskās pārstāvniecības Latvijā (sūtniecība Rīgā un konsulāts Daugavpilī).

Vadošā poļu politiskā organizācija bija 1920.gada 6.augustā Daugavpilī sanākušajā poļu organizāciju pārstāvju kongresā dibinātā **Latvijas poļu savienība**.¹⁵ No tās rindām nāca virkne politiķu, kuri būtiski ietekmēja Latvijas – Polijas attiecības. Latvijas Poļu savienības priekšsēdētāja vietnieks advokāts Jans Vežbickis aktīvi līdzdarbojās visās četrās Saeimās. Būdams aktīvs poļu interešu aizstāvis jautājumā par strīdīgo Ilūkstes apriņķi, viņš izvērsa visai aktīvu darbību. 2.un 3. Saeimā viņam pievienojās jurists Jaroslavs Viļpiševskis un 4.Saeimā – Vladislavs Lapiņskis (abi arī Latvijas Poļu savienības vadošie pārstāvji). Poļu intereses aizstāvēja un viņu centienus īstenoja Saeimas poļu frakcija.

Poļu minoritāte savos uzskatos nebija viendabīga, it īpaši skaidri tas parādījās 1931.gadā 4.Saeimas priekšvēlēšanu kampaņas laikā, kad kulmināciju sasniedza Latvijas – Polijas attiecību krīze, kuras pamatā bija reliģiska rakstura nesaskaņas. Izveidotajā izmeklēšanas komisijā netika iekļauti poļu frakcijas deputāti, un, protestējot pret to, J.Vežbickis atkāpās no iekšlietu ministra biedra amata, bet poļu frakcija izstājās no valdības koalīcijas.¹⁶

Šādā situācijā Poļu savienībā izveidojās grupējums, kas poļu nākotni saskatīja ciešā sadarbībā ar latviešu nāciju katoļu baznīcas paspārnē.

¹⁵ Jēkabsons Ē. Poļi Latvijā, 29.lpp.

¹⁶ Turpat, 32.lpp.

Grupējuma vadītājs Boļeslavs Lavrinovičs pieprasīja J.Vežbicka kandidatūras atsaukšanu no vēlēšanu saraksta. Prasību noraidīja, bet Lavrinoviču un viņa piekritējus izslēdza no Poļu savienības.¹⁷

Iekšējais strīds un Poļu savienības pārmetumi valstij un politiskajiem pretiniekiem kļuva arvien vētraināki, un rezultātā 1931.gada 1.oktobrī Poļu savienības darbību apturēja.¹⁸ Sekoja Latvijas un Polijas attiecību saasināšanās, kuru laikā no Rīgas atsaucā Polijas sūtni. Tika meklētas strīda noregulēšanas iespējas, jo konfliktā nebija ieinteresēta ne Latvijas, ne Polijas puse. Beigu beigās tika atrasts kompromiss – Latvijas varas iestādes slēdza Poļu savienību nevis kā pretvalstisku organizāciju, bet ar tīri formālu iemeslu.

Polijas sūtnis M.Arciševiskis apmierināts ziņoja savai Ārlietu ministrijai, ka varas iestāžu attieksme pret poļiem ir ievērojami uzlabojusies, bet Ministru prezidents M.Skujeņieks ir pildījis savu solījumu un reģistrējis (personīgi kā iekšlietu ministra v.i.) 23.martā jaunu politisku organizāciju – **Poļu tautas apvienību**, kas no iepriekšējās atšķīrās tikai ar nosaukumu un bija tās tiešs turpinājums. Par apvienības priekšsēdētāju 1934.gada februārī ievēlēja J.Vežbicki. Šī bija Latvijas poļu vadošā organizācija. Līdz 1934.gada maijam poļu minoritātei bija gandrīz neierobežotas iespējas attīstīt visa veida darbību, arī politisko.

1933.gada 3.aprīļa ziņojumā Iekšlietu ministrijas Administratīvā departamenta direktoram Iekšlietu ministrijas vecākais sevišķu uzdevumu ierēdnis P.Ūdris atzina:

“Ilūkstes un Daugavpils apriņķu pārpoļošanas kustības vēstures jauns posms sākās ar 1932.g. 22.martā reģistrētiem Iekšlietu ministrijas Preses un biedrību nodaļā “poļu tautas apvienības Latvijā” jauniem statūtiem un programmu, pēc kam šī jaunā organizācija, tanī pašā locekļu sastāvā, ar sevišķu enerģiju, ar tiem pašiem līdzekļiem un paņēmieniem turpina slēgtās “poļu savienības Latvijā” darbību zem saimnieciskas un kulturālas politiskas partijas maskas un mākslīgā ceļā, ar dažādu labumu solījumiem, pārpoļo Latvijas pilsoņus – katoļticīgos latviešus, leišus un baltkrievis, idejiski un dokumentāriski pārtaisa tos par poļu tautības minoritāti Latvijā.

Šajā jaunajā pārpoļošanas kustības darbībā dalību ņem sekojošie:

a) Polijas konsuls Daugavpilī netieši, bet faktiski organizē, sagatavo, izrauga un izbīda priekšgalā pārpoļošanas organizācijas darbiniekus aktīvam, atklātam pārpoļošanas darbam, finansē, vada un visādi atbalsta šo kustību (..)

b) No mūšmāju poļu spilgtākiem un aktīvākiem atklātas pārpoļošanas kustības dalībniekiem minams Saeimas deputāts Lapinskis, kura darbībā Ilūkstes un Daugavpils apriņķos izpaužas valstij nevēlama un kaitīga

¹⁷ Jēkabsons Ē. Poļi Latvijā, 33.lpp.

¹⁸ Turpat, 33.lpp.

7. Politiskās orientācijas izsekošana poļu organizācijās..

*plāksne, kas rada tautību naidu un nemieru starp atsevišķām iedzīvotāju tautības daļām (..)*¹⁹

1934.gadā Latvijā darbojās 36 Poļu tautas apvienības nodaļas, kuras ar Polijas sūtniecības starpniecību saņēma materiālu atbalstu no Polijas un arī citām valstīm.

Visai plašajā Politiskās pārvaldes priekšnieka 1935.gada 15.jūnija ziņojumā teikts:

*“Poļu kustība Latvijā tiek stiprā mērā atbalstīta un veicināta no ārienes – Polijas. Poliskā gara kultivēšanai Latvijā dzīvojošie poļi – poļu šovinisti caur dažādām organizācijām plašos apmēros saņem no Polijas kā materiālu, tā idejisku atbalstu. Vietējām poļu organizācijā ir tuvi sakari ar speciālām Polijā pastāvošām – nodibinātām starptautiskām organizācijām, kuru mērķis ir apvienot, atbalstīt ar materiāliem līdzekļiem un idejiski vadīt ārpus Polijas – visās pasaules valstīs dzīvojošos poļus. Bez tam uz vietas šo atbalstu, kā materiālo, tā idejisko, dod tieši Polijas pārstāvji Latvijā, kā sūtnis Bečkovičs, konsuls Babinskis un citi (..)”*²⁰

Polijas sūtņa Latvijā Bečkoviča 1935.gada jūnija otrajā pusē veiktais brauciens pa Latgali izraisīja pastiprinātu Politpārvaldes uzmanību, jo sūtņa maršrutā ietilpa ne tikai Latgale, bet arī Ilūkstes apriņķis. Politpārvalde veica ārējo novērošanu visa maršruta garumā, īpaši atzīmējot, ka “brauciens ir sīki apsvērts un izvests pēc plāna, kas nāk no Varšavas ielas 30 Daugavpilī, ar aizrobežas atbalstu. Sūtņa apmeklētās vietas – Ilūkste, Didrihšteina, Laucesa, Skrudaliena, Saliēna, Kaplava un citas ir taisni tās vietas, kurās visvairāk ir runa par pārpoļošanas kustību.”²¹

Daugavpils prefekts N.Jansbergs Iekšlietu ministrijas Administratīvā departamenta direktoram 1937.gadā adresētajā ziņojumā norādīja:

*“(..)Diemžēl Polijas konsulāts Daugavpilī vislielākās pūles ziedo neapzinīgo katoļu pārpoļošanai. Ilgus gadus konsulātu vadīja Mečislavs Babinskis. Kopš 1935.g. viņa vietā konsulātu vada ar konsula tiesībām Tadeušs Buinovskis. Pēdējais ir straujš un neatlaidīgs līdz uzbāzībai, kaut gan ārēji laipns un veikls. Babinskis un sevišķi Buinovskis pulcina ap sevi mūsmāju poļus gan atklāti, gan slepeni (konsulātā – apspriedes, informācija, direktīvas, ārpus tā – legāla sarikojumu apmeklēšana, materiāli pabalsti skolu un studējošai jaunatnei, līdzdarbība visās Daugavpils poļu organizācijās.. Mans uzskats, ka konsulāts būtu likvidējams ne tikvien kā nevajadzīgs, bet kā ļoti kaitīgs mūsu valsts interesēm, jo sevišķi šē, valsts pierobežā, kur latviešu elements vēl joprojām ir apdraudēts.”*²²

¹⁹ LVVA, 3235.f., 1/22.apr., 690.l., 12.-13.lp.

²⁰ Turpat, 921.l., 316.lp.

²¹ Turpat, 690.l., 160.lp.

²² Turpat, 691.l., 97.lp.

Par atbalstu Latvijā pastāvošajām poļu organizācijām liecināja ne tikai Politpārvaldes pārskati, bet arī aģentu ziņojumi. Tā, piemēram, Politpārvaldes Rēzeknes rajona priekšniekam 1935.gada 26.septembrī aģents "J.Sapega" ziņoja:

"Man noteikti ir arī zināms, ka "Harfa" un poļu – katoļu jaunatnes biedrībā, arī to Rēzeknes nodaļās savu izdevumu segšanai un galvenokārt jaunatnes audzināšanai poļu garā regulāri ir sajēmušas un sajem naudas pabalstus no ārzemēm, respektīvi Polijas (pierādījumi par to tika iegūti ar rajona š.g. martā izdarīto izziņu bij. Rēzeknes poļu ģimnāzijas skolotāja Jasionoviča lietā. Raj. pr.-ks) (..) iepriekš minēto biedrību slepenas naudas lietas pārzin un kārtu personas, kuras ir sakaros ar Polijas pārstāvniecībām Rīgā jeb Daugavpilī. Līdz š.g. marta vidum šīs naudas lietas pārzināja bij. Valsts Rēzeknes poļu ģimnāzijas skolotājs Vladislavs Jasionovičs, kura "neapdomīgās" rīcības dēļ tika atsaukts Polijas konsuls Daugavpilī Babinskis (ar iepriekš minēto izziņu noskaidrots, ka konsuls Babinskis Jasionovičam nodevis Ls 320 poļu – katoļu jaunatnes biedrības Ludzas nodaļas biedriem administratīvā kārtā uzlikto soda naudu nomaksai. Raj. pr.-ks (..)." ²³

No Politpārvaldes rīcībā esošiem datiem par 1935.gadu redzams, ka Latvijā darbojās sekojošas organizācijas un biedrības, kur pa daļai sistemātiski veica pārpoļošanu. Daļa no tām uzturēja ciešus sakarus ar Polijā esošajām organizācijām.²⁴

1. Poļu skolas: 3 vidusskolas, 1 amatniecības skola un 26 pamatskolas, no kurām 18 ir Latgalē.

2. Poļu tautas apvienība Latvijā. Centrs – Daugavpilī. Biedrībai ir 36 nodaļas. Kopā 2505 biedru.

3. Poļu – katoļu jaunatnes biedrība Latvijā. Centrs – Daugavpilī. Biedrībai ir 18 nodaļas un 1381 biedrs.

4. Poļu lauksaimniecības biedrība. Centrs – Daugavpilī. Biedrībai ir 14 nodaļas, 7 mašīnu punkti, 2 sakaru punkti un 355 biedru.

5. Poļu kultūras biedrība "Harfa". Centrs – Daugavpilī. Biedrībai ir 5 nodaļas un 516 biedru.

6. Vīriešu un sieviešu harceru dražīnas. Pavisam 27 dražīnas.

7. Poļu akadēmiskā biedrība Rīgā. Apmēram 75 biedri.

8. Latvijas universitātes poļu studējošo biedrība – korporācija "Fraternitas Infantica"- Rīgā, apm. 25 biedri.

9. Poļu sieviešu akadēmiskā korporācija "Plateria"- Rīgā, apm.25 biedri.

10. Poļu sporta klubs "Reduta"- Rīgā, apm. 50 biedru.

11. Poļu skolotāju savienība.

12. Savstarpējais kredīts – Daugavpilī.

13. Labdarības biedrības."

²³ LVVA, 3235.f., 1/22.apr., 920.l., 450.lp.

²⁴ Turpat, 921.l., 324. – 325.lp.

Bez minētajām organizācijām bija vēl arī dažas citas, mazāk nozīmīgas: Poļu jaunatnes biedrība "Przyszlosc" Ilūkstē (dib.1931.g.), Poļu vingrošanas biedrība Latvijā "Sokol" (dib.1932.g.), Poļu izglītības biedrība Latvijā ar atrašanās vietu Daugavpili (dib.1931.g.), Latvijas poļu – katoļu jaunatnes biedrība "Promien" (dib.1932.g.), Ludzas pilsētas un apriņķa poļu bierība un vairākas biedrības Rīgā – "Varta", "Darbs", "Aušra".

Zīmīgi, ka poļu kustība biedrībās sāka veidoties galvenokārt tikai 30. gadu pašā sākumā. Poļu tautas apvienība tika dibināta 1931. gadā slēgtās "Latvijas poļu savienības" vietā, bet "Poļu – katoļu jaunatnes biedrība Latvijā" – 1931. gada 1. oktobrī slēgtās "Latvijas poļu – katoļu jaunatnes biedrības" vietā. Abas organizācijas slēdza par pretvalstisku darbību – pārpoļošanas kustības organizēšanu.

1934. gada 15. maija lēmums, kad tika aizliegta visu politisko organizāciju darbība, attiecās arī uz poļu politiskajām organizācijām.

30. gadu vidū Polijas sūtniecība mēģināja panākt poļu organizāciju konsolidāciju, izveidojot t.s. jumta organizāciju. Bija mēģinājums šīs funkcijas uzticēt poļu izglītības biedrībai "Oswiata", taču šķērslis izrādījās tās vadītāja un Pasauls ārzemju poļu savienības padomes locekļa J. Viļpiševska personība, kas neapmierināja Latgales poļu organizācijas. Vadošās poļu organizācijas izveide atbilda arī Latvijas varas iestāžu interesēm (vieglāk uzraudzīt vienu organizāciju, nekā daudzas), kas šo jautājumu ar Polijas sūtni F. Harvatu apsprieda jau no 30. gadu vidus.

Jautājums aktualizējās 1938. gada rudenī, kad pieņēma jaunu sabiedrisko organizāciju likumu. Saskaņā ar šo likumu esošās sabiedriskās organizācijas nonāca Sabiedrisko lietu ministrijas pārziņā, tām vajadzēja pārreģistrēties šajā ministrijā. Pārreģistrācija radīja priekšnoteikumus radniecīgu organizāciju apvienošanai, bet valsts guva iespēju neregistrēt sev nevēlamās organizācijas.

Polijas sūtniecība pastiprināja spiedienu uz poļu organizācijām, kas vēlējās saglabāt autonomiju. Izdevās panākt V. Ignatoviča iecelšanu par poļu izglītības biedrības "Oswiata" priekšsēdētāju un pārmaiņas biedrības "Harfa" vadībā, kur par priekšsēdētāju J. Brica vietā kļuva H. Tomaševičs.²⁵

1938. gadā apvienojās Poļu jaunatnes savienība ar izglītības biedrību, Rīgas biedrību "Warta" un Latgales biedrību "Harfa", Ludzas poļu biedrību un sporta kluba "Sokol" poļu sekciju Daugavpili.²⁶ Izveidoja organizāciju ar nosaukumu "Zwaizek Polakow Lotwy", kas tulkojumā nozīmēja – "Latvijas Poļu savienība", taču oficiāli latviešu valodā organizāciju dēvēja par **Latvijas Poļu biedrību**. 1939. gada 31. martā Latvijas poļu biedrību oficiāli reģistrēja. Tai bija 19 nodaļas ar 2134 biedriem, bet 1940. gadā biedru skaits pārsniedza 3400 cilvēku. 1939. gada jūnijā biedrības kongress par priekšsēdētāju ievēlēja V. Ignatoviču.²⁷

²⁵ Jēkabsons Ē. Poļi Latvijā, 53. lpp.

²⁶ LVVA, 3235.f., 1/22.apr., 691.l., 314.lp.

²⁷ Jēkabsons Ē. Poļi Latvijā, 53. lpp.

Šajā biedrībā turpināja darboties daudzi sabiedrībā pazīstami poļu sabiedriskie darbinieki – A.Talats – Kelpšs, J.Viļpiševskis, B.Leonovičs, N.Liberiss, B.Golubecs u.c.

1935.gada 4.aprīlī ierosināja slēgt arī “Poļu – katoļu jaunatnes biedrību Latvijā”, kura, kā noskaidrots ar Politpārvaldes izziņu, ir sasaukusi neatļautas sapulces un savai darbībai naudu saņēmusi no Polijas. Pēc Politpārvaldes rīcībā esošām ziņām, pabalstus no Polijas saņēma arī Latvijā darbojošās skautu vienības – poļu harceri, poļu kultūras biedrība “*Harfa*”, poļu sporta klubs “*Reduta*” un citas organizācijas.²⁸

1938.gadā saskaņā ar Sabiedrisko lietu ministrijas Preses un biedrību departamenta ziņām Latvijā pastāvēja un darbojās šādas poļu organizācijas:

“Rīgā:

- 1) Latviešu – poļu tuvināšanās biedrība – Pudiķa ielā 3-1,
- 2) L.Ū. poļu studentu biedrība – Grēcinieku ielā 31-1,
- 3) Latvijas poļu – katoļu jaunatnes biedrība “*Stars*”(Promien) – Dzirnau ielā 46,
- 4) Latvijas poļu akadēmiskā biedrība – Grēcinieku ielā 31 – 1,
- 5) Poļu izglītības biedrība Latvijā – Dzirnau ielā 46,
- 6) Poļu biedrība “*Warta*” – Dārtas ielā 42 –2,
- 7) Poļu biedrība “*Aušra*”- Dzirnau ielā 40,
- 8) Biedrības “*Poļu sporta klubs*” – “*Reduta*” – Dzirnau ielā 40,
- 9) Rīgas Poļu romiešu – katoļu labdarības biedrība – Dzirnau ielā 40,
- 10) Poļu bērnu kase Latvijā – Dzirnau ielā 46,
- 11) Sv.Vikentija a Pauli žēlsirdīgo poļu dāmu biedrība – J.Čakstes laukumā 5,
- 12) Rīgas poļu skolotāju biedrība – Dzirnau ielā 46.

Provincē:

- 1) Poļu katoļu labdarības biedrība – Liepājā – Liepājā, Baseina ielā 8,
 - 2) Poļu biedrība “*Ognisko*”- Liepājā – Liepājā, Loču ielā 1/a,
 - 3) Poļu jaunatnes savienības – Liepājā – Loču ielā 1/a
 - 4) Daugavpils poļu romiešu – katoļu labdarības biedrība – Daugavpilī, Varšavas ielā 30,
 - 5) Latvijas poļu jaunatnes biedrība – Daugavpilī, Varšavas ielā 30,
 - 6) Poļu – katoļu sabiedrība “*Harfa*” – Daugavpilī, Varšavas ielā 30.”²⁹
- Gan ģeogrāfiskā, gan izglītības līmeņa, ticības un labdarības jomās izvērstais biedrību un to nodaļu tīkls aptvēra faktiski visus Latvijā dzīvojošos poļus, ļaujot tiem tādā vai citādā veidā piedalīties poļu kopienas dzīvē, vienlaikus uzturot viņos domu par Polijas lielvalsts varenību un lepnumu par piederību šai nācijai.

²⁸ LVVA, 3235.f., 1/22.apr., 921.l., 326.-327.lp.

²⁹ Turpat, 691.l., 302.lp.

7. Politiskās orientācijas izsekošana poļu organizācijās..

Kā piemēru var minēt sporta biedrību "Reduta". Kopš nodibināšanas līdz pat 1928.gadam tā neveica poļu patriotisma propagandu un nesaņēma arī līdzekļus no Polijas savas darbības atbalstam. Bet pēc tam, kad 1928.gadā "Reduta" noslēdza savu gada bilanci ar deficītu, Polijas sūtniecība biedrības vadībai deva mājienu, ka "Reduta" var saņemt palīdzību no Polijas, bet tikai tādā gadījumā, ja organizācijas dalībnieki ieradīsies Polijā un "vispār stāsies tuvāk poļu kultūrai". 1929.gadā notika "Redutas" pirmais izbraukums uz Poliju, un no šī laika organizācija saņēma pastāvīgu pabalstu caur Polijas konsulātu.³⁰

Aģents "Mēness" savā 1935.gada 29.marta ziņojumā Politpārvaldes Daugavpils rajona priekšniekam norādīja, ka Poļu akadēmiskās savienības locekļi – studenti, skaitā apmēram 40, saņēmuši no Polijas sūtņa Daugavpili Bečkoviča pabalstus. Par to sūtnis ierosinājis viņiem visiem darboties Rīgā "Poļu namā". Kad studenti tam nepiekrita, sūtnis pabalstu izsniegšanu pārtrauca.³¹ Šai pašā ziņojumā teikts arī, ka par piedalīšanos neatļautā sapulcē iekrituši Poļu jaunatnes savienības Ludzas nodaļas biedri. Soda naudu pārkāpuma samaksai viņi saņēmuši tieši no Polijas konsula Daugavpili, kuram "sakarā ar Jasinoviča apcietināšanu un kratīšanu tagad varot būt ļoti lielas nepatīkšanas, it sevišķi konsulam, jo Jasinovičs savas vieglprātības un neapdomības dēļ kabatas blokā esot atzīmējis, ka minētā summa saņemta tieši no konsula."³²

Naudu caur dažādām biedrībām izdalīja arī poļu skolu pabalstīšanai, veicot to caur starptautisku organizāciju poļu kustības atbalstam.

Iekšlietu ministra Administratīvā departamenta direktora ziņojumā 1935.gada 15.jūlijā iekšlietu ministram, cita starpā, norādīts:

*"Poļu kustības organizēšanai un vadīšanai visā pasaulē un arī Latvijā, Polijā ir nodibināta starptautiska organizācija, kura no sākuma saucās "Rada organizacyjna Polakow z Zagranucy", bet vēlāk – sākot no 1934.g. – "Swiatowy Zwiazek Polakow z Zagranicy" (ārzemju poļu pasaules savienība) un atrodas Varšavā. Pie šīs savienības jaunatnes kustības vadīšanai pastāv Ārzemju poļu jaunatnes klubs, kurā kā kluba priekšsēdētāja biedrs no Latvijas 1935.g. ievēlēts Boriss Golubecs. Savienības valdē no Latvijas ievēlēts Jaroslavs Vilpiševskis, bet revīzijas komisijā – Vladislavs Lapinskis."*³³

1934.g. no 5.līdz 11.augustam Polijā notika ārzemēs dzīvojošo poļu savienības II kongress, kurā no Latvijas oficiāli piedalījās Veržbickis un Lapinskis, un viesu statusā vēl ap150 cilvēku no Latvijas. Kongress formulēja Polijas taktiku pret Latvijā poļu apdzīvoto reģionu:

"Nepieciešams stingri nodalīt "īsti Latviju" no Latgales. Latgalē poļu inteliģences uzdevums ir iepotēt masām pārliecību, ka viņas visumā pieder pie poļu nācijas, tikai pārlatviskoti un pārkrievoti. Latvijas pārējās

³⁰ LVVA, 3235.f., 1/22.apr., 690.l., 119.lp.

³¹ Turpat, 114.lp.

³² Turpat.

³³ Turpat, 921.l., 317.lp.

daļās (Rīgā) poļiem jāiedveš, ka patlaban iestājies poļu tautas atdzimšanas laikmets, apvienojošs Polijas valsts robežās Krievijas, Vācijas un Austroungārijas poļus.

Bet, iepotējot šīs domas, nepieciešams iepretīm Latvijai ieturēt zināmu taktu. Nepieciešams uzrādīt, ka bija laiks, kad poļiem un latviešiem bija kopēja fronte, ka nopietnu nesaskaņu starp Poliju un Latviju nav, ka, kad iestāsies Latvijai grūts brīdis, Latvija pati griezīsies pie fiziski un kulturēli nesalīdzināmi spēcīgākās Polijas lielvalsts: "Palīdzi man!"³⁴

Kongress par sevišķi svarīgu uzskatīja darbu jaunatnes, īpaši akadēmiski izglītotās jaunatnes vidū, jo "nedrīkst būt neviena akadēmiski izglītota poļa, kas nebūtu saistīts kādā organizācijā".³⁵

Jau minētajā 1935.gada 15.jūlija ziņojumā teikts arī sekojošais:

"(..) ir nepārprotami redzams, ka visu poļu kustība Latvijā, kā arī Latvijā pastāvošās poļu organizācijas un biedrības pilnos apmēros tiek organizēta un vadīta no Polijas - no Poļu vispasaules savienības ārzemēs (ārzemju poļu pasaules savienība). Šī savienība arī atklāti uzsver, ka Latvijā dzīvojošiem poļiem ir tikai viena "mūsu (resp. poļu) mīļotā Polija – sava dzimtene", pēc kuras jāilgojas katram poļim, tai jāziedo visi spēki un, kur tik iespējams, jākultivē "poliskais gars un poļu tautiskais stiprums".(..) "Poliskais gars" un darbība noteikti neaprobežojas ar poļu nacionālās kultūras uzturēšanu vien, bet gan šī no savienības kultivētā darbība iet daudz tālāk un viņai pilnos apmēros Latvijā ir agresīvi nolūki – tiek izvesta noteikta pārpoļošana un organizēta pat zināmas valsts teritorijas atraušana no Latvijas un pievienošana Polijai. Ir noteikts pamats domāt, ka norādītā poļu agresīvā darbība norit arī pilnos apmēros ar Vispasaules poļu savienības ziņu un pat ar Polijas valsts vadošo personu ziņu un piekrišanu, jo savienības II kongresu atklāja ar militāru demonstrāciju – visu ieroču veida parādi, tādā kārtā ar valsts līdzdalību, bet, no otras puses, savienības vadošā persona – revīzijas komisijas loceklis ir Latvijas bij. Saeimas deputāts Vladislavs Lapinskis, kurš ir arī pazīstams kā krass pārpoļotājs un vietējās poļu kustības vadītājs."³⁶

Poļu kustību 1937.gadā Politpārvalde atspoguļoja visai plašos ikmēneša ziņojumos. Šajā gadā saasinājās Polijas sūtņa Latvijā Harvata attiecības ar vietējām poļu organizācijām – galvenokārt starp Harvatu un "Poļu jaunatnes savienību" un Harvatu un "Poļu izglītības biedrību Latvijā". Par to liecināja sekojošs fakts (viens no daudziem). "Poļu jaunatnes savienības" Rīgas nodaļas priekšsēdētāja Melānija Lao, meklēdama skolotājas vietu, Rēzeknes pašvaldībai iesniegtajā anketā sevi bija nosaukusi par latvieti. Sūtnis Harvats šo faktu

³⁴ LVVA, 3235.f., 1/22.apr., 690.l., 115.lp.

³⁵ Turpat, 921.l., 319.lp.

³⁶ Turpat, 323.-324.lp.

klasificēja kā *“moralisku sitienu poļu sabiedrībai Latvijā”*. Īpaši nepatīkami Harvatam tas bija tādēļ, ka Lao bija pazīstama kā viņa piekritēja. Sakarā ar to Harvatam tuvu stāvošā poļu sabiedriskā grupa mēģināja reabilitēt Lao, paskaidrodama, ka te ir *“pārpratums”*, bet tajā pašā laikā pārējā poļu sabiedrība dēvēja Lao par nodevēju, un Lao tika izslēgta no vietējās *“Poļu akadēmiskās biedrības”*. Arī poļu studenšu korporācija *“Plateria”* ierosināja izskatīt jautājumu par Lao *“nodevību”*, bet beigu beigās tas nenotika, jo Lao izstājās no minētās korporācijas.³⁷

Otra organizācija, kurā arī pastāvēja zināma opozīcija pret Harvatu, bija *“Poļu akadēmiskā biedrība Latvijā”*.

Fragments no Politpārvaldes ziņojuma par politisko stāvokli uz 1937.gada decembri: *“(..) Poļu izglītības biedrība Latvijā rīko vakarus, referātus un aktus ar vietējās poļu sūtniecības pabalstu – attiecīgas summas saņem valdes loceklis Grabovskis no Polijas konsula Rinēviča. Bez tam “Poļu izglītības biedrība” saņem vēl arī no Varšavas subsidiju Ls. 1.200 mēnesī. Lai noslēptu naudas avotu, minētās summas ieģrāmato Dancigas “Poļu Anglijas bankā” - kā ienākušas no “Poļu nacionālās apvienības Čikago”. No Dancigas naudu sūta uz Rīgu, uz “Polijas izglītības biedrības” vārdu, pie kam Rīgā saņemt naudu pilnvarota biedrības kasiere Vilhelmīne Seļiško, Latvijas Universitātes studente. Kas attiecas uz subsidijām, kuras “Poļu izglītības biedrība” saņem no Polijas sūtniecības, tad tās nav stabilizētas, nav vienmēr noteiktas. Konsuls Rinēvičs izmaksā naudu pēc sūtņa Harvata norādījumiem tikai pēc norēķina saņemšanas par iepriekšējo subsidiju. Tādā veidā Harvats mēģina turēt visintensīvāko vietējo poļu organizāciju savās rokās.”³⁸*

1938.gada rudenī, īpaši pēc Čehoslovākijas Tešinas apgabala ieņemšanas, poļu vidū palielinājās spriedze, vairāki Poļu jaunatnes savienības biedri pieļāva iespēju, ka kara gadījumā Polija atņems Latvijai Daugavpili un varbūt pat visu Ilūkstes apriņķi. 1938.gada Politpārvaldes pārskatā par politisko stāvokli un konkrēti par poļu kustību uzmanība pievērsta Ilūkstes apriņķa Salienu un apkārtējo pagastu poļu tautības lauksaimnieku 1938.gadā rakstītajai vēstulei – lūgumam Polijas Valsts prezidentam, lai Ilūkstes apriņķi un Daugavpili pievienotu Polijai. Iegūtās ziņas liecināja, ka vēstule, kuru bija parakstījuši apmēram 30 cilvēki, 1938.gada oktobra beigās vai novembra sākumā nosūtīta Polijas prezidentam ar Polijas konsula Daugavpili starpniecību.³⁹

1938.gada novembrī Polijā tika izdots uzsaukums – prasība Ilūkstes, Daugavpils un Rēzeknes apriņķus pievienot Polijai. Uzsaukumā, kas bija izplatīts 1938.gada 18.novembrī Varšavā, teikts:

“Poļi! Pagājuši jau 20 gadi no mūžam neaizmirstamā neatkarības atgūšanas brīža. Šai laikā mūsu valsts iekšēji apvienojusies, nostiprinā-

³⁷ LVVA, 3235f., 1/22.apr., 920.l., 12.lp.

³⁸ Turpat, 13.lp.

³⁹ Turpat, 122.l., 177.lp.

jusies, izaugusi. Viņas psihiskā dzīvot spēja un varenība atļāva Polijas tautai stāties pie lielās Polijas idejas un lielvalsts realizēšanas. Šai Polijai jāietver savā izplatījumā un robežās visas tās mūžīgās Polijas zemes, kuras mūsu tēvijas pagrimšanas un novājināšanas brīdī no viņas atņēma ar spēku vai viltu, prasība pēc šīm zemēm ir degoša nepieciešamība, un tā jāizdara jo ātrāk, jo lielāku netaisnību un nelaimi cieš aiz Polijas robežām atstātās poļu tautas daļas. Tas attiecās, starp citu un pirmā kārtā, uz Polijas inflantiju, kuru no Polijas atdalīja pēc Polijas pirmās sadalīšanas 1773.gadā. Šīs zemes, kuras kompaktā masā apdzīvo 120 000 poļu iedzīvotāju, pievienotas pie Latvijas Republikas. Neapšaubāmi un no mūžīgiem laikiem Poļu tautas iedzīvotāji, kurus latvieši viltīgā kārtā atdalīja no Polijas un vēlāk pievienoja Latvijas Republikai, no pirmā savas jaunās piederības mirkļa sastapās ar mežonīgām un nodevīgām, pēc padomju parauga darinātām vajāšanām no latviešu rīkša [tā tekstā – Z.Ā.] puses, kurš šādā kārtā pateicās Polijas tautai un Polijas valstij par to, ka mēs viņiem izcīnījām un dāvinājām neatkarību.” (..) ⁴⁰

Uzsaukuma tālākajā tekstā uzskaitītas poļiem nodarītās “netaisnības” Latvijā: “no 1934.g. pastāvējušām 48 poļu skolām slēgtas 39, atlikušās 8 skolās par pārzīņiem iecelti latvieši, kas uzmana, lai poļu bērni nekā nezinātu par Poliju (grib no poļu bērniem iztaisīt latviešus), aizliegts no Polijas ievest grāmatas, aizvietojot tās ar grāmatām, kas iespiestas Rīgā. No šīm grāmatām izslēgts viss, kas saista jaunatni ar tēvzemi. Slēgta Poļu tautas savienība - vienīgā iestāde, kas agrāk apvienojusi tautiešus visā Latvijas teritorijā. Poļi atlaisti no valsts un pašvaldības dienesta, bet tie, kas palikuši, bijuši spiesti atteikties no poliskuma un pasēs ierakstīt tautību “latvietis”. Poļiem aizliegts pirkt zemi inflantijā un Ilūkstes apriņķī, lielu nodokļu uzlikšanas ceļā iznīcināta poļu tirdzniecība. Zem piespiedu remonta aizsega no katoļu baznīcām tiek izņemtas poļu muižnieku piemiņas plāksnes un vispār visas poļu piemiņas lietas no seniem laikiem iznīcina bez žēlastības. Neesot saudzēti pat poļu kareivji, kas krituši par Latvijas neatkarību, piemēram, Daugavpilī esošie poļu karavīru kapi, kuros apglabāti maršala Ridzs – Smiglija karavīri, tagad pārdēvēti par leišu kapiem. Pēc padomju parauga poļu žurnālistiem un ekskursantiem neļaujot kontaktēties ar vietējiem poļiem, lai tie neizpaustu patiesību par dzīvi Latvijā.” ⁴¹

Uzsaukums, kuru parakstījusi Vispolijas savienība cīņai par Inflantijas atbrīvošanu, beidzas ar vārdiem:

“Mežonīgā un ne ar ko neattaisnojamā visa tā vajāšana, kas ož pēc Polijas vai poliskuma, uzskatāma par pļauku, kas dota visas poļu tautas

⁴⁰ LVVA, 3235.f., 1/22.apr., 922.l., 179.lp.

⁴¹ Turpat, 179.-180.lp.

*lepnumam un godam, par izaicinājumu, kas mests ceļā tautai un valstij, un kā tādiem tiem jāsastop tūlītēja aktīva un noteikta tautas un valsts pretdarbība. 1920.gadā Latvijai vieglprātīgi atdotai poļu inflantijai tūlīt jāatgriežas pie savas tēvzemes: Ilūkstes, Daugavpils un Rēzeknes zeme, kurā skaitās pāri par 75% iedzimto poļu, bez kavēšanās atprasāma.*⁴²

7.2. Katoļu baznīca

Vēsturiski izveidojies Latgales novada liktenis noteica katoļticības kā dominējošās reliģijas stāvokli reģionā. Žečpospolitais valsti katoļu garīdzniecību nacionālā ziņā veidoja lietuviešu un poļu garīdznieki, bet pēc Latgales teritoriālās piederības statusa maiņas Krievijas sastāvā katolicisms baudīja tikai "ciešamās" reliģijas ierobežotu brīvību, pie tam garīdznieku nacionālais sastāvs joprojām bija poļi, lietuvieši, daļēji baltkrievi un krievi, kuri pareizticību bija nomainījuši pret katolicismu (uniāti), un tikai samērā nedaudz latviešu, kas neatbilda ticīgo tautībai Latgalē.

Ja Lietuvā un Polijā katolicisms bija nacionālā reliģija un bija iespējams vilkt paralēles starp jēdzieniem nacionāls (polis, lietuvietis) un katolis, tad Latvijā visus pirmās brīvvalsts pastāvēšanas gadus notika cīņa par valstij lojālu Latvijas katoļu baznīcu, kura savas lielās ietekmes dēļ varēja radīt sarežģījumus ne tikai jautājumā par Latgales statusu vien.

Katolicisms Latgalē sargāja "poliski katoliskās" baznīcas tradīcijas, kuru ietekmi nācās izjust arī latviešu tautības garīdzniekiem. Garīdzniekiem bija liela ietekme draudzēs ne tikai kā garīgajiem tēviem, bet arī kā skolotājiem, izglītības un kultūras nesējiem, tādēļ vēl jo svarīgāka bija garīdzniecības orientācija – Polijas, Lietuvas, latgaliešu separātisma vai visai valstij lojālā virzienā.

1920.gada 16.janvārī Vatikāns *de facto* atzina Latvijas valsti, 23.martā par Rīgas bīskapu iecēla Antonu Springoviču (poliski orientētu garīdznieku), no 1923.gada oktobra, pāvestam paaugstinot Rīgas bīskapiju par virsbīskapiju, viņš kļuva par arhibīskapu – un tad pavisam skaidri iezīmējās katoliskās baznīcas tendences un politiskā orientācija Latgalē. Springoviča palīgs Jāzeps Rancāns savukārt piederēja latgaliešu separātiskajam virzienam. Cīņa starp šiem virzieniem notika visu pirmās Latvijas brīvvalsts laiku, palaikam iegūstot visai asas formas.

Kūrija nesaudzīgi likvidēja garīdznieku nacionālo opozīciju – K.Skrinda mīklainos apstākļos mira, F.Trasūnu 1925.gadā izslēdza no katoļu baznīcas, A.Ābeltiņu, P.Apšenieku, F.Laizānu, J.Ozoliņu, N.Rancānu, P.Smelteri, J.Velkmi un citus vispār nobīdīja no politiskās skatuves.⁴³ Katoļu baznīcas realizētā pārpoļošana radīja nemieru Latvijas valdībā.

⁴² LVVA, 3235.f., 1/22.apr., 922.l., 180.lp.

⁴³ Balevics Z. Baznīca un valsts buržuāziskajā Latvijā 1920-1940. - Rīga.: LV - 1964. - 56.-57.lpp.

1922.gadā noslēgtais Latvijas valdības konkordāts ar pāvestu nodrošināja katoļu baznīcai pilnīgu brīvību ar visām no tā izrietošām sekām – tiesībām dibināt un uzturēt īpašas konfesionālas skolas, uzaicināt darbā garīdzniekus no ārzemēm un, visbeidzot, noteica katoļu baznīcas stāvokli Latvijas valstī – respektīvi, ierobežoja suverēno valsts varu tās pašas teritorijā, ietekmēja tās administrāciju un likumdošanu, tai pašā laikā nenosakot līdzīgus ierobežojumus Svētajam krēslam. Formāli katoļu baznīca atbalstīja valdības politiku, pārpoļošana tika veikta slepus, garīdznieku ikdienas praktiskajā darbā. Katoļu presē, garīdznieku oficiālajos paziņojumos kūrīja respektēja valdības nacionālo politiku, vienīgi presē pavidēja kristīgā kosmopolitisma ideja, kas Latvijas apstākļos nozīmēja polonizāciju.

Latvijas Politiskās pārvaldes ziņojumos regulāri parādījās ziņas, kuras uzskatāmi atspoguļoja garīdznieku darbību Latvijā. Tā, piemēram, izvilkmā no Politiskās pārvaldes izziņām 20.gados un laikā līdz 1934.gada 15.maijam teikts:

“Sventas katoļu mācītājs Kazimirs Batura, Lietuvas pavalstnieks, baznīcā un dzīvoklī saaģitējis dažus pilsoņus, kuri gājuši pa ielu, dziedājuši poļu himnu un izsmējuši Latvijas himnu. Batura aģitējis par poļu lietu un atteicies lasīt evaņģēliju latviski (Daugavpils rajona pārziņa 1929.g. 16.jūlija lēmums un Politpārvaldes izziņa Nr.125624/1931.g.).

Voronoviču katoļu mācītājs Borodičs, Polijas pavalstnieks (izraidīts no Latvijas), aizlūdzis Dievu par Polijas valsti un piespiedis iedzīvotājus lūgt Dievu poliski un uzdoties par poļiem. (Politpārvaldes 1931.g. 20.V. izziņa Nr.125624). 34. g. izbraucis. Izraidīšana iesākta jau agrāk, bet arvien pagarināta. Polijas pavalstnieks, aizliegts ieceļot, 1934.g. ievests nevēlamo ieceļotāju sarakstā.

Raudas pag. katoļu mācītājs Antons Rimovičs 1930.g. sludinājis no kanceles, lai iedzīvotāji sūtot bērnus poļu skolās, un tos, kuri nav Rimovičam paklausījuši, viņš nepieņēmis pie iesvētīšanas. (Politpārvaldes 1931.g. izziņa Nr.125624..)”⁴⁴

Šādi un līdzīgi ziņojumi par katoļu mācītājiem parādījās Politpārvaldes ziņojumos visai bieži, turklāt arvien atkārtojās vienu un to pašu garīdznieku vārdi. Šie garīdznieki pauda Latgales separātisma ideju ar devīzi *“Latgali – latgaliešiem, bet ar brīvu ceļu tiem pārējā Latvijā.”*⁴⁵ Kā sevišķi aktīvi šī virziena piekritēji Latgalē darbojās jau pieminētie Voroniču un Skrudalienas katoļu mācītāji – Polijas pavalstnieki Borodičs un Justins Skakovskis. Skakovskis sarunā vienmēr norādījis, ka *“nezin, no kurienes tādi latvieši sanākuši un paņēmuši mūsu (poļu) zemi, drīz esot gaidāmas pārmaiņas un Latgalē būšot cita – poļu iekārta.”*⁴⁶ Abus par

⁴⁴ LVVA, 3235.f., 1/22.apr., 690.l., 175.lp.

⁴⁵ Turpat, 691.l., 419.lp.

⁴⁶ Turpat.

7. Politiskās orientācijas izsekošana poļu organizācijās.

IZVILKUMI NO POLITISKĀS PĀRVALDES IZZINĀM PAR KATOĻU GARDZDZIEKŪ NEVĒLAMO DARBĪBU LATVIJĀ.

- 1) Ilūkstes apriņķa katoļu mācītājs un Daugavpils kapelāns Boļeslavs LAVRINOVIČS, dzīv. Daugavpilī, Dārzu ielā, bijis Latvijas poļu-katoļu biedrības centra valdes priekšsēdētājs un šī biedrība par valstij kaitīgu darbību slēgta ar Latvijas apgabaltiesas administratīvās nodaļas 1931. g. 17. oktobra spriedumu.
LAVRINOVIČS personīgi sodīts 1931. gada 6. septembrī no Subates iecirkņa miertiesneša ar Ls. 10. - jeb 3 dienām aresta par neatļautas tautas sapulces sasaukšanu 1930. g. 15. jūnijā Ilūkstē (pol. pārv. izziņa Nr. 125624/1931. g.)
- 2) Sventas katoļu mācītājs Kazimirs BAŅURA, Lietuvas pavalstnieks, baznīcā un dzīvoklī saagitējis dažus pilsopus, kuŗi gājuši pa iālu, dziedājuši poļu himnu un izsmējuši Latvijas himnu. BAŅURA agitējis par poļu lietu un atteicies lasīt evaņģēliju latviski. (Daugavpils rajona pārzīpa 1929. g. 16. jūlija lēmums un Polit. pārv. izziņa Nr. 125624/1931. g.)
- 3) Jaunbornes katoļu prāvests Teodors KUĻIKOVSKIS aizlūdzis baznīcā par Polijas valsti, Vec-Bornes 6 kl. pamatskolā piespiedis skolēnus ticības mācību mācīties poļu valodā un piespiedis iedzīvotājus lūgt Dievu poliski un uzdoties par poļiem (Polit. pārvaldes Daugavpils raj. pārz. 1931. g. 20. V. ziņojums, bij. saeimas deputāta LŪKINA runas 1931. g. 22. VII. stenogrammas nor. un Polit. pārv. 1931. g. izziņa Nr. 125624). Īvests' nevēl. iec. sarakstā 1931. g. jūlija mēn.
- 4) Voronoviču katoļu mācītājs BORODIČS, Polijas pavalstnieks (izraidīts no Latvijas), aizlūdzis Dievu par Polijas valsti un piespiedis iedzīvotājus lūgt Dievu poliski un uzdoties par poļiem. (Polit. pārv. 1931. g. izziņa Nr. 125624) 34. g. 14. aug. izbraucis. Izraidīšana iesākta jau agrāk, bet arvien pagarināta. Polijas pavalstnieks, aizliegts iecelot, 1934. g. ievests nev. iecel. sarakstā.
- 5) Skrudalienas pagasta katoļu mācītājs Jūstīns SKAKOVSKIS, aizlūdzis Dievu par Polijas valsti, piespiedis iedzīvotājus lūgt Dievu poliski un uzdoties par poļiem. (polit. pārv. 1931. g. izziņa Nr. 125624). Daugavpils raj. raksts 349 - 4. IV. - 35. g.
- 6) Pustīnas pagasta katoļu mācītājs Sigismunds TABORE, Francijas pavalstnieks, veicinājis poļu kustību Latvijā. (Polit. pārv. 1931. g. izziņa Nr. 125624).
- 7) Kurcuma pagasta katoļu mācītājs ĀMANIS, sludinājis no kanceles, ka katoļticīgiem viciem jālūdzot Dievs poliski un jāuzdodas par poļiem. Tos katoļticīgos, kuŗi nepratuši poliski, ĀMANIS nepiepēmis pie grēku sūdzēšanas un vajājis latviešu skolniekus (Polit. pārv. 1931. g. izziņa Nr. 125624).
- 8) Raudas pag. katoļu mācītājs Antons RIMOVIČS 1930. g. sludinājis no kanceles lai iedzīvotāji sūtot bērņus poļu skolās un tos, kuŗi nav RIMOVIČAM paklausījuši, viņš nepieņēmis pie iesvārtīšanas. (Polit. pārv. 1931. g. izziņa Nr. 125624).
- 9) Daugavpils katoļu baznīcas prāvests VIZULIS 1928. g. Polijas valsts 10 gadu pastāvēšanas svētkos agitējis par labu poļu valodai un Polijai. (Polit. pārv. 1931. g. izziņa Nr. 125624.)
- 10) Rīgas katoļu mācītājs OļšEVSKIS Antons, dzīv. Rīgā, Katoļu ielā Nr. 20, būdams Latvijas katoļu strādnieku biedrības valdes priekšsēdētājs, kritizējis na-

1935. g. 29. jūnijā sastādītais izvilcums no Politiskās pārvaldes izziņām.

LVVA, 3235. f., 1/22. apr., 690. l., 175. lp.

7. Politiskās orientācijas izsekošana poļu organizācijās..

cionālās valdības darbību, norādot itkā uz notikušām netaisnībām (Polit. pārv. izmekl. nod. 1935. g. 30. IV. Nr. 130702).

- 11) Katoļu Bikavas draudzes bij. prāvests Aleksandrs PEKŠS, dzīv. Bikavā, Gaigalovas pag., pēc Rēzeknes aizsargu pulka 3. rotas komandiera ziņojuma sprediķojot Strušānu baznīcā 1934. g. 10. jūnijā, izteicies: "Aizsargi nav cienīgi nēsāt aizsargu uzvalkus, jo viņi ir nodevēji - valsts gāzēji. Noskaidrots; ka šīs ziņas ir tendenciozas. PEIKŠS atcelts no Rēzeknes aizsargu pulka 3. rotas kapelāna amata un pārcolts uz Pildas pag. (Polit. pārv. 1934. g. izziņa Nr. 116084).
- 12) Krāslavas pag. Kambuļu katoļu mācītājs Jazeps KRUMPĀNS esot poļu orientācijas cilvēks un 1934. g. maijā, kā baznīcā, tā citās sanāksmēs negatīvā nozīmē izteicies par pag. gada 15. maija pārgrozībām, nacionālo valdību un tās darbību. (Polit. pārv. 1934. g. izziņa Nr. 115700).
- 13) Liepnas pag. katoļu mācītājs KIVRĀNS itkā 1934. g. izteicies, ka pie tagadējās valdības latgaliešiem būšot sliktāk - ka tagadējā valdība latgaliešiem ne-esot vēlama, to nevajagot atbalstīt un ka, ja valdība par daudz sāksot apspiest, tad būšot sacelšanās. Iztaujājot vairākas personas augšminētais noteikti neapstiprinājās. (Polit. pārv. 1934. g. izziņa Nr. 11619).
- 14) Rogovkas draudzes katoļu prāvests OSTROVSKIS, pēc informācijas ziņām, piederējis pie tiem katoļu garīdzniekiem, kas nebijuši apmierināti ar to, ka garīdzniekiem nēma iespēja būt noteicējiem politiskā laukā Latgalē OSTROVSKIS pag. gada 4. jūnijā Laizānu kapsētā runā lietojis teicienu: "Dārgie katoļi, vajaga lūgt Dievu, redzat kas tagad notika - kādas mēs dabūjam rīkstes (peickas) un klātesošie to sapratuši kā attiecinātu uz 15. maija notikumiem. OSTROVSKIS pats paskaidrojis, ka augšminētos teicienus viņš attiecinājis uz jaunatni, kas esot pagrīmusi. (Polit. pārv. 1934. g. izziņa Nr. 116189).
- 15) Pasiēnas katoļu mācītājs JUŠKO Vikentijs noturējis dievkalpojuma tika poļu valodā; tiem kas ziņojuši uzraudzības iestādēm par pārpoļošanas gājumiem, JUŠKO draudējis ar izrēķināšanos. (Rēzeknes raj. 1931. g. 15. IX. rak. Nr. 721 un pārvaldes 1931. g. izziņa Nr. 125624).

šādu darbību no Latvijas izraidīja - Borodiču 1931. gadā, bet Skakovski - 1934. gada augustā.

Līdzīgi darbojās arī Jaunbornes katoļu prāvests Teodors Kuļikovskis, Kurcuma pagasta katoļu mācītājs Antonijs Čamanis, Daugavpils katoļu baznīcas prāvests Vizulis, Pasiēnas mācītājs Juško, jau pieminētie Sventes un Grendzes katoļu mācītājs Kazimirs Batura, Raudas pagasta katoļu mācītājs Antons Rimovičs un citi, par kuriem jau 1931. gadā Polītpārvalde veica izziņu sakarā ar viņu pretvalstisko darbību. Antonijs Čamanis no kanceles sludinājis, ka katoļticīgiem visiem jālūdz Dievs poliski un jāuzdodas par poļiem. Tos, kuri nepratuši poliski, Čamanis nav pieņēmis pie grēku sūdzēšanas un vajājis arī citādā veidā.⁴⁷

⁴⁷ LVVA. 3235.f., 1/22.apr., 691.l., 420.lp.

7. Politiskās orientācijas izsekošana poļu organizācijās..

Šāda katoļu garīdznieku darbība savu kulmināciju sasniedza 1931.gadā, kad slavenās “Daugavpils prāvas” rezultātā tika izveidota parlamentāra izmeklēšanas komisija, kura neapstrīdami pierādīja katoļu baznīcas poliski orientēto darbību Latvijas pierobežā.

1931.gada 29.un 30.jūlijā Latgales apgabaltiesas Subates iecirkņa mirtiesā iztiesāja divas poļu lietas – pirmajā dienā par 24 personām, otrajā – par 23 personām. Kad 1931.gada 26.aprīlī un 3.maijā Ilūkstē, katoļu draudzes baznīcā dievkalpojuma laikā, sākoties misei, saskaņā ar prāvesta Velkmes ieviesto kārtību, dziedāšana notikusi latviešu valodā (viss dievkalpojums noturēts poļu valodā), daļa baznīcā atrodošos poļu tautības iedzīvotāju, lai protestētu pret latviešu valodu, sacēlušī baznīcā troksni, klieguši, klepojuši utt. Lai izjauktu dievkalpojumu, latviskās dziedāšanas laikā poļi sākuši dziedāt poļu valodā, pie tam pavisam citas dziesmas un citā melodijā. Tā noticis jau vairākas reizes, un, kad prāvesta Velkmes aizrādījumi un brīdinājumi nav tikuši ņemti vērā, pret nekārtību cēlājiem uzsākts tiesas process un vainīgie saukti pie atbildības pēc vecā, toreiz spēkā esošā Sodu likuma 75.panta 11 daļas. Nekārtību cēlāji sodīti ar arestu, piespriežot 1 personai 2 mēnešus, 4 personām – 1.mēnesī 2 nedēļas, 2 personām – 5 nedēļas, bet 40 personām – 3 nedēļas.⁴⁸ Rezultātā aizliedza Poļu savienības darbību Latvijā, kā arī uz laiku atsauca Polijas sūtni Latvijā.

Pēc zināma pieklusuma no jauna, šoreiz jau rafinētākā veidā atjaunojās katoļu garīdznieku aktivitātes. Tās izpaudās galvenokārt mākslīgā katoļu (poļu) skaita palielināšanā reģionā. Jau 1933.gadā Polītpārvaldes rīcībā bija dati, ka Pustinas un Piedrujas draudzēs aktīvi darbojas garīdznieki Tabore (pēc tautības polis, Francijas pavalstnieks) un Stefanovičs. Abi, slēdzot laulības, laulājamies latviešu tautības pilsoņus reģistrējuši kā poļus, līdzīgi rīkodamies arī ar jaundzimušajiem. Tāpat darīja arī Ilūkstes apriņķa Grendzes mācītājs Kazimirs Batura, Rubeņu draudzes mācītājs Antons Rimovičs, Lauceses mācītājs Stepans Bartašaitis un citi. Grendzes draudzē vien konstatēti 20 šādi pārpoļošanas gadījumi, Rubeņos – apmēram 10 un tikpat arī Laucesē.⁴⁹

Pēc 1934.gada 15.maija konfesionālajā politikā pastiprinājās tendence, ka luterānisms valstī ir valdošā reliģija. Šajā laikā katoļu skaits Latvijā bija 24% no visiem Latvijas iedzīvotājiem.⁵⁰ Iekšlietu ministrijas Garīgo lietu pārvaldes vadītājs luterāņu mācītājs J.Ozols pat aicināja atcelt konkordātu.

Lai palielinātu valsts garīgā resora nozīmi un autoritāti garīdznieku vidū, 1937.gada 2.novembrī Iekšlietu ministrijas Garīgo lietu pārvaldi pārveidoja par Baznīcu un konfesiju departamentu. Jaunajā valdībā Ulmanis neuzaicināja nevienu no katoļu partijas pārstāvjiem, tikai vēlāk par izglītības ministra biedru ar balsstiesībām valdībā tika pieaicināts Daugavpils valsts baltkrievu ģimnāzijas

⁴⁸ LVVA, 3235.f., 1/22.apr., 690.l., 319.lp.

⁴⁹ Turpat, 311.l., 312.lp.

⁵⁰ Balevics Z. Baznīca un valsts buržuāziskajā Latvijā 1920-1940, 78.lpp.

direktors garīdznieks J.Čamanis, kuram kūrīja sevišķi neuzticējās, jo viņš stāvēja tālu no latgaliešu separātistu kustības.

Jautājumā par Čamaņa kā valdības locekļa kandidatūru katoļu vidū izraisīja asas domstarpības. Stāvoklis īpaši saasinājās 1937.gada jūnijā, un Politpārvalde to raksturoja šādi:

“Latgales vadošie politiskie darbinieki – katoļi jūnija mēnesī bija aizņemti ar savu attiecību ar valdību – divu ministru Čamaņa un Rubuļa stāvokļa kārtošānu. Čamanis nevarot jeb negribot pie valdības pietiekoši aizstāvēt latgaliešu intereses, kā, piemēram, neesot katoļiem labvēlīgi nokārtojis teoloģijas fakultātes stāvokli pie Latvijas universitātes, neprotot aizstāvēt – ielikt latgaliešus, sevišķi skolotājus, vietās un t.t., kāpēc kūrīja viņu paredzēja atsaukt. Jau mēneša sākumā un pat agrāk paredzēja, ka sakarā ar slimību no valdības aizies ministrs Rubulis, kāpēc jau laikus tika prātots un meklēts viņa vietnieks – kandidāts. Radās dažādas latgaliešu – katoļu grupas, un katra izbīdīja savu kandidātu. Kā šādi kandidāti pašu katoļu aprindās tika minēti Aglonas ģimnāzijas direktors Dr.Broks (tika minēts vairāk kā Čamaņa vietnieks), Daugavpils pilsētas galva Volants, Dr.Rancans, Rēzeknes pilsētas galva Priedulāns, vicedirektors Spūle, redaktors Uljans un daži citi. Sekoja ministra Rubuļa nāve, kas arī viņa aiziešanu izšķīra. Tam sekoja bīskapa Sloskana politiskā runa Rēzeknē pie Rubuļa kapa, ka katoļu garīdznieki, pat visas Latgales vārdā, prasa (uzstāda prasību Tautas Vadonim Dr.K.Ulmanim), lai Rubuļa vietā nāktu atkal katolis, latgalietis, kristīgais – “Latgales dēls – īsts katolis”, katoļu baznīcai pieņemams kandidāts. Bīskapa Sloskana runa ienesa pašos katoļos lielu savīļņojumu un par to dzīvi visur pārrunāja. Vairums par runu atsaucās atzinīgi, priecājās, ka esot radies drošs cilvēks – katolis, kas atklāti pateicis latgaliešu domu, bet slikti esot tas, ka runa uz valdību atstājusi sliktu iespaidu, radušās sliktas sekas, kas jau esot bijis iepriekš zināms. Tiek runāts, ka kapa runu vajadzējis teikt bīskapam Rancanam, bet pēdējais nav gribējis tādā garā runāt, kāpēc viņa vietā runājis bīskaps Sloskans. Runa esot notikusi ar Latvijas rom.-katoļu baznīcas vadības “gudru ziņu”- pēc šīs vadības norādījuma, jo Rom.-katoļu baznīcas vadība esot stipri ieinteresēta dabūt sava pārstāvja pārzināšanā Tautas labklājības ministriju. Citas aprindas, sevišķi Vl. Rubuļa bijušās partijas ļaudis par Sloskana runu izrāda izbrīnu, ka Sloskans varējis runāt visas Latgales vārdā un nākošo ministri prasīt tieši no kristīgo aprindām. Būtu pieticis, ja būtu prasīts tikai latgalietis. Daudzi valstiskie pilsoņi bīskapa Sloskana runu vispāri nosoda, tajā saskata bijušo politisko partiju laika garu – esot notikusi “izrunāšanās” nevietā. Rubuļa vietnieka tūlītēja neiecelšana latgaliešos – katoļos radīja jaunas bažas un satraukumu. Sāka izplatīties baumas, ka varbūt vispāri latgalietis netikšot ieceļts, un tiek jau runāts, ka it kā valdība taisoties Tautas labklājības ministriju pavisam reorganizēt –

7. Politiskās orientācijas izsekošana poļu organizācijās..

likvidēt, lai tādā kārtā no latgalieša tiktu pavisam vaļā. Sakarā ar to tiek jau minēts, ka, ja latgaliešiem – katoļiem vairs nebūšot Rubuļa vieta, tad viņi galīgi pāriešot valdībai opozīcijā un sāksoties pretkustība. Aizejot no valdības, katoļu vadošajiem darbiniekiem būšot brīvas rokas, nebūšot ne ar ko saistīti, un viņi varēšot savus iedzīvotājus vadīt sev vēlamā virzienā.”⁵¹

Latgales lauku iedzīvotāju vidū runas sakarā valdīja satraukums un dominēja viedoklis, ka “Sloskans laikam viņiem, latgaliešiem, ar savu runu būšot izdarījis “lāča pakalpojumu””. Rīgas valdošie katoļu darbinieki bija neapmierināti ar Tautas labklājības ministrijas reorganizāciju, respektīvi, ka tā veikta laikā, kad šīs ministrijas priekšgalā vairs neatradās ministrs – latgalietis, šo apstākli saistot ar iespēju vispār vairs valdībā nedabūt Tautas labklājības ministra posteni. Daudzo kandidātu vidū par vispiemērotāko paši latgalieši uzskatot Dr. Antonu Rancānu, kurš “esot piemērotākais kopējs kandidāts vairākām pašu latgaliešu kā kristīgo, tā progresīstu grupām un arī esot dedzīgs vienotās idejas atbalstītājs, esot pieslēgjis Tautas vadonim jau tad, kad daudzi latgalieši vēl izturējušies rezervēti – nogaidoši jeb bijuši pat pret.”⁵²

Augusta otrajā pusē noskaidrojās, ka ministra posteni Ulmanis apsolijs Daugavpils pilsētas galvam Volontam.

Ar izglītības ministra biedra Čamaņa palikšanu valdībā bija ļoti neapmierināts arhibīskaps Springovičs, jo “Čamaņa kungs vai nu negribot jeb neesot spējīgs pietiekoši aizstāvēt latgaliešu intereses (..), daudzi paši latgalieši Springoviča prasību atzīst par netaisnu, jo Čamaņa kungs darot, ko varot, un ar viņa aiziešanu neesot teikts, ka jaunais varēšot vairāk ko darīt”.⁵³

Katoļu augstākās garīdzniecības vidū nebija vienprātības ne attiecībā pret autoritatīvo valsts iekārtu, ne pašiem savā starpā. Katoļu kustību 1937.gada maijā raksturo Politpārvaldes ziņojums par politisko stāvokli valstī:

“Pārrunās ar katoļu kustības vadošajiem darbiniekiem, kā bīskapu Rancānu un citiem, pēdējie norāda, ka neskatoties uz to, ka viņi pēc būtības pašreizējai diktatoriskai Latvijas iekārtai nepiekrītot, nevarot viņu atvietot ar tautas brīviem centieniem un ierašām, tomēr viņi pašreiz varot būt laimīgi, ka neesot tādā stāvoklī kā Vācijas katoļi (..). Pēc viņu rīcībā esošās informācijas, ārzemēs uz Latviju skatoties slikti – Latvijā valdot “mūžīgais” karastāvoklis un valdība neesot tautas pilnvarota. Viņiem – latgaliešiem katoļiem, valdības – tautas priekšā arvien vēl nākoties izlikties kā šīs valdības draugiem, kaut gan viņi patiesībā domājot citādi.”⁵⁴

1934.gada 29.maijā ar iekšlietu ministra rīkojumu Latvijā aizliedza ievest un izplatīt vairākus reliģiskos izdevumus no Polijas.

⁵¹ LVVA, 3235.f., 1/22.apr., 920.l., 257.-258.lp.

⁵² Turpat, 222.lp.

⁵³ Turpat, 190.lp.

⁵⁴ Turpat, 296.lp.

Ulmaņa apvērsums formāli atbrīvoja katoļu arhibīskapu un garīdzniecību no uzticības zvēresta, kurš bija dots valdībai, nodibinātai uz Latvijas Republikas Satversmes pamata. Tomēr katoļu baznīca nenostājās atklātā opozīcijā valdībai, un katoļu prese to pat atbalstīja. Lai darbos pierādītu valdības un katoļu baznīcas vienotību, tika pat noorganizēts Ulmaņa brauciens pa Latgali, to pieskaņojot 18.augustam. Tomēr kūrījas vadība nebija samierinājusies ar luterāņu hegemoniju un katoļu ārējā sirsnība un sapratne slēpa divkosību. Kūrīja slepus izplatīja rakstus Polijas katoļu presē, kas vērsās pret Ulmaņa nacionālo politiku. Tā *“Kurjer Wilenski”* 1.numurā 1935.gada 1.janvārī teikts :

*“(..) ja runājam par Latviju, tad 1934.g. pasliktinājies viens apstāklis, kurš dzīvi interesē Poliju, t.i., poļu tautas stāvoklis Latvijā. Latvijas valdībai nevajaga kļūdities, domājot, ka Polija būs ar mieru draudzības dēļ ar Latviju piemiegt acis uz poļu tautas pārlatviskošanas mēģinājumiem. Dažu desmit tūkstošu lojālu poļu pārlatviskošana nepacels ne Latvijas tautas spēku, nedz arī slavu, bet tai vietā nelabvēlīgi iespaidos poļu tautas draudzības sajūtu pret latviešu tautu...”*⁵⁵

Līdzīgi pret Latviju vērsti naidīgi raksti Polijas presē ievietoti arī 1935.gada pavasarī, kuros paustas sūdzības par Latvijas valdības politiku mazākumtautību skolu jautājumā, par organizāciju un biedrību slēgšanu, par valodas likumu utt.

Gan Rīgas arhidiaecēze, gan zemākie garīdznieki Latgalē joprojām uzsvēra, ka *“Latgale ir priekš mums latgaliešiem – katoļiem, bet ne “čuļiem.”*⁵⁶ Arī no Politpārvaldes rajoniem turpināja pienākt ziņojumi par katoļu garīdznieku darbību. Garīdznieki pat no kanceles pauda savu attieksmi pret jauno režīmu:

*“Krāslavas rajona Kombuļu katoļu draudzes mācītājs Jāzeps Krumpāns 1934.g.20.maija dievkalpojumā no kanceles izteicies, ka “Latvijas pastāvēšanas laikā esot gāztas daudzas valdības un arī tagad esot gāzta valdība, bet valsts vara tagad atrodies svešautiešu un pagānu rokās, un ka tamdēļ katoļiem vajagot savienoties zem katoļu baznīcas karoga, jo tad katoļus neviens neuzvarēsot.”*⁵⁷

Tā paša gada 20.maijā Krumpāns savā sprediķī teicis: *“Gāž carismu, gāž monarķijas, gāž republikas, bet mēs (katoļi) paliekam stipri – neaizskarti; pārdzīvojām zviedrus, pārdzīvojām krievu jūgu, pārdzīvojām komunistus, pārdzīvosim arī patreizējo.”*⁵⁸ Runas laikā Krumpāns daudzjīs kājas, sitis ar dūri pa kanceleli un rezultātā tauta sakūdīta tiktāl, ka vakarā pēc dievkalpojuma norāvusi valdības sludinājumus un pavēles par karastāvokļa ieviešanu.

Liepnas katoļu draudzes garīdznieks Bronīslavs Kīrvāns 1934.gada 20.maijā Vasarsvētku dievkalpojumā Liepnā savā sprediķī norādījis, ka patreizējā valdība

⁵⁵ LVVA, 3235.f., 1/22.apr., 921.l., 312.lp.

⁵⁶ Turpat, 691.l., 421.lp.

⁵⁷ Turpat, 422.lp.

⁵⁸ Turpat, 422.- 423.lp.

Latgalei neesot labvēlīga: latgalieši esot apspiesti un atstāti pabērna lomā un esot kaut kas jādara, lai patreizējo stāvokli uzlabotu. Arī vairākos citos tā gada vasaras dievkalpojumos Kirvāns izteicis līdzīgas domas. Vietējiem katoļticīgajiem Kirvāns iedzinis paniskas bailes, draudot ar nolādēšanu un elli, dažādu nelaimju uzsūtīšanu, tādēļ draudzes locekļi ļoti negribīgi sniedza jebkādas ziņas par Kirvāna darbību.⁵⁹

Malnavas katoļu baznīcas prāvests Antons Tumans, pildot garīdznieka pienākumus, vairākkārt nosauca nekatoliskas konfesijas par pagāniskām. 1934.gada 18.novembrī Tumans tiši paildzināja dievkalpojumu, lai tā dalībnieki, arī armijas un aizsargu virsnieki, nokavētu valsts svētku parādi. Īpašs atgadījums notika 1935.gada vasarā. Malnavas draudzē atradās kapi, kuros apglabāti dažādu kristīgo konfesiju piederīgie. 1935.gada vasarā, kad vajadzējis apbedīt kādu pareizticīgo konfesijas piederīgo, Tumans apbedīšanas zīmi gan izsniedzis, bet apbedīšanai licis šķēršļus – kapu vārti bijuši aizslēgti, atslēga pazudusi. Mirušo varēja apglabāt tikai izceļot kapu vārtus; par to Tumans vēlāk sacēlis lielu traci.⁶⁰

1935.gadā, iesvētot Kārsavas atbrīvošanas cīņās kritušo piemiņas plāksni, Tumans savā runā norādījis, ka te esot katoļu zeme un viņš plāksni iesvētot tikai katoļiem. Savukārt 1935.gada 6.oktobrī - Kārsavas jaunizbūvēto Brāļu kapu iesvētīšanā Tumans nepiedalījās un neilgi pirms svinībām uzsāka aģitāciju pret kapu apmeklēšanu, pamatskolas bērniem pat tieši aizliedzot kapus apmeklēt.⁶¹

Rubeņu katoļu baznīcas prāvests Bojārs savos sprediķos vērsās ne tikai pret pastāvošo iekārtu, bet arī aģitēja pret latviešu kultūras pasākumiem, piemēram, dziesmu svētkiem, kuriem Asarē vajadzēja notikt 23.jūnijā. Bojārs koristiem un aizsargiem piedraudējis ar viņu pašu un viņu piederīgo izslēgšanu no baznīcas, ja minētajā dienā kāds uzdrošināsies neapmeklēt baznīcu. Tieši 23.jūnijā Bojārs sarīkoja plašus baznīcas svētkus – “Maizes dienu”, lai gan to varēja atzīmēt arī citā dienā.⁶²

Bojārs aktīvi “veicināja” arī katoļu skaita pieaugumu. Kā tas notiek, teikts Ilūkstes apriņķa priekšnieka 1935.gada 15.jūlija ziņojumā Iekšlietu ministrijas Administratīva departamenta direktoram:

“..Pasta ierēdņi Andri Kozuliņu un viņa sievu Annu, kuri laulāti luterāņu baznīcā, Bojārs pagājušā gadā septembra mēnesī otrreiz salaulājis katoļticībā, pie kam no Annas Kozuliņš saņēmis parakstu, ka bērnus jākrusti un jāaudzina katoļticībā. Paraksts Kozuliņai bijis jādod meitas uzvārdā, t.i. Bojārs Kozuliņu laulību luterāņu baznīcā ignorē. Kādu laulātu pāri, Kaķītis pēc uzvārda, Bojārs pārvilcis katoļticībā,

⁵⁹ LVVA, 3235.f., 1/22.apr., 691.lp.,423.lp.

⁶⁰ Turpat, 423.- 424.lp.

⁶¹ Turpat, 424.lp.

⁶² Turpat, 425.- 426.lp.

salaulājot tos no jauna katoļu baznīcā, kad šis pāris luterāņu baznīcā iesvētītā laulībā jau nodzīvojis ap 25 gadus. Kāds cits pāris – Bīriņi no Bojāra pārlaulāti pēc 5 gadu ģimenes dzīves, noslēgtas ev.-lut. baznīcā (..)“⁶³

Katoļu skaita “*palielināšana*” bija novērojama arī citviet. Tā, piemēram, Skrudalienas pagasta Elernes katoļu draudzes mācītājs Antonijs Lapačonoks 1937.gada vasarā kādā svētdienā no kanceles aicināja pārlaulāties katoļticībā visus tos ģimenes cilvēkus, kuru laulība noslēgta citu konfesiju baznīcās, kā arī pārkristīt citā ticībā kristītos bērnus. Lapačonoks aizrādījis, ka citā ticībā noslēgtā laulība vai bērnu kristīšana “*nekur nederot un tādiem cilvēkiem dzīve nebūšot svētības*”.

Jānis Kondziorhs no Salienas pagasta 1937.gadā iesniedzis policijai šādu ziņojumu:

“Esmu saderinājies ar polieti katoļticīgu Vilhelmīni Dubovskis, dzīv. Dēmenes pag. Dārzu muižā. Es esmu luterticīgs un ar līgavu esmu norunājis laulāties pie Siķeles luterticīgo draudzes mācītāja š.g.7.februārī. Pag.1936.g. decembrī pie manis mājās atbrauca Elernes un Jaunbornes katoļu draudzes mācītājs uzvārdā Lapačonoks un sāka man iegalvot, lai es laulājos pie viņa, tad viņš manu sievu pieņemšot pie dievgalda un mēs abi būšot dzīvē ļoti laimīgi, bet, ja mēs pie viņa nelaulāšoties, tad nekādas laimes nebūšot. Vēl piemetināja, ka es varot palikt luterticīgs, tikai pēcnācējiem vajagot būt katoļticīgiem. Es viņa priekšlikumam nepiekritu, un tad viņš aizbrauca. Siķeles luterticīgo draudzes mācītājs Dzērve no manas līgavas pieprasa piestādīt dzimšanas apliecību, lai varētu salaulāt. Es dzimšanas apliecības saņemšanai griezos pie katoļu mācītāja Lapačonoka, bet tas atteicās izdot, teikdams, ja nelaulājoties pie viņa, tad viņš dzimšanas apliecību nedošot un vēl centās iespaidot teikdams, ka par laulāšanu pie luterticīgo mācītāja man daudz vajadzēšot maksāt, bet viņš salaulāšot par brīvu.”⁶⁴

Arī kādam citam Ilūkstes apriņķa iedzīvotājam - Mārtiņam Landsmanim bija līdzīga rakstura sūdzības par Lapačonoka rīcību.⁶⁵

Dagdas dekāns Gabrans, uzzinājis, ka Dagdas pagasta vecākais Bogdans pretēji dekāna aizliegumam grib salaulāties ar luterticīgu skolotāju, izteicies, ka Bogdans ilgi vairs par pagasta vecāko nebūšot. Bogdanu, kā katoļticīgu, mēģinājis atrunāt precēties ar luterticīgu arī pašvaldības revidents Kalve (Politiskās pārvaldes ziņojums par politisko stāvokli valstī uz 1937.gada augustu).⁶⁶

Dažkārt neiecietība pret citu konfesiju piederīgajiem izpaudās visai paradoksālā veidā. Bebrenes prāvests Staņislavs Matiss 1935.gadā izraidījis

⁶³ LVVA, 3235.f., 1/22.apr., 690.lp., 196.lp.

⁶⁴ Turpat, 920.l., 429.- 430.lp.

⁶⁵ Turpat, 119.lp.

⁶⁶ Turpat, 191.lp.

no Bebrenes pamatskolas ticības mācības stundas 6.klases skolnieci Mildu Elzu Zahrevsku par to, ka *“Zahrevskai esot latvisks vārds “Milda – Elza” un tamdēļ viņa nedrīkstot klausīties katoļticības mācības stundas, kamēr nebūšot cits vārds”*. Skolnieces tēvam Matīss aizrādīja, ka tas esot *“salmu katolis”*, jo savai meitai devis pagānu vārdu, jo *“luterāņiem neesot izteicošu vārdu un vispār viņiem neesot nekādu vārdu, tie esot kā koki un akmeņi”*.⁶⁷

Kāds cits – Berezņu katoļu draudzes prāvests Eduards Beķeris ar Daugavpils apgabaltiesas I kriminālodaļas 1935.gada 23.oktobra spriedumu pēc Sodu likuma 110., 15. un 58.panta sodīts ar 10 mēnešiem cietumā par civilaktu noteikumu pārkāpšanu – testamenta viltošanu, neziņošanu dzimtsarakstu nodaļai par laulības, kristīšanas un miršanas gadījumiem draudzē. Viņš esot arī nicinoši izteicies par Ulmaņa valdību un tās ierēdņiem.⁶⁸

Taču īpaši interesanta bija Kumbuļu draudzes prāvesta Antona Juhņeviča rīcība, kura pieminēta gandrīz visos 1937.gada Politpārvaldes ziņojumos.

1937.gada 6.janvārī Kumbuļu draudzes prāvests Antons Juhņevičs savā sprediķī izteicās, ka *“aizsargi, policija un pagasta vecākais esot lupatas”*. Uz Politpārvaldes izdarītās izziņas pamata prāvests tika saukts pie atbildības, un 19.janvārī Krāslavas II iecirkņa mirtiesnesis, iztiesājot šo lietu pēc Sodu likuma 179.^I un 179.^{II} panta, prāvestam Juhņevičam piesprieda 6 mēnešus cietumsodu.⁶⁹ Tiesā kā liecinieki figurēja arī aizsargi Antons Krumpāns, Jānis Ekšs un Jāzeps Vanags, kuri liecināja par baznīcā dzirdēto un kurus Juhņevičs par to izslēdza no baznīcas. 24.janvārī Juhņevičs no kanceles pasludināja, ka aizsargi izslēgti no baznīcas uz arhibīskapa raksta pamata. Arī citiem lieciniekiem draudot tas pats, bet, ja tie savu vainu nožēlošot, tad varēšot palikt baznīcā.

Prāvesta Juhņeviča prāva un aizsargu izslēgšana no baznīcas plašā apkārtne radīja saviļņojumu un izbrīnu par prāvesta rīcību, jo bija skaidri redzams, ka Juhņevičs ar izslēgšanu no baznīcas mēģina iespaidot viņa apsūdzībā figurējošos lieciniekus. Šādai iespaidošanai bija panākumi, jo izslēgšana no baznīcas ir ārkārtējs notikums ar tālejošām sekām.

Savā laikā Juhņevičs mācījies Katoļu garīgajā seminārā Rīgā, studijas pabeidzis Polijā un tad atgriezies Latvijā. Politpārvaldes rīcībā bija ziņas, ka šo gadījumu Juhņevičs grasās darīt zināmu Polijas avīzēm un interpretēt kā katoļu garīdznieku vajāšanu. Pārskatā atzīmēts, ka *“šāda Rom. Katoļu garīdznieku rīcība stipri palīdz komūnistisko elementu pagrīdes darbībai”*. Tālāk Politpārvaldes pārskatā teikts:

“Tad vēl ir novērots, ka prāvests Juhņevičs, kas iecelts arī par ticības mācības pasniedzēju Krāslavas pag. Sauleskalna 6-kl. pamatskolā, pats nepasniedz skolēniem ticības mācību, bet savā vietā sūta draudzes ērģelnieku Puisānu, kuram nav ticības mācības pasniedzēja tiesību.

⁶⁷ LVVA, 3235.f., 1/22.apr., 691.l., 427.lp.

⁶⁸ Turpat, 427. – 428.lp.

⁶⁹ Turpat, 920.l., 457.- 458.lp.

Sauleskalna 6.-kl. pamatskolas pārzinis Ludvigs Skrinda pielaiž skolā šo nelikumību, jo ar prāvestu Juhņeviču atrodas draudzīgās attiecībās. Minētais skolas pārzinis Skrinda 25.dec. pag.g., būdams viesībās pie aizsarga Krumpāna, privātās sarunās stāstījis par kādām "pārlicībām", skaidrāk neko neizteicoties, un vēlāk, būdams ieskurbušā stāvoklī, vairākas reizes uzklēdzis "lai dzīvo Staļins". Tad par skolotāju Skrindu ir zināms vēl, ka viņa sieva Juzefa Skrinda, dzim. Laksa, kura nodarbojas tanī pašā pamatskolā kā skolotāja, vēl skolas gados, apmeklējot Krāslavas valsts vidusskolu, ir bijusi kreisi noskaņota. Skolas pārziņa Ludviga Skrindas brālis it kā atrodoties Pad. Krievijā.⁷⁰

21.februāra dievkalpojumā A.Juhņevičs izteicies, ka "senos laikos Pestītāju nodevuši viņā mācekļi ar nepatiesām liecībām, bet tagad viņu, Juhņeviču, ar nepatiesām liecībām nodevuši aizsargi. Ne aizsargi "lupatas", ne pasaulīgā tiesa viņam neko nevarot padarīt; policija un aizsargi esot tikai cilvēka organisma atkritumi, lupatas un bābas."⁷¹

14., 15. un 16.aprīlī Krāslavā bija izbraukusi uz tiesas sesiju Daugavpils apgabaltiesas II kriminālnodaļa un iztiesāja vairākas krimināllietas, arī Kombuļu katoļu draudzes prāvesta A.Juhņeviča lietu par aizsargu organizācijas, policijas un pagasta vecākā nolamāšanu baznīcā no kanceles. Lietā bija uzaicināti 115 liecinieki, kurus prāvests Juhņevičs bija uzdevis savā apelācijas sūdzībā. Daļa liecinieku neko nezināja, jo notikuma laikā nebija atradušies baznīcā, daļa bija tādu, kas centās liecināt par labu prāvestam. Kad tiesas priekšsēdētājs šiem lieciniekiem jautāja, vai prāvests baznīcā lietojis vārdu "lupatas", viņi to nenoliedza. Lietas iztiesāšana ilga divas dienas un apgabaltiesa pasludināja spriedumu, ar kuru miertiesneša spriedums par Juhņeviča sodīšanu pēc Soda likuma 179.¹p. un 179.²p. ar sešiem mēnešiem cietuma atcēla, bet uz Soda likuma 179.¹ panta Juhņeviču sodīja ar 2 mēnešiem aresta. Lietas gaitā tika noskaidrots, ka:

"Juhņevičam nav bijis nolūks aizsakarāt policiju un aizsargu organizāciju kā tādu, bet viņš, būdams ļoti nervozs cilvēks, ir lietojis baznīcā pārāk skarbus izteicienus, zīmējot tos it kā uz dažām viņam naidīgām personām. Dažus naidniekus Juhņevičs sev piedzīvojis arī tādēļ, ka Kombuļu baznīcas dievkalpojumos izskaudis poļu valodu. Bez tam tiesā noskaidrojās, ka prāvests Juhņevičs visas savas sūdzības un pārsūdzības par miertiesneša spriedumiem ir rakstījis pārāk skarbiem un aizskarošiem vārdiem, par ko tiesa atkal ievadījusi vairākas lietas, un, starp citu, par šādu aizskarošu sūdzību rakstīšanu par Krāslavas miertiesnesi Sūci Rīgas apgabaltiesa Juhņeviču sodījusi ar 2 nedēļām cietumā."⁷²

⁷⁰ LVVA, 3235.f., 1/22.apr., 920.l., 458.- 459.lp.

⁷¹ Turpat, 428.lp.

⁷² Turpat, 353.lp.

Tika praktizēta arī atklāta naida kurināšana starp konfesijām. Tā, piemēram, Preiļu katoļu draudzes garīdznieks Apšenieks ne tikai aģitēja pret valsts svētku apmeklēšanu, bet 1934.gadā, kad Preiļu evaņģēliski luteriskā draudze iesvētīja savu jauno dievnamu un draudzes locekļi procesijā dziedādami gāja uz to, no kanceles teicis: *"Tet kā suņi riedami."*⁷³ Pret Ilūkstes apriņķa katoļu baznīcas dekānu Julianu Samušu tika uzsākta izziņa par uztraucošu baumu izplatīšanu – Eglaines draudzes dievkalpojuma laikā Samušs baznīcā sludinājis, ka *"Daugavpili kāda žīda pagrabā noslepkavots un sadurstīts viens katoļticīgs jauneklis, lai iegūtu asinis macēm"*.⁷⁴

Savukārt Ludzas dekānam Antonam Urbšam inkriminēja dažādu starp-konfesionālu dievkalpojumu ignorēšanu un draudzes kūdišanu darīt to pašu. Ja pieminekļu atklāšanā, brāļu kapu dievkalpojumos tml. pasākumos katoļi nebija galvenie, Urbšs nemaz neieradās, bet, ja bija spiests ierasties, izturējās visai rezervēti.⁷⁵

Katoļu baznīca veiksmīgi cīnījās ar valdošo baznīcu; tās ietekme pavairojās un tas, bez šaubām, ietekmēja valdības nostāju pret katoļu baznīcu. Ulmaņa valdība, kas atbalstīja reliģiju, bez simpātijām uzņēma Rīgas kūrijas poliski katolisko orientāciju ar visiem tās *"nelatviskajiem"* un *"nevalstiskajiem"* atribūtiem. Tautas acīs gan viena, gan otra puse tēloja sirsnīgus sabiedrotos, bet vienlaikus abas puses iespēju robežās klusībā apkaroja sev nevēlamās *"nevalstiskās"* vai attiecīgi luteriskās orientācijas izpausmes. 1937.gada maijā Iekšlietu ministrija nāca pie slēdziena, ka no katoļu garīdznieku politiskās ietekmes īpaši jāsarģā skolas, aizsargu un mazpulku vienības, jo tieši tur garīdznieki centās nostiprināt savu ietekmi.⁷⁶ Sevišķi sāpīgi katoļu baznīcas vadību skāra valdības centieni pakļaut savai kontrolei garīdznieku darbību skolās, nostiprinot tajās luterāņu mācītāju pozīcijas. Bet - pretēji valdības centieniem - katoļu baznīca ne vien saglabāja, bet pat pastiprināja savu ietekmi skolās, īpaši Latgalē, un tas notika nepārtrauktā ciņā. Vairākkārt izglītības viceministrs Čamanis, kūrijas spiests, draudēja Ulmanim ar demisiju. Vēstulē kūrijas ģenerālvikāram bīskapam Rancānam 1938.gada decembrī arhibīskaps Springovičs viņam lika *"izsaukt Čamani un nopietni likt pie sirds – aizstāvēt katoļu bērnus no luteru pārgalvīgas apspiešanas"*, panākt, lai katoļu skolēniem nebūtu jāpiedalās luterāņu svētbrīžos, nebūtu jāklausa luterāņu lūgšanas. Arhibīskapa vēstule parādīja, ka Rīgas arhidiacēzes vadītājs šajā laikā nebija gatavs sākt reliģisku karu.

Tomēr praksē tika novērots, ka katoļu garīdznieki darīja visu, lai starp katoļu un citu konfesiju pārstāvjiem radītu spriedzi. 1937.gadā Augustovas katoļu draudzes prāvests Krumpēns paralēli sava amata pildīšanai pasniedza arī ticības

⁷³ LVVA, 3235.f., 1/22.apr., 691.l., 429.lp.

⁷⁴ Turpat, 430.lp.

⁷⁵ Turpat, 431.lp.

⁷⁶ Turpat, 920.l., 302., 303.lp.

mācību vietējā skolā, kur laikā, kad notika gatavošanās Ziemassvētkiem, sludināja: katoļticīgiem bērniem aizliegts piedalīties citu konfesiju rīkotos pasākumos, pulciņos un koros, piedraudot: *“..ja tie piedalīsies dziedāšanas stundās un citās mācībās, tad viņš uz nākošo klasi nepārcelšot, jo katram uz liecības būšot 2, un, lai skolotāji viņu iztrūkumu neievērotu, tad tie varot stundu laiku pavadīt atējvietās”*⁷⁷. Tāpat Krumpāns piedraudēja atlaist no darba šīs skolas skolotāju Olekšu (katoļticīgo), ja viņa pretēji aizliegumam piedalīsies skolēnu koros un deju un rotaļu grupās. Olekša šīs runas neņēma vērā, bet Krumpāns izslēdza viņu no baznīcas.⁷⁸

1937.gada pārskatā par politisko stāvokli valsti Politpārvalde šai sakarā atzīmēja:

*“Par visām lietām skola jāsargā no katoļu garīdznieka, jo tas redz latviešu panākumos un spēku pieaugumā sev un katoļu baznīcai tādu ļaunumu, kas jāapkaro par katru cenu (...). Daudz ir to, kas dievbijībā piekāpjas baznīckunga gribai, lai tikai nenāktu pār viņiem mācītāja piedraudētie lāsti. Kas lāstiem vairs netic, tos garīdznieks piespiež citādi paklausīt, jo paņēmienu izvēle ir liela. Tagad visplašāk tiek piekopts piedraudējums neapglabāt piederīgos svētitos kapos – t.i. aiz baznīcas sētas (...). Katoļu garīdznieki par katru cenu grib gūt savu iespaidu arī laicīgos iestādījumos un it sevišķi tur, kur aug un veidojas tagadējās Latvijas nākotnes spēki. Te jāmin aizsargu vienības, mazpulku organizācijas un skolas.”*⁷⁹

Katoļu garīdznieku iespaidā skolēni izstājās no minētajām organizācijām. Tā, piemēram, 1937.gadā Ilūkstes apriņķa Rubenes pagasta Rubenes pamatskolas mazpulkos no 70 dalībniekiem palikuši tikai 30. Kad skolēniem jautāts, kādēļ viņi izstājas, noteikta atbilde netika saņemta. Vēlāk iegūtās ziņas liecinājušas, ka te vainojams Dunavas katoļu prāvests Rukmanis, kurš izteicies, ka katoļu bērniem mazpulkos nav ko meklēt.⁸⁰

Katoļticības tālākai propagandai uz austrumiem Vatikāns radīja jaunu, krievisku katolicisma formu - t.s. Austrumu ritu (katoļu baznīcu ar krievu, kā arī citu dievkalpojumu valodu). 1933.gada 22.janvārī Latvija apmainīja Daugavpili arestēto Latgales apgabala komjaunatnes komitejas sekretāru Borisu Sturuā, arī Andreju Stahovski, pret Krievijā arestēto Mogiļevas un Minskas bīskapiju apustulisko administratoru Boļeslavu Sloskānu⁸¹, kurš 1926.gada maijā bija slepus konsekrēts par bīskapu. Ar šī prelāta ierašanos austrumu rita propaganda Latvijā ieguva dedzīgu piekritēju. Būdams pasniedzējs Rīgas Garīgajā seminārā un lielākais speciālists *“krievu lietās”*, Sloskāns izmantoja

⁷⁷ LVVA, 3235.f., 1/22.apr., 920.l., 459.lp.

⁷⁸ Turpat, 459.lp.

⁷⁹ Turpat, 302.- 303.lp.

⁸⁰ Turpat, 261.lp.

⁸¹ LVA PA, 54.f., 1.apr., 9868.l., 37.lp.

visu savu ietekmi, lai arī Latvijā ieviestu austrumu ritu. Par dedzīgu Sloskāna atbalstītāju kļuva Rīgas Antona draudzes prāvests A. Oļševskis, kurš sāka sprediķot krievu un baltkrievu valodā Maskavas priekšpilsētā, kur dzīvoja galvenokārt pareizticīgie. Valdība pret uniātu darbību izturējās noraidoši, aizbaidinādāmās ar bailēm no konfesionālām nesaskaņām, bet pavisam to aizliegt neiedrošinājās, lai gan šīs misijas tālākie politiskie mērķi tieši skāra arī Latviju. Aģenti Politpārvaldi brīdināja, ka uniātu politiskais mērķis esot Lietuvas – Baltkrievijas lielvalsts ūnijā ar Poliju – tātad arī Latgale tiktu ietverta šajā valstiskajā veidojumā, kuru paredzēts izveidot no Padomju Savienībai “atrautiem” apgabaliem. Ļoti neatsaucīgi austrumu ritu uzņēma arī katoļi, lai gan propagandas tiešo vadību labprātīgi uzņēmas bīskaps Sloskāns. Kopumā austrumu rita propaganda Latvijā cieta krahu, lai arī radīja sarežģījumus jau tā komplikētajā reliģiskajā situācijā Latgalē.

1937. gadā Latvijā atjaunoja Rīgas metropoliju, kurā ietilpa Rīgas arhidiaцēze un Liepājas arhidiaцēze, bet arhibīskapam A. Springovičam piešķīra metropolīta titulu.

Arhidiaцēzes kūrījas kanclers bija prelāts Eduards Stukels, notārs – Vincents Strelevičs, oficiāls – prelāts Alfons Pastors, grāmatu cenzors – Jāzeps Čamanis (izglītības ministra biedrs). Rīgas arhidiaцēzē ietilpa 13 dekanāti, kopējais draudžu skaits – 111. Bez tam Vidzemē bija izveidoti katoļu misiju punkti, galvenokārt latgaliešu un poļu laukstrādnieku apkalpošanai.

1937. gadā dibināto Liepājas diaцēzi pārvaldīja bīskaps Antonijs Urbšs ar rezidenci Liepājā - kūrījas kanclers tur bija vēlākais Rīgas metropolijas apustuliskais administrators Julijans Vaivods. Liepājas diaцēzē bija iekļauti 8 dekanāti ar 39 draudzēm. Misiju punkti bija iekārtoti 15 vietās Kurzemē un Zemgalē. Visā metropolijā bija 198 priesteri, bet ticīgo skaits ap 500 000.⁸²

1920. gadā Aglonā dibināto katoļu semināru 1924. gadā pārcēla uz Rīgu, bet 1938. gadā tas sāka darboties kā LŪ Teoloģijas fakultāte. Gan seminārā, gan vēlāk fakultātē notika nepārtraukta cīņa par to, kāda virziena piekritēji būs semināra vadībā, tādējādi nosakot arī sagatavojamo jauno garīdznieku orientāciju un katoļu baznīcas virzību katoļu apdzīvotajās Latvijas daļās, īpaši Latgalē.

Rīgas arhidiaцēzes garīgo semināru praktiski vadīja polis Aleksandrs Novickis, Katoļu garīgā semināra vicedirektors, garīgā mēnešraksta “Katoļu Dzeive” redaktors, arhibīskapa Springoviča uzticības persona. Novickis, kurš pilnībā nepārvaldīja latviešu valodu, bija galvenais latgaliešu izloknes fanātiķis un “baltiešu valodas” pretinieks. Viņš aizstāvēja uzskatu, ka visās katoļu baznīcās Latvijā poļu valoda ir ieviešama kā “otrā valoda”. Pēc Novicka idejas seminārā obligāta bija poļu valoda; tas atbaidīja “baltiešus” no iestāšanās seminārā. 1935. gada 28. februāra ziņojumā Politiskās pārvaldes priekšniekam Iekšlietu ministrijas Ārzemnieku nodaļas vadītājs rakstīja:

⁸² Trūps-Trops H. Latvijas Romas katoļu baznīca komunisma gados 1940 - 1990. – Rīgas Romas katoļu metropolijas kūrījas izdevums. -1992. - 16.lpp.

(„(..) nekur citur pasaulē katoļu zemēs nav tāda kārtība, ka semināros būtu obligatoriska kādas minoritātes valoda, kuru pie mums saprot tikai 10% katoļu (kopā ar pārpoļotiem). Lietuvā poļu ir divreiz vairāk, bet poļu valoda nav pat fakultatīva..Poļu valoda tiek nostādīta kā tāda “svēta valoda”, kas katoļiem nepieciešama tāpat kā latīņu valoda.”⁸³

Ar Novicka ziņu seminārā uzņēma poļu, baltkrievu, lietuviešu un citu tautību kandidātus, pavisam nedaudzas vietas atstājot latviešiem, turklāt latviešus tāpat ar laiku tāda vai cita iemesla dēļ no semināra izslēdza. Novickis bija arī iniciators poļu garīdznieku un mūku iebraukšanai Latvijā, lai gan bija pietiekami daudz pašiem savu garīdznieku. Jau minētajā ziņojumā teikts:

“Ksendzs Novickis ir katoļu semināra ļaunais gars, būtu atstādināms no profesora un rektora amatiem un pārceļams uz kādu tīru latgaliešu draudzi, kur pārpoļošana neiespējama. Vislabāk būtu tam aprgrūtināt darbības apstākļus, lai tas būtu spiests izceļot uz Poliju (viņš tagad mūsu pavalstnieks). Viņš ir nacionālā latviešu bīskapa B.Sloskāna pretinieks un panācis to, ka bīskaps Sloskāns nav ticis kādā augstākā amatā, bet darbojas seminārā tikai trešā vietā, zem bīskapa Rancāna un vicerektora Novicka kā semināra “regens” jeb audzinātājs. Poļi un leiši grib Sloskānu “izsaldēt” no Latvijas, lai viņa vietā nāktu kāds minoritātes kandidāts. Kūrija uzdevusi viceministram Čamanim aizstāvēt Novicki u.c. ksendzus, ja tiem draudētu nepatikšanas, lai gan viceministrs, kā nacionāli noskaņots latvietis, to dara visai nelabprāt.”⁸⁴

Novicka darbība radīja stipru slēptu neapmierinātību vietējā katoļu garīdzniecībā, kas tomēr bija bezspēcīga, jo aiz Novicka muguras stāvēja arhibīskaps Springovičs. Novickis iespaidoja arī semināra audzēkņu sastāvu. Aģents “X”, spriežot pēc ziņojumu satura, visai tuvu stāvoša persona semināra vadībai, savā 1936.gada 28.septembra ziņojumā Politpātvaldes Rīgas rajona priekšniekam rakstīja:

“Seminārā ir liels minoritātu un neapzinīgo latviešu procents, ko semināra vadība uz ārpusi grib visādi slēpt. Piemēram, IV kursā skaitās 10 audzēkņi, no tiem 5 no minoritātēm un 5 latvieši. No minoritātēm 4 poļi un 1 leitīis (..) vispārīgi no šā kursa studentiem daudzi izslēgt -, un vienīgi latvieši. Bez Mundura un Skuķa vēl izslēgti Pulans, Klekers, Muižnieks, Leitans, Lemešonoks un Bojārs, tātad veseli 8 latvieši, kas bijuši gandrīz visi Aglonas ģimnāzijas absolventi (..) Poļu – leišu kliķe bijusi toreiz ļoti uztraukta, ka tik daudz latviešu uzreiz iestājušies seminārā. Nu draudot briesmas, ka Latvijas katoļu draudzes tikšot pavisam drīzi pārlatviskotas. Ks. Novickis un viņa palīgi tagad meklējuši visādus pierādījumus un atraduši, ka šiem latviešiem nav aicinājuma uz priesterību. Otrs piemērs no 1931.gada izlaiduma, kad semināra kursu beidza 2 latvieši – Kļaviņš un Stagars,

⁸³ LVVA, 3235.f., 1/22.apr., 690.l., 68.lp.

⁸⁴ Turpat.

7. Politiskās orientācijas izsekošana poļu organizācijās..

bet 5 poļi – baltkrievi.. Sākumā šai kursā bija veseli 17 audzēkņi, bet no tiem 10 latvieši ar laiku tika izslēgti...No minoritātu kleriķiem neviens nav izslēgts, lai gan viņu starpā daudz mazvērtīgu un arī tādu, kas visādi apgrēkojušies (..) un tas notiek laikā, kad Latvijā ir liels priesteru trūkums, jo līdzšinējo 150-160 vietā vajadzētu vismaz 300 (..) Poļu kliķei patīk, ka mums latviešu priesteru trūkst un ka var uzaicināt viņu tautiešus no ārzemēm, kas taisa minoritātu politiku. Iznāk tā, ka vienīgā pasaulē latviešu tauta ir tik bezdievīga, ka nevar dot priesteru kandidātus (..). Pret minoritātu audzēkņiem Novickis un Co piemēro vismīkstākās mērauklas tikpat kā stūdiju, tā arī morāliskā ziņā. Atstāti pat tādi minoritātu kleriķi, kas pieķerti sarakstīšanā ar jaunkundzēm un kas pašī gribējuši izstāties, nejudzami priesterības aicinājumu (..).⁸⁵

Lai semināru kaut daļēji pakļautu valsts kontrolei, 1928.gadā, kad kūrīja lūdza atļauju pārveidot semināru par augstāko mācību iestādi – akadēmiju, valdība savukārt ierosināja izveidot katoļu Teoloģijas fakultāti universitātē. Kūrīja, kaut arī nelabprāt, priekšlikumu pieņēma. 1931.gadā visi sagatavošanas darbi bija pabeigti un Ulmaņa valdība 29.septembrī Satversmes 81.panta kārtībā izdeva likumu par fakultātes nodibināšanu. Taču šis likums bija viens no nedaudzajiem, kuru Saeima noraidīja.

Neoficiālas pārrunas par fakultātes izveidošanu atsākās 1935.gadā pēc Ulmaņa iniciatīvas, jo Ulmanis cerēja, ka fakultātē varēs saistīt rokas pārpoļotājiem un vājināt katoļu garīdzniecības noslēgšanos īpašā kastā. Modri valdības un kūrījas pārrunām sekoja Vatikāns. 1935.gada 1.oktobrī Romas kūrījas semināru un universitāšu studiju kongregācija uzdeva arhibīskapam Springovičam sīki informēt Vatikānu par sarunu rezultātiem un neko neuzsākt bez sazināšanās un vienošanās ar Romu. Valdībai bija jārespektē Rīgas kūrījas īpašais stāvoklis, un 22.oktobrī Ulmanis oficiāli ierosināja arhibīskapam Springovičam novembrī nosūtīt uz Vatikānu jauktu valdības un kūrījas delegāciju, lai vienotos par fakultātes statūtiem. Valdības pārstāvji delegācijā bija J.Čamanis un sūtnis Vatikānā - H.Albats. Kūrīju delegācijā pārstāvēja bīskaps J.Rancāns. Delegācijas pārvestie statūti nebija labvēlīgi valdībai – fakultātei vajadzēja darboties īpašās telpās, augstākā autoritāte fakultātē bija Pāvests, zinātniskajā darbībā fakultātei bija jābūt autonomai un pakļautai Rīgas arhibīskapam, kas personīgi izraudzītu mācību spēkus. Taču fakultāti uzturēt vajadzēja valstij. Vairāk nekā 2 gadus valdība centās panākt liberālāku jautājuma risinājumu, taču bez panākumiem. Citos jautājumos, kuros bija ieinteresēta pati baznīca, Vatikāns bija labvēlīgs, un 1937.gadā Romas kūrīja izveidoja Latvijā otru – Liepājas diacēzi. Par Liepājas bīskapu 1938.gadā kļuva prelāts A.Urbšs.⁸⁶ Rīgas kūrīja šajā amatā vēlējās redzēt J.Čamani⁸⁷, lai tādā

⁸⁵ LVVA, 3235.f., 1/22.apr., 691.l., 402.lp.

⁸⁶ Turpat, 174.lp.

⁸⁷ Turpat, 99.lp.

veidā atbrīvotos no pārāk "valstiskā un neenerģiskā ministra", kas neprata pietiekami stingri aizstāvēt katolicisma intereses. Taču Čamaņa demisiju valdība nepieņēma, liekot saprast, ka tādā gadījumā kūrīja šo ministra posteni zaudēs vispār. Šis apstāklis izšķīra jautājumu par labu Urbšam.⁸⁸ Fakultāte darbu uzsāka 1938.gada 15.septembrī.

Katolikā prese, kas iznāca visu Latvijas Republikas laiku, galvenokārt bija orientēta uz Latgales katoļiem, un arī redaktoru izvēle bija pakļauta šim kritērijam. Tā, piemēram, lielāko katoļu reliģisko žurnālu "Katoļu Dzeive" vadīja poļu tautības garīdznieks Aleksandrs Novickis. Žurnāls puda polonizācijas tendences Latgalē. Otrs Latvijas katoļu mēnešraksts "Polak – Katolik" (redaktors un izdevējs – A.Vizulis), kurš iznāca poļu valodā apmēram 1500 eksemplāru lielā metienā, pavisam klaji, jau ar savu nosaukumu vien puda žurnāla pamatideju – starp diviem dažādajiem, nosaukumā ietvertajiem jēdzieniem bija likta vienlīdzības zīme, padarot jēdzienus "polis" un "katolis" par sinonīmiem. Līdzīgu virzienu ieturēja arī latgaliešu laikraksts "Latgolas Vords", kur galvenā tendence bija separātisma sludināšana latgaliešiem. Baltiešu katoļu vienīgais izdevums bija žurnāls "Māras (vēlāk Rīgas) Vēstnesis".⁸⁹

Pasaules karš, kurš sākās 1939.gada 1.septembrī un kura pirmais upuris bija Polija, ievērojami mainīja poļu stāvokli Latvijā. 17.septembrī Polijā no austrumiem iebruka Sarkanā armija.

1939.gada septembrī notika Polijas sūtniecības un konsulāro departamentu likvidācija,⁹⁰ kas vissmagāk ietekmēja Latvijas poļu sabiedrisko dzīvi. Organizācijas (Poļu biedrība, poļu skauti un gaidas) un poļu žurnāls vairs nesaņēma finansiālu atbalstu arī no poļu organizācijām ASV. Tieši šajā laikā Latvijas Poļu biedrībai izvirzījās jauni uzdevumi, kuri prasīja lielu darbu un līdzekļus – Latvijā patvērumu meklēja militārie un civilie bēgļi no Polijas. Šeit tika internēti vairāk nekā 1500 Polijas armijas karavīru un īpašās nometnēs izvietoti 300-400 civilo bēgļu.⁹¹

Kopumā poļu minoritāte nezaudēja iespējas attīstīties arī pēc 1934.gada, lai gan valstī notiekošie procesi nevarēja apmierināt mazākumtautību politiskos

⁸⁸ Balevics Z. Baziņa un valsts buržuāziskajā Latvijā 1920-1940. - Rīga.: LVI. - 1964. - 220.-221.lpp.

⁸⁹ LVVA, 3235.f., 1/22.apr., 690.l., 301.-302.lp.

⁹⁰ Polijas diplomātisko pārstāvniecību likvidāciju paātrināja Polijas sūtņa Latvijā Klopotovska mēģinājums ar Polijas konsula Daugavpili palīdzību izveidot nelegālu poļu organizāciju Latvijā, lai tā veiktu diversijas uz Latvijas dzelzceļa PSRS preču tranzīta uz Vāciju novēršanai. Politpātvaldei tas kļuva zināms; par to liecina minētās organizācijas dalībnieku tiesāšana pēc 1940.gada 17.jūnija lietas.

⁹¹ Jēkabsons Ē. Polijas militārie un civilie bēgļi Latvijā 1939.un 1940.gadā // Latvijas Vēsture. – 1993.- Nr.2-3. Par poļu bēgļu problēmām plašāk: Ābola Z., Niedre O. Internēto Polijas karavīru liktenis Latvijā 1939.-1930.g. // Latvijas Vēsture. – 1999. - Nr.3.

7. Politiskās orientācijas izsekošana poļu organizācijās..

un sabiedriskos darbiniekus. Poļi nebija mazāk lojāli pret Latvijas valsti kā krievi, ebreji vai vācieši, taču viņu īpatnība bija īpašais poļu pagātnes statuss Latgalē un Ilūkstes apriņķī, un tas joprojām uzturēja spriedzi starp aktīvāko un nacionāli noskaņoto poļu sabiedrības daļu un varas iestādēm. Šī spriedze skaidri izpaudās arī 1938.gada rudenī, kad, pēc Politpārvaldes ziņām, kara gadījumā vairāki Poļu jaunatnes savienības darbinieki pieļāva iespēju, ka Polija atņems Latvijai Daugavpili un varbūt pat visu Ilūkstes apriņķi.⁹² Šādas runas pastiprinājās pēc Čehoslovākijas Tešinas apgabala ieņemšanas. Politpārvaldes ziņojumu pamatotību apstiprināja arī toreizējais Polijas konsuls Daugavpilī - M.Semičeks. 1938.gada oktobrī viņš ziņoja, ka daudzi poļi Latgalē uztver Čehoslovākijā notiekošo kā Ilūkstes apriņķa vai pat visas Latgales piederības jautājuma aktualizēšanos un ir pastiprinājusies viņu izaicinošā nostāja pret varas iestādēm, kā arī pieaugusi viņu nacionālā pašapziņa.⁹³

Kopumā Latvijas pretizlūkošana Polijas aģentūras un Latvijas poļu organizāciju darbību galvenokārt novēroja un tikai ārkārtīgi retos gadījumos vērsās pret to ar represijām. Šāda attieksme neatšķīrās no attieksmes pret pārējo nacionālo minoritāšu organizācijām.

Padomju okupācijas represīvie orgāni izmantoja Politpārvaldes uzkrātās ziņas par poļu darbību Latvijā poļu tautības iedzīvotāju represēšanai. Darbība poļu organizācijās Latvijā pirms okupācijas bija pietiekams iemesls arestiem pēc 1940.gada 17.jūnija.

⁹² LVVA, 3235.f., 1/1.apr., 502.l., 14.lp.

⁹³ Jēkabsons Ē. Poļi Latvijā. - 57.lpp.

8. MINORITĀŠU ORGANIZĀCIJU DARBĪBAS NOVĒROŠANA UN LATVIJAS INTERESĒM KAITĪGĀS DARBĪBAS NOVĒRŠANA

8.1. Krievu monarhistu un citu krievisko organizāciju darbības izsekošana

Visai sarežģītas bija Latvijas pretizlūkošanas orgānu attiecības ar Latvijā esošajām krievu vai, kā tās dažreiz tiek dēvētas 20.-30.gadu literatūrā - lielkrievu organizācijām. Jāņem vērā, ka, līdzīgi XX gs. 90. gadiem, Latvijā dzīvoja plašs bijušās cariskās Krievijas vietējās krieviskās ierēdniecības, kā arī vietējo krievisko - ne vienmēr krievu tautības - rūpnieku, tirgotāju un inteliģences ģimeņu. Tām pievienojās emigrantu slānis, kuri bēga no revolūcijas, kā arī bijušo balto armiju paliekas. Stāvokli sarežģīja pa pusei pārkrīvoto latviešu slānis, kuri, it sevišķi 20.gados, veidoja Latvijas virsnieku, ierēdņu, rūpnieku un tirgotāju ievērojamu daļu. Ilustrācijai daži piemēri - Latvijas kara ministrs kreisajā Marģera Skujenieka valdībā, ilgāku laiku Zemgales divīzijas komandieris, Otrā pasaules kara laikā Latviešu leģiona ģenerālinspektors Rūdolfs Bangerskis Kolčaka armijā ģenerāļa pakāpē komandēja 12.divīziju.¹ 1919.-20.gadā Latvijas armijas štāba priekšnieks, bet 1924.-28.gadā armijas komandieris bija ģenerālis Pēteris Radziņš, kas līdz 1919.gada beigām ieņēma augstus militārus posteņus balto spēkos Ukrainā. Pirmie Latvijas pretizlūkošanas darbinieki pieredzi bija ieguvuši Krievijas iestādēs vai balto formējumos Krievijā. Dienesta laikā izveidojušās draudzīgas attiecības, radniecīgās saites, izglītība šos cilvēkus saistīja ar baltēmiem un Latvijas krievu aprindām. Ir nedaudz komiski lasīt par Vilhelma Muntera sievas krievisko izcelsmi, jo vecāko virsnieku aprindās bija daudz krievu vai vācu tautības sievu. Ir ārkārtīgi grūti šodien izvērtēt, cik ilgā laikā un vai pilnīgi šī paaudze atbrīvojās no uzskata, ka Latvijas valsts ir islaicīgs veidojums, kas pastāvēs līdz komunistiskā režīma gāšanai Krievijā.

Šādos apstākļos Latvijas pretizlūkošanai nācās aplāpēt gan monarhistu un citu "lielās nedalāmās Krievijas" piekritēju Latvijai naidīgo darbību, gan arī viņu mēģinājumus izmantot Latvijas teritoriju naidīgai darbībai pret Krieviju /PSRS/, kas izraisīja PSRS un Latvijas savstarpējo attiecību saasināšanos.

¹ Шамбаров В. Белогвардейщина. - М.: Альгоритм, 1999. - стр.272.

8. Minoritāšu organizāciju darbības novērošana..

1921.gadā Latvijas politiskā apsardzība konstatēja, ka Rīgā, Rēzeknē un Daugavpilī darbojās gan monarhistisko, gan Savinkova vadīto emigrantu organizāciju pārstāvji. Monarhistus vadīja Judeņiča armijas pulkvedis Jānis Lūkins, kurš par 200 000 Latvijas rubļu vienojās par informācijas vākšanu poļu ģenerālim Žeļigovskim. Lūkina uzdevumā pulkveža Daņilova grupa Latgalē uzturēja sakarus ar "zaļo" grupām Pleskavas, Novgorodas un Vitebskas guberņās. Savinkova emigrantu organizāciju Latvijā 1921.gada oktobrī vadīja poručīks Ivanovs, kurš Latvijā uzturējās ar Viktora Strogonova dokumentiem.²

Monarhistu kustības pastiprināšanai 1921.gada oktobra beigās Latvijā atgriezās viņa gaišība kņazs Līvens, kurš 1919.gada pirmajā pusē Kurzemē izveidoja t.s. Krievijas Rietumu armijas karaspēka vienību 250 cilvēku sastāvā, kas neieklāvās Latvijas armijā, bet sadarbojās ar to militārajās operācijās, kuru rezultātā Kurzemi un Rīgu atbrīvoja no lieliniekiem. Ar oficiālu Kolčaka pavēli Līvena vienība, ko papildināja no bijušajiem krievu gūstekņiem Vācijā, tika pakļauta ģenerālim Judeņičam, bet operatīvā ziņā landesvēram. Cēsu kauju laikā Līvena vienība deklarēja savu neitralitāti, bet pēc tam tika pārvesta uz Igauniju, kur iekļauta Judeņiča vadītajā armijā kā 5.Līvena divīzija.³

Politiskā apsardzība neaprobežojās tikai ar novērošanu, bet realizēja arī aktīvu darbību.

1922.gada februārī Politiskās apsardzības priekšnieka rīcībā bija ziņas, ka Vecgulbenes rajonā darbojās apmēram 18 aktīvu cilvēku liels, slepens Savinkova piekritēju štābs, kuram "uzdots pārvest pār robežu ar Padomju Krieviju ieročus, spridzināmās vielas, stāties sakaros ar viņpus robežas esošiem pretlielnieciskiem spēkiem un organizēt vilciena katastrofu gadījumā, ja Latvijas vilcienā uz Dženovas konferenci brauktu Krievijas delegācijas locekļi".⁴ Īsi pirms Dženovas konferences dalībnieku braukšanas caur Latviju Politiskā apsardzība arestēja 11 personas, dažas no tām tikko bija iebraukušas no Vācijas ar speciāliem uzdevumiem. Kratišanas laikā tika atrasta sarakste starp monarhistiem un viņu domubiedriem Vācijā; tās galvenais motīvs bija: "ievilkt nomaļu valstis - Latviju, Lietuvu, Igauniju un Poliju kara attiecībās ar Krieviju". Tajā pašā laikā arī Latgalē izdarīja plašas kratišanas un arestus, tādējādi uz laiku paralizējot vietējo monarhistu darbību Latvijā.⁵

Daugavpilī arestēto vidū bija arī vietējās monarhistu organizācijas vadītājs Daniels Frolovs - kurš, pēc liecinieku liecībām - esot paspējis Daugavpilī savervēt ap 500 cilvēku, tie daļēji jau apgādāti ar ieročiem, trūkstošos gaida pienākam no Vācijas. Šis pretlielnieciskās "karaspēka daļas" uzdevums esot bijis iet uz Pleskavu un tur savienoties ar Igaunijā noorganizētām līdzīgām bruņotām vienībām. Frolova mērķis bijis saformēt vienību ar 4000 cilvēkiem, par vienības

² LVVA, 3235.f., 1./22.apr., 104.l., 14., 15., 27.lp.

³ Pēc Šambarova V. norādītā darba, 229., 292.-293., 298.-301.lpp.

⁴ LVVA, 3235.f., 1/2.apr., 896.l., 42.lp.

⁵ Turpat, 192.lp.

darbniekiem esot pieteikušās arī dažas personas no Daugavpils kara apriņķa pārvaldes un policijas.⁶

Atšķirībā no Rietumeiropas valstīm, kur pie monarhistu organizācijām darbojās īpašas kaujas grupas, Latvijā tādu nebija. Konkrētu uzdevumu veikšanai komandēja kaujas grupu locekļus no ārzemēm, īpaši no Vācijas. 1922.gada sākumā Rīgā Minhenes kaujas grupas uzdevumā darbojās Nikolajs Taborskis, kura darbību izmeklēja Politiskā apsardzība un kura brālis, starp citu, bija apcietināts Berlīnē par dalību atentātā pret Nabokovu un Miļukovu.⁷

Izzūdot cerībām par drīzu padomju varas gāšanu Krievijā un apsīkstot dažādu “zaļo” un “balto” grupu pretestībai tās iekšienē, notika emigrantu organizāciju pārkārtošanās, piemērojoties jaunajiem apstākļiem. 1924.gadā izveidojās “Krievu Vispārējā karavīru savienība” (Russkij Obsčevoiniskij Sojuz), saīsināti ROVS; tās pirmais priekšsēdētājs līdz savai nāvei 1928.gadā bija ģenerālis Pjotrs Nikolajevičs Vrangelis. Latvijas Politiskās pārvaldes uzraugs Kortī “pārskatā krievu emigrantu darbībai par stāvokli uz 1936.gada 1.jūliju”⁸ norāda:

“Latvijā ROVS`am ir diezgan liels biedru skaits. Tie bija apvienoti (lai būtu legālas iespējamības) “Bij. Krievijas karavīru savstarpējās palīdzības kasē”. Šī organizācija ir samērā aktīva savu biedru moraliskā atbalsta ziņā un kareiviskās vienības gara uzturēšanā. Pēc 1934.g. 15.maija, ar augstākminētās kases likvidēšanu, ROVS`a Latvijas nodaļa pārtrauca savu pastāvēšanu. Latvijā dzīvojošo rovsiešu vienīgā saite ar Parīzes centru ir žurnāls “Časovoj”, kas, pateicoties interesantam saturam, Latvijā ir stipri populārs.”⁹

ROVS ietvaros Latvijā izvērta savu darbību nelegālā pretpadomju teroristiskā organizācija “Krievu taisnības brālība” (Bratstvo Russkoj Pravdi). Brālības ietvaros notika cīņa starp Parīzes centra piekritējiem, kurus Latvijā vadīja kņazs Līvens un viņa pēctecis divīzijas komandiera postenī, bet līdz tam štāba priekšnieks pulkvedis Klementijs Didorovs, kurš dzīvoja Rēzeknē.¹⁰ Parīzē atradās ROVS centrs, kuru pēc Vrangeļa nāves vadīja ģenerālis A.Kutepovs, bet pēc viņa nolaupīšanas 1930.gadā - ģenerālis Millers. Otru centru izveidoja Berlīnē ģenerālleitnants Pjotrs Glazenaps, kurš pēc Judeņiča atkāpšanās pārņēma krievu Ziemeļvakaru frontes vadību, bet 1920.gadā formēja krievu baltgvardu bruņotos spēkus Polijas teritorijā.¹¹ Glazenapa piekritējus Latvijā vadīja Nikolajs Līšins, bij. Krievijas kara flotes vecākais leitnants, pēdējā Rīgas

⁶ LVVA, 3235.f., 1/2.apr., 896.l., 111.lp.

⁷ Turpat, 127.lp.

⁸ Turpat, 1./22.apr., 104.l., 338.-342.lp. - Dokumenta divainais nosaukums pilnīgi neizsaka tā raksturu, jo izklāsta arī kustības vēsturi.

⁹ Turpat, 339.lp.

¹⁰ St.Dilana ziņojums. - LVVA, 3235.f., 1/22.apr., 687/1.l., 92.lp.

¹¹ Turpat, 104, 397.lp.

policmeistara* dēls. Pēc Politpārvaldes ierēdņu domām, Lišina tuvākais palīgs, biedrības "Russkij Sokol" audzinātājs, Lebeģevs bija cieši saistīts ar Anglijas izlūkošanas dienestu.¹²

"Brālības" pretpadomju akcijas sagādāja Latvijas pretizlūkošanai nopietnas rūpes. 1927.gada februārī PSRS robežu kņaza Līvena uzdevumā pārgāja kāds Samuilovs, kurš tiesā liecināja, ka

*"..vajadzējis iepazīties ar robežpāriešanas tehniku, noskaidrot strādnieku un zemnieku noskaņojumu un rūpnīcu stāvokli. Vienlaicīgi vajadzējis iegūt izlūkošanas ziņas Latvijas izlūkošanas dienesta kapteiņa Vintera uzdevumā"*¹³.

Samuilovs atgriezās Latvijā un 1927.gada augustā vēlreiz pārgāja PSRS robežu kopā ar Soļski un Alfrēdu fon Aderkasu. Šī grupa bija saņēmusi uzdevumus no kņaza Līvena, ģenerāļa Kutepova un Latvijas izlūkošanas dienesta darbiniekiem Vintera un Lindes. Aderkasa tēvs bija Latvijas pilsonis, vācietis, kurš rentēja Krimuldas muižas centru.¹⁴ Aderkasu ģimene kļuva plašāk pazīstama jau 1927.gada maijā, kad Alfrēda brālēns Vitālijs Miļukova publiskas lekcijas laikā Rīgas Vācu amatnieku biedrības zālē publiski iesita viņam plauku.¹⁵

Ievērojamu krievu emigrācijas darbinieku viesošanās Latvijā bija parasta parādība, bet vienmēr prasīja pretizlūkošanas iestāžu uzraudzību. Tās rūpīgi izsekoja pazīstamo monarhistu grupas "Vozroždeņije" pārstāvi Borisu Suvorinu, kad tas 1927.gada februārī no Parīzes ieradās Rīgā. Politiskā policija konstatēja, ka Suvorins ticies ar kņazu Līvenu, arhibīskapu Jāni, ar Bīlmani Ārlietu ministrijā, apmeklēja Jaunlatgali.¹⁶ 1928.gada decembrī Latvijā uzturējās plaši pazīstamais eseru teorētiķis Viktors Černovs, kurš uzstājās ar lekcijām "Fašisms un lielniecisms". Kad Černovs 13.decembrī no Daugavpils ieradās Rēzeknē,

*"..priekš lekcijas sākšanās sapulces ēkas tuvumā uzturējās daži jauni cilvēki no līveniešu aprindām, kurām no Didorova bija uzdots atrunāt krievus no lekcijas apmeklēšanas"*¹⁷.

Par Latvijas izlūkošanas uzdevumu veikšanu GPU ziņoja PSRS 1929.gadā aizturētais Glazenapa adjutants rotmistrs Šillers.¹⁸ Aderkasa gadījumā radās nopietnas aizdomas, ka Samuilovs ir pārvērvēts GPU. Padomju izlūkdienestu aktivitātes provokatīvu monarhistu akciju organizēšanā parāda Pētera Juhno vadītās padomju spiego organizācijas darbība.

* Policijas priekšnieks.

¹² Turpat, 269.-270.lp.

¹³ Sevodņja večerom. - 1927. - 24.sept. - Nr.215.

¹⁴ LVVA, 3235.f., 1./22.apr., 108.l., 4.lp.

¹⁵ Turpat.

¹⁶ Turpat, 109.l., 36.lp.

¹⁷ Turpat, 687./1.l., 47.lp.

¹⁸ Politiskās pārvaldes pārskats par krievu emigrantu - monarhistu darbību Latvijā. - LVVA, 3235.f., 1./22.apr., 687./1.l., 53.-57.lp.

1926.gadā Daugavpilī darbojās krievu monarhistu pulciņš "Rusj". Tā kodolu veidoja bijušie Daugavpils krievu vidusskolu skolēni, un to vadīja bijušais Daugavpils Valsts krievu ģimnāzijas skolnieks Mihails Porozovs. Organizācijas biedru vidū bija Vladimirs Lucikovičs, Fedors Porozovs, Jurijs Mihailovs, Nikolajs Juhņevičs, Nikolajs Usovs un citi.¹⁹

Neliels ieskats Pētera Juhno biogrāfijā.

1926.gadā bijušajam 10.Aizputes un 11.Dobeles kājnieku pulku saimniecības komandas kareivim Pēterim Vikentija dēlam Juhno PSRS konsulātā Daugavpilī konsulāta sekretārs J.Maželis piedāvāja darboties par slepenu ziņotāju PSRS labā. Pēc kara dienesta atstāšanas Juhno 1926.gada maijā iestājās Daugavpils apriņķa robežapsardzības dienestā, apmezdamies uz dzīvi Pustinas pagasta Masānu sādžā pie Ādama Marheļa, kurš dzīvoja netālu no PSRS robežas ar Latviju. P.Juhno vairākas reizes nelegāli pārgāja Krievijas robežu un stājās tiešos sakaros ar XII robežapsardzības nodaļas štābu, kur arī tika pilnībā savervēts par slepenu aģentu – ziņu sniedzēju par Latvijas robežapsardzi un dzīvi pierobežas joslā.²⁰

1926.gada naktī uz 4.novembri Juhno ļāva nelegāli šķērsot robežu kādam Čirulim, par to saņēma 60 latus, jau 5.novembrī tika atlaists no dienesta un nodots tiesai. Pēc Latgales apgabaltiesas sprieduma sodīts ar diviem mēnešiem cietumsoda, pēc tā izciešanas pārcēlās uz dzīvi Ilūkstes apriņķa Grīvas pilsētas nomalē "Judovkā".

Politpārvaldes slepenajā novērošanā iegūtie dati liecina, ka arī pēc robežapsardzības dienesta atstāšanas P.Juhno nepārtrauca sakarus ar XII robežapsardzības nodaļas štābu un turpināja veikt izlūkošanas rakstura uzdevumus.

1927.gada rudenī Politpārvaldes rīcībā jau bija visai plašs materiāls par P.Juhno darbību, no kura izriet, ka viņš Razvedupra un OGPU uzdevumā veica diplomātisko, kara, ekonomisko un politisko izlūkošanu, tai skaitā vāca ziņas par pretkomunistiskām un krievu emigrantu organizācijām Latvijā. Pēdējās ziņas bija īpaši svarīgas GPU un Kominternei, lai radītu diplomātiskus sarežģījumus Latvijas valstij.²¹ Juhno organizācijā bija ap desmit biedru, tai skaitā arī kāds Nikolajs Usovs, kura tiešais uzdevums bija ziņu vākšana par krievu emigrantu organizācijām.²²

Uzmanību saista darbības mehānisms, kuru Juhno izmantoja, iesaistot pulciņa biedrus savu mērķu īstenošanā. Politpārvaldes Daugavpils rajona izmeklēšanā noskaidrojās, ka monarhistu pulciņa "Rusj" organizētājs Mihails Porozovs, iespējams, pats bijis OGPU Āzemju nodaļas, t.s."zagranotdela", aģents. Viņš savukārt izprovocēja trīs pulciņa biedrus - Vladimiru Lucikoviču, Fjodoru Pavlovu un Juriju Mihailovu 1926.gadā nelegāli doties uz PSRS, kur

¹⁹ LVVA, 3235.f., 1/22.apr., 685.l., 90.lp.

²⁰ Turpat, 61.lp.

²¹ Turpat, 64.lp.

²² Turpat, 64. – 65.lp.

tos kā "spieģus" apcietināja OGPU un notiesāja uz noņemšanu Narimskas apgabalā no trīs līdz četriem gadiem.²³ Pats Porozovs vēlāk piesavinājās pulciņa "Rusj" biedru naudas un iestājās Tartu universitātē. Tā kā Porozova māte Daugavpilī dzīvoja diezgan trūcīgos apstākļos un nespēja materiāli atbalstīt studējošo dēlu, var pieņemt, ka viņu finansēja arī citi avoti un viņa provokatoriskā darbība turpinājās Igaunijā²⁴.

Pēteris Juhno arī personīgi nodarbojās ar ziņu vākšanu par citiem monarhistu organizācijas dalībniekiem. Kā savu ziņu avotu viņš izmantoja krievu vidusskolēnu Nikolaju Juhņeviču, par atlīdzību piesolot pārsūtīt ar pazīstamiem dzelzceļu vagonu pavadņiem pār PSRS robežu uz Maskavu monarhistu organizāciju literatūru.²⁵ Juhno piesolīja arī cita veida palīdzību monarhistu organizācijām, ja vien Juhņevičs sniegsot ziņas par pretlielnieciskām organizācijām, to pārvaldi un biedru sastāvu. Acīmredzot sadarbības priekšlikums tika pieņemts, jo Politpārvaldes dati liecina, ka 1927.gada 24.novembrī Juhno Juhņevičam izmaksājis 3500 rubļu par ziņu sniegšanu.²⁶

Latvijas Politpārvaldes Daugavpils rajona pārzinis 1927.gada 24.decembra ziņojumā norādīja, ka "ar izziņu PSRS spieģa P.Juhno u.c. lietā, starp citu, konstatēts, ka OGPU caur saviem slepeniem aģentiem izved ļoti dziļu un sīku krievu emigrantu un vispāri nacionālistisku organizāciju un viņu priekšstāvju Latvijā darbības izlūkošanu, pie kam no iegūtiem izziņas materiāliem izriet pamatotas aizdomas, ka monarhistiskas un tamlīdzīgas organizācijas tiek dibinātas provokatoriskā ceļā, .. no pašiem OGPU aģentiem ar nolūku diskreditēt Latvijas valdību un radīt diplomātiskus sarežģījumus, operējot ar materiāliem par teikto pseidoorganizāciju darbību, [kas – Aut.] it kā vērsās pret PSRS."²⁷

1930.gados Latvijā par spēcīgāko krievu monarhistu organizāciju uzskatīja "Bratstvo Russkoj Pravdi", kurai bija plaši sakari ar Poliju, Rumāniju un Baltijas valstīm.²⁸ Politpārvaldes Rīgas rajona organizācijas 1932.gadā beigās un 1933.gada sākumā izdarītās izziņas gaitā savāktais materiāls liecināja, ka centrs atradās Berlīnē, vēlāk - Parīzē un viens no darbības mērķiem ir – "raidīt caur Latviju uz Padomju Krieviju teroristiskus aktus"²⁹. 1932.gadā organizāciju Latvijā likvidēja, bet tā turpināja darboties ārzemēs.³⁰

1935.gada 8.janvārī Latvijas Politiskās pārvaldes priekšnieks Ārlietu ministrijas ģenerālsekretāram V.Munteram par "Bratstvo Russkoj Pravdi" rakstīja:

²³ LVVA, 3235.f., 1/22.apr., 685.l., 90.lp.

²⁴ Turpat, 90.lp.

²⁵ Turpat, 35.lp.

²⁶ LVVA, 3235.f., 1/22.apr., 685.l., 52.lp.

²⁷ Turpat, 68.lp.

²⁸ LVVA, 3235.f., 3.apr., 172.l., 24.lp.

²⁹ Turpat, 64.lp.

³⁰ Turpat, 196.lp.

“Organizācija “Bratstvo Ruskoj Pravdi” pēc savas ideoloģijas ir monarhistiska un viņas mērķis ir Krievijas atsvabināšana no komunisma visiem līdzekļiem, neizslēdzot arī teroristiskus aktus uz Padomju Krievijas teritoriju. Šai organizācijai bija Baltijas sektors, kurš uzsāka darboties 1930.gadu sākumā...Latvijā organizācijas darbību pārzināja bijušais Krievijas kavalērijas virsnieks Viktorins Sigismunda d. Stoligvo, kurš bija viens no galvenajiem organizācijas dalībniekiem Latvijā kopā ar Latgales bijušo muižnieku Leonīdu Nikolaja d. Noldi un Romānu Mārtaņa d. Zili. Visu organizācijas darbu pārzināja kāds Kolbergs – ģenerālsekretārs, ar dzīves vietu Berlīnē. [Viņš – Aut.], pārzinādams visu organizācijas darbību, bija pārgājis lielinieku dienestā, saņemdams algu 250 vācu markas mēnesī un nodevis lieliniekiem, respektīvi, Padomju Krievijas aģentiem visu organizācijas darbvedību pat kopā ar organizācijas locekļu parakstītiem zvērestiem. Kolbergs sadarbojies kopā ar sekojošiem Padomju Krievijas aģentiem: kādu pulkvedi Homutovu un bijušo Krievijas flotes virsnieku Arkādiju Pētera d. Kernu, pie kam pēdējais uzdevies par angļu konservatīvās partijas līdzstrādnieku. Provokācijas nolūkos Kolbergs bija uzdevis V.Stoligvo un R.Zilem uzbūvēt Latvijā pie Padomju Krievijas robežas radio raidstaciju, organizācijas “Bratstvo Ruskoj Pravdi” aģitācijas vešanai Padomju Krievijas teritorijā. Šim nolūkam Kolbergs nodevis Stologvo apmēram 700 – 800 latus. Raidstacija Rēzeknē iznīcināta.”³¹.

Ap 1932.gadu Padomju Krievijas sūtniecības Latvijā otrais sekretārs Abramovs caur sūtniecības pirmo sekretāru Bažanovu bija stājies sakaros ar L.Noldi. Iepazīšanās notikusi Krievu drāmas teātra aktrises E.Ridbergas dzīvoklī Rīgā, Lāčplēša ielā 18, kurā Abramovs savervēja Noldi par savu slepeno darbinieku ar algu 300 latu mēnesī. Noldes uzdevums bija “vervēt Latvijā krievu tautības jauniešus un raidīt uz Padomju Krieviju, sarīkot tur teroristiskus aktus, lai tādā ceļā Padomju Krievijas valdība varētu konstatēt, ka šie akti Krievijā nāk no Latvijas un tādi izsauktu konfliktu starp Padomju Krieviju un Latviju”.³² Abramovam, kurš uzdevies par “Pāvelu Saveljeviču”, Nolde devis pa daļai pareizas, pa daļai izdomātas ziņas.³³

Abramovs “izlicies, ka pieņem Noldes ziņas par pareizām, bet tajā pašā laikā gatavojies izmantot Noldi provokācijām. Laikā, kad sākušās Latvijas – Padomju Krievijas tirdzniecības līguma sarunas, Abramovs uzdevis Noldem nodarboties ar krievu nacionālās jaunatnes organizēšanu Latvijā, kā, piemēram, “Jaunās paaudzes”³⁴ savienības nodaļu nodibināšanu Latvijā, kuras centrs

³¹ LVVA, 3235.f., 1/1.apr., 411.l.,32.lp.

³² Turpat, 3.apr., 172.l., 64.lp.

³³ Turpat, 37.lp.

³⁴ “Krievu nacionālā jaunā paaudze” – monarhistiska organizācija ar centru Balkānos. - LVVA, 3235.f., 3.apr., 172.l., 196.lp.

atrodas Belgradā un kuras mērķis bija "lielās un nedalāmās monarhistiskās Krievijas atjaunošana".³⁵

Pēc nodaļas nodibināšanas Noldem būtu vajadzējis no tās locekļiem izveidot teroristu grupu, kas uzpirktu Latvijas robežsargus, ar viņu palīdzību nokļūtu Padomju Krievijas teritorijā un tur stātos sakaros ar GPU fiktīvi izveidoto, it kā pastāvošai iekārtai naidīgo teroristu grupu. Tad pēc kāda terora akta veikšanas (ēkas uzspridzināšanas) atgrieztos atpakaļ Latvijā, lai tādējādi saasinātu abu valstu attiecības. No Noldes un Stoligvo liecībām redzams, ka tādu pašu provokāciju bija paredzēts veikt Igaunijā un Somijā.³⁶

Var apšaubīt, vai visi gadījumi, kad PSRS institūcijas apgalvoja, ka monarhistu aģenti PSRS teritorijā pildīja Latvijas izlūkdienesta uzdevumus, atbilst patiesībai. Tomēr apstiprinājumu šādiem apgalvojumiem atrodam arī Latvijas Politiskās policijas pārvaldes dokumentos. Rēzeknes rajona pārzinis Staņislavs Dilāns 1932.gada 4.maijā ziņoja aģentūras nodaļas vadītājam:

"Pēc informatora "Dg." š.g. I. V man sniegtās informācijas, bij. Krievijas armijas virsnieks Leonīds Stolbošinskis jau kopš apmēram 3 nedēļām vairs neatrodas a/s. Zingers un Ko dienestā un, pēc rajona ievāktajām ziņām, tagad dzīvo Rēzeknē, Mazajā Nikolaja ielā Nr.44; viņš ir dzimis 1897.g. 7.decembrī Ludzā, Latvijas pavalstnieks, pie kam viņam ir lielāks nekustams īpašums Rēzeknē. Bez tam, pēc informatora sniegtām ziņām, Stolbošinskis, dzīvodams Ludzā un strādādams a/s. Zingers un Ko, jau kopš apmēram 2 gadiem atradās Armijas komandiera štāba informācijas nodaļas Zilupes punkta vadītāja slepenā dienestā un galvenokārt tikai ar šī vadītāja starpniecību viņš netraucēti braukāja pa Latvijas - SPRS pierobežu, jo citādi robežapsardzība viņam tādu braukāšanu nebūtu atļāvusi un vēl jo vairāk ne staigāšanu pār robežu uz PSRS. Kā pats Stolbošinskis informatoram nesen atpakaļ izteicies, tad minētā punkta vadība esot ļoti apmierināta ar viņa, Stolbošinska, no SPRS dabūjamām ziņām. (..)

Informators "Dg.", kas Stolbošinski pazīst jau vairākus gadus, noteikti pastrīpo, ka Stolbošinskis ir krasi pārliecināts monarhists, kas savu dienestu augšminētā punktā, bez šaubām, izlietoja arī krievu monarhistu kādas grupas uzdevumu veikšanai SPRS. (..) To, ka Stolbošinskis neapšaubāmi ir krievu monarhistu grupas ārzemēs dalībnieks, starp citu, apstiprina vēl arī tas, ka jau 1929.gada februārī viņam no Berlīnes tika sūtīta izplatīšanai krievu monarhistu literatūra."³⁷

20. gadu otrajā pusē un 30. gadu sākumā Latvijā darbojās arī otra ievērojamākā monarhistu organizācija "Jaunkrievu savienība" (Sojuz mladorossov). ROVS nosvērās uz lielkņaza Nikolaja Nikolajeviča atzišanu par Krievijas valdnieku, bet

³⁵ LVVA, 3235.f., 3.apr., 172.l., 32. – 33.lp.

³⁶ Turpat.

³⁷ Turpat, 1./22.apr., 687./1.l., 88.lp.

Jaunkrievu savienība apvienoja lielkņaza Kirila Vladimiroviča piekritējus. Par viņu ietekmi Latvijā Politiskās policijas pārvaldes darbiniekiem trūka vienprātības. 1929.gada oktobra vidū sastādītajā pārskatā norādīts, ka mladorosi Latvijā saformējuši vairākas rotas un kavalērijas vienību.³⁸ 1936.gadā Kortī sastādītajā pārskatā minēts, ka mladorosiem Latvijā paredzēto 4 "očaģu"³⁹ vietā

*"ar lielām grūtībām izdevās organizēt tikai 1 "očaģu" Liepājā."*⁴⁰ 20. gadu otrajā pusē mladorosu darbību Latvijā aktivizēja bijušās Krievijas armijas virsnieks Fjodors Fehners, bet pēc viņa aresta un izsūtīšanas no Latvijas organizācijas darbība apstājas.⁴¹

1932.gada jūnijā sākumā PSRS pilnvarotais pārstāvis iesniedza memorandu par PSRS naidīgo baltgvardu darbību Latvijā.⁴² Atbildot uz memorandu, Latvijas Politiskā policija 1932.gada beigās izdarīja kratīšanas un arestus Daugavpilī "Krievu taisnības brālības" organizācijā. Arestētie "par nevēlamu darbību" tika izraidīti no Latvijas.⁴³

1934.gada 31.jūlijā Politiskās pārvaldes Rīgas rajona priekšnieks pieņēma lēmumu par 1928.gadā Rīgas apgabaltiesā reģistrētās biedrības "Krievu pareizticīgo studentu vienība"

"..kā kaitīgas Latvijas valsts interesēm"

slēgšanu.⁴⁴ Minētās biedrības darbību Latvijā vadīja iepriekšpieminētais Nikolajs Ļitvins, un tā iekļāvās organizācijā "Krievu studentu kustība aiz robežas" ar centru Parīzē. Lēmumā norādīts, ka biedrībai bijuši

"..Rīgā nodibināti un intensīvi darbojās 10 jaunatnes pulciņi zem dažādiem apzīmējumiem, kā piem., "Vitjaz" un citi, kas veduši šovinistisku pārkrievošanas darbu."

Kratīšanā Ļitvinam atņemtajā Parīzes centra 1930.gada 11.novembra vēstulē bija norādīts, ka

*"..jaunatne jāaudzina krievu nacionālā garā."*⁴⁵

30.gadu vidū baltgvardu kustībā parādījās krīzes pazīmes. 1934.gada 19.aprīlī V.Kortī ziņoja Politiskās pārvaldes aģentūras nodaļas vadītājam⁴⁶:

"Pēc ievāktām ziņām, nesen atpakaļ Jelgavā notikusi goda tiesa starp bij. cara flotes virsnieku Vrēdi⁴⁷ un kņazu Līvenu. Lietas būtība sekojoša:

³⁸ LVVA, 3235.f., 1./22.apr., 687./l.l., 53.-57.lp.

³⁹ Rotai līdzīgs formējums.

⁴⁰ LVVA, 3235.f., 1./22.apr., 687./l.l., 338.lp.

⁴¹ Turpat, 10.-14., 53.-57.lp.; 106.l., 29.lp.

⁴² Turpat, 687./l.l., 2.-5.lp.

⁴³ Turpat, 104.lp.

⁴⁴ LVVA, 3235.f., 3.apr., 172.l., 18.-23.lp.

⁴⁵ Turpat, 19.lp.

⁴⁶ Turpat, 1./22.apr., 687./l.l., 150.lp.

⁴⁷ Valentīns Vrēde bija ROVS organizators Latvijā un "Krievu taisnības brālības" Baltijas centra priekšnieka vietnieks.

Pirms kāda laika laikrakstā "Sevodņa" parādījās Mamajeva parakstīts feļetons, kura autors Vrēde atmaskoja komunistu aģentu darbību, kuri ieņēmuši atbildīgus amatus "Bratstvo russkoj pravdi". Pēc tam kad šis feļetons tika savukārt iespiests pasaules vairākos laikrakstos, pret Vrēdi radās pārmetumi, ka viņš, Vrēde, plašākām masām atklāja slepenībā turamos ziņas. Šāda veida apvainojumi tika iespiesti Amerikas krievu laikrakstā "Fašist". Pēc tam kad kņazs Līvens Vrēdes rīcību kvalificēja kā "muļķību jeb provokāciju", Vrēde sauca Līvenu pie atbildības Kurzemes muižniecības goda tiesā (viņi abi pieder pie Kurzemes heroldijas⁴⁸). Šāda veida izaicinājumu Vrēde motivēja ar to, ka viņš ir Līvenam padots un sakarā ar to citādā veidā pret Līvenu nevar reaģēt. Savā apvainošanas runā Vrēde teicis, ka turot par savu morālisku pienākumu brīdināt krievu emigrāciju, sevišķi jaunatni, būt sevišķi uzmanīgiem un apsvērt katru soli uzdevumu pildīšanā. Savā aizstāvēšanas runā Līvens norādīja, ka "Mamajeva" parakstītais raksta feļetons atstājis psiholoģiski graužošu iespaidu aktīvo pretlielinieku darbinieku starpā, kuri pamazām zaudē ticību aktīvai cīņai ar lieliniekiem, jo visur iespiežas GPU aģenti. Goda tiesa Līvena motīvus neatzina par ievēribu pelnošiem un lika priekšā Līvenam ņemt savus vārdus atpakaļ un Vrēdes priekšā atvainoties. Līvens arī to izdarīja un iesniedza Vrēdem atvainošanās rakstu."

1934.gada decembra beigās Latvijas Politpārvalde saņēma no Sofijas brīdinājumu, ka Latvijas pierobežā ieradīsies Kubaņas kazaku atamans Jakovs Lopuhs (citos dokumentos arī Lopuhins) ar uzdevumu

"..nodibināt pārejas sakarus caur Latvijas un Igaunijas S.S.S.R. robežām"⁴⁹.

Kad Lopuhs 1935.gada 14.februārī caur Zemgales robežpārejas punktu no Polijas ieradās Latvijā, noskaidrojās, ka tas ir invalīds, kurš tikko spēj pārvietoties, un ieradies uz pastāvīgu dzīvi pie Latvijas pilsoņa, sava brālēna, pensionāra Vladimira Casovņikova, kurš dzīvo Jaunlatgalē un kuru materiāli pabalsta dēls Nikolajs. Nikolajs bija ādu un gatavu apavu tirgotavas īpašnieks. Lai gan veco invalīdu pakļāva Politpārvaldes slepenai uzraudzībai, ne Fridrihsons, ne Štiglics nespēja saskatīt tās nozīmi.⁵⁰

Paralēli darbībai un sadarbībai krievu baltgvardu organizācijās emigrācijā Latvijas krieviskās organizācijas aktīvi piedalījās Latvijas politiskajā dzīvē. Vadoties no Krievu nacionālās apvienības Parīzes 1921.gada kongresa lēmumiem, Latvijā 1923.gada 12.decembrī ar Rīgas apgabaltiesas lēmumu tika reģistrēta "Krievu nacionālā apvienība Latvijā",⁵¹ kurā iekļāva visdažādākās krievu organizācijas Latvijā. Apvienība cieši sadarbojās ar Saeimas deputātiem

⁴⁸ Muižniecības.

⁴⁹ LVVA, 3235.f., 1./22.apr., 687./1.1., 263.lp.

⁵⁰ Turpat, 232.lp.

⁵¹ LVVA, 2666.f., 1.apr., 2.1., 535.lp.

L.V.Špoļanski, S.I.Trofimovu un citiem krievu deputātiem. 1932.gada 10.jūnijā pēc deputātu Kaļistratova, Pavlovska un Trofimova priekšlikuma pie apvienības izveidoja Tehnisko padomi sadarbībai ar Saeimas krievu deputātiem.⁵² Apvienības politiskā darbība izpaudās ikgadējās maija "tējas tasēs" (čaška čaja), atzīmējot 22.maiju, kad 1919.gada 22.maijā Rīgu atbrīvoja no lieliniekiem. Apvienības sastāvā arī pēc 1934.gada 15.maija, kad daļa biedrību tika slēgtas, palika līdz 1940.gadam 27 dažādas biedrības un savienības, kā arī 172 individuālie biedri.⁵³ Lielas grūtības radās 1938.gada beigās, kad Sabiedrisko lietu ministrija atteicās pārreģistrēt apvienību ar līdzšinējo nosaukumu un ierosināja tai pieņemt nosaukumu "Rīgas krievu kultūrveicināšanas un labdarības biedrība". Kā kompromiss tika panākta vienošanās par nosaukumu "Rīgas Krievu biedrība".⁵⁴ 1939.gada decembrī vecais nosaukums faktiski tika atjaunots, pieņemot nosaukumu "Krievu apvienība Latvijā".⁵⁵

1938.-39.gadā izbrīnu Politiskās pārvaldes ierēdņos radīja Kara un Sabiedrisko lietu ministrijas ievērojama piekāpšanās t.s. līveniešiem. Uzraugs Kortī 1938.gada 1.augustā šai sakarā iesniedza plašu ziņojumu.⁵⁶ 1934.gada 15.maijā Rīgas apgabaltiesa bija apstiprinājusi organizācijas "Latvijas atbrīvošanās cīņu kņaza Līvena karaspēka daļu bijušo dalībnieku biedrības" statūtus. Pēc karastāvokļa ieviešanas biedrība līdz galam izveidota netika. 1937.gadā kņaza Līvena bērēs piedalījās Latvijas armijas pārstāvji, kuru vaiņagam bija lente: "Atbrīvošanās kara dalībniekam". Goda sardze un līvenieši bērēs ieradās ar "Līveniešu nozīmi" - vairodziņu Krievijas nacionālās krāsās ar kņaza ģerboni, burtu "L" un ciparu "1919". Žurnālā "Sējējs", ko kontrolēja Sabiedrisko lietu ministrija, ievietotajā kņaza Līvena nekrologā bija norādīts uz viņu kā "Latvijas atbrīvotāju".

*"Pēdējais apstāklis deva iemeslu dažiem līveniešiem griezties ar lūgumu attiecīgajās kara iestādēs izdarīt viņu karaklausības apliecībās atzīmi par viņu kara dienesta pildīšanu Līvena karaspēka nodaļā. Šo lūgumu armijas vadība ievēroja un attiecīgā atzīme līveniešu karaklausības apliecībās tika izdarīta. (..) Neilgi pēc Līvena nāves mira arī viņa štāba priekšnieks pulkvedis Didorovs. Arī pēdējā bērēs piedalījās Armijas štāba un 9.Rēzeknes kājnieku pulka priekšstāvji, bet goda sardzi nesa līvenieši ar nozīmi pie krūtīm."*⁵⁷

Līveniešu aktivitātes, kā arī citas nelielu krievu baltemigrantu grupu darbības, radīja pamatotu Politpārvaldes uztraukumu par iespējamo PSRS reakciju. 1939.gadā Daugavpili aktīvu monarhistisku darbību veica "Jaunās

⁵² LVVA, 2666.f., l.apr., 4.1., 3.lp.

⁵³ Turpat, 5645.f., l.apr., 14.1., 1.-3., 55.lp.

⁵⁴ Turpat, 2.1., 483.lp.

⁵⁵ Turpat, 681.lp.

⁵⁶ LVVA, 3235.f., l./22.apr., 687./l.l., 452.-453.lp.

⁵⁷ Turpat.

8. Minoritāšu organizāciju darbības novērošana.

paaudzes nacionālās darba apvienības” nelegāla bruņota nodaļa, kuras priekšnieks bija Jānis Nazārovs un kurai bija sakari ar līdzīgu nodaļu Abrenē un centru Parīzē, no kurienes, pēc aģentūras ziņām,

“viņi saņemot dažādus žurnālus un darbības priekšrakstus.”⁵⁸

Kopsavilkumam par Latvijas krievu organizāciju darbību 30. gadu beigās zīmīgs ir aģenta “Mihailova” ziņojums Drošības policijas departamenta direktoram 1940.gada janvārī⁵⁹:

“Latvijā dzīvojošo krievu organizācijas ir apvienotas vienā kopējā centrā, kas saucās “Russkoje Nacionaļņoje Objēģiņeņije”. Starp citu, tur ietilpst krievu pareizticīgās draudzes, krievu labdarības biedrība, krievu skolotāju savienība, krievu izglītības biedrība “Bajan”, krievu inženieru b-ba un c., pavisam 27 biedrības un savienības. Pārvaldē iet 18 vīri ar Ņikinorovu priekšgalā. Krievu nacionālās apvienības politiskās tendences izpaužas trijos dažādos virzienos. Lielākais svars ir noteiktiem krievu monarķistiem, kas uztura regulāru sazināšanos ar Parīzes centru, kura priekšgalā kā atjaunojamās monarķijas vadonis izbīdīts nel. lielkņaza dēls Vladimīrs. To tad arī uzskata par nākošo caru, un tādā garā notiek viņa skološana. Otrā grupā ietilpst tā sauktie liberālie krievi ar zv.adv. Ņaņevu priekšgalā, kuri arī cer uz pilsoniskās Krievijas atjaunošanos, bet domā, ka Krievijas nākošai iekārtai jābūt liberāli - demokrātiskai, ar Valsts domi kā likumdevēju iestādi. Trešā grupa, ar inž. Krivošapkinu priekšgalā, ir komunistiski noskaņota, kas meklē sakarus un sadarbību ar komunistisko Krieviju, uzsverot visus viņas lielos sasniegumus mākslā un tehnikā, kā arī ārējā politikā. Šī grupa labprāt cenšas iegūt savā ietekmē krievu jaunatni un vispār piekļūt tuvāk krievu tautas masām. Cik tomēr novērots, tad sakari ar valdošiem komunistiem viņiem vāji, bet ar pagrīdes vīriem viņi, kā inteliģenti cilvēki, kautrējas draudzēties. Tādēļ visa tā jūsmošana par komunismu ir vairāk teorētiska un izskaidrojama galvenā kārtā ar komunisma īstās domas neizpaušanu. Attiecības pret Latviju šai grupai ir neitrālas, kaut gan arī viņi uz neatkarīgu Latviju skatās kā uz pagaidu parādību. Turpretī liberāļi varbūt būtu ar mieru piešķirt Latvijai kulturālu autonomiju, bet ne vairāk. Noteikti naidīgi Latvijai un latviešiem ir monarķisti, kuri ilgojās pēc vecās, lielās un apvienotās Krievijas, kurā Latvija ietilptu tā sauktajā Baltijas nomalē (Pribaltijskaja okraina). (...) Monarķisti pārliecināti, ka komunistu politiku Krievijā vada 12 bijušie ģenerāļi, kas jau oktobra revolūcijas pirmajās dienās pārgājuši komunistu dienestā un tagad vadot Padomju Savienību preti nacionālai atdzimšanai un monarķijas atjaunošanai.”

Par šīs domas “pareizību” monarhisti pārliecinājās 1940.gada jūlijā, kad pirmais arestu vilnis jau pirms 21.jūlija skāra tieši viņus.

⁵⁸ LVVA, 3235.f., 1./22.apr., 687./2.1., 24.-25.lp.

⁵⁹ Turpat, 1853.l., 6.lp.

8.2. Par žīdu (ebreju) organizāciju novērošanu un represēšanu

Politiskās policijas (Politpārvaldes) attieksme pret ebreju organizācijām un to darbību Latvijā kopumā aprobežojās ar novērošanu un informāciju par notikušajām un gaidāmajām aktivitātēm. Divos gadījumos ebreju organizāciju aktivitātes bija par iemeslu represijām.

Kā nozīmīgākais gadījums šai sakarā atzīmējams 1933.-34.gada Vācijas preču boikots. 1933.gada 4.jūnijā "Vislatvijas žīdu konference" ar 35 balsīm "par" un 4 atturoties pieņēma lēmumu par oficiāla boikota proklamēšanu.⁶⁰ Kā liecina konferences protokols, tika nolemts:

"1) Ka visi žīdi Latvijā apņemas neuzturēt it nekādus sakarus ar Hitlera Vāciju un pārtraukt visas attiecības ar vācu tirdzniecību, nebraukt uz Vāciju, neeksportēt uz Vāciju u.t.t.

*2) Ka visa Latvijas žīdu sabiedrība kopā ar citu zemju žīdiem cīnīsies saimnieciski, kulturēli un politiski pret Hitlera Vāciju, iekams mūsu brāļi Vācijā neatgūs savas tiesības u.t.t."*⁶¹ *

Kā liecina boikota izmeklēšanas materiāli, jau par tā izsludināšanu ebreju pilsoniskajās aprindās nebija vienprātības. Iezīmējās divas līnijas: ar uzņēmējdarbību un tirdzniecību nesaistītā inteliģence uzstājās par stingru boikotu, bet tirgotāji un ar Vācijas izejvielām, iekārtām un rezerves daļām saistītie uzņēmēji pretojās stingrai boikota politikai, aizbildinoties ar Latvijas valsts interešu aizsardzību. Smagā stāvoklī nonāca ilggadīgās vācu firmu pārstāvniecības un uzņēmumi, kuros par meistariem strādāja Vācijas pavalstnieki, jo tiem prasīja pārtraukt pārstāvniecību, atlaist vāciešus. Dokumenti par "Latvijas žīdu eksekutīvās boikota komitejas" darbību, kā arī tās izveidotās "kontrolkomitejas (ko-ko)" protokoli⁶², liecina, ka visā to darbības laikā notika abu pušu cīņa, kurā vienmēr pārsvaru ņēma pirmais viedoklis. Boikota pretinieki savukārt daļēji pārtrauca komitejas un tās struktūru materiālo atbalstīšanu.

1933. gada 2. augustā komiteja nolēma:

"..prasīt iemaksāt visām organizācijām ne mazāk kā Ls 15,-, ja to organizācija nepilda, viņus pēc 3.reizes brīdinājuma izslēgt no komitejas un viņu vārdus izsludināt presē",

10. septembrī nolēma:

"..pret visiem žīdiem, kas vēl apmeklē vācu kino, spert soļus, kā personīgo boikotu, iespaidot caur mācītājiem",

16. septembrī pieņēma tekstu "melnajam dēlim":

⁶⁰ LVVA, 3235.f., 3.apr., 278.l., 87.lp.

⁶¹ Turpat.

⁶² Šeit un turpmāk ebreju valodas teksti pēc oficiālā tulkojuma Politiskās policijas izveidotajā lietā.

⁶² LVVA, 3235.f., 3.apr., 278.l., 87.-92.lp.

8. Minoritāšu organizāciju darbības novērošana..

*"žīdi, kas pārdevuši savu godu un tautu, pērkot Hitlera zemes preces"*⁶³.

Komitejas prezidijs 1933.gada 12.novembrī nolēma:

*"..sodīt boikota lauzējus ar naudas sodu (..), no šīs dienas izsludināt visus boikota lauzējus laikrakstos."*⁶⁴

Kontrollkomitejas /Ko-ko/ 14.decembra protokolā teikts:

*"Nivea krems" sludinājoties "Rigasche Rundschau". Izsaukt telefoniski īpašnieku un paziņot, ka viņš nedrīkst vairs sludināties "Rigasche Rundschau". Kramers uzņemas to izpildīt. Gorņicka kundze braukusi uz Vāciju iepirkties. Nolēma atzīt viņu par vainīgu - viņai jānodod Ls 1000,-. Kuršauska kundze braukusi uz Vāciju iepirkties. Nolēma: atzīt par vainīgu - viņai jānodod Ls 1000,-."*⁶⁵

Vairumtirgotājs Jūlijs Kāns atteicās pakļauties boikota komisijai un pārtraukt Vācijas firmas "Kupfer und Messing Werke" pārstāvniecību. Savu rīcību viņš pamatoja:

*"..esot jārēķinoties ar valsts likumiem" un "komisijā neesot neviena tirgotāja, kas saprastu tirgotāju stāvokli". Viņš lūdza "valdības iestādes iejaukties boikota komisijas sabiedrībai kaitīgā darbībā un aizsargāt viņu no turpmākām [boikota komisijas - O.N.] represijām."*⁶⁶

Pazīstamais radioaparātu ražotājs Leibovics 1933.gada novembrī komisijai samaksāja 2000 latus un saņēma atļauju iegādāties Vācijā vajadzīgās radiodetaļas.⁶⁷ Divu galantērijas un modes preču veikalu īpašnieks Izraels Haitins atteicās boikota komisijai maksāt pieprasītos 100 latus. Pret viņu tika pasludināt boikots, un vietējiem uzņēmējiem aizliedza pārdot Haitinam savus ražojumus. Haitins lūdza Politiskās policijas aizstāvību.⁶⁸ A/s "Kolibri", kas ražoja zeķes un trikotāžas piederumus, žēlojās Latvijas varas iestādēm, ka nevar atteikties no Vācijā ražotām adatām un mašīnu piederumiem, jo strādā ar Vācijā ražotām mašīnām.⁶⁹ A/s "Riti" saņēma atļauju tipogrāfijas piederumu iegādei Vācijā pēc tam, kad 1933.gada 4.septembrī ziedoja boikota komisijai 200 latus. Velosipēdu fabrika "Latvello" īpašnieks Jēkabs Jedeikins par atļauju iegādāties velosipēdu piederumus Vācijā boikota komisijai ziedoja 50 latus⁷⁰, ādu apstrādāšanas fabrika "Elektra" - 150 latus.⁷¹ Šaloms Šneiders sūdzējās, ka nav saņēmis atļauju ievest no Vācijas caurejas līdzekli "Leopillen".⁷² Leizers

⁶³ LVVA, 3235.f., 3.apr., 278.l., 89.lp.

⁶⁴ Turpat, 90.lp.

⁶⁵ Turpat, 92.lp.

⁶⁶ Turpat, 72.lp.

⁶⁷ Turpat, 73.lp.

⁶⁸ Turpat, 73.-74.lp.

⁶⁹ Turpat, 74.lp.

⁷⁰ Turpat, 76.lp.

⁷¹ Turpat, 77.lp.

⁷² Turpat, 78.lp.

Hitriks želojās, ka boikota komisijas lēmumi ir pretrunā ar valsts ievadamo ārzemju preču kontingenta regulēšanas komisijas lēmumiem un tādēļ nav izpildāmi. Dāvids Mogiļņikovs bija saņēmis valsts valūtas komisijas atļauju viņa apavu fabrikai vajadzīgās speciālās mašīnas ievēšanai no Vācijas, bet boikota komisija to aizliedza.⁷³ Lazaram Kaltunam boikota komisija aizliedza ievest Vācijā ražotos traukus, kaut arī viņš pierādīja, ka tos ražo Vācijas ebrejiem piederošs uzņēmums.⁷⁴ Rakstāmlietu veikala īpašnieks Alfrēds Āronštams želojās, ka preču ievēšanai no Vācijas jāsaņem ikreizēja boikota komisijas atļauja.⁷⁵ Nīna Gorņickis sūdzējās, ka nevar ar boikota komisiju vienoties par maksājāmās soda naudas apmēriem. Komisija pieprasot 1000 latus, bet Gorņicka esot ar mieru maksāt tikai 200 latus.⁷⁶ Aizsardzību pret boikota komisijas pasākumiem pieprasīja filmu aģentūras īpašnieki Marks Marjanovskis un Savelijs Blumšteins, kā arī konservu fabrikas "A.Sorensen" pilnvarnieks Hiršs Birmanis.⁷⁷

Vācijas oficiālajos protestos pret tās preču boikotu Latvijā pamatoti tika saskatīta Vācijas - Latvijas tirdzniecības līguma pārkāpšana. Ar boikotu vērsties pret vācu firmām Latvijā, kā arī ebreju tirgotāju un uzņēmēju sūdzības par boikota komisijas patvarībām un nelikumīgajiem naudas pieprasījumiem piespieda Latvijas Politisko policiju izdarīt izmeklēšanu, kuras gaitā 1934.gada 8.janvārī izskatīja komisijas dokumentus, nopratināja tās darbiniekus un dokumentos minētās personas. 1934.gada 7.aprīlī pēc izmeklēšanas beigšanas Politiskās policijas pārvaldes Rīgas rajona priekšnieks J.Fridrihsons nolēma:

*"..izziņas materiālus žīdu eksekutīvā prezidija un viņam padotās kontrolkomisijas lietā stādīt priekšā Rīgas apgabaltiesas prokuroram tālākai rīcībai"*⁷⁸.

A.Stranga secina, ka

*"..vienīgi 15.maijs spēja izbeigt valdības mocības; boikota komiteja tika slēgta, ebreju preses izdevumi - vai nu slēgti vai pakļauti cenzūrai, aktīvākie boikotētāji: apcietināti, ieslodzīti Liepājas koncentrācijas nometnē, spiesti emigrēt, apklusināti, bet piederība komitejai tika izmantota pēc 15.maija kā iegansts, latviskojot valsts un sabiedriskās organizācijas."*⁷⁹

Šajos apgalvojumos cienījamais profesors nav precīzs. Politiskās policijas pārvaldes Rīgas rajons boikota komisijas darbības izmeklēšanu pabeidza un

⁷³ LVVA, 3235.f., 3.apr., 278.l., 79.-80.lp.

⁷⁴ Turpat, 80.lp.

⁷⁵ Turpat, 80.-81.lp.

⁷⁶ Turpat, 81.lp.

⁷⁷ Turpat, 81.-82.lp.

⁷⁸ Turpat, 86.lp.

⁷⁹ Stranga A. Ebreji un diktatūras Baltijā/1926.-1940.gads/. - R., 1997. - aut.izd., 57.lp.

lietu apgabaltiesas prokuroram nodeva jau 7.aprīlī. 15.maija apvērsums paglāba boikota organizatorus no tiesas, un represijas aprobežojās ar īslaicīgu ieslodzījumu Liepājas nometnē. Apgalvojums par latviskošanu ir neizprotams, jo komitejā, tās prezidijā un kontrolkomisijā iekļāvās dažu ebreju sabiedrisko organizāciju pārstāvji, bet tās pēc 15.maija tika slēgtas, pārveidotas, bet ne latviskotas. Represijas pēc apvērsuma pa lielākai daļai skāra kreiso organizāciju, galvenokārt "Bunda" pārstāvjus, kuri boikota pasākumos nepiedalījās. Darbība boikota komitejā un tās orgānos tika izmantota konkrētu personu represēšanas argumentācijai 1940./41.gadā PSRS okupācijas pirmajā periodā, šai nolūkā izmantojot Politiskās policijas pārvaldes arhīva materiālus.

A.Strangas domai, ka pēc 1934.gada 15.maija Latvijā būtu pastiprinājusies ebreju organizāciju vajāšana, nav pamata. Sakarā ar kreiso legālo organizāciju slēgšanu tika slēgtas arī attiecīgās ebreju organizācijas. Pastiprinājās politiskās policijas uzraudzība pār visu sabiedrisko organizāciju darbību. Tai pašā laikā politiskās policijas materiālos ir ziņas, kas liecina, ka ebreju pilsonisko aprindu organizāciju sabiedriskā darbība kopumā aktivizējusies. Lūk, daži piemēri:

1935.gada 21.maijā Rīgā Latviešu biedrības telpās notika "Žīdu jaunatnes nacionālās kultūras - sporta biedrības Trumpeldor" sarīkotais atklātais priekšlasījums par tematu "Žīdu nacionālās kustības jaunie ceļi". Ar referātu uzstājās plaši pazīstamais ebreju nacionālists Vladimirs Žabotinskis. Divās zālēs referātu un tā translāciju noklausījās apmēram 1500 klausītāji.⁸⁰

1936.gadā no 4.līdz 18.martam notika J.Trumpeldora 15 gadu nāves dienas atcerei veltīti jau minētās biedrības aktīvistu priekšlasījumi Rīgā, Liepājā, Ventspilī, Rēzeknē, Jelgavā, Bauskā, Jēkabpilī, Talsos, Tukumā, Kuldīgā, Ludzā un Zilupē.⁸¹

1935.gada 8.septembrī Latgales priekšpilsētas ebreju (žīdu) kapos Valsts prezidenta un valdības vārdā Vidzemes divīzijas komandiera palīgs (vietnieks) ģenerālis Kazimirs Olekšs atklāja pieminekli "Latvijas atbrīvošanas cīņās un Pasaules karā kritušiem žīdu tautības karavīriem". Pēc atklāšanas notika garīga ceremonija, ebreju koris izpildīja Latvijas himnu un ebreju kora dziesmas.⁸²

1938.gada 17.janvārī grāmatrūpniecības arodbiedrības telpās Lāčplēša ielā Nr.43/45 notika "Žīdu kultūras b-bas "Volksheim" vakars ar priekšnesumiem", kurā piedalījās ap 350 dalībnieki.⁸³

1938.gada 4.maijā "Žīdu sieviešu kulturālā b-ba" Skolas ielā 6 sarīkoja referātu vakaru par tēmu "Žīdu sievietes pagātnē un tagadnē" ar vairāk nekā 600 klausītājiem.⁸⁴

⁸⁰ LVVA, 3235.f., 3.apr., 278.l., 143.lp.

⁸¹ Turpat, 186.lp.

⁸² Turpat, 156.lp.

⁸³ Turpat, 279.l., 150.lp.

⁸⁴ Turpat, 156.-157.lp.

Politiskās policijas pārstāvji atzīmēja, ka visos minētajos pasākumos nav notikušas nekādas pretvalstiskas darbības.

Varas orgānu represijas pret ebreju organizāciju aktīvistiem notika 1938.gada vasarā, kad sakarā ar Anglijas varas orgānu izpildīto nāves sodu ebreju aktivistam Palestīnā, sākās ebreju demonstratīvi sēru pasākumi; Rīgā un Liepājā tika izdauzīti logi Lielbritānijas sūtniecībai un konsulatam.⁸⁵

Jāpiekrīt Aivaram Strangam:

“Tieši 5.augustā, kad Latvija tika oficiāli inkorporēta Padomju Savienībā, sākās terors pret ebreju organizācijām: no labējiem cionistiem (trumpel-doriešiem un citiem: Dr.Vargaftika arests notika tieši 5.augustā) tas drīz pārmetās uz citiem cionistu veidiem, tiklab kā uz ortodoksiem (M.Dubinu ieskaitot), kamēr 1941.gadā aizrāva sev līdz arī Bunda vadību un daudzus aktīvistus.”⁸⁶

Atšķirībā no daudzām citām minoritāšu organizācijām ebreju nacionālās organizācijas neizvirzīja nekādas teritoriālas vai valstiskas pretenzijas, pieņēma Latvijas varas orgānu minoritāšu kulturālās autonomijas pasākumus. PSRS okupācija iznīcināja ne tikai ebreju nacionālās un nacionālistiskās organizācijas, bet arī kulturālo autonomiju, daļu Latvijas ebreju nosūtot uz nāves noietnēm. Vācijas okupācija šo procesu pabeidza, iznīcinot visus ebrejus.

8.3. Pretdarbība baltkrievu nacionālistisko organizāciju aktivitātēm, kuras bija vērstas pret Latvijas valsti

1932.gada 18.augustā Politiskās pārvaldes Daugavpils rajona priekšnieks nosūtīja pārvaldes priekšniekam ziņojumu “Par baltkrievu kustību”.⁸⁷ Tajā teikts: *“Baltkrievu, kā Latvijas teritorijā iedzīvojušās minoritātes separātiska kustība, sākusies jau 1921.g. Šīs kustības galvenais vadītājs un noteicējs tanī laikā bija bijušais pulkvedis Jezovitovs, kurš pēc Baltkrievijas pievienošanas pie PSRS, pārnāca uz dzīvi Latvijā, noorganizēdams Daugavpili un baltkrievu apdzīvotos pagastos baltkrievu nacionālistisku organizāciju, zem nosaukuma “Backausčina”. Minētā organizācija zem tiešas Jezovitova vadības un iespaida sāka vest starp vietējiem baltkrievu iedzīvotājiem separātisku, t.i., pilnīgu baltkrievu apdzīvoto apgabalu atdalīšanu no Latvijas un pievienošanu pie Apvienotās Baltkrievijas republikas, kura apvienotu visus baltkrievu apdzīvotos apgabalus no Latvijas, Polijas un SPRS.”*

⁸⁵ LVVA, 3235.f., 3.apr., 278.l., 176.lp.

⁸⁶ Stranga A. Ebreji un diktatūra Baltijā, 137.lpp.

⁸⁷ LVVA, 3235.f., 1./22.apr., 689.l., 76.lp.

8. Minoritāšu organizāciju darbības novērošana..

PSRS šo kustību atbalstīja un panāca,

“..ka Jezovitovs un citi baltkrievu separatiskās kustības vadoņi pieslēdās SPRS”.

Trūcīgo baltkrievu zemnieku vidū Jezovitovam piekritēju nebija. Viņš pievērsās darbībai Latvijas baltkrievu skolās un to skolotāju vidū. 1924.gadā Latvijā “Backausčina” tika slēgta. Kratišanā tās valdes telpās atrada Minskā izdotu

“..Baltkrievijas tautas republikas karti, ar viņā ietilpstošām Ilūkstes, Daugavpils un Ludzas apriņķu daļām”.

Pēc tam baltkrievu nacionālisti pēc Polijas parauga sāka veidot biedrības, tā saucamās baltkrievu “gurtkas”.

1936.gada 7.oktobrī Politpārvaldes uzrauga Kortī sastādītais “Pārskats par politiskajiem noskaņojumiem minoritātēs Latgalē uz 1936.g. I.X”⁸⁸ apstiprina, ka 30. gadu sākumā Latvijā ir izveidojušās vairākas baltkrievu biedrības: “Belaruskaja Hata”, “Prasveta”, “Ruņ”, “Kultūra I praca”, baltkrievu vēlētāju biedrība, biedrība “Baltkrievu teātris”, darbojās baltkrievu krājaizdevumu kase, baltkrievu izdevniecība un “Baltkrievu skolotāju savienība”, kura vienīgā turpināja darbību pēc 1934.gada 15.maija. Kortī atzīmē, ka

“Arī tagad, tāpat kā pirms 1934.g. 15.maija, viskreisākie noskaņojumi novērojami pie baltkrieviem. Latvijas baltkrieviem tomēr savas noteiktas politiskas sejas nav, bet baltkrievi vispār kā sīkzemnieki, tāpat arī bezzemnieki, simpatizē kreisām teritorijām, neatrazdamies pie tam baltkrievu kustības vadītāju iespaidā - vadībā. (...) Kas attiecās uz tiem baltkrieviem, kuri mēģina veidot savu nacionālo sabiedrisko dzīvi, tad šo aprindu priekšgalā stāvēja un arī tagad stāv baltkrievu skolotāji. Šie skolotāji nāk no bezzemnieku un sīkzemnieku aprindām un pastāvīgi ir noskaņoti kreisi. Pirms 1934.g. 15.maija baltkrievu skolotāju aprindās bija ievērojami divi politiski novirzieni: sociāldemokrātiskais, kura priekšgalā stāvēja bijušais Saeimas deputāts Piguļevskis, un otrs, vēl radikālāks novirziens, kas idejiski tuvs neatkarīgiem sociālistiem - ar Jezovitovu priekšgalā. Minētie divi nogrupējumi laiku pa laikam veda savstarpēju cīņu, bet atsevišķos gadījumos sadarbojās kopīgi.”⁸⁹

Pēc 1934.gada 15.maija baltkrievu skolu skaits tika samazināts. Lielākā daļa no 80-90 baltkrievu skolotājiem tika atlaisti. Saglabājās tikai 5 baltkrievu pamatskolas. Piguļevskis jebkādu politisko darbību pārtrauca. 1936.gada sākumā sakarā ar Veronikas Slosmanes arestu - viņu apvainoja komunistiskā darbībā, uz laiku tika arestēts Jezovitovs, kurš bija izvērsis visai aktīvu darbību kopā ar vietējo baltkrievu dzejnieku Pēteri Masaļski. Jezovitovs uzturēja sakarus ar baltkrieviem PSRS, Polijā, Čehoslovākijā, ASV, Lietuvā un Dancigā. Jezovitovu ar naudu atbalstīja Baltkrievijas emigrācijas valdības ārlietu ministrs

⁸⁸ LVVA, 3235.f., I/22.apr., 689.l., 124.-125.lp.

⁸⁹ Turpat, 124.lp.

Voronko, kurš dzīvoja ASV.⁹⁰ Cerības par Baltkrievijas Tautas republikas atjaunošanu Jezovitovs naivi saistīja ar gaidāmo PSRS - Polijas karu un PSRS ārējo politiku.⁹¹

Ir saglabājies 1939.gada 27.janvārī sastādīts Kortī ziņojums Aģentūras nodaļas vadītājam Štiglicam.⁹² Tajā norādīts, ka 1938.gada 26.decembrī Prāgā notikusi Čehoslovākijā dzīvojošo baltkrievu konference, kurā ar ziņojumu par politisko situāciju uzstājies 1918.gadā proklamētās Baltkrievijas Tautas republikas padomes priekšsēdētājs B.Zaharka.

Jezovitovs ar Piguļevski 1939.gadā gatavojās izdot baltkrievu dienas laikrakstu; par tā redaktoru aicināja Baltkrievu skolotāju biedrības priekšnieku N.Demidovu, bet tas, pēc Kortī ziņām, no sadarbības esot atteicies.

1939.gadā pirmskara politiskā trauksme sasniedza arī baltkrievu aprindas. Jezovitovs 1939.gada janvārī

“..apmeklēja visus savus ienaidniekus un lika priekšā “mieru”, jo tuvojās politiskie notikumi, kad baltkrievi būs vajadzīgi savai Baltkrievijai.”⁹³

8.4. Lībiešu (līvu) sabiedriskās aktivitātes, to izmantošana somu un igauņu nacionālistu darbībā

“1937.g. 30.oktobrī.

Slepens.

Politiskās pārvaldes Rīgas, Jelgavas un Liepājas rajonu priekšniekiem.

Sakarā ar ārzemēs (Igaunijā un Somijā) parādījušos no lībiešu aprindu puses tendenciozo - Latvijai nelojālo - rīcību, uzdodu turpmāk piegriezt lielāku vērību Jums uzticēto rajonu robežās dzīvojošo lībiešu sabiedriskai dzīvei, noskaidrojot viņu centienus, izturēšanos un noskaņojumu pret tagadējo Latvijas Nacionālo valdību un valsts iekārtu.

Sevišķu vērību piegriezt lībiešu izdodamai literatūrai, tāpat - skolas grāmatām (tādas ar Latvijas valsti ignorējošu saturu ir izdotas Somijā), kā arī noskaidrot un sekot, vai no kādas ārvalsts starp vietējiem lībiešiem netiek piekopta attiecīga aģitācija - propaganda viņu pārvēršanai mums naidīgā minoritātē.

Par visu novēroto sakarā ar augstāk pievesto ziņot Pārvaldei.

⁹⁰ LVVA, 3235.f., 1./22.apr., 689.l., 132.lp.

⁹¹ Turpat, 125.lp.

⁹² Turpat, 132.lp.

⁹³ Turpat.

8. Minoritāšu organizāciju darbības novērošana..

Tāpat piesūtīt man statistiskos datus par Jūsu rajonu robežās dzīvojošo lībiešu skaitu, viņu sociālo un kulturēlo stāvokli, kā arī ziņas par to vadošām personām, resp., biedrībām.

*J.Fridrihsons /paraksts/
Priekšnieks.*

*R.Stiglics /paraksts/
Aģentūras daļas vadītājs.⁹⁴*

Pēc šī dokumenta parādīšanās turpmākajos divos gados vērojamas Iekšlietu ministrijas Politiskās pārvaldes ierēdņu aktivitātes minēto norādījumu realizēšanai.

1937.gada 23.novembrī Politiskās pārvaldes uzraugs P.Ķepars iesniedza plašu uzziņu lībiešu jautājumā.⁹⁵ Atzīmējis, ka pēc 1936.gada tautu skaitīšanas Latvijā ir 944 lībieši, Ķepars faktiski pievienojās "pašu līvu datiem" par 2500 lībiešiem. No tiem 1500

"..apdzīvo Kurzemes jūrmalu no Melnsiles līdz Lūžņiem".

Šī rajona centrs ir Mazirbe, kur no 1923.gada darbojās biedrība "Līvu savienība", kura

"..par savu mērķi spraudusi lībiešu tautiņas kulturālās un saimnieciskās dzīves izkopšanu un pacelšanu".

Savienības darbību Ķepars novērtē atzinīgi. Ap 100 lībiešu ģimeņu dzīvo Rīgā. Līvu savienību sākumā vadīja Kārlis Stalte no Mazirbes, bet no 1924.līdz 1933.gadam Mārtiņš Lepste, arī no Mazirbes.

"Minēto priekšnieku vadībā organizācija darbojās valstiski nacionālā garā, tapdama par ievērojamu centru lībiešu apdzīvotajā Kursas apgabalā. Visu laiku "Līvu savienības" virzienu un rīcību noteica paši lībieši, pie kam taisni tie, kas meklēja sadarbību ar latviešiem un Latvijas valsti. Bet tas nezināmu iemeslu dēļ nepatika somiem, kuri no 1919.g. galvenā kārtā ar somu profesoru Lauri Ketunenu priekšgalā sāka interesēties par izmirstošās līvu tautas valodu, folkloru, etnogrāfiskām savādībām, kā sev radniecīgu somu - ugru tautas sastāvdaļu."⁹⁶

Ķepars acīmredzot nav iepazinies ar Latvijas sūtņa Somijā Zariņa 1923.gada 9.janvāra ziņojumu, kurā teikts, ka Tērbatas universitātes profesors Kettonens⁹⁷ somu laikrakstos, sevišķi "Iltalehti", prasa

"..brīvas neatkarīgas Lību republikas Kurzemē izveidošanu."⁹⁸

Ziņojumam pievienots laikraksta "Otalehti" 1922.gada 18.decembra numurā Kettonena raksta "Lībieši zem spaidiem" tulkojums, kurā, starp citu, minēts

⁹⁴ LVVA, 3235.f., l./22.apr., 693.l., 9.lp.

⁹⁵ Turpat, 17.-18.lp.

⁹⁶ Turpat.

⁹⁷ Tā tekstā.

⁹⁸ LVVA, 3235.f., l./22.apr., 894.l., 20.lp.

“..pēc no krieviem iemantotas metodes libiešiem tiek viņu nacionālā brīvība laupīta.”⁹⁹

Ķepars norāda, ka Ketunena aģitācija, ko viņš izvērsis arī uz vietas vasaras etnogrāfiskajās ekspedīcijās, Līvu savienībā nav guvusi panākumus, bet izveidojusi

“..uzticamu un padevīgu ļaužu grupu ar Košraga libieti Didrihu Volganski (kas Lepstes laikā bija “Līvu savienības” sekretārs, vienīgais opozicionārs valdē) priekšgalā.”¹⁰⁰

Ar Somijā savākto līdzekļu palīdzību Ketunenam 1930.gadā Jelgavā izdevās uzsākt laikraksta “Līvli” izdošanu libiešu valodā. Laikraksta redaktors bija Andrejs Štālers, izdevēja - viņa sieva Emilija Štālere.

“Visus ievietojamos rakstus iepriekš nosūtīja Ketunenam uz Helsinkiem cenzēšanai un tikai pēc viņa piekrišanas iespieda. No 6.IX 1933.g. laikraksts iznāk Mazirbē vienu reizi mēnesī ap 450 eks. Laikraksta redaktors ir “Līvu savienības” sekretārs Kārlis Stalts un izdevējs viņa sieva Margrieta Stalte, abi dzīvo Mazirbes “Ķesteros.””

Līdz ar to “laikraksts kļuvis patstāvīgāks.” Ar 1933.gadu Līvu savienības vadība nonākusi D.Volganska, G.Demberga un citu t.s. somiskās orientācijas piekritēju rokās. Volganskis divus gadus uzturējies Somijā, palīdzējis somu valodniekiem sastādīt somu-līvu-vācu vārdnīcu, piedalījies vairākos somugru tautu kongresos Somijā, bet viņa dēls Edgars Volganskis ar somu stipendiju 1937.gadā Helsinku universitātē studēja teoloģiju. Politpārvaldes uzraugs Ķepars apgalvoja, ka

“..somu aģitācijā pēdējos gados izpaudusies tendence libiešus tuvināt vāciešiem. Latvieši esot libiešiem bīstami, jo varot tos ātri pārtautot, turpretī vācieši tos tādā ziņā neapdraudot. Ieteic libiešiem bez mātes valodas sarunā ar citiem lietot tikai vācu valodu.”¹⁰¹

Šai ziņā liela loma bijusi vācietim Bruno Dziatkovskim, kura sieva Rozālija Dziatkovska bija pārvācota libiete. Pie Dziatkovska apmetās somi, kuri, braukdami caur Rīgu, devās apmeklēt libiešus. Dziatkovskis uzturēja sakarus ar Ungārijas “Turami Tarsasag” biedrību un sadalīja līviem piešķirtās stipendijas studēšanai Ungārijā, bija popularizējis Vācijā Uldriķa Kapberga - līvu “ķēniņa” darbību 20. gados.

“Līvi paši neuzskatīja Kapbergu par “ķēniņu”, bet vienkārši garā vāja cilvēka ākstīšanos, bet Dziatkovskis aizstāvēja Kapberga tiesības. Par šo gadījumu sāka rakstīt arī vācu presē, kurā, cik zināms, līdzdarbojās Dziatkovskis, kā arī Karalauču radifons pārraidīja latviešus aizskarošu lugu par “Ķēniņa Uldriķa dzīvi.””¹⁰²

⁹⁹ LVVA, 3235.f., 1/22.apr., 894.l., 22.lp.

¹⁰⁰ Turpat, 693.l., 17.lp.

¹⁰¹ Turpat, 17.-18.lp.

¹⁰² Turpat, 18.lp.

8. Minoritāšu organizāciju darbības novērošana..

Ķepars norādīja, ka, lai mazinātu ārzemnieku ietekmi lībiešu vidū, Rīgā nodibināta "Lībiešu draugu biedrība":

"viņas vadībā ir

priekšsēdis - Butulis Ādams, Dr.med.,

priekšsēža biedrs - Lagzdīņš Kārlis, Rīgas aizsargu pulka mācītājs,

priekšsēža biedrs - Lepste Mārtiņš, skolotājs Mazirbē,

sekretārs - Šulcs Andrejs, mākslas akadēmijas audzēknis,

biedrzinis - Rudzītis Laimonis, Sabiedrisko lietu ministrijas cenzors."¹⁰³

Minēto biedrību finansēja Kultūras fonds un tā izdeva lībiešu valodā "gada grāmatu", t.i., kalendāru.

Sabiedrisko lietu ministrijai izdevās panākt "Līvu savienības" priekšnieka Didriha Volganska nomaņu ar Mārtiņu Lepsti.

1938.gadā Latvijas - Somijas attiecības sarežģīja jautājums sakarā ar Kalervo-Nemmi Ervio. Ervio bija Somijas pavalstnieks, mācītājs, kurš, būdams somu ārmisijas mācītājs, kopš 1935.gada četras reizes gadā ieradās Latvijā un noturēja dievkalpojumus līvu valodā.¹⁰⁴ 1937.gada Ziemassvētkos un Jaungadā viņš dievkalpojumu laikā izplatīja Somijā izdoto Bībeli līvu valodā. Faktiski tā bija tikai Jaunā derība, t.s. pusbībele. P.Ķepara sastādītajā attiecīgajā "Uzziņā" norādīts:

"Bībeles teksts ir cenzēts no Sabiedrisko lietu ministrijas, un bībeli atļauts izplatīt Latvijā."¹⁰⁵

1938.gada sākumā Ervio vairs neielaida Igaunijā, kur, sprediķodams kādos svētkos ingriešu draudzē, viņš bija

"..turējis tik lielsomisku runu, salīdzinādams bagāto Somiju ar nabadzīgo Igauniju, ka satricinātie ingrieši beiguši svētkus ar Igaunijas karoga noraušanu un saucieniem pēc pievienošanās Somijai."¹⁰⁶

Latvija 1938.gada vasarā, izmantojot šo gadījumu, atteicās ļaut Ervio iebrukt kārtējo dievkalpojumu noturēšanai, izvirzot papildu motivāciju: neesot policijas darbinieka, kurš prastu lībiešu valodu un varētu kontrolēt Ervio sprediķus.

Somu presē lielu uztraukumu izraisīja apstākļi, ka pieci lībieši, kuri bija saņēmuši Somijas stipendijas, pēc izglītības iegūšanas nesaņēma darbu skolās ar lībiešu skolniekiem.¹⁰⁷

Situācijas uzlabošanai un Somijas - Latvijas attiecību normalizēšanai Latvijas valdība 1938.gada beigās veica vairākus pasākumus. 1938.gada 3.oktobrī Mazirbē Līvu savienības tautas nama pamatakmens iemūrēšanas svinībās

¹⁰³ LVVA, 3235.f., 1/22.apr., 693.l., 18.lp.

¹⁰⁴ Turpat, 24.lp.

¹⁰⁵ Turpat.

¹⁰⁶ Noraksts no Latvijas sūtņa Somijā V.Šūmana 1937.gada 7.aprīļa slepenās vēstules Munteram. - Turpat, 50.lp.

¹⁰⁷ No Latvijas sūtņa Somijā V.Šūmana 1938.gada 17.novembra ziņojuma Munteram. - Turpat, 115.-116.lp.

pedalijās ārlietu ministrs Munters un ministrijas daļu vadītāji Māsēns un Skrebers. No Somijas pedalijās jau minētais profesors Lauri Ketunens, kurš šai laikā vadīja Helsinku universitātes somugru valodu katedru.¹⁰⁸ 1938.gada 14.novembrī Latvijas sūtnis Somijā Šūmans uzaicināja sūtniecības telpās visu to somu organizāciju pārstāvjus, kuras interesējās par somugru tautību jautājumiem ārzemēs. Pēc 2,5 stundu garas sūtņa runas un domu apmaiņas savā 1938.gada 17.novembra ziņojumā Munteram Šūmans rakstīja:

“Novērojumi rāda, ka igauņi, cenzdamies pietuvoties Skandināvijai un Somijai, izlieto pret mums savu “demokrātiju” un libiešus. Par Igaunijas vai Latvijas demokrātiju te interesējas galvenā kārtā sociāldemokrāti un kreisā pilsonība, turpretim par libiešiem interesējās visa somu tauta, un šis jautājums ir sentimentālas dabas.”¹⁰⁹

Problēmas atrisināšanai Šūmans ieteica:

“Ja mēs gribam atņemt igauņiem libiešu argumentu, tad mūsu turpmākā praksē arī būtu jāievēro daži taktikas paņēmieni. Nevar apgalvot, ka visās līnijās mūsu līdzšinējā taktika būtu bijusi pilnīgi nevainojama. Turpmāk būtu vairāk jāraugās uz to, lai nevajadzīgā kārtā ar sīkām šikānēm¹¹⁰ mēs neprovocētu somu sentimentalitāti. Es nedomāju, ka jau tagad, pēc lielās kņadas, būtu mums uzreiz jāatklāj visa sirds libiešiem. Lasāmā grāmata, kaķisms, atļauja Ervio, ja viņš to grib, noturēt dievkalpojumus libiešu valodā, kā arī atļauja noturēt libiešu biedrības gada sapulci libiešu valodā, - visi šie sīkumi ir pietiekami, lai pierādītu mūsu labo gribu”¹¹¹.

Vietējo administrāciju uztrauca nelielās piekāpšanās. Ventspils apriņķa priekšnieks J.Priede savā 1939.gada 13.janvāra ziņojumā Iekšlietu ministrijas administratīvā departamenta direktoram uztraucās par libiešu Lepstes un Damberga iecelšanu bākas uzraugu amatos Užavā un Miķeļtornī.

“Libieši cenšas iekļūt viņu apdzīvotās vietās valsts ierēdņu un citos amatos, izspiežot latviešus.”¹¹²

Priedi neapmierināja tas, ka skolotāja P.Damberga sastādīto līvu valodas skolas mācību grāmatu pēc tās neapstiprināšanas Latvijā izdeva Igaunijā un atļāva lietot Latvijas skolās. Priede secināja:

“Daļa libiešu tomēr ir pārlicēbā, ka viņi no valdības nekādus uzlabojumus zvejniecībā un citās lietās citādi nevar dabūt, kā vienīgi griežoties pie radniecīgu tautu valdībām ar lūgumiem un tie savukārt to panāk pie mūsu valdības un ka viņu vienīgie labdari ir igauņi un somi.”¹¹³

¹⁰⁸ Politiskās pārvaldes Jelgavas rajona priekšnieka a.p.i. Gūtmaņa 1938.g. 7.X ziņojums pārvaldes priekšniekam. - Turpat, 75.lp.

¹⁰⁹ Turpat, 112.lp.

¹¹⁰ Aizvainojumiem.

¹¹¹ LVVA, 3235.f., I/22.apr., 693.l., 113.lp.

¹¹² Turpat, 109.lp.

¹¹³ Turpat.

8. Minoritāšu organizāciju darbības novērošana..

Iespējams, ar minētajiem protestiem var izskaidrot faktu, ka Līvu tautas nama atklāšanas svinībās 1939. gada 6. augustā nepiedalījās neviens ministrs, bet Latvijas valdību pārstāvēja Sabiedrisko lietu ministrijas Sabiedriski kulturālā departamenta direktors Labsvīrs, Igauniju pārstāvēja tās sūtnis Latvijā Rebāne, Somiju - sūtniecības atašejs Moilanens un Ungāriju - valdības pārstāvis Dr. Tibors. Pēc attiecīgo valstu oficiālo pārstāvju runām tika atskaņotas šo valstu himnas un namu iesvētīja latviešu valodā Irbes draudzes mācītājs Abakuks un lībiešu valodā – jau minētais mācītājs Ervio.¹¹⁴ Iespējams, ka ministra nepiedalīšanās nama atklāšanā izskaidrojama ar Latvijas valdības necīgo ieguldījumu nama būvniecībā; tas atklājās svinību gaitā. Pēc Politpārvaldes ziņām, Latvijas valdība nama būvniecību bija atbalstījusi ar 15 000 latiem, tāpat kā Igaunijas valdība un sabiedriskās organizācijas. Somijas ieguldījums turpretim bija 45 000 latu.¹¹⁵

Latvijas pretizlūkošanas loma lībiešu gadījumā aprobežojās ar informācijas apkopošanu, papildinot Ārlietu un Sabiedrisko lietu ministrijas veiktos pasākumus.

¹¹⁴ Politiskās policijas pārvaldes Jelgavas rajona priekšnieka Rezevska un izmeklēšanas ierēdņa Gūtmaņa 1939.gada 8.augusta ziņojums. - LVVA, 3235.f., 1/22.apr., 693.l., 132.lp.

¹¹⁵ Turpat, 922.l., 259.lp.

9. LABĒJĀ NACIONĀLISTISKĀ ANTIULMANISKĀ OPOZĪCIJA

Vēstures literatūrā līdz šim nepietiekami novērtēta nacionālistiskā antiulmaniskā opozīcija 30.gadu vidū un otrajā pusē.¹ Kas attiecas uz avotiem, tad tie, it īpaši Latvijas Politpārvaldes dokumenti (LVVA,3235.f.), kā arī attiecīgo organizāciju prese un tiesu prāvu materiāli, par tām sniedz plašu un samērā pilnīgu ainu – gan par minētās opozīcijas raksturu, gan arī ietekmi.²

9.1. 1934. gada 15. maija apvērsuma priekšvakarā

“Pērkonkrusta” sākums ir 1932.gada 19.janvārī nodibinātā legālā organizācija Latviešu tautas apvienība “Ugunskrusts”, kuras dibinātāji bija Gustavs Celmiņš, Evalds Andersons, Arvīds Bērziņš un Osvalds Freivalds. Pēc tās slēgšanas 1933.gada 12.aprīlī, Gustavs Celmiņš 1933.gada 12.maijā Iekšlietu ministrijā reģistrēja politisku partiju “Pērkonkrusts”, kuru Rīgas apgabaltiesa slēdza 1934.gada 30.janvārī. Šai laikā pērkonkrustieši reģistrēja arī vairākas citas organizācijas kā rezervi legālas darbības turpināšanai. Tādas bija “Tēvijas Sargs”, slēdza 1934.gada 30.janvārī; “Jaunā Latvija”, reģistrēta 1933.gada 15.augustā, apturēta 1934.gada 17.martā; kultūras un sporta veicināšanas biedrība “Dzimtene”, reģistrēta 1934.gada 13.martā, slēgta pēc 1934.gada 15.maija apvērsuma. Laikā no 1932.gada 21.augusta līdz 1934.gada martam izdeva legālus un puslegālus preses izdevumus - laikrakstus: “Ugunskrusts”, “Pērkonkrusts” un “Rīgas telegramas”, kā arī t.s. “ziņojumus”.

¹ Nopietnākie darbi parādījušies pēcokupācijas periodā: Armands Paeglis. “Pērkonkrusts” pār Latviju (1932.-1944.). - R.: Zvaigzne ABC, 1994. - 197.lpp.; Uldis Lasmanis. Arveds Bergs. Politiska biogrāfija. Trešā grāmata (1928.-1934.). - R.: Autora izd., 1998., 352.lpp.

² Plašākos pārskatus par “Pērkonkrusta” darbību Politpārvalde sagatavoja 1937.gada beigās, gatavojoties lielākajai pērkonkrustiešu prāvai. Tā bija Aģentūras daļas vadītāja Roberta Štiglica 1937.gada 25.oktobra liecība izmeklēšanas tiesnesim Evonam un Politpārvaldes sagatavotais pārskats. - LVVA, 3235.f., 1/22.apr., 708.l., 241.-251.lp., 263.-276.lp.

Pērkonkrustiešu organizatoriskā struktūrā daudz no vācu nacistiem un itāļu fašistiem pārņemtu pusmilitāru elementu. Organizāciju vadīja Galvenais štābs, tā bija iedalīta 5 apgabalos, ko vadīja apgabala inspektori. Biedri bija organizēti blokos, bet tie apvienoti rajonos. Biedri, iestājoties organizācijā, deva solījumu, bet pēc zināma laika varēja tikt uzņemti trieciengrupā - grupa "T", 1935.gadā šis trieciengrupas nosauca par Gustava Celmiņa triecieniekiem (G.C.T.). Triecienieki deva speciālu solījumu, daļai no viņiem rokā ar metāla zīmogu iededzināja zīmi. Organizācijas dalībnieki nēsāja pelēkus krekļus, sasveicinājās, izstiepjot labo roku, ar frāzi "Cīņai sveiks". - Jāpiezīmē, ka šai laikā formas un sveicienus lietoja arī sociāldemokrātu "Strādnieku Sports un Sargs" (SSS) un kreisie arodnieki.

Pirmajā periodā pērkonkrustiešus vadīja Gustavs Celmiņš (1899-1968). 1918.gada 10.decembrī viņš iestājās Latvijas armijā, Studentu rotas sastāvā, piedalījās kaujās un 1919.gada 22.maijā tika paaugstināts par leitnantu. 1921.gada martā Celmiņu no armijas atvaļināja, apbalvojot ar Lāčplēša kara ordeni. Līdz 1932.gada septembrim viņš strādāja Ārlietu un Finanšu ministrijā, 1929.gadā beidza LU Filoloģijas un filozofijas fakultāti, bija 5.Rīgas aizsargu pulka sakaru bataljona komandieris.

Savas darbības legālajā periodā pērkonkrustieši kļuva par vislatvijas organizāciju, plašāk darbojoties Rīgā, Liepājā, Valmierā, Rēzeknē, Jelgavā un Jaunlatgales apriņķī. Organizācijas aktīvāko daļu veidoja studenti un citi jaunieši, bet tajā bija arī vairāki virsnieki un virsdienesta karavīri, aizsargu vidējais komandējošais sastāvs, ārsti un citi intelīģences pārstāvji. Politpārvaldei bija ziņas, ka 1934.gada sākumā "Pērkonkrustā" sastāv pat veselas aizsargu nodaļas (Sīpeles, Plāņu pagastā un Alojā), gandrīz viss 5.Rīgas aizsargu pulka sakaru bataljona komandējošais sastāvs, bet to atbalsta 8.Daugavpils pulkā, Cēsu garnizona bataljonā komandieris un ložmetēju rota, virsnieki Bruņoto vilcienu pulkā un Daugavpils garnizonā.³ 1933.gada 4.decembrī LU studentu padomes vēlēšanās "Pērkonkrusts" ieguva daudz balsu. Organizāciju materiāli atbalstīja virkne rūpnieku un tirgotāju, to vidū saldumu ražotāji Ķuze un Geogingers, fabrikanti - Eduards Rozītis, brāļi Lūriņi, Plato, Šloss, lieltirgotāji Jānis Vanags, Rūdolfs Eglītis, Hugo Rumpītis un citi.⁴

Pērkonkrustieši deklarēja cīņu par latvisku Latviju, pret sveštautiešu uzņēmējiem un tirgotājiem. Pirms 15.maija apvērsuma, kura iespējamību viņi paredzēja, tie asi vērsās pret Kārli Ulmani, raksturojot viņu kā korupcijas ciltstēvu Latvijā. 1934.gada 19.marta "Ziņojumā" pēc Ulmaņa pēdējās parlamentārās valdības izveidošanās tika rakstīts: "Priekšskars paceļas pēdējam cēlienam...Kārlis Ulmanis - drūma pārejas laikmeta traģiska figūra. Kārļa Apaļā aizbraukšana uz fronti⁵ stipri atgādina cara Nikolaja II pārvietošanos uz

³ LVVA, 3235.f., 1/22.apr., 708.l., 79.lp.

⁴ Turpat, 87.-88.lp.

⁵ Domāta stāšanās valdības vadībā.

“stavku” priekšrevolūcijas laikā - liktenis vienāds.” Ar 1934.gada februāri organizācija pamatā pārgāja uz nelegālu darbību. Šai laikā pārkonkrustieši deklarēja savu mērķi - bruņotā apvērsumā sagrābt varu Latvijā; taču viņi pieļāva arī iespēju piedalīties vēlēšanās. 1934.gada aprīļa beigās organizēja “Triecienu nedēļu” masu mobilizēšanai. Tika izplatīti plakātiņi ar ugunskrusta zīmi - “Pērkonkrusta” emblēma un lozungs: “Latviju latviešiem, latviešiem darbu un maizi. Cīņai sveiks!”⁶

1934.gada 10.maijā ap 90 - 160 pārkonkrustiešu⁷ izbrauca ar liellaivām uz Ložmetējkalnu, kur proklamēja “Pērkonkrusta” projektētu Latviju pastāvošās Latvijas vietā. Ap 70 sapulces dalībnieku parakstīja uzticības zvērestu Gustavam Celmiņam.⁸

Var pieņemt, ka informācija par šo sapulci, kā arī “leģionāru” gatavoto uzstāšanos, bija viens no faktoriem, kas pamudināja Ulmaņa - Baloža 1934.gada 15.maijā apvērsumu. Politpārvaldes ziņojumi liecināja par bažām, ka iespējamo pārkonkrustiešu bruņotu uzstāšanos varētu atbalstīt daļa aizsargu.

1934.gadā darbojās vēl vairākas līdzīgas organizācijas, kuras turpināja savu darbību arī pēc 15.maija.

1933./34.gada ziemā Rīgā un provincē aktīvi darbojās biedrība “Nacionāl-demokrātiskie strādnieki, zemnieki un darba inteliģence”, kuras goda priekšsēdētājs bija Saeimas deputāts mācītājs Sanders, bet patiesais vadītājs - Rīgas prefektūras 7. iecirkņa vecākais kārtībnieks Nikolajs Lapiņš. Politpārvaldes aģentūra 1933.gada 22.novembrī ziņoja, ka šai biedrībai Rīgā ir ap 250, bet provincē 300 biedru, kuri biedrības likvidēšanas gadījumā nekavējoši pārietu pie “Pērkonkrusta.”⁹

No Zemnieku savienības izslēgtais Saeimas deputāts Pēteris Leikarts 1933.gadā izveidoja biedrību “Tautas Sargi” ar izteikti nacionālu programmu, bet nelielu biedru skaitu Rīgā un provincē.¹⁰

1934.gadā darbojās Arveda Berga piekritēju dzejnieka Leonīda Breikša un laikraksta “Latvis” redaktora Arvīda Avota izveidotā un vadītā nelegālā organizācija “Nacionālie partizāņi”, kuri sveicienam līdzīgi pārkonkrustiešiem pacēla labo roku, bet kā formas nēsāja zaļus krekļus, zaļas kaklasaites un zaļas cepures.¹¹ “Partizāņos” 1934.gada rudenī bija ap 100 biedru, no tiem trieciendalā, ko sauca par “Rīgas karoga daļu”, bija 34. Politpārvaldes ziņotājs uzskatīja, ka “Partizāņu” Rīgas nodaļā “34 ir uzticami līdz dvēselei, pārējie 12 ir apšaubāmi, bet 4 noteikti ir sociķu aģenti”¹².

⁶ LVVA, 3235.f., 1/22.apr., 708.l., 244.lp.

⁷ Dažādos avotos ir dažādas ziņas.

⁸ LVVA, 3235.f., 1/22.apr., 709.l., 142.-143.lp.

⁹ Turpat, 3.apr., 174.l., 43.lp.

¹⁰ Turpat, 57.lp.

¹¹ Turpat, 68.-69.lp.

¹² Turpat, 74.lp.

Plašākā bija "Leģionāru"¹³ organizācija, kuru 1932.gadā izveidoja un vadīja trīs Lāčplēša kara ordeņa kavalieri, atvaļinātie virsnieki: pulkvedis-leitnants Voldemārs Ozols (1884-1949), rotmistrs Eduards Plāns-Dubrovskis (1890-1942) un kapteinis Pēteris Apinis (1894-1968). Visi trīs bija pieredzējuši virsnieki ar kauju pieredzi.

Leģions gatavojās sagrābt varu bruņotā apvērsumā, kura gaitā paredzēja iznīcināt vai izolēt Saeimas vadību un valdību, varu nodot Voldemāram Ozolam, pasludinot to par diktatoru. Politpārvalde 1934.gadā reģistrēja 491 leģionāru.¹⁴ Valmieras pulka pirmais komandieris 1919.gadā - pulkvedis Jūlijs Jansons 1935.gada septembrī sarunā ar Politpārvaldes ziņotāju izteicās, ka leģionāri plānojuši varas sagrābšanu 1934.gada aprīlī. Jansonam Ozols uzdevis vadīt Saeimas nama ieņemšanu. Leģionāru vadība bijusi pārliecināta, ka Saeimas sardze neizrādīs bruņotu pretestību. Pašus leģionārus Jansons šai sarunā raksturojis kā puikas, hulīgānus, kuru vidū bijuši daudzi provokatori.¹⁵

Tā kā leģionāru pilnīgus sarakstus Politpārvaldei neizdevās atrast un tā nespēja organizāciju pilnīgi sagraut, vēstures literatūrā leģionāru loma, manuprāt, dažreiz tiek pārvērtēta. Tā, piemēram, mūsu kopīgajā rakstā Mārtiņš Virsis norāda:

"Jāatzīmē, ka "leģionāru" iespējas un spēks kā mūsu, tā ārzemju literatūrā nepietiekami novērtēti. "Leģionāri" pauda virsnieku un ģenerāļu grupas uzskatus. Pēc aizliegšanas 1933.gadā organizācijai bija raksturīgs dinamisms, spēja iekļauties dažādu politisko organizāciju ietvaros, it kā pieņemot pēdējo platformu, bet patiesībā saglabājot savu kodolu. Tas acīmredzot ir bijis par cēloni faktam, ka "leģionāru" skaits literatūrā jūtami samazināts. Politpārvaldes materiālos šis skaitlis dažādos laikos svārstījies no 400 līdz 2000 cilvēkiem."¹⁶

Desmit gados, kas pagājuši kopš šīs grāmatas iznākšanas, šī raksta autoram izveidojies savādāks viedoklis. Ar savu cenšanos iekļauties dažādu politisko organizāciju ietvaros leģionāri pārcentās. 1933.gada 2.februārī Politiskās pārvaldes aģentūras nodaļas vadītājs Roberts Štiglics ziņoja, ka Pētera Apiņa vadītā nedēļas laikrakstā "Jaunā Diena"

"..ievietotie atsevišķie raksti pēc sava satura un taktikas pilnos apmēros saskan ar Latvijas komunistiskās partijas taktiku un aģitācijas lozungiem un ir noteikti vērsti pret pastāvošo Latvijas valsts pašreizējo iekārtu un drošību."¹⁷

¹³ Pilnais oficiālais nosaukums: Lāčplēša kara ordeņa kavalieru un brīvības cīnītāju biedrība "Leģions".

¹⁴ Sikāk par Leģionu skat.: -Virsis M. Apvērsuma priekšvakarā. Krājumā: Pretstatu cīņā. - R.: Avots. - 1990. - 176.-184.lpp.

¹⁵ LVVA, 3235.f., I/22.apr., 701.l., 12.-13.lp.

¹⁶ Niedre O., Virsis M. Kārļa Ulmaņa politiskā portreta skices. - Krājumā: Latvijas likteņgadi. III. - R.: Avots, 1988. - 61.-62.lpp.

¹⁷ LVVA, 3235.f., I/22.apr., 708.l., 10.lp.

Ar ko izskaidrojama LKP sadarbība ar Leģionu? Tā pamatojās uz Kominternes norādījumiem par kopdarbību ar kreisajiem nacionālistiskajiem elementiem.¹⁸ Kā liecina Friča Deglava atmiņas¹⁹, komunisti 1933.-34.gadā Pētera Apiņa un Voldemāra Ozola vadīto laikrakstu izmantoja savu legālo materiālu iespiešanai.

Fricis Bergs raksta:

*“Kādā frakcijas apspriedē piedalījās LKP CK sekretārs Mārtiņš Ozols. Viņš ieteica meklēt atbalstu pie progresīvās inteligences un aprunāties ar “Latvijas darba savienības” laikraksta “Jaunā Diena” darbiniekiem, vislabāk ar tās vadītāju Frici Mierkalnu.”*²⁰

Bergs norāda, ka Mierkalns sadarbību ar LKP saistījis ar Voldemāra Ozola piekrišanu. Berga un Saeimas deputāta Oskara Gulbja tikšanās ar Voldemāru Ozolu notikusi Lūcijas Zamaičas dzīvoklī. Šīs tikšanās laikā Ozols esot atteicies no *“tiešas aktīvas sadarbības ar komunistiem”* taktisku iemeslu dēļ, bet apsolījis sadarbību ar *“Latvijas darba savienību”* un laikrakstu *“Jaunā Diena”*.

*“Sadarbība ar “Jaunās Dienas” redakciju mums bija ļoti nozīmīga. Gandrīz katrā numurā parādījās kāds Strādnieku un zemnieku frakcijas raksts vai sludinājums par streikiem, sapulcēm, disputiem un demonstrācijām vai arī komentāri par masu akcijām un policijas represijām. Tam bija liela nozīme, jo “Jaunā Diena” toreiz bija vienīgais legālais laikraksts, kas informēja strādnieku masas par mūsu frakcijas darbību. Lielu vēribu laikraksts veltīja arī sociālistiskajai celtniecībai Padomju Savienībā, ievietoja informāciju par jaunajām fabrikām un elektro-stacijām, par sociālistiskajiem pārveidojumiem laukos.”*²¹

Leģionāru un komunistu sakarus Politpārvalde konstatēja arī 1938.gada janvārī, kad tās aģents ziņoja par viena no LKP Rīgas PK līderiem - Abo Šperliņa sakariem ar *“Gotfrīdu Bratku, bij. “leģionāru” darbinieku, lai izmantotu šo trieciena grupu.”*²²

Daļa leģionāru 1940.gada vasarā atbalstīja Kirhenšteina valdību. Tā, piemēram, 1940.gada 22.jūnijā Ādolfs Lācis, kurš 1933.gadā bija *“Leģiona”* Jelgavas nodaļas priekšnieks un Centra nodaļas kasieris,²³ griezās pie Kirhenšteina:

“Steidzoši jāuzaicina darbam Latvijas armijas štābā leģendārie cīņu varoņi: pulkv. Voldemārs Ozols, kapteinis Pēteris Apinis, rotmistrs Plān-

¹⁸ Niedre O., Daugmalis V. Slepēnais karš pret Latviju. Komunistiskās partijas darbība 1920.-1940.g. - R.: Totalitārisma seku dokumentēšanas centrs. - 1999. - 80.lpp.

¹⁹ Bergs F. Kopsoli ar gadsimtu. - R.: Avots, 1981. - 206.-211.lpp.

²⁰ Turpat, 206.lpp.

²¹ Turpat, 210.lpp.

²² LVVA, 3235.f., 3.apr., 15.l., 341.lp.

²³ LVVA, 2803.f., 1.apr., 5.l., 10.lp. un 114.lp.

Z I Ņ O J U M S .

32

Papildus manam iepriekšējam ziņojumam no 27. aprīļa š.g. par "legionāru" darbību pagodinās Jums, direktora kungs, ziņot sekošo:

Pēdējā laikā, bet it sevišķi pēdējās dienās, kas vēl pastiprinājās pēc atvaļ. plkv.-l. V. Ozola iebraukšanas no Igaunijas un Planubrovska no Lietavas, "legionāri" ar sevišķu aktivitāti nodarbojas puša organizēšanai. Puša izvešanai sīks plāns jau esot galīgi izstrādāts. Nolemts pušu izvest kādā svētdienas rītā, kad atsevišķas triecienu grupas ieņemsot valsts iestādes - ministrijas. Līdz apcietināšanai Ozols apvērsuma gribēja vadīt pats personīgi, jo viņš personīgi arī ir izstrādājis uzdevumus katrai grupai. Pēc Ozola apcietināšanas vadību uzņēmušies viņa tuvākie štaba locekļi, kā P. Apinis, Grāmatis, Ozollapa un citi. "Legionāru" pusē esot atsevišķas armijas daļas Rīgā, kurās esot vīrenieki - "legionāri". Tāpat daļas policijas iecirkņos Rīgā pat iecirkņu priekšnieki esot "legionāri" un tur nemas cilvēkus nevajadzētot iestīt, bet tikai piezvanīt pa telefonu. Apvērsuma iesākšot privatie - veci kaujas vīrenieki, kuri būšot gērbušies aizsargu formās tērpā, pēc kam pievienošoties citi bruņotie spēki, kā aizsargi, armija un policija, un tad arī ieroču netrūkstot. Apvērsuma parole ir "Ierasties uz apmācībām ar instrumentiem", kas nozīmēs, ka kaujas dalībniekiem jāiesāk apvērsuma izvešana. "Legionāri" ir jau nozīmējuši arī kādu vietu katrē nākošā valdībā ieņems pēc apvērsuma izvešanas. Stājoties pie apvērsuma izvešanas, nolemts no sākuma ar katru, kas stātos ceļā apvērsuma izvešanai, bez šķautības izrakšāties - nošaut. "Legionāru" vadoni ir parliecināti, ka viņiem apvērsuma izdošoties izvest - teorētiski viņi esot jau uzvarējuši, ja vien neradīšoties nočūve.

Kāda apspriedē P. Apinis izteicies, ka ja Saecima nepieņemtu Satversmes grozījumus, apvērsuma būšot vēl daudz vieglāk izvest, jo sakarā ar to viņiem radīšoties vēl citi piekritēji. Kopā ar "legionāriem" apvērsuma izvešanā piedalīšoties arī gen. Borģis gen. Klaviņš, 6. kājnieku pulks (izņemot pulka komandanti), gen.

No Politiskās pārvaldes priekšnieka p.v.i. J. Fridrihsona
1934. g. 9. maija ziņojuma iekšlietu ministram
LVVA, 3235. f., 1/22. apr., 921. l., 32. lp.

Kalniņš, kurš atrodas penciņā, un citi. Ar vironiekiem sarunas vedot Dr. Peka.

Iepriekšējā ziņojumā minētais Egliis no "Teutas Parga", kurš strādā ostā, vada vienu kaujas grupu un, bez tam, viņš ir noorganizējis un vada atsevišķu teroristu grupu. Nodomāts terorizēt pret ministru prezidentu Ulmana kungu, kara ministri gen. Balodi, Politiskās pārvaldes ierēdņiem un citiem. Ir norādījumi, ka "legionāri" gatavoja kādu pseido aizsargu delegāciju, kas ieradīsies ministru kabineta sēdē un to izdemolēsot.

"Legionāru" grupas ir nodibinātas arī uz laukiem galvenā kārtā aizsargos. "Legionāri" ir veduši sarunas ar atv. plkv. -ltu. Aparnieku, kurš arī ar saviem aissargiem atbalstot "legionārus". Rīteram (Ozola sievas brālim) 6. pulkā ir daudz pasīetamu vironieku, ar kuriem viņš ved sarunas par "legionāru" kustības palīdzību apvērsuma izvešanā. Tāpat V. Ozola brālis, kurš dien Galvenā štābā, vada "legionāru" kustību vironiekos

V. Ozols un Plan-Dubrovskis Latvijā iebraukuši tieši sakarā ar apvērsuma plāna izvešanu un viņi paredzēja šeit uzturēties ilgāki, līdz apvērsuma izvešanai.

Par turpmāko ziņošu Jums, direktora kungs, papildam.

Politiskās pārvaldes
priekšnieka p.v.i.

Augsti godātam

Iekšlietu ministrijas
Administratīvā departamenta
d i r e k t o r a k u n g a m.

1934. g. "... 4 ..." maijā.

Pr. 708/31.

Dubrovskis un ģenerālis Auzāns. Viņi ir tie spējīgākie noorganizēt īstu, patiesu un panākumiem bagātu sadarbību ar Padomju Krievijas armijas štābu."²⁴

Iesniegums, starp citu, apliecina ģenerāļa Auzāna simpatijas "Leģionam". Par Voldemāra Ozola sadarbību ar PSRS liecina viņa karjera pretošanās kustībā

²⁴ LVVA, 1307.f., 1.apr., 1430.l., 745.lp.

okupētajā Francijā un padomju iestāžu ļoti labvēlīgā attieksme pret viņu pēc vācu padzišanas no Francijas.²⁵

“Cīņa” 1940.gada 10.jūlija numurā sakarā ar t.s. Demokrātisko vēlētāju saraksta sastādītāju represēšanu ievietoja Lāčplēša kara ordeņa kavalieru kapteiņa Maršala un lidotāja N.Pūliņa vēstuli:

“Nemot vērā, ka progresīvo pilsoņu vietā, kuriem būtu aktīvi jāatbalsta jaunās valdības politika, noorganizējusies caurkritušo politiķu un pučistu kliķe no agrākajiem Zemnieku savienības, jaunsaimnieku un demcentristu līderiem, uzskatām šo kliķi par reakcionāru, kas grib aizmiglot ar skaistiem demokrātiskiem vārdiem tautas acis, sašķelt vienoto darba ļaužu fronti un panākt veco partijas laikmeta atdzimšanu, kādēļ brīvības cīnītāju un Lāčplēša kara ordeņa kavalieru biedrības “Leģions” vārdā paziņojam, ka norobežojamies no pučistu un reakcionāro “demokrātu” saraksta, pievienojoties “Darba ļaužu blokam”.”

Padomju okupantu attieksme pret leģionāriem nebija viendabīga. Plān-Dubrovski 1940.gada augustā arestēja un iznīcināja. Valsts drošības orgāni izsekoja arī daudzus citus leģionārus, bet Pēteri Apini okupācijas orgānu represijas neskāra.

Jāsecina, ka “Leģiona” darbībai pēc 1934.gada Latvijas pretizlūkošana pilnībā izsekot nespēja.

Atšķirībā no tā, ka par piederību “Pērkonkrustam” padomju okupācijas orgāni piesprieda bargus sodus vismaz 285 cilvēkiem, par piederību “Leģionam” šai laikā neviens sodīts netika.²⁶ Plān-Dubrovskis un daži citi leģionāri tika sodīti ar citiem formulējumiem.

1934.gada 15.maija priekšvakarā leģionāri gatavojās bruņotam apvērsumam, bet pārkonkrustieši nopietni gatavojās 1934.gada Saeimas vēlēšanām, kurās, pēc Marģera Skujenieka aprēķiniem, varēja iegūt 8 vietas uz ZS un LSDSP rēķina.²⁷ Kopā ar Saeimā jau esošajām labēji radikālajām grupām (leikartieši un Sandera piekritēji) tas nozīmētu tālāku Saeimas sastāva polarizāciju.

9.2. Nacionālistiskā opozīcija pēc 1934.gada 15.maija

Vislielākos zaudējumus apvērsuma gaitā cieta leģionāri. Daudzus arestēja. Līderi Voldemārs Ozols un Eduards Plān-Dubrovskis tika apcietināti pirms 15.maija, bet Pēteris Apinis drīz pēc tam. Pirmos divus 1935.gadā no Latvijas administratīvā kārtā izsūtīja.

²⁵ Dunsdorfs E. Kārļa Ulmaņa dzīve. – R.: Zinātne; Lana, 1992. - 328.lpp.

²⁶ Apkopots pēc grāmatas “No NKVD līdz KGB”.

²⁷ Stranga A. LSDSP un 1934.gada 15.maija valsts apvērsums, 111.lpp.

Arveda Berga piekritēji mēģināja pēc apvērsuma saliedēt ap sevi visu antiulmanisko opozīciju. Šai nolūkā tika izveidota politiska organizācija "Latvju brīvības cīnītāji" ar avīzes "Latvis" žurnālistiem Arvīdu Avotu un Voldemāru Damrozi vadībā. 1936.gada aprīlī Politiskā pārvalde iekšlietu ministram ziņoja: *"Šī organizācija darbojusies nelegāli "pagrīdē". Organizācija komplektējas no bijušo labo un kreiso politisko partiju biedriem, kas noslēguši savā starpā pamieru un nolēmuši iet tā saucamo "vidus ceļu". Sākumā šī organizācija gribējusi piesaistīt arī "pērkonkrustiešus", bet pēdējo pašlepnuma dēļ tas neesot izdevies. Pēdējā laikā saistības šai organizācijai ar "Pērkonkrustu" notikušas. Tāpat organizācijai tikuši piesaistīti arī atsevišķi "Dievturu sadraudzes" locekļi. Jaundibinātās organizācijas programmas saturs: atjaunot veco kārtību, kāda pastāvējusi pirms 1934.gada 15.maija notikumiem. Sevišķi asi šī organizācija uzstājoties pret Ministru Prezidentu Dr. K.Ulmaņa kungu."*²⁸

Organizācija izdeva nelegālu laikrakstu "Trauksme" un proklamācijas, ko sākumā iespieda "Pērkonkrusta" tipogrāfijās, bet vēlāk uz sava rotatora. Ar minēto organizāciju saistīja Politpārvaldes 1936.gada jūlijā fiksētos atvaļinātā pulkveža Kriša Ķūķa izteikumus:

*"Ķūķis ir atkal nemierā ar Uzvaras laukuma izbūves nodomu. Pēc viņa vārdiem, šī laukuma izbūve esot pilnīgi nevajadzīga. Par saziēdoto naudu, pēc Ķūķa vārdiem, derētu labāk pirkt tankus un lielgabalus. Ķūķis sarunās ar saviem tuvākiem paziņām burtiski izteicies: "Ja mēs dabūsim sukas, tad tās būs pelnītas, jo nemākam rūpēties par savas valsts drošību, šķiežot naudu kādiem tur Uzvaras parkiem."*²⁹

Politpārvalde noskaidroja, ka rotatoru "Brīvības cīnītājiem" piegādājis bijušais Politpārvaldes priekšnieks Voldemārs Alps. 1936.gada 18.maijā pratināšanā Politpārvaldē Alps atzinās, ka, pēc viņa ziņām,

"..visu pagājušo 1935.gadu pie jaunas Latvijas Satversmes izstrādāšanas esot darbojies Arveds Bergs. Pēc Berga izstrādātās jaunās satversmes Latvijā būtu divu palātu sistēma ar vēlēšanām pa atsevišķiem iecirkņiem. 1935.gada rudenī, kad bijusi sagaidāma valstī pastiprināta krīze un valdībai nebūtu iespējams pildīt visas piemaksas,³⁰ valdība un Ministru Prezidents Ulmanis būtu nobīdīti pie malas un visu valsts varu savās rokās būtu sagrābis bijušais Valsts Prezidents A.Kviesis. A.Kviesim valsts varu vajadzējis pārņemt ar kara ministru ģenerāli J.Balodi, pie kura ar šādiem priekšlikumiem esot sūtītas vairākas personas no pulkvežu aprindām. Pašu Kviesi varas pārņemšanai mēģinājuši pierunāt letoņi. (..) Apvērsumam bijis jānotiek 1935.gada rudenī jeb vēlākais š.g. aprīlī, - līdz Ministru Prezidents Dr. K.Ulmanis varu pārņem savās rokās. Šādam

²⁸ LVVA, 3235.f., l/22.apr., 701.l., 8.lp.

²⁹ Turpat, 10.lp.

³⁰ Piemaksas par pārdotiem lauksaimniecības produktiem.

*apvērsumam piekritusi armija, studējošā jaunatne (korporācijas) un bijušās Nacionālās apvienības aprindas. Kādu iemeslu dēļ apvērsums nenoticis, nav zināms.*³¹

Alps pie atbildības netika saukts. 1937.gada 24. un 25.februārī Rīgas apgabaltiesā tiesāja 10 organizācijas "Brīvības cīnītāji"³² dalībniekus. 1,5 gadus pārmācības namā piesprieda Voldemāram Damrozem un Arveda Berga brāļa dēlam Andrim Edgaram Bergam, 1 gadu Arvidam Avotam, 5 apsūdzētajiem piesprieda 6 mēnešus cietumā, 2 tika attaisnoti.³³

Pēc Politpārvaldes aģentūras ziņām, Avots 1934.gada beigās un 1935.gada sākumā cieši sadarbojās ar "Pērkonkrustu", sacerēja un izdeva nelegālo uzsaukumu "15.maija patiesais saturs", 1935.gada maijā šai sakarā tika apcietināts, bet jūnijā beigās pierādījumu trūkuma dēļ atbrīvots. Voldemārs Ozoliņš 1935.gadā darbojās "Pērkonkrusta" tipogrāfijā.³⁴

Uzsaukumā "15.maija patiesais saturs" bija teikts:

"15.maija īstais nolūks bija novērst patiesu nacionālu revolūciju, kas Latviju būtu padarījuši materiāli un morāliiski stipru un vienotu. 15.maija radītie apstākļi padarījuši mūs par Vācijas intrigu upuri un objektu. Latvju tautai draud visnopietnākās briesmas pazaudēt savu neatkarību."³⁵

Gustavs Celmiņš apgalvoja, ka pēc apvērsuma Ulmanis centies ar Celmiņu izlīgt, piedāvājot sūtņa posteni Parīzē. Celmiņš šo priekšlikumu noraidījis.³⁶

Aktīvais pērkonkrustietis Ādolfs Šilde savā 1982.gadā publicētajā grāmatā "Pirmā republika" aizrāda, ka Kārlis Ulmanis 1934.gada 15.maija apvērsuma pamatojumam veikli piesavinājis Gustava Celmiņa izvirzīto saukli "Latviju latviešiem."³⁷

1934.gada jūnijā notika virkne nelegālu "Pērkonkrusta" sapulču. To dalībniekus iepazīstināja ar Gustava Celmiņa manifestu par organizācijas darbības turpināšanu. 13.jūnijā policija aizturēja 97 organizācijas dalībniekus sapulcē Bruņinieku ielā 25, kuru vadīja Celmiņš un citi organizācijas līderi. Lielāko daļu aizturēto administratīvā kārtā sodīja ar ieslodzījumu no 2 nedēļām līdz 4 mēnešiem, bet 13 vadītājus 1935.gada februārī tiesāja. Gustavam Celmiņam piesprieda 3 gadus pārmācības namā un pēc soda izciešanas no Latvijas izsūtīja, Ernestam Plāķim (junioram), Ēvaldam Andersonam, Fricim Kronbergam, Arvidam Bērziņam, Georgam Zaueram un Alfrēdam Zebaueram pa 2 gadiem, bet pārējiem no 1,5 līdz 4 mēnešiem pārmācības namā vai

³¹ LVVA, 3235.f., 3.apr., 309.l., 52.lp.

³² Dažos Politpārvaldes dokumentos šī organizācija tiek dēvēta arī par "Latvju brīvības cīnītāju" organizāciju.

³³ LVVA, 3235.f., 3.apr., 309.l., 57.lp.

³⁴ Turpat, 17.lp.

³⁵ Turpat, 1/22.apr., 708.l., 246.lp.

³⁶ Dunsdorfs E. Kārļa Ulmaņa dzīve, 264.lp.

³⁷ Šilde Ādolfs. Pirmā Republika. – R.: Elpa, 1993. - 320.lpp.

cietumā.³⁸ Prāvas laikā brīvībā esošie pārkonkrustieši aktivizēja savu darbību; sakarā ar to tiesai nodeva 18 personas. Par nelegālas aģitācijas izvēšanu 1935.gada maijā, kad pārkonkrustieši atzīmēja pirmo gadadienu no pārkonkrustiešu Latvijas proklamēšanas, pie atbildības sauca vairāk nekā 120 cilvēkus, no tiem 31 tiesāja 1937.gada 20. - 22.janvārī.³⁹

Lielu triecienu pārkonkrustieši saņēma 1934.gadā, kad Latvijas Universitāte atteicās no akadēmiskajām brīvībām un "sekoja Vadoņa mājieniem". Jau 1934.gada 5.septembrī LU Padome pārtrauca Studentu padomes darbību, kurā lielā skaitā bija ievēlēti pārkonkrustieši.

*"Studentu padomes pienākumus uzdeva izpildīt Studentu padomes prezidijam, pilnvarojot rektoru iecelt atsevišķu locekļu un komisiju vietā citas personas, ja to atrod par vajadzīgu. Rektors J.Auškāps apstiprināja, ka viņam no valdības uzdots Studentu padomes darbības uzraudzība un režīmam piemērotu amatpersonu iecelšana. (...) Režīmam nevēlamus studentus izslēdza. Kad radās vajadzība dažus no tiem immatrikulēt no jauna, to neizšķīra rektors vai prorektors studentu lietās, bet pats Vadonis."*⁴⁰

Lielie aresti un kratīšanas uz laiku ierobežoja pārkonkrustiešu darbību.

Novērtējot antiulmaniskās nacionālistiskās opozīcijas darbību pēc 15.maija apvērsuma līdz 1936.gadam, jāatzīmē opozicionāro grupu apvienošanās neveiksme, lai gan atsevišķos gadījumos pārkonkrustieši un bergīsti sadarbojās un sīkās grupas, piemēram leikartieši, saplūda ar pirmajām. Šādas notikumu attīstības cēlonis bija Arveda Berga piekritēju naivums, viņi gribēja apvienot antiulmaniskos spēkus, cerot šai apvienībā iekļaut arī bijušās "SSS" jauniešu grupas un pat komunistus. Programatiski, pēc Politpārvaldes ziņām, Bergs un Avots uzskatīja, ka: "Galvenais mērķis - gāzt valdību, pēc tam jau kā nebūt "sarunāsies."⁴¹

9.3. Nacionālistiskā opozīcija Ulmaņa autoritārā režīma pēdējos gados (1936 -1940)

Lielie aresti ievērojami vājināja pārkonkrustiešu darbību, tomēr nespēja to pilnīgi apturēt. Ar zināmu izbrīnu jākonstatē, ka šī kustība, kuras pamatkodolu pēc 1934.gada 15.maija veidoja studenti un studijas beigušie korporāciju aktivisti, bija dzīvotspējīga. Jauna parādība bija daži terora mēģinājumi. 1935.gada novembrī organizācijas vadība pieņēma lēmumu uzspriecināt

³⁸ LVVA, 3235.f., 1/22.apr., 708.l., 247.lp.

³⁹ Turpat.

⁴⁰ Šilde Ā. Pirmā Republika, 325.lpp.

⁴¹ LVVA, 3235.f., 3.apr., 308.l., 15.lp.

18.novembra vakarā bumbu pie Ārlietu ministrijas ēkas (tagad Rīgas pilsētas dome). Pašpagatavotā bumba tehnisku iemeslu dēļ sprāga 19.novembra rītā. Spridzināšanas veica Raimonds Hāzenfūss, Erihs Bērziņš, Mārtiņš Anševics, Felikss Kuks un Jānis Puršelis⁴².

1936.gada vasarā, kad Kārlis Ulmanis uzturējās pie kāda saimnieka Baldones pagastā, organizācijas vadītājs Haralds Heine bija iecerējis viņa nolaupīšanu. Heinem šai akcijai izdevās sapulcēt apmēram 20 dalībnieku. Akcija nenotika Heines nenoteiktības dēļ un šauboties, ko iesākt pēc nolaupīšanas.⁴³

1936.gada jūlijā ārstam Ernestam Plāķim (junioram) beidzās ieslodzījuma termiņš un 1936.gada beigās viņš pārņēma organizācijas vadību. "Pērkonkrusta" komitejā vēl ietilpa Fadejs Bernarčiks, Haralds Heine, Vilhelms Pribergs, Miervaldis Kārlis Riekstiņš, Andrejs Švēde.⁴⁴ Tika iekārtotas vairākas tipogrāfijas, izdoti uzsaukumi. 1937.gada maijā tika izplatīta proklamācija "Komiltoņi un komiltones". Lūk, daži fragmenti:

*"Tuvojās Jūsu un visas latviešu tautas, mūsu Latvijas pazemojuma trešā gadadiena. (...) Šinīs 3 gados Pūšļa režīms tautā tik tālu izbankrotējis, ka taisni brīnums liekas paviršam skatītājam, ka latvieši vēl pacieš šo sev uzkundzēšanos. (...) Pilsoniskā mīkstčaulība un glēvums nav visas latviešu tautas, bet tikai rupjā materiālismā iegrimušās vidējās paaudzes dabā. (...) Tautā cenšās apslēpt tieksmi pēc izglītības, darba vietā veicināt dzīrošanu, lai tauta apskurbtu un neredzētu, kas notiek."*⁴⁵

Citos uzsaukumos, kas veltīti Latvijas ārējai politikai, tiek izteikts satraukums par ārlietu ministra Vilhelma Muntera vizīti Maskavā 1937.gada sākumā, pausts uzskats, ka Ulmaņa - Muntera valdība iesaistās Vācijas un PSRS divpusējā attiecībās, kuras notiek uz Latvijas rēķina.

1937.gada 15.maijā pēc Plāķa rīkojuma Andrejs Ozoliņš, Jānis Ratnieks, Arvīds Rozītis un Aldonis Griķis palaida Rīgas centrā ieziepētu pusauga sivēnu ar palielinātu Kārļa Ulmaņa ģimetni un uzkrāsotiem lozungiem.⁴⁶ Students Arvīds Brants pagatavoja un izmēģināja radio raidītāju, ko paredzēja pieslēgt radio programmas vadiem.⁴⁷

1937.gada maija otrā pusē Politpārvalde izdarīja plašus pērkonkrustiešu arestus un 1938.gada maijā - jūnijā tiesāja 33 cilvēkus. Ernestam Plāķim (junioram) piesprieda 6 gadus spaidu darbos, Jānim Puršelim - 4,5 gadus, 10 apsūdzētajiem piesprieda 4 gadus spaidu darbos vai pārmācības namā, 9 - pa 3 gadiem pārmācības namā, vienam - 2 gadus 8 mēnešus, vienam - 2 gadus,

⁴² LVVA, 3235.f., 1/22.apr., 708.l., 249.lp.

⁴³ Turpat, 709.l., 22.lp.

⁴⁴ Turpat, 139.lp.

⁴⁵ Turpat, 53.-54.lp.

⁴⁶ Turpat, 182.lp.

⁴⁷ Turpat, 183.lp.

9. Labējā nacionālistiskā antiulmaniskā opozīcija

Sevišķi aktīvi "Pērkonkrusta" organizācijas darbinieki sāka darboties 1937.g. maija mēnesī, kad no organizācijas vadības tika pieņemti lēmumi izvest pastiprinātu darbību. Starp citu, lai radītu tautā uztraukumu un jauktu valdības, it sevišķi Valsts un Ministru Prezidenta darbību, bija pieņemts lēmums pieslēgties radio raidstacijai vadiem un Valsts un Ministru Prezidenta runas laikā to pārtraukt un noraidīt "pērkonkrustiešu" lozungus, kas tautā būtu sacēlušas lielu uztraukumu. Tāpat, lai ķengātu Valsts un Ministru Prezidentu - Tautas Vadoni, nolēma 15.maijā, kašaspēka parādes laikā, izlaist Vienības laukuma rajonā sīvēnu ar piestiprinātu Tautas Vadoņa ģimetni. Abi šie uzdevumi tika gatavoti izvest organizācijas priekšnieka Ernesta PLĀKA uzdevumā. Radio raidstacijas pagatavošanā un paredzētā noraidīšanā dalību ņēma organizācijas darbinieki Arvīds BRANTS, Hermanis PĒTERSONS un Dāvids KLEFERIS. Izdarot kratīšanu L.Maskavas ielā 156 dz.8.pie Dāvida KLEFERA, tur tiešām arī tika atrasta radio ierīce - pastiprinātājs, ar kura palīdzību varēja traucēt radio runu - programmu un noraidīt savus lozungus; tika atrasti arī vadi, ar kuriem pieslēgties radio vadiem un kāpšļkāpšanai stabā.

No Politiskās pārvaldes 1938. gadā tiesai sagatavotās izziņas.

LVA, 3235. f., 1./22. apr., 708. l., 248. lp.

pārējiem - 1 gadu vai 8 mēnešus cietumsoda.⁴⁸ Apsūdzētie spriedumu pārsūdzēja. Tiesu palāta lietu izskatīja oktobrī. Visās instancēs apsūdzētos aizstāvēja ievērojamais politiskais darbinieks, advokāts Valdemārs Zamuels (1872-1948), kurš 1917.gadā bija Latvijas Pagaidu Nacionālās padomes priekšsēdētājs, bet 1924.gadā Latvijas Ministru prezidents. Lielu vērību ieguva Zamuela runa Tiesu palātas sēdē, kuru pērkonkrustieši nelegāli izplatīja un par kuru 23.novembrī ar Zvērināto advokātu padomes lēmumu Zamuelam tika izteikts rājiens.

"Pret ko tad karojis Pērkonkrusts? Fakts ir, ka viņš uzstāties pret Ministru kabinetu, jo nav ticējis, kā to raksta arī līdzapsūdzētais Švēde savā apelācijā, ka tagadējā valdība izvedīs savu "programmu" dzīvē. (...) Tātad Pērkonkrusts nav tas briesmīgais bubulis, kādu to tēlo Politiskā pārvalde, un viņam ir savi nopelni no 1934.gada 15.maija apvērsuma un Nacionālās valdības viedokļa, jo viņš šiem notikumiem ir idejiski līdzinājis ceļu."⁴⁹

Daudz asāki izteikumi ir Zamuela sūdzībā Tiesu palātai par Zvērināto advokātu padomes 1938.gada 23.novembrī viņam izteikto rājienu:

"Tagadējā lietas stāvoklī viss grozās ap jautājumu: vai 1934.gada 15.maijā ir noticis apvērsums? Liekas, ka šo jautājumu uzstādot nozīmē arī uz to bez tālākām pārdomām atbildēt. Mēs zinām, ka 1934.gada 15.maijā nodibinājās mūsu Satversmē neparedzētā kārtībā ar bruņotas

⁴⁸ LVA, 3235.f., 1/1.apr., 663.l., 57.lp.

⁴⁹ Turpat, 253.lp.

9. Labējā nacionālistiskā antiulmaniskā opozīcija

*varas palīdzību Nacionālā valdība, kas ar dekrētiem apturēja Saeimas darbību un ievada kara stāvokli.*⁵⁰

*"Nacionālās valdības rīcība 15.maijā uzskatāma kā pretlikumīga, kamēr tauta to nav sankcionējusi."*⁵¹

Lielā 1938.gada prāva ievērojami vājināja pārkonkrusta vadību, sagrāva centrālās organizācijas.

Politpārvalde bija pārliecināta, ka pārkonkrustiešu propagandas legāla organizācija ir dievturu kustība. "Latvijas Dievturu draudze" kā reliģiska kustība tika oficiāli apstiprināta 1926.gada 26.jūlijā ar Ernestu Brastiņu kā dižvadoni. Dievturu skaits strauji auga. 30. gadu otrajā pusē viņu iknedēļas sanāksmēs - svētrītīs piedalījās no 200 - 500 cilvēku. Tuvākie Brastiņa palīgi bija mākslinieks Jēkabs Bīne, kā arī rakstnieks un žurnālists Alfrēds Goba, dievturu žurnāla "Labietis" redaktors. Dievturu vidū bija plaši pazīstami rakstnieki un mākslinieki: Viktors Eglītis, Voldemārs Dambergs, Jānis Medenis, Jānis Veselis, Hilda Vika un citi. Dievturu kori vadīja pazīstamais komponists Jānis Norvils. Dievturu nostāšanās pret kristīgo reliģiju un tas, ka viņu svētrītīs apmeklēja daudzi antiulmaniskās nacionālistiskās opozīcijas dalībnieki, bija par iemeslu autoritārās varas represijām. Tika apturēta "Latvijas Dievturu draudzes" darbība. 1936.gadā kustību pārreģistrēja kā biedrību, svētrītus pārdēvēja par rītiem.⁵²

Politpārvaldes ziņojumos Brastiņš un Bīne tiek tieši pieskaitīti pārkonkrustiešiem, dievturus bez nopietnas argumentācijas raksturo kā pastāvošā režīma pretiniekus. 1936.gada 12.janvārī Politpārvaldes Rīgas rajona priekšnieks ziņo:

*"Tā saukto "dievturu" draudzes ceremonijas atstāj tādu iespaidu, ka šīs organizācijas idejiskie vadītāji ir atrāvušies no Latvijas patreizējā momenta reālajiem apstākļiem. Šīsdienas dievturu dieviņi neceļ latvieti uz augšu, kā latvieti viņu dievības idejā, un tur nav valstiski nacionāla elementa. Dievturu dieviņš ir tikai darba gaitu dieviņš, viņš ir mīrmīlības, pazemības un pieticības dieviņš. Tādu iespaidu radīja šis "dieva daudzinašanas" rīts. Arī dievturu dziesmas nerada klausītājos gara pacilātību, (...). Savās ceremonijās dievturi nepiemin valdību."*⁵³

Jāpiezīmē, ka nedaudz vēlāk pati Politpārvalde atzīmē, ka tradicionālās dievturu rītu dziesmas ir "Klusat jauni, klusat veci" un "Dievs, dod mūsu tēvu zemei"⁵⁴.

No 1936.gada 26.februāra aģentūras ziņojuma:

"Noskaņojums "dievturu" vadībā ir pret pastāvošo valdību. No politisko jautājumu pārrunām gan izvairās, bet pēc savstarpējās sarunās izmestām frāzēm, ironiskiem izteicieniem par valdības dotajiem

⁵⁰ LVVA, 3235.f., 1/1.apr., 663.l., 241.lp.

⁵¹ Turpat, 250.lp.

⁵² Turpat, 3.apr., 305.l., 7.lp.

⁵³ Turpat, 37.lp.

⁵⁴ Turpat, 99.lp.

*norādījumiem redzams aplēpts nicinājums un neuzticība valsts pašreizējai vadībai.*⁵⁵

No 1936.gada 26.marta aģentūras ziņojuma:

"No 1935.gada oktobra ir novēroti "dievturu" svētrītās vecie pazīstamie "Pērkonkrusta" biedri kā Bīne, Brastiņš, Lācis, Laiders, Ozoliņš, Leimanis, Brūvelis, Kukainis, Cīrulis, Ūdris, Šterns, Blaus un c. (...) Visās "Pērkonkrusta" sanāksmēs visi "p" biedri bija ar "dievturu" nozīmēm, senču biksēm, uzvalkiem un kakla saitēm.

*Triecieniņu virskopvedis Cālītis izteicās, ka "Pērkonkrusta" vadība vedot sarunas ar bijušo partiju līderiem par varbūtēju darbības saskaņošanu, lai ātrāk varētu atjaunot veco kārtību, un tad pārņemt valsts varu ar citām grupām. To varot panākt tikai nogalinot Ulmani, Bērziņu, Birznieku, Praulu, Anšmitu, Fridrihsonu, Berķi, Pommeru un vēl citus tuvi Ulmanim stāvošus cilvēkus.*⁵⁶

1938.gada 14.marta ziņojumā atzīmēts, ka 13.martā dievturu rītā piedalījies ap 400 dalībnieku. *"Pārsvārā sieviešu vecākā paaudze, bet netrūkst arī jaunatne. Sapulcējušos starpā daudz strādnieku, ierēdņu, armijas instruktoru, mazpulku dalībnieki un skolu jaunatne.*⁵⁷

Fridrihsona dievturiem krasi naidīgie ziņojumi un Ulmaņa baidīšana ar asiņainu savvērestību tomēr nerada pietiekamu atbalstu autoritārā režīma valdībā. Fridrihsons pastāvīgi sūdzējās, ka Sabiedrisko lietu ministrija atbalsta pērkonkrustiešus, atļaujot savā sistēmā strādāt cietumsodu izcietušajiem.⁵⁸ Šis apstākļi izskaidrojums ar iepriekšminēto Zamuela izteikumu, ka Ulmaņa režīma idejiskā bāze ļoti daudzos aspektos sakrita ar antiulmaniskās nacionālistiskās opozīcijas idejisko bāzi.

Piemērs šādam saplūdumam ir "Latvijas Kareivja" 1939.gada 17.decembra numurā ievietotais ļoti lielais aktīvā dievtura Alfrēda Gobas raksts "Še ir zeme un šīs zemes Tēvs". Tajā, starp citu, teikts:

"Pilnīgi dabīgi, ka mēs Kārli Ulmani dēvējam ne tikai par mūsu tautas un valsts Vadoni, bet arī par mūsu Zemes Tēvu. Te nav un nevar būt runa par ievēlēšanu, še ir kaut kas vairāk, še redzama dabīga augšana un saaugšana. Še jau ir vairāk nekā māja un mājas saimnieks, še ir saime un šīs saimes galva; še ir zeme un šīs zemes Tēvs. Te nav mehāniskas, bet likteņa saistības, te jau ir pārdabā nodibinātas un darbīgā mūža izveidotās saistības pagātnē, tagadnē un nākotnē."

Aktīvi Sabiedrisko lietu ministrijā strādāja dzejnieks Leonīds Breikšs, kurš 1935.gadā savā "Lūgšanā" visai pesimistiski rakstīja:

"Vai šī brīvība tik sapnis mūsu tautas gaitās būs

⁵⁵ LVVA, 3235.f., 3.apr., 305.l., 42.lp.

⁵⁶ Turpat, 46.-47.lp.

⁵⁷ Turpat, 185.-187.lp.

⁵⁸ Turpat, 1/22.apr., 709.l., 220.lp.

Un pēc gadiem sveši kungi atkal klausās izdzīs mūs?"

1936.gada beigās - 1937.gada sākumā iezīmējās neapmierinātība ar Kārļa Ulmaņa valdības ekonomisko politiku. Edgars Dunsdorfs šai sakarā citē Anglijas diplomātu viedokli 1937.gada 20.aprīli:

*"Ir daudz neapmierinātības ne vien armijā, bet arī aizsargos. Pat lauksaimnieki sāk izrādīt neapmierinātību ar Ulmaņa kunga valdību (...) lauksaimnieki vairs nesaņem lielās eksporta piemaksas (...) nedz atvieglojumus nodokļos utt., pie kā viņi bija pieraduši."*⁵⁹

Sākot ar 1937.gadu, parādās nopietnas opozicionāras izpausmes valdībā. Būdamu neapmierināts ar jaunas Satversmes izstrādes novilcināšanu, 1938.gada 8.februārī no Ministru prezidenta biedra amata aizgāja Marģers Skujenieks.⁶⁰

Šobrīd, novērtējot antiulmaniskās nacionālistiskās opozīcijas dažādo grupu darbību autoritārā režīma apstākļos, jāatzīmē, ka tās apvienoja latviešu nacionālās inteliģences labāko daļu, modināja tajā pretsparu autoritārajam režīmam. Tieši šie cilvēki 1940.gada drūmajās vasaras dienās un tām sekojošajā Baigajā gadā nevarēja pieņemt un nepieņēma Kārļa Ulmaņa lozungu "par palikšanu savās vietās", tuvāks tai bija viedoklis "labāk stāvus mirt nekā uz ceļiem dzīvot". Nav noliedzama advokāta Zamuela doma, ka šī opozīcija turējās pie 30. gadu vidū Ulmaņa deklarētajiem nacionālistiskajiem ideāliem, no kuriem pats autoritārais režīms 30. gadu beigās atstāja tikai ārējo čaulu, bet 1940.gada jūnijā - jūlijā pameta arī to.

Opozīcija cieta neveiksmi, manuprāt, divu galveno iemeslu dēļ:

1) tā bija sašķelta;

2) tās darbības formas un metodes bija tipiski savvērnieciskas, kas tai liedza iegūt masu bāzi; spēcīgākā opozicionārā organizācija - pārkonkrustieši plaši savā darbībā kopēja nacistu darbības ārējās formas un daudzu acīs pārvērtās par hitleriešu aģentiem latviešu sabiedrībā.

⁵⁹ Dunsdorfs E. Kārļa Ulmaņa dzīve, 298.lpp.

⁶⁰ Valdības Vēstnesis. - 1938. - Nr.32.

10. LATVIJAS POLITISKĀS POLICIJAS INFORMATĪVĀ DARBĪBA OTRĀ PASAULES KARA PRIEKŠVAKARĀ UN SĀKUMA POSMĀ

Nopietna Politiskās policijas pārvaldes dokumentu analīze liek apšaubīt dažu vēsturnieku tēzi par Latviju kā policejisku valsti pēc 1934.gada 15.maija. Valsts iekārta pēc Saeimas atlaišanas kļuva autoritatīva. Tomēr, kā pilnīgi pamatoti pierāda prof. Aivars Stranga, ar šo secinājumu vien nepietiek. Pēc 1934.gada 15.maija Latvijā izveidotās valstiskās sistēmas novērtējums ir svarīgs faktors, lai izprastu šīs sistēmas balstu - Politiskās policijas informatīvo darbību Otrā pasaules kara priekšvakarā un sākuma posmā. A.Stranga šim jautājumam veltījis plašu nodaļu savā darbā "LSDSP un 1934.gada 15.maija valsts apvērsums"¹. Daļēji pievienojoties A.Strangas viedoklim, gribētu izteikt dažas iebildes un precizējumus. Pats nopietnākais jautājums, uz ko īstu atbildi nerod arī A.Stranga, ir jautājums par iedzīvotāju slāņiem, kuri atbalstīja Kārļa Ulmaņa veidoto režīmu:

*"Lai arī kāda nebūtu plaša starp režīma pretenzijām uz totālu sabiedrības kontroli un lietu reālo stāvokli, jāuzsver arī tas, ka režīms baudīja patiešām pietiekoši plašu slāņu atbalstu."*²

Tālāk seko spriedumi, kuri, saudzīgi izsakoties, ir latviešu nācijai ļoti apvainojoši:

"Režīma prototalitārā tendence, kura īstenojās neatgriezeniskā birokrātiskā kontroles un birokrātu skaita pieaugumā, arī bija atbilstoša dziļiem kultūras faktoriem latviešu nācijas dzīvē. Režīms piedāvāja tieši to sociālās mobilizācijas veidu, kuru gaidīja sociālā mazvērtības kompleksa māktie: nespēdami kļūt par uzņēmēju vai augsti atalgotu brīvās profesijas pārstāvi, viņi gaidīja mākslīgu "nacionālu" izvērzišanu sabiedrības pārvaldē. Aptuveni 8000 jaunu ierēdņu vietu, kuras radīja Ulmanis 1934.-40.gadā valsts akciju sabiedrībās, kamerās, augošā pārvaldes birokrātijā un kuras radās arī uz minoritāšu nacionalizētā privātīpašuma pamata, bija Ulmaņa praktiskais piedāvājums - ierēdņa vieta latvietim, apmaiņai pret lojalitāti režīmam."

¹ Režīma tipoloģiskā piederība. - Grāmatā: LSDSP un 1934.gada 15.maija valsts apvērsums. - R., 1998. - 195.-230.lpp.

² Turpat, 229.lpp.

Pieņemot tēzi,

„ka režīms balstījās uz dziļās saknēs kultūrā (tradīcijās, ieradumos, aizspriedumos), ideoloģijā un sociālā psiholoģijā (domāšanas veidā, instinktos, izjūtās), kuras baroja antiliberālas vērtības un pieņēma nacionālistisko autoritārismu,”³ –

profesors, pašam nemanot, pieņem plaši izplatīto cittautu mietpilsoņu viedokli par latviešu nāciju kā izteiktiem nacionālistiem, viedokli, ar kuru piecdesmit padomju okupācijas gados okupanti pamatoja savu latviešu tautai dziļi naidīgo ekonomisko un sociālo politiku.

Nepieņemot šo plašā masu atbalsta izskaidrojumu, nepieciešams rast tam citu izskaidrojumu. Šo rindu autors uzskata, ka tam ir divi pamatcēloņi.

Pirmkārt, tas meklējams vēsturiskajos apstākļos. Pirmā pasaules kara un tam sekojošo brīvības cīņu laikā karadarbības veltnis vairākkārt pārvēlās Latvijai, gandrīz pilnīgi izpostot tās saimniecību. Labvēlīgajā ģeopolitiskajā situācijā izveidojusies jaunā valsts tās kaimiņu (Vācijas, Krievijas un daļēji pat Polijas) acīs tika uzlūkota kā pagaidu jaunveidojums. Kā tādu to uztvēra liela daļa cittautiešu un pirmajos neatkarības gados daļa latviešu, kurus ekonomiskās, politiskās un cita veida saiknes bija saistījušas ar vecajiem režīmiem. Atcerēsimies vecsaimnieku populāro “vēlējumu” jaunsaimniekiem, kad tie 20. gadu otrajā pusē cēla savas saimniecības uz agrārreformā iegūtās zemes: “celiet savas mājas uz riteņiem” – ar to domājot agrārreformas politisko, ekonomisko un tiesisko nestabilitāti. Agrārreforma tika saistīta ar Ulmaņa vārdu, un te slēpās viņa autoritārisma galvenais balsts. Starp citu, jāatzīmē, ka šo rindu autors nevar piekrist izteikti negatīvajam šīs agrārreformas vērtējumam, pie kura cieši turas Strangas kungs. Šo rindu autors visu mūžu, arī padomju okupācijas apstākļos, ir centies pierādīt, ka 20. gadu agrārreforma nevis sagrāva kapitālistiskās lielsaimniecības, bet gan pusfeodāla tipa saimniecības, kuru bojāeja bija neizbēgama visā Eiropā kopš Francijas Lielās revolūcijas.⁴ Šādas saimniecības mēģināja atjaunot “sociālistiskie” sovhozi un kolhozi, un tās tikpat neizbēgami bija nolemtas iznīcībai. Visi vēsturnieki, to vidū arī padomju perioda daudz maz nopietnākie speciālisti, atzīst, ka tieši agrārreforma nodrošināja nenoliedzamu masu atbalstu Latvijas valstiskajai neatkarībai, par kuru cīnijās Kārļa Ulmaņa vadītie politiskie spēki kopš 1918. gada. Šīm masām bija labi pazīstama un vēsturiskā pieredzē pārbaudīta gan vācbaltiešu aizstāvētā muižu lielsaimniecība, gan lielinieku 1919. gadā ieviestā “sociālistisko” sovhozu sistēma, kas pasaules revolūcijas vārdā no sīkzemnieka un kalpa kūtiņas uz sovhoza kūti aizdzina pēdējo gotiņu, kura tur drīz vien barības trūkuma dēļ nosprāga.

³ LSDSP un 1934. gada 15. maija..., 229. lpp. - Pasvitrojums mans. - O. N.

⁴ Plašāk par to darbos: Niedre O. Baltijas zemniecības sociālā struktūra XX gs. pirmajos gadu desmitos. - R.: LVU, 1980.; Niedre O. Sociālā struktūra krestjanstva Pribaltiki (v pervoe desjatiĵetija XX veka). R.: Avots, 1986., kā arī daudzi raksti krājumos un žurnālos.

Jāņem vērā, ka līdzšinējos pētījumos Latvijas lauksaimniecības ekonomika 20. un 30.gados izpētīta ļoti nepilnīgi. Šī tēma tikpat kā nav skārta pat J.Bokaldera un A. Aizsilnieka darbos. Latvijas laukos inerces vadīti pat turīgie lielsaimnieki savās saimniecībās pēc iespējas saglabāja pusnaturālas saimniekošanas apstākļus - valkāja pašaustas drānas, lietoja pārtikā savā saimniecībā saražoto, izmantoja lauku amatnieku ar naturālīgām atalgotos ražojumus.

Otrkārt, 30.gados izbeidzās Pirmā pasaules kara un tam sekojošo politisko satricinājumu radītā Latvijai un citām Viduseiropas austrumos jaunizveidotajām vai atjaunotajām valstīm labvēlīgā ģeopolitiskā situācija. Ar Hitlera nākšanu pie varas Vācija atklāti deklarēja Versaļas miera reviziju, atklāti atbalstīja vācbaltiešu politiskos centienus Latvijā. Ar Staļina personības kulta nostiprināšanos PSRS izvērta industrializāciju, strauji bruņojās un arvien izteiksmīgāk skatījās uz Baltiju kā savu ekonomisko un politisko interešu telpu. Latvijas iedzīvotāji sekoja laikrakstu ārzemju ziņām. Paradoksāli, bet kreiso organizāciju 30.gadu otrajā pusē plaši izplatītās lapiņas ar lozungiem "Neatdosim Latviju Hitleram!" objektīvi veicināja plašo masu pēdējo cerību, ka Kārlim Ulmanim izdosies, tāpat kā pirms divdesmit gadiem, "kaut kā" pārvarēt laikmeta radītās grūtības. Alternatīva risinājuma trūkums saglabāja Ulmaņa pēc 15.maija izveidotā režīma masu atbalstu un ir tik dzīvs, ka turpina latviešu tautas vēsturiskā atmiņā, pretēji loģikai, eksistēt vēl šobrīd.

Kārļa Ulmaņa 30. gadu otrās puses centieni šai bezcerīgajā situācijā saistījās ar mēģinājumiem izmantot abu lielo kaimiņu savstarpējās pretrunas Latvijas neatkarības saglabāšanai.

"Ja Vācija būtu piedāvājusi Latvijai palīdzību pēc 1940.g. 17.jūnija, kad Padomju Savienības armija ienāca Latvijā, es nebūtu atteicies no šādas palīdzības, lai ar bruņotu spēku kopīgi vērstos pret Padomju Savienību," liecina Ulmanis saviem padomju pratinātājiem.⁵

Ieklausīsimies šais vārdos, kurus, stāvēdams uz savas bojāejas sliekšņa, no padomju cietuma mūriem mums sūta šis pašai izdzīvīgais Latvijas valsts dibinātājs. Ir sācies PSRS - Vācijas karš, izmeklētāji cenšas pierādīt, ka Ulmanis ir bijis Vācijas aģents, bet viņš bezbailīgi atbild, ka pēc 17.jūnija Latvija neatteiktos no Vācijas palīdzības cīņā pret PSRS interventiem. Ieklausīsimies šais vārdos, lai saprastu, ka latviešu leģionāri, stājoties vācu armijas rindās, "ar bruņotu spēku kopīgi" vērsās pret šo intervenci, tā pildot Latvijas valsts dibinātāja novēlējumu.

Pārskatot 70.gadu otrajā pusē pirmo reizi iznākušo, nesen latviešu valodā publicēto Džozefa Rotčailda darbu⁶, nācās konstatēt, ka tā autors saskata daudz

⁵ Kārlis Ulmanis trimdā un cietumā. Dokumenti un materiāli. - R.: Latvijas vēstures institūta apgāds, 1994. - 416.lpp.

⁶ Rotšailds Džozefs. Valstis Viduseiropas austrumos starp diviem pasaules kariem. - R.: Zvaigzne ABC, 1999.

10. Latvijas Politiskās policijas informatīvā darbība..

kopēja autoritāro režīmu izveides cēloņos un balstos Viduseiropas austrumu valstīs 20. gadu otrajā pusē – 30. gados.

“Potenciālā politiskā vara, kas zemniecības rokās nonāca līdz ar vispārējo vēlēšanu tiesību ieviešanu visās Viduseiropas austrumu teritorijās, izņemot Ungāriju, drīz vien sāka zaudēt iespaidu sakarā ar savdabīgas politiskas valdošas šķiras rašanos. Šī šķira sākumā kooptēja zemnieku politiskos līderus un grāva viņu politisko uzskatu zemniecisko ievirzi. Vēlāk, sociālo un politisko nemieru iebaidīta, šī šķira formāli demokrātisko institūciju vietā visur, izņemot Čehoslovākiju, vienkārši izveidoja autoritāras iestādes. Pretēji ierastiem priekšstatiem šī valdošā politiskā šķira nebija buržuāzija, kas bija gluži vārga un vai nu atkarīga no valsts subsidijām, vai arī etniski “sveša” un tāpēc mazaizsargāta. Tā drīzāk bija birokrātija, kura biedrojās ar inteliģenci un veidojās no tās.”⁷

Tāpat Kārļa Ulmaņa 1934. gada 15. maijā izveidotais autoritārais režīms nebija raksturīgs tikai Latvijai, bet visām Viduseiropas austrumos esošajām valstīm šai periodā. Latvija bija valsts, kurā tas izveidojās pēdējais.

Ir grūti precīzi noteikt, kad Latvijas pretizlūkošana pirmo reizi 30. gadu otrajā pusē sacēla trauksmi par Latvijai draudošajām briesmām. Par armijas pretizlūkošanu attiecīgie dokumenti nav atrasti. Ne armijas štāba informācijas daļa, ne arī kara ministrs par viņu rīcībā esošo informāciju valsts vadību neinformēja:

“Kara ministrs parasti nevēlējās dalīties savā informācijā un novērojumos ne ar mani, ne ar Ministru kabinetu,”

liecināja Kārlis Ulmanis 1941. gada 25. jūlijā Vorošilovskā.⁸ Par J. Fridrihsona, Politiskās policijas priekšnieka, iekšlietu ministram un tālāk Valsts un Ministru prezidentam Kārlim Ulmanim sniegtās informācijas raksturu pilnīga un precīza priekšstata trūkst. Ikmēneša politiskā stāvokļa raksturojumi ir ārkārtīgi sīki. Tā, piemēram, ziņojums par politisko stāvokli 1938. gada decembrī, kuru parakstījuši Iekšlietu ministrijas administratīvā departamenta direktors J. Anšmits un Politiskās pārvaldes priekšnieks J. Fridrihsons, ir uz 49 mašīnraksta lapām.⁹ Šai laikā gandrīz apsīkušas komunistiskās kustības raksturojums vien ir uz 8 mašīnraksta lapām, bet vācbaltiešu un poļu organizāciju - uz 25. Plašajā faktu jūrā “noslikst” secinājumu un analīzes elementi. Šādi ziņojumi tika sastādīti katru mēnesi. Bez tam tika iesniegti atsevišķi pārskati un ziņojumi.

1938. gada 29. septembrī Sudetu krīzes kulminācijas brīdī Anšmits un Fridrihsons iesniedza ārpuskārtas ziņojumu, kurā, starp citu, teikts:

“Satrauktais stāvoklis iedzīvotājos turpina augt, kas jo sevišķi augstu pakāpi bija sasniedzis 28. sept., kad klīda visdažādākās baumas par karu

⁷ R. Džozefs. Valstis Viduseiropas austrumos..., 28. lpp. - Pasvītrojums mans. - O.N.

⁸ Kārlis Ulmanis trimdā un cietumā, 419. lpp.

⁹ LVVA, 3235.f., 1./22.apr., 922.l., 162.-210.lp.

un Latvijai draudošām briesmām. Vieni runāja, ka līdz ar kara iesākšanos Latviju okupēsot Pad. Krievija, citi - ka Latvijā nākšot poļi, bet citi atkal, ka Latvijā būšot vācieši. (...) Ziemeļu banka 28.septembrī noguldītājiem esot izmaksājusi apm. 1 miljonu latu. Vairākās bankās konstatēts, ka noguldītāji no bankas izņem lielāku naudas summu un to turpat, nemaz neslēpjot, ievieto seifā.¹⁰ Vairākas bankas ir pārtraukušas vekseļu diskontu un naudu no bankām neizdod, par ko sūdzas tirgotāji, ka viņi nevarot kārtot savas saistības.”¹¹

Pēc lielvalstu Minhēnes vienošanās Fridrihsona ziņojumos ir tendence optimizēt stāvokļa raksturojumu, “nesabiezinot krāsas”. To, iespējams, ietekmēja arī kreiso PSRS ietekmē strādājošo nelegālo organizāciju darbības apsikums. Savā ziņojumā par 1938.gada 18.novembra svētkiem Fridrihsons ar zināmu izbrīnu raksta:

“Pretvalstisko, kā komunistu un citu organizāciju dalībnieki, nekur visā valstī nekādus miera un kārtības traucējumus svētkos netika sarīkojuši.”¹²

Plašā J.Anšmita un J.Fridrihsona ziņojuma par politisko stāvokli 1938.gada decembrī iedaļa “Iedzīvotāju politiskais noskaņojums un citi notikumi”¹³ ir pilna ar salkanu padēvību “Tautas Vadonim” un ar faktiem nepamatotu urrāpatriotismu.

“Iedzīvotāju politiskajā noskaņojumā nav manāmas nekādas pārmaiņas un Tautas Vadonim un visai nacionālai valdībai iedzīvotāju noskaņojums ir pilnīgi labvēlīgs; izņemot pretvalstiskās organizācijas, daļa bij. sociāldemokrāti, vācu aprindas un nedaudz pazīstamie mūžīgi neapmierinātie, kas tomēr samērā ar valstiski noskaņoto iedzīvotāju masu ir visai niecīgs skaits. Ir novērots, ka iedzīvotāju masās kā pilsētās, tā laukos arvienu vairāk pieaug valstiskā apziņa un patriotisms, ka pilsoņi saprot un apzinās, ka visi Vadoņa un nacionālās valdības rīkojumi un ierosinājumi ir domāti valsts un visu iedzīvotāju slāņu labklājības celšanai un ka šī labklājība ir panākama ar pašu iedzīvotāju aktīvu līdzdalību un neatlaidīgu darbu.”¹⁴

Minētā ziņojuma daļa pretendē uz situācijas “analīzi”. Šāda veida “analīze” saglabāta arī Fridrihsona ziņojumā iekšlietu ministram 1939.gada 4.septembrī:

“Sakarā ar bruņota konflikta izcelšanos starp Poliju un Vāciju sevišķis uztraukums Latvijas iedzīvotāju noskaņojumā nav manāms. Sarunās ir jūtama pārlicība, ka karš kļūs nenovēršams. Iedzīvotājos, sevišķi inteliģences aprindās, ir dzirdamas atzinīgas runas par Tautas Vadoni - valdību, par viņas tālredzīgo ārpolitiku, ka tagad esot pierādījies, ka

¹⁰ Banku glabātuvēs izvietotie individuālie iznomājamie seifi.

¹¹ LVVA, 3235.f., 1./22.apr., 922.l., 72.lp.

¹² Turpat, 96.lp.

¹³ Turpat, 202.-209.lp.

¹⁴ Turpat, 202.lp.

10. Latvijas Politiskās policijas informatīvā darbība..

neitralitāte esot bijusi vispareizākā rīcība priekš Latvijas, kas pašreiz esot pasargājusi Latviju no ieraušanas lielvalstu bruņotos konfliktos. Iedzīvotājos ir jūtams naidis pret Vāciju - vāciešiem.(..)

Attiecībā uz saimniecisko dzīvi runā, ka Latvijai esot sagaidāmas saimnieciskas grūtības. Trūkšot jēlvielu, kuras nebūšot iespējams ievest. (..)

Kreditiestādēs pēdējās dienās bija vērojama pastiprināta noguldījumu izņemšana, bet panikas pazīmju nav. Noguldījumu izņēmēji lielākā daļa ir žīdi.¹⁵

Minētais ziņojums arhīvā glabājās Kārļa Ulmaņa personīgajā fondā, tādat 1940.gada jūlijā atrasts viņa dokumentos.

Ziņojumu analītiskās daļas nabadzība līdz ar optimistisko toni izzūd turpmākajos kara mēnešos. Kroņa optimisms, kas parādījās iekšlietu ministra Kornēlija Veidnieka vadītajās regulārajās Iekšlietu ministrijas atbildīgo darbinieku sanāksmēs un atspoguļojās to protokolos, lika Fridrihsonam iet savdabīgu vadības informēšanas ceļu. Saglabājušies Politiskās policijas pārvaldes dokumenti ar Fridrihsona personīgi pieņemtajiem aģenta "Mihaилоva" ziņojumu pierakstiem, kuros, iespējams, iekļauti arī paša Fridrihsona vērtējumi. Lūk, daži no tiem.

1939.gada decembrī:

"Jau vairākus gadus pastāv pilsoņu grupa, kurā piedalās bij. politiķi un saimnieciskie darbinieki, kas uzskata sevi un tos, kas aiz viņiem savā laikā stāvējuši, par atstumtiem no valsts darba. Agrāk viņi saukušies par "desmit vīru grupu", acīmredzot tādēļ, ka tajā ietilpuši 10 vīri, bet pēdējā gadā sakarā ar ārpolitikas sarežģījumiem grupa palielinājusies un šo apzīmējumu zaudējusi. Sākumā savstarpēju kontaktu uzturējuši vienīgi pilsoņu politiķi: zv.advokāts Breikšs, zv.adv. Ķeniņš, zv.adv. Bergs, cand.rer.merc. Ašmanis, bij.prezidents Bļodnieks un bij.min. Kauliņš. Vēlāk šai grupai pieslēgts bij.sūtnis Celmiņš, bet pēdējā gadā arī bij. Saeimas priekšsēdētājs Kalniņš un bij. deputāti Bastjānis un Lorencs. Bez tam dzird, ka pēdējā laikā arī bij. Min. prezidenta biedrs Skujenieks un kādi latgalieši no bīskapa Rancāna grupas. Nekādas oficiālas vienošanās viņiem neesot, nekādas kopējas sanāksmes nenotiekot, bet viņus vienojot rūpes par valsts likteni, un tie aizvien vēl paliekot uzticīgi parlamentārai iekārtaī. Kreisie politiķi gan nekad netiekoties, bet kontaktu uzturot ar centra ļaužu palīdzību. Pārrunas notiek galvenā kārtā māju viesībās vai nu vienam pie otra, vai pie vispār pazīstamiem ļaudīm. Pateicoties grupas ļaužu sakariem ar atbildīgajiem valsts darbiniekiem un ārvalstu sūtniem, grupai ir sīka informācija par visu, kas tiek pārrunāts valdībā, ko dara saimnieciskie resori, kā darbojās Latvijas banka, ko pērk un pārdod Kreditbanka, kādas starpniecības tur

¹⁵ LVVA, 5969.f., 1.apr., 276.l., 112.-113.lp.

maksā un kas tās saņem, kādas piemaksas prasa jaunās akciju sabiedrības, kāds ir valsts budžeta patiesais stāvoklis, cik piedrukāts naudas zīmju, ko runā un raksta par Latviju ārzemēs. Ir zināms, ka dažos gadījumos grupas ļaudis vai nu paši, vai caur neitrālu sabiedrības darbinieku palīdzību, ir mēģinājuši ietekmēt ministrus un pašu prezidentu vienā vai otrā virzienā, kas grupai šķitis vēlāmāk. Starp citu, grupas ļaudīm ir labas attiecības ar kara ministru ģen. Balodi, satiksmes ministru Einbergu un izglītības min. Auškāpu. Attiecībā uz vispārējo politiku grupa atzīst, ka prezidents Ulmanis ir **neapstrīdami gudrs un enerģisks cilvēks, bet ļoti varas un goda kārīgs.**¹⁶ Šīs tieskmes esot viņu aizkavējušas piecu gadu laikā izdot 15.maija deklarācijā solīto satversmi. Bez tam prezidents esot daudz kļūdījis darbinieku izvēlē, (..) Viens no ļaunākiem demoniem saimnieciskā dzīvē esot Andrejs Bērziņš, kurš ar savām pirkšanas un pārdošanas operācijām saviem draugiem (piem. advokātam Birzniekam) sagādājis miljonus peļņas un sapircis par valsts naudu visas žīdu un vāciešu grabažas (vecos alus brūzus, kam tagad tikai vecas dzelzs vērtība, un citus bankrotējušus uzņēmumus). Prezidents Ulmanis, sekodams lepnības garam, esot atļāvis celtniecībai ieiet pilnīgā azartā. Uz laukiem, nabadzīgos pagastos, sabūvēti tik lieli un grezni skolas un sabiedrību nami, ka tos nevarot ne izmantot, ne apsildīt un apgaismot. Līdzās šai celtniecībai, Ķegumam un akciju sabiedrībām, esot radīta pilnīgi lieka Sabiedrisko lietu ministrija, kura viena pati apriņot 4 bij. Saeimas budžetus. Še esot salasītas nodaļas no citām ministrijām, kas tikpat labi varējušas darboties, kur bijušas agrāk. Kameronas esot ļoti dārgs iestādījums un pilnīgi paralēlas iestādes ministrijām. Izvedot valsts komunisma principu, privātā ierosme esot **paralizēta**, bet izdevumi ārkārtīgi auguši. Šī sistēma nedošot valsts kasei vajadzīgos ienākumus, jo nodokļu maksātāju caur to kļūstot aizvien mazāk un valdībai pastiprinātā veidā jāķeroties pie maiņas naudas drukāšanas. Pēc grupas ļaužu informācijas, ar zeltu nesegtas maiņas naudas esot nodrukāts pāri par 600 milj. lati. Oficiāli Fin. ministrija ziņojot, ka valsts budžets p. gadā noslēdzies ar 14 milj. latu peļņu, bet faktiski esot 18 milj. zaudējumu. Nodokļu nastas pilsoņiem jau tā esot smagas, bet nu tās noteikti jāpalielina. (..)

Ja uzstāšanās pret Krieviju būtu kopīga visās Baltijas valstīs, tad **okupācija**¹⁷ nebūtu notikusi. Kā arī karš nebeigtos, Baltijas valstu turpmākā pastāvēšana esot stipri problemātiska. Izejot no šādas atziņas, kreisās un centra grupas ļaudis uzņēmuši draudzīgu sakarus ar Pad. Savienības pārstāvjiem un grib tos aizvien izveidot. Viņi ir tādos

¹⁶ Pasvītrojums šajā un turpmāk citētajos "Mihailova" ziņojumos mans. - O.N.

¹⁷ Domāta PSRS karaspēka ievēšana Baltijas valstīs 1939.gada oktobrī pēc tā saucamajiem bāzu līgumiem.

uzskatos, ka latviešiem vairs neizdosies tikt vaļā no krieviem. (..) mums arī turpmāk būšot ar tiem kopā jāpārdzīvo komunisms un visas dēkas, kas sekos. Attiecībā uz nākotni grupas viri ir ļoti pesimistiski noskaņoti un nesagaida nekā laba. (..)

Padomju Krievijas militāratašejs plkv. Vasiļjevs savai draudzenei, gleznotājai Beļcovai (mākslinieka Romana Sutas kundze) izteicies par krievu aktivitātes mērķiem Baltijas un Skandināvijas valstīs. (..) Tālākie krievu plāni esot piekļūt Atlantijas okeānam un iegūt Indijas vārtus. Komunisms tad tikai parādīšot savu isto dabu. Krievu taktika, paņemt pa vienam, ar līgumu veidu, esot ļoti elastīga un dodot labus panākumus. Pats par sevi saprotams, ka pēc lielo mērķu sasniegšanas Maskavas valdībai nekādas vajadzības rēķināties ar mazo valstiņu neatkarību.¹⁸

Neilgi pēc tam, 1939.gada 12.decembrī, Fridrihsons pieraksta citu "Mihaилоva" ziņojumu:

"Sakarā ar notikumiem Somijā manāms, ka bijušo politiķu starpā iestājies zināms lūzums. Soc.-demokr., kas atrodās saskarē ar komunistiem, domā, ka Kusinena valdības atzīšana varot nākt viņiem par labu, jo nākošais solis būšot tādas pat kreisas valdības nodibināšana Latvijā. Komunistu spices nopietni apsverot jautājumu, vai tāds mēģinājums nebūtu iespējams Lejas Kurzemē, sarkanarmijas bāzu aizmugurē. Nerunājot nemaz par Liepāju, kur tagad stāvot Pad. Savien. karakuģi un spēcīgs garnizons, arī piecās lielākās lidmašīnu bāzēs - Durbē, Priekulē, Ezerē, Vaiņodē un Cīravā patlaban jau esot katrā pa 3000 vīru lieli krievu spēki. Tie, protams, darišot tikai to, ko likšot Maskavā, tādēļ jānoskaidrojot Maskavas domas. Šāds kreiso politiķu domu gājiens stipri satraucis pilsoņu opozīcijas vīrus, kuri, neskatoties uz visu savu naidu pret Ulmani, ļoti labi saprot, ka **tas būtu visas latvju pilsonības gals**. Tādēļ nav izslēgts, ka kopējā fronte starp bij. Saeimas politiķiem izjūk. Sociāldemokrāti, vismaz kreisais spārns, ies kopā ar komunistiem, bet pilsoņi vai nu paliks vērotāju lomā, vai aktīvi piesliesies Ulmaņa valdībai, lai nešķeltu pilsoņu vienību un neskrietu tišā prātā komunistu žņaugos."¹⁹

1940.gada 10.janvārī "Mihaилоvs" ziņoja:

"Padomju Krievijas sūtnis Zotovs intīmā sarunā izteicās, ka apvienotā komunistu un sociālistu kreisā fronte Latvijā ar ārzemēs dzīvojošo kreiso emigrantu palīdzību caur kominterni iesniegusi Staļinam memorandu, kurā prasot Krievijas iejaukšanos Latvijas iekšējā politiskā un saimnieciskā dzīvē. Tādu informāciju atvedis no Maskavas militāratašejs Zavjalovs (..) Zavjalovs arī pastāstīja, ka viņa priekšgājējs plkv. Vasiļjevs aizcelts projām pļāpības un nesaturīgas dzīves dēļ. Vasiļjevs stipri

¹⁸ LVVA, 3235.f., 1./22.apr., 1853.l., 2.-3.lp.

¹⁹ Turpat, 1.lp.

sadraudzējās ar divām izvirtušām komunistēm, Zamaiču un Beļcovu, ar kurām piedalījies orģiju vakaros Beļcovas dzīvoklī, kur pratuši ielīst arī angļu - franču slepenā dienesta aģenti.”²⁰

1940.gada 24.janvārī “Mihailovs” ziņo:

“Agrākie sociāldemokrāti un komunisti, pēc visa spriežot, ir saņēmuši kādas jaunas instrukcijas no kominterna. Viņi izmet frāzes, no kurām var saprast, ka Maskava tomēr iejauksies vietējā iekšējā dzīvē un mēģinās panākt kreisas valdības nodibināšanos. Savā laikā, kad krievu armijas daļas ienāca Latvijā,²¹ bijušie sociāldemokrāti bija stipri sašļukuši, jo komunisti viņiem pateikuši, ka tos sagaida tāds pat liktenis, kā buržujus. Tagad no Maskavas pūšot citādi vēji, un kominterna augstākā vadība atzinusi par iespējamu, ņemot vērā to apstākli, ka Latvijā pastāvēt vienota kreisā fronte, pielaist kā līdztiesīgu elementu turpmākos nodomos un pasākumos arī sociāldemokrātus. Zināma garantija šādai kopdarbībai būšot tā, ka kreisās valdības galva būšot Lorencs, kas vienādi pieņemams abām pusēm. Esot pat iespējams pirmā laikā sadarboties ar bij. centra ļaudīm, lai neatbaidītu no darba inteliģenci. Tā saukto apzinīgo strādnieku starpā tiekot spriests par metodēm, ar kuru palīdzību zināmā momentā radīt saimnieciskus un politiskus sarežģījumus, lai kominterns varētu spert vajadzīgos diplomātiskos soļus.”²²

1940.gada 19.februāra ziņojumā lasām:

“Vācieši un krievi it kā vienojušies, ka Lietuva paliks starp viņām buferu valstīm, bet Latvijai, Igaunijai un Somijai jāiekļaujas Padomju Krievijas republiku sastāvā.”²³

Martā “Mihailovs” ziņoja, ka somu diplomāts Gripenbergs izteicies:

“Kara darbībai izvēršoties plašumā, viņu [Latviju. – O.N.] varētu apdraudēt islaicīgs komunisma režīms. No tā paša baidoties arī igauņu valstsvīr.”²⁴

Tai pašā mēnesī citā ziņojumā:

“No sarunām ar krieviem opozīcijas ļaudis guvuši pārliecību, ka komunistisku valdību nodibināšanās Baltijas valstīs notiks tūlīt pēc Somijas sakaušanas. Daži valdības vīri jau esot galīgi nobijušies un gribot komunistiem piesmērēties ar iztapšanu. Vajadzējis sūtņim Zotovam tikai pamāt ar pirkstu, lai Kredītbankas Bērziņš nosūtītu savu palīgu direktoru Miezi pie Klāva Lorenča un lūgtu to pieņemt kredītbankas rīcībā esošo imobiļu pārziņa posteni ar 1000 Ls algas mēnesī. Tāpat postenis piedāvāts

²⁰ LVVA, 3235.f., 1./22.apr., 1853.l., 7.lp.

²¹ 1939.gada oktobrī.

²² LVVA, 3235.f., 1./22.apr., 1853.l., 14.lp.

²³ Turpat, 21.lp.

²⁴ Turpat, 29.lp.

10. Latvijas Politiskās policijas informatīvā darbība..

Veckalnam. (...) Pierobežas iedzīvotāji ziņojot, ka uz robežas atkal tiekot savilkts krievu karaspēks.²⁵

1940.gada 28.marta ziņojumā lasām:

“Somijas sūtnis Pollins intīmā sarunā izteicies, ka krievi Somijā zaudējuši 400 000 vīrus, bet somi 50 000. (...) Latvija un Igaunija, pēc Pollina informācijas, uz vācu - krievu līguma pamata ir pilnīgi nodotas krievu iespaidā un varā. Turpretī Lietuva palikšot vai nu bufera valstiņa starp Vāciju un Krieviju, vai arī pakļausies vācu protektorātam. (...) No sarunām ar Rīgā iebraukušiem virsniekiem, kam piešķirti Lieldienu atvaļinājumi, izriet, ka visi viņi provinču garnizonos baidās no komunistu varas nodibināšanas Latvijā. (...) Viņi esot pārliecināti, ka komunistu varas nodibināšanās maksātu 70-80% virsnieku dzīvības.”²⁶

25.aprīlī “Mihailovs” ziņo:

“Kalpakiešu biedrības priekšnieks Einbergs izteicies, ka ģen. Balodim piedāvāts militārs spēks politiskas varas saņemšanai savās rokās, bet viņš no tā atteicies, jo nevēloties izsaukt **pilsoņu karu**. Tādai ģenerāļa rīcībai piekrituši arī vadošie kalpakieši, kuri izpratuši, ka sadursmes pašu starpā varētu beigties ar krievu okupāciju un valsts neatkarības zaudēšanu.”²⁷

Pēdējais “Mihailova” ziņojums datēts 1940.gada maijā:

“No informācijas, kādu Skujenieks guvis sarunās ar dažādu šķiru ļaudīm, neapmierinātība ar patreizējo stāvokli esot visos iedzīvotāju slāņos ārkārtīgi liela. (...) Skujenieks tagadējo laiku uzskatot par pilsoņu kara atmosferas piesātinātu. (...) Saimnieciskajām grūtībām sekojot politiskas grūtības. Ulmaņa valdībai radušās asas nesaskaņas ar fabriku strādniekiem, ko kreisie elementi izmantojot ar lielu neatlaidību. Šis konflikts iešot plašumā un agrāk vai vēlāk novedīšot pie eksciesiem, uz kuriem Maskavā daži tikai gaidot. (...) P.Kalniņš sakās esam informēts, ka krievi mūsu iekšējos apstākļos iejauksies, viņi tikai gaidot vajadzīgo momentu.”²⁸

Pārsteidzoša ir ļoti tuvā iepriekšminētās informācijas atbilstība patiesajai notikumu attīstībai. Maz ticams, ka tik plašu analitisku informāciju varēja sniegt Politiskās policijas pārvaldes aģents. Pēc manām domām, ar “Mihailova” segvārdu uzstājās aģentūras vadītājs Štiglics, pats Fridrihsons vai arī informācijas avots bija Marģers Skujenieks. Nav zināms, vai minētie ziņojumi nonāca Ulmaņa rokās, kurš Fridrihsona informāciju saņēma ar iekšlietu ministra Kornēlija Veidnieka starpniecību. 1941.gada 18.jūlijā Kārlis Ulmanis Vorošilovskā liecināja:

²⁵ LVVA, 3235.f., 1./22.apr., 1853.l., 33.lp.

²⁶ Turpat, 35.-36.lp.

²⁷ Turpat, 41.lp.

²⁸ Turpat, 42.-43.lp.

*"Kas attiecās uz izlūkdienesta darbu, kurš strādāja pie Iekšlietu ministrijas, es saņēmu no ministra ziņojumu, kuru viņi saņēma no izlūkdienesta priekšnieka. Šos ziņojumus iekšlietu ministram es pieprasīju un, pamatojoties uz to, es tos saņēmu."*²⁹

Par Veidnieka optimismu situācijas novērtējumā liecina viņa runu protokoliskie pieraksti Iekšlietu ministrijas atbildīgo darbinieku kārtējās apspriedēs. 1940.gada 21.februārī, atbildot uz vicedirektora Cauča ziņojumu, ka Liepājā pirms pāris dienām

"..krievi pilsētā iepirkās tikpat rosīgi kā lielu svētku priekšvakarā. Gandrīz visiem virsniekiem bijušas pilnas rokas ar lielākiem un mazākiem koferiem. Vietējie iedzīvotāji stāstījuši, ka krievi pērkot visu, ko vien dabūjot cieti, bet sevišķi manufaktūru. Visdzīvākā tirdzniecība Liepājā tomēr esot piektdienās, kad krievu karavīriem skaitoties atvaļinājuma dienas. Par precēm viņi maksājot katru cenu, ko veikalnieki prasot. Uz vietas arī kļīstot valodas, ka iepirkto krievi aizvedot uz PSRS."

Veidnieks Caucim atbildēja:

*"Vienīgais ļaunums esot tas, ka krievi varot izpirkt labākās drēbes. Savas vajadzības mēs tomēr varēsim apmierināt arī ar vienkāršiem audumiem. Ja kādreiz pienāktu brīdis, ka audumu trūks, ievēdīsim uz apģērbiem un apaviem kartiņas."*³⁰

1940.gada 20.marta sanāksmē Veidnieks raksturoja PSRS - Somijas 1940.gada 12.marta miera līgumu:

*"Visi būs vienis prātis, ka šī līguma rezultāti tomēr nav bijuši vērts to lielo upuru, ko nesusi Somija. Noslēgtā miera līguma saturs arī pierāda, ka Baltijas valstis bijušas tālredzīgākas un vedušas pareizo politiku. (..) Arī paši somi atzīst, ka karā nestie upuri bijuši veltīgi kā materiālā, tā cilvēku ziņā. Vienīgais Somijas ieguvums karā ir tas, ka augusi viņas armijas slava un Somija ar tik maziem spēkiem spējusi pretoties lielajai, labi apbruņotajai krievu armijai."*³¹

Vienīgais, kurš šai sanāksmē Veidniekam atļāvās iebilst, bija robežsargu brigādes komandieris ģenerālis Ludvigs Bolšteins:

*"Pieskaroties Somijas nesenajām cīņām ar krieviem, atzīmējams, ka somi ar savu spēcīgo pretošanos panākuši lielu moralisku ieguvumu, kas viņiem agri vai vēl dos zināmas priekšrocības. Ja kādreiz valstis atjaunosies pilnos apmēros, tad pirmā no šādām valstīm būs Somija."*³²

29.maija sanāksmē Veidnieks komentēja Anglijas un Francijas sakāvi:

"Analizējot sabiedroto neveiksmju cēloņus, mēs redzam, ka šo valstu iekārtas ir bijušas tādas, kas pēdējos gados pielaidušas cīņu partiju starpā,

²⁹ Kārlis Ulmanis trimdā un cietumā, 407.lpp.

³⁰ LVVA, 3235.f., 6.apr., 371.l., 20.lp.

³¹ Turpat, 13.lp.

³² Turpat, 14.lp.

10. Latvijas Politiskās policijas informatīvā darbība..

tādā kārtā vājinot valsts stiprumu. Līdz ar to abās valstīs trūkusi vienotība, kas varētu stiprināt aizsardzības pamatus.”³³

Šai sanāksmē Veidnieks atļāvās izteikt brīdinājumu:

“Kur daudz krievu dzīvo kopā, tur nav noslēpums, ka mazturīgie krievi noskaņoti pretvalstiski un gaida dažādas pārmaiņas.”³⁴

Kopumā “Mihailova” ziņojumi raksturo situāciju kā kritisku. Latvijā var uzliesmot PSRS inspirēta vietēja uzstāšanās, kuru Marģers Skujenieks **raksturo kā iespējamu pilsoņu karu**. Lai izvairītos no nekontrolējamas situācijas izveidošanās, PSRS pēc Latvijas okupācijas bremsēja kreiso ekstrēmistu mēģinājumus izvērsties pārāk aktīvi. Iespējams, ka tieši ar to izskaidrojama t.s. “Jaunāko Ziņu” grupas ievērojamā vieta Augusta Kirhenšteina marionešu valdībā.

Pirmo reizi pirmais “Mihailova” ziņojums tika publicēts daļēji Aivara Strangas rakstā³⁵:

“Protams, ne par kādu organizētu opozīciju ar skaidri izteiktu un vienotu programmu, organizatoriskiem sakariem un aktīvu darbību te nevar būt ne runa. (...) T.s. opozīcija bija visai amorfa, tās dalībnieku vidū pastāvēja dziļas domstarpības. K.Ulmaņa režīmam tā galvassāpes nesagādāja,” secināja Stranga. Uzskatu, ka šai gadījumā pieredzējušais vēsturnieks nav pietiekami nopietni novērtējis minētos ziņojumus un situāciju. Nepietiekami novērtēts fakts, ka šie politiķi

“uzņēmumi draudzīgus kontaktus ar Padomju Savienības pārstāvjiem un grib tos aizvien izveidot.”

Nav noliedzams, ka režīma sastāvdaļa - pretizlūkošana šos kontaktus novērtēja un par tiem ziņoja.

Kāda bija valdības programma šai faktiski bezcerīgajā situācijā? Toreizējais sabiedrisko lietu ministrs Alfrēds Bērziņš uzskata:

“Visos jautājumos valdība pieturējās pie Kārļa Ulmaņa norādījuma - kamēr vēl var kaut ko darīt tautas un valsts labā, ir jādara.”³⁶

Jāpiezīmē, ka pie šāda secinājuma savā analizē nesen nonācis arī viespētnieks Kolumbijas universitātē Aivis Ronis:

“Latvijas valdības galvenais uzdevums ārpolitikā bija manevrēšana starp lielvalstīm.”³⁷

Tomēr reālās darīšanas un manevrēšanas iespējas 1940.gadā bija kļuvušas ārkārtīgi niecīgas.

Iekšējās pretizlūkošanas orgāna - Politiskās policijas pārvaldes saglabājušies dokumenti sarežģītajā politiskajā situācijā atsedz vēl kādu šī orgāna

³³ LVVA, 3235.f., 6.apr., 371.l., 1.lp.

³⁴ Turpat, 4.lp.

³⁵ Stranga A. Pēc 1939.gada 5.oktobra.. // Skolotāju Avīze. - 1989. -1.nov.

³⁶ Bērziņš Alfrēds. 1939. Lielo notikumu priekšvakarā. - Ņujorka: Grāmatu Draugs, 1976. - 199.lpp.

³⁷ Ronis A. Globalizācija, brāzmainība un Latvija // Diena. - 1999. -23.nov.

funkciju - Latvijas valdības atbildīgāko ministriju izsekošanu un attiecīgus ziņojumus par to darbību. Jau minētā Kārļa Ulmaņa liecība: kara ministrs neinformējot valdību un prezidentu par viņa rīcībā esošajiem izlūkošanas materiāliem, kā arī iepriekšminētie ziņojumi apliecina autoritārā režīma vājumu, Kārļa Ulmaņa nespēju pilnīgi pakļaut ministru darbību sev. Minēsim tikai dažus piemērus.

Jau šī darba 6.nodaļā minējam Politpārvaldes žēlošanos par Sabiedrisko lietu ministrijas parādīto labvēlību pārkonkrustiešiem. Ievērojami nopietnāks bija gadījums ar krievu valodā izdoto laikrakstu "Gazeta dlja vseh" ("Avīze visiem"). Izmeklējot minētās avīzes (dažos dokumentos tā dēvēta par žurnālu) slēgšanas lietu, vecākais uzraugs Kortī 1940.gada 27.martā ziņoja Iekšlietu ministrijas Drošības policijas departamenta direktoram:

*"Valsts dienestā sastāvošu žurnālistu aprindās ir sekojoša informācija. Žurnāls "Gazeta dlja vseh" savā laikā tika nodibināts ar Sabiedrisko lietu ministrijas materiālo pabalstu. (..) Žurnālu iespieda 7000 eksemplāros, no kuriem apm. 5000 tika pārdoti Latgalē. (..) Pēc Latvijas - Pad.Krievijas savstarpējās palīdzības līguma noslēgšanas "Gazeta dlja vseh" pilnīgi pārorientējās uz Pad.Krieviju."*³⁸

Ziņojumā norādīts, ka būtu jāatbalsta ar Valsts prezidenta gādību Daugavpilī 1939.gadā izveidotais laikraksts krievu valodā "Naš Golos", kurš

"turpināja skaidru valstisku līniju."

Konflikts ar Kara ministriju un armiju parādījās t.s. līveniešu jautājumā, par kuru plašāk runājam 5.nodaļas 1.apakšnodaļā. Kā jau brīdināja Politpārvalde, līvenieši tika pieminēti Kārļa Ulmaņa nopratināšanas gaitā. Atbildot uz pratinātāja jautājumu par monarhistiskām baltēmigrantu organizācijām,

"kuras pastāvēja legāli un atradās Jūsu aizbildniecībā,"

Kārlis Ulmanis bija spiests atbildēt:

*"Kņazs Līvens un bijušie līvenieši visu laiku uzturēja zināmus sakarus ar mūsu militārajām aprindām, tāpat arī Kara ministrija zināmā mērā atbalstīja un aizstāvēja bijušos kareivjus un to organizācijas."*³⁹

Aivars Stranga min, ka

*"Baloža izsekošanai J.Fridrihsons norīkoja speciālu ierēdni, kuru 1939.gadā atklāj un apcietina Balodim uzticamais armijas pretizlūkošanas un izlūkdienesta vadītājs pulkvedis G.Ķikulis. Balodis pieprasa Fridrihsona demisiju, ko Ulmanis nepieļauj. Ulmaņa un Baloža attiecībās rodas vēl viena plaša."*⁴⁰

Var pieņemt, ka Fridrihsons lika izsekot Balodi ar Ulmaņa ziņu, kas liecina nevis par 15.maija režīma stabilitāti, bet gan par abu pretizlūkošanas orgānu savstarpēju konkurenci cīņā pēc "labākajām" totalitāro režīmu tradīcijām.

³⁸ LVVA, 3235.f., 1./22..apr., 687./2.l., 10.lp.

³⁹ Kārlis Ulmanis trimdā un cietumā, 414.-415.lpp.

⁴⁰ Stranga A. Jāņa Fridrihsona liecības // Diena. - 1994. -31.martā.

1939.gada beigās un 1940.gada sākumā, kad sākās Otrais pasaules karš, Politpārvaldes aģentūras nodaļa ziņoja ne tikai par poļu diplomātu darbību, precizāk, Lielbritānijas sūtniecības Rīgā poļu lietu nodaļas un poļu organizāciju darbību, bet sekoja arī kara ministra ģenerāļa Baloža atbalstītajai internēto poļu virsnieku nosūtīšanai caur Zviedriju uz Franciju. Kā ziņo Štiglics:

“internēto virsnieku nosūtīšana notiek laikiem ar Latvijas valdības klusu, pareizāk, neoficiālu piekrišanu.”⁴¹

* * *

Jāpiekrīt “Mihailova” ziņojumos minētajam pesimistiskajam Marģera Skujenieka dotajam Latvijas situācijas raksturojumam 1940.gada pavasarī. Daļējas okupācijas apstākļos, autoritārā Kārļa Ulmaņa 15.maija režīma krīzes apstākļos, Latvijas valsts pakāpeniski tuvojās bojā ejai. Latvijas pretizlūkošana to - vismaz daļēji - konstatēja, bet, protams, nespēja novērst.

* * *

Uzmanīgi 1940.gadā bija visi notikumu dalībnieki. Staļins pēc Latvijas okupācijas neizrēķinājās ar vadošajiem Ulmaņa valdības locekļiem. Ulmanis, Munters, Balodis, Berķis faktiski tika internēti PSRS teritorijā. 1988.gadā, atbildot uz “Lauku Avīzes” korespondenta jautājumu: “Kāpēc 1940.gadā Ulmani nesodīja par 15.maija valsts apvērsumu?” – Alfons Noviks, kurš 1940.-1941.gadā bija LPSR iekšlietu tautas komisārs, atbildēja:

“Vissvarīgākie bija divi jautājumi. Vispirms - jaunu valsts drošības orgānu izveidošana. Klusi un neuzkrītoši tika nomainīts vecais ierēdņu aparāts. Šim darbam ņēmām tikai pārbaudītus biedrus, bijušos pagrīdniekus. Otrs uzdevums bija pēc iespējas ātrāk sarīkot Saeimas vēlēšanas.”⁴²

Šobrīd, kad parādījušies Sudoplatova memuāri un vairāki darbi par Vācijas - PSRS attiecībām savstarpējā kara priekšvakarā un kara laikā, varam spriest, ka plāni izmantot bijušos Baltijas, to vidū Latvijas politiķus, turēt tos rezervē “katram gadījumam”, nebija pilnīgi zaudējuši politisko nozīmi. Piekāpjoties Vācijas prasībām un aizejot no Baltijas, šie cilvēki varētu tikt izmantoti politiskiem manevriem. Jāatzīmē, ka ir netieši dokumentāli pierādījumi, ka Staļins un viņa līdzstrādnieki pat vēl 40.gadu otrajā pusē pieļāva Baltijas tiesiskā statusa revīzijas iespēju. Dokumentāli to apstiprina arī Berijas darbība 1953.gada jūnijā, kad tas uzsāka zināmu tuvināšanos Rietumukrainas un Baltijas nacionālajai pretošanās kustībai.

⁴¹ LVVA, 3235.f., 1./22.,apr., 691.l., 357.lp. - Sīkāk par to: Ābola Z., Niedre O. Internēto Polijas karavīru liktenis Latvijā 1939.-1940.gadā. - Latvijas Vēsture. - 1999. - Nr.3./35. - 23.-25.lpp.

⁴² Lauku Avīze. - 1988. - 9.jūl.

ZIŅAS PAR PADOMJU OKUPANTU REPRESĒTAJIEM LATVIJAS PRETIZLŪKOŠANAS DARBINIEKIEM

Nr. p.k.	Uzvārds, vārds	Dzimš. gads	Attiecības ar pretizlūkošanu	Oficiālais aresta datums
1.	Adjutovs Mihails	1890.	Politiskās policijas aģents	30.01.41.
2.	Adjutovs Vasilijš	1912.	“-	28.01.41.
3.	Ādminis Pēteris	1906.	“-	07.01.41.
4.	Aigars – Fogelmanis Osvalds Kristaps	1888.	Militārais aģents Polijā	18.06.41.
5.	Aizpurvs Jānis	1915.	Politiskās policijas darbinieks	5.02.41.
6.	Aleksanders Šaja Volfs	1906.	“-	01.10.40.
7.	Aleksejevs Aleksandrs	1918.	Latvijas robežapsardzība	10.05.41.
8.	Aleksejevs Konstantīns	1893.	Armijas izlūkdienešts	06.01.50.
9.	Alksnis Kārlis	1895.	Politiskās policijas darbinieks	2.11.40.
10.	Alsiņš Artūrs	1895.	Politiskās policijas aģents	10.09.40.
11.	Althauzens Nosons Faitels	1911.	“-	07.02.41.
12.	Aļminovičs Konstantīns	1911.	“-	24.09.41.
13.	Ambals, arī Ambats Arnolds, arī Augusts	1915.	Politiskās policijas darbinieks	23.05.41.
14.	Amols Alberts	1906.	“- aģents	06.09.49.
15.	Ancelis Pēteris	1881.	Armijas izlūkdienešta aģents	06.01.41.
16.	Andžanovskis Florians	1888.	Latvijas robežapsardzības aģents	30.09.40.
17.	Anerauds Eduards Verners	1897.	Politiskās policijas darbinieks	11.08.40.
18.	Annēns Arnolds	1897.	“-	27.12.40.
19.	Anšmits Pēteris	1892.	“-	25.09.40.

Ziņu avots: "No NKVD līdz KGB. Politiskās prāvas Latvijā 1940. – 1986. Noziegumos pret padomju valsti apsūdzēto Latvijas iedzīvotāju rādītājs". Rudītes Viksnes un Kārļa Kangera redakcijā. – Rīga.: Latvijas Vēstures institūta apgāds, 1999.

Ziņas par padomju okupantu represētajiem..

20.	Aparnieks Artūrs Osvalds	1896.	-“-	19.08.40.
21.	Apīnis Augusts	1904.	Latvijas robežapsardzības aģents	04.02.41.
22.	Apkalns, arī Māže Jēkabs	1892.	Politiskās policijas darbinieks	04.10.40.
23.	Aprāns Artūrs	1907.	-“-	26.09.40.
24.	Apsītis Antons	1897.	-“- aģents	13.08.40.
25.	Asaris Kārlis Georgs	1902.	-“- darbinieks	21.02.41.
26.	Austrums Otto	1904.	Armijas izlūkdieneņa aģents	14.06.41.
27.	Austrums – Karlštrēms Jānis Teodors	1895.	Politiskās policijas aģents	19.09.40.
28.	Auziņš Artūrs	1905.	-“- darbinieks	18.01.46.
29.	Auziņš Kārlis	1911.	-“- aģents	12.08.40.
30.	Āboltiņš Ernests	1884.	-“- darbinieks	14.06.41.
31.	Ādamsons Ugo Leonards	1913.	-“- -“-	23.05.41.
32.	Baculis Antons	1906.	Armijas izlūkdieneņa darbinieks	14.06.41.
33.	Baikovs Ivans	1913.	-“-	14.06.41.
34.	Balodis Augusts	1906.	-“-	14.06.41.
35.	Baltgalvis Ernests	1915.	Politiskās policijas aģents	29.07.40.
36.	Bankavs Jānis	1886.	Armijas izlūkdieneņa aģents	24.08.40.
37.	Baranovs Vasiljijs	1904.	Politiskās policijas aģents	14.06.41.
38.	Bauers Artūrs	1904.	Armijas izlūkdieneņa aģents	01.12.49.
39.	Bauers – Bimšteins Alberts	1909.	-“-	17.08.40.
40.	Baufals Aleksandrs	1912.	Politiskās policijas aģents	07.09.40.
41.	Bāliņš, arī Kokorēvičs Jāzeps Josifs	1907.	-“-	22.09.40.
42.	Bebers Jūlijs	1904.	-“- darbinieks	22.09.40.
43.	Bebris Artūrs	1906.	-“- aģents	09.10.40.
44.	Bebris Artūrs*	1910.	-“- darbinieks	22.12.40.
45.	Bebris Artūrs Pauls	1910.	-“- aģents	22.12.40.
46.	Bebris Gabriels	1899.	-“- aģents	22.02.41.
47.	Bečs Ignats	1890.	Armijas izlūkdieneņa rezidents	05.09.40.
48.	Bekmanis Jēkabs	1894.	-“- darbinieks	14.06.41.
49.	Beķeris, arī Beķers Voldemārs	1881.	-“- vadītājs	11.02.41.
50.	Belkovskis Staņislavs	1902.	Politiskās policijas aģents	02.08.40.
51.	Berendsons Oskars Jūlijs	1899.	-“- darbinieks	14.06.41.
52.	Bergmanis Jānis	1900.	Armijas izlūkdieneņa darbinieks	16.06.41.

* Iespējams, Bebris Artūrs un Bebris Artūrs Pauls ir viena persona.

Ziņas par padomju okupantu represētajiem..

53.	Bernāns Leonards	1914.	Politiskās policijas aģents	09.10.40.
54.	Berstis Georgs	1900.	Robežapsardzes aģents	19.10.40.
55.	Bērtulsons Herberts	1903.	Politiskās policijas darbinieks	10.09.40.
56.	Bērziņš Aleksejs	1904.	“- aģents	14.10.40.
57.	Bērziņš Eduards	1879.	Politiskās policijas darbinieks	11.02.41.
58.	Bērziņš Jānis Nikolajs	1895.	“-	09.12.44.
59.	Bērziņš Kārlis	1900.	“- aģents	16.10.40.
60.	Bērziņš Ludvigs	1895.	“- aģents	22.03.41.
61.	Bērziņš Teodors	1902.	Armijas izlūk dienesta darbinieks	14.06.41.
62.	Bikovskis Ivans	1901.	“-	16.08.40.
63.	Birģelis Pēteris	1891.	Politiskās policijas darbinieks	23.06.41.
64.	Birkerts Ansis	1896.	“-	14.06.41.
65.	Birze Jānis	1905.	Armijas izlūk dienesta darbinieks	17.08.40.
66.	Bīskaps Voldemārs	1905.	Politiskās policijas aģents	23.10.40.
67.	Bite Zigismunds	1914.	“-	04.04.41.
68.	Blaus Andrejs	1898.	Armijas izlūk dienesta darbinieks	06.41.
69.	Blumfelds Paulis	1893.	Politiskās policijas darbinieks	09.09.40.
70.	Blūms – Ārenss Leonards	1894.	Armijas izlūk dienesta aģents	15.03.41.
71.	Bļass Modests	1909.	Politiskās policijas aģents	05.12.40.
72.	Bļass Seimans	1912.	“-	23.06.41.
73.	Bobrinskis Nikolajs	1889.	“-	04.11.40.
74.	Bobrovs Izaks	1901.	“-	14.03.41.
75.	Bobrovs Mihails	1899.	“-	13.12.40.
76.	Bodnieks Eižens	1903.	“- darbinieks	23.04.41.
77.	Bogdanovs Stepans	1896.	“- aģents	14.09.40.
78.	Bojārs Leonards	1920.	Armijas izlūk dienesta aģents	21.11.40.
79.	Borkovits Jezups	1910.	Politiskās policijas aģents	14.06.41.
80.	Borskis Viktors	1914.	“- darbinieks	14.06.41.
81.	Brašs Fricis Teodors	1883.	“- aģents	25.09.40.
82.	Bricis Staņislavs	1906.	Armijas izlūk dienesta aģents	19.08.40.
83.	Briedis Arvīds	1908.	“- darbinieks	14.06.41.
84.	Briedis Kārlis	1901.	“-	17.06.41.
85.	Briedis Voldemārs	1899.	Politiskās policijas aģents	02.04.41.
86.	Brinkmanis Ādolfs	1906.	“-	19.10.40.
87.	Broms Ernests	1902.	“-	14.02.41.
88.	Brundzats – Brunzats Jānis	1897.	“-	22.10.40.
89.	Buls Francis	1889.	Armijas izlūk dienesta aģents	17.08.40.
90.	Bulta Gustavs	1893.	Politiskās policijas darbinieks	10.08.40.
91.	Buzarova Antonija	1893.	“- grāmatvede	31.10.40.
92.	Buļbiks Ivans	1905.	“- darbinieks	14.06.41.
93.	Buļuks Josifs	1886.	Armijas izlūk dienesta aģents	09.09.40.

Ziņas par padomju okupantu represētajiem..

94.	Bumbulis Artūrs	1921.	Politiskās policijas aģents	24.12.40.
95.	Ceicāns Josifs	1914.	-“-	24.02.41.
96.	Ceimers Kondrāts	1893.	-“-	15.10.40.
97.	Cielēns Otto	1897.	Armijas izlūkdienešta darbinieks	23.08.40.
98.	Ceriņš Viktors	1901.	Politiskās policijas aģents	27.07.40.
99.	Ciguzis Pēteris	1906.	-“-	31.06.41.
100.	Cimmermanis Ernests	1892.	-“-	22.04.41.
101.	Cimoško Eduards	1907.	-“-	17.09.40.
102.	Cinovskis Ernests	1888.	-“-	10.02.40.
103.	Cirītis Otto	1894.	Armijas izlūkdienešta darbinieks	12.12.40.
104.	Čakste Adalberts	1900.	-“-	14.06.41.
105.	Čakšs Klementijs	1912.	Politiskās policijas aģents	06.12.40.
106.	Čeksters Voldemārs	1909.	-“-	28.08.40.
107.	Černa Ansis Roberts	1902.	-“-	25.11.55.
108.	Čerņavskis Aleksandrs	1914.	-“-	26.08.40.
109.	Čerņavskis Ņikifors	1915.	-“-	30.06.49.
110.	Čukurs Ādolfs Arnolds	1903.	Armijas izlūkdienešta darbinieks	29.10.40.
111.	Dalbiņš Hugo	1914.	Politiskās policijas aģents	20.12.40.
112.	Daniļevičs Boļeslavs	1902.	Armijas izlūkdienešta aģents	30.10.40.
113.	Dālīts Jēkabs	1892.	Politiskās policijas aģents	14.06.41.
114.	Dāvis Nikolajs	1898.	-“- darbinieks	09.09.40.
115.	Dilāns Staņislavs	1897.	-“-	01.08.40.
116.	Dombrovskis Hugo	1896.	-“-	18.10.40.
117.	Donis Laimonis	1916.	-“- aģents	02.08.40.
118.	Drille Osvalds	1899.	Armijas izlūkdienešta aģents	18.07.50.
119.	Druka Kristaps	1905.	Politiskās policijas aģents	01.10.40.
120.	Dubults Jānis	1908.	Armijas izlūkdienešta darbinieks	14.06.41.
121.	Dudarevs Ivans	1907.	-“- aģents	14.10.40.
122.	Dukaus Bernhards	1911.	-“-	07.03.49.
123.	Dziedātājs Aleksandrs	1905.	Politiskās policijas aģents	01.10.40.
124.	Eglājs Magnuss	1908.	Armijas izlūkdienešta aģents	27.02.50.
125.	Egle Eižens	1906.	-“-	09.10.49.
126.	Einis Fricis	1910.	Politiskās policijas aģents	22.04.41.
127.	Eķelis Andrejs	1905.	-“- darbinieks	09.04.41.
128.	Elksnis – Elksnītis Jēkabs	1885.	Armijas izlūkdienešta aģents	01.04.41.
129.	Eniņš Žanis Augusts	1911.	-“-	21.07.40.
130.	Epnars – Gefners Rūdolfis Reinis	1909.	-“-	30.01.41.
131.	Ercdorfs – Kupfers Maksimiliāns	1892.	Latvijas robežapsardzes aģentūras daļas vadītājs	09.10.40.
132.	Ērmanis Jēkabs Voldemārs	1889.	Politiskās policijas darbinieks	14.10.40.
133.	Ēķis Jānis	1905.	-“-	28.12.40.

Ziņas par padomju okupantu represētajiem..

134. Farptuhs Levs	1914.	Armijas izlūkdienesta aģents	23.09.40.
135. Fokrots Arvīds	1906.	Politiskās policijas aģents	14.06.40.
136. Francis Arvīds	1894.	Armijas izlūkdienesta aģents	03.08.40.
137. Freimanis Edberts	1907.	Politiskās policijas aģents	24.08.40.
138. Freimanis Edvarts Kārlis	1887.	-"-	07.10.40.
139. Freimanis Hugo Hermanis	1906.	-"- darbinieks	25.10.40.
140. Fricsons Andrejs	1889.	Armijas izlūkdienesta līdzstrādnieks	31.01.45.
141. Fridrihsons Anna	1897.	Politiskās policijas darbiniece	12.03.41.
142. Fridrihsons – Skrauja Jānis	1892.	-"- priekšnieks	22.07.40.
143. Gaidamovičs Pēteris	1898.	Armijas izlūkdienesta darbinieks	18.08.40.
144. Gaidels Jāzeps	1889.	-"- aģents	16.09.40.
145. Gaiduls Pēteris	1886.	Politiskās policijas aģents	14.06.41.
146. Gailis Juris	1890.	-"-	04.02.41.
147. Galdiņš Jānis	1908.	-"-	14.06.41.
148. Galdiņš Nikolajs	1902.	Armijas izlūkdienesta darbinieks	29.05.45.
149. Galočkins – Jākobsons Teodors	1897.	-"- aģents	14.06.41.
150. Gedersons – Jansons Voldemārs Jānis Verners	1895.	Politiskās policijas darbinieks	16.10.51.
151. Geiba Ivans	1909.	Armijas izlūkdienesta aģents	17.05.50.
152. Gertners Jānis	1909.	Politiskās policijas darbinieks	14.06.41.
153. Gēbelis Miķelis	1913.	-"- aģents	17.09.40.
154. Gičevskis Ādolfs	1903.	-"-	20.07.40.
155. Gjačs Sergejs	1879.	Armijas izlūkdienesta aģents	26.02.41.
156. Goba Arvīds Fricis	1918.	Politiskās policijas darbinieks	27.02.41.
157. Golubovskis Aleksandrs	1894.	-"- aģents	29.08.40.
158. Gorņiks Staņislavs	1906.	Armijas izlūkdienesta aģents	09.08.40.
159. Gorons Jefraims	1910.	Politiskās policijas aģents	13.08.40.
160. Goršanovs Jegors	1910.	Armijas izlūkdienesta aģents	15.10.40.
161. Gosts Konstantīns	1907.	Politiskās policijas darbinieks	26.06.52.
162. Grantiņš Eduards	1898.	-"-	15.03.52.
163. Grasis Lizete	1914.	Politiskās policijas aģente	09.12.40.
164. Graudiņš Jūlijs	1887.	Armijas izlūkdienesta līdzstrādnieks	14.06.41.
165. Graudiņš Kārlis	1907.	Politiskās policijas aģents	22.03.41.
166. Grāvels Roberts	1891.	-"- darbinieks	04.02.41.
167. Grigorjevs Andrejs	1904.	-"- aģents	22.04.41.
168. Grīnbergs Johans Arvīds	1912.	-"-	11.11.40.
169. Grīnbergs Rihards	1894.	-"- rajona priekšnieks	07.08.40.
170. Grīnbergs Voldemārs	1904.	-"- darbinieks	18.10.40.

Ziņas par padomju okupantu represētajiem..

171. Griņēvičs Stepans	1911.	-"- aģents	23.08.40.
172. Grīnpauks Fricis	1909.	-"-	24.06.41.
173. Grīnšteins Ernests	1884.	-"-	25.08.40.
174. Gritāns Vitolds	1906.	-"- darbinieks	03.06.41.
175. Grizāns Kazimirs	1909.	-"- aģents	14.02.41.
176. Grocs Ignats	1873.	Armijas izlūkdieneņa aģents	21.11.40.
177. Gruzniņš Juris	1906.	Politiskās policijas aģents	11.12.40.
178. Gubarēvičs Pēteris	1906.	Armijas izlūkdieneņa aģents	09.10.40.
179. Gudš Eduards	1908.	-"-	19.03.41.
180. Gulbis Ernests	1895.	-"-	14.02.41.
181. Gurvičš Zālamans	1902.	-"-	04.41.
182. Gusarovs Konstantīns	1890	-"-	14.06.41.
183. Gūtmanis Artūrs Vilhelms	1895.	-"- ierēdnis	05.11.40.
184. Gūtmanis Kārlis	1896.	Armijas izlūkdieneņa darbinieks	14.06.41.
185. Hamrihs Ludvigs	1894.	Politiskās policijas darbinieks	06.01.41.
186. Hermanis Nikolajs	1896.	-"- aģents	12.11.40.
187. Hlopotins Ivans	1898.	Armijas izlūkdieneņa aģents	27.11.40.
188. Hohlačevs Aleksandrs	1895	-"-	07.10.40.
189. Holanders Kārlis	1892.	Robežapsardzības aģentūras vadītājs	13.03.41.
190. Indrašis Boļeslavs	1904.	Armijas izlūkdaļas aģents	10.10.40.
191. Irbe Valerijs	1913.	-"-	30.06.41.
192. Ivanovs Sergejs	1921.	-"- līdzstrādnieks	04.07.41.
193. Izjago Semjons	1919.	Politiskās policijas darbinieks	16.08.40.
194. Jakševics Ferdinands	1902.	-"-	27.02.41.
195. Jankavs Harijs	1901.	-"- aģents	07.01.49.
196. Jansons Kārlis	1895.	-"- darbinieks	23.07.49.
197. Jaškuls Ignats	1908.	Robežapsardzes aģents	05.11.40.
198. Jegorčenko Nikolajs	1914.	Politiskās policijas aģents	23.10.40.
199. Jekums Eduards	1894.	-"- darbinieks	14.06.41.
200. Jeremovics Ludvigs	1906.	Armijas izlūkdieneņa rezidents	14.06.41.
201. Jerkins Teodors	1903.	Politiskās policijas aģents	27.07.40.
202. Jermakovs – Jermačenoks Vasilijs	1909.	Armijas izlūkdieneņa aģents	21.05.41.
203. Juhno – Juhņevičš Nicolajs	1906.	Politiskās policijas aģents	06.11.40.
204. Jumucs Milda	1895.	Armijas izlūkdieneņa aģente	10.02.51.
205. Jurevičš Zahars	1875.	Politiskās policijas aģents	05.11.40.
206. Jurkevičš Vladimirs	1919.	-"-	06.07.40.
207. Jurševskis Kārlis	1901.	Armijas izlūkdieneņa līdzstrādnieks	15.06.41.
208. Kabiņeckis Rūdofls	1905.	Politiskās policijas līdzstrādnieks	27.09.40.

Ziņas par padomju okupantu represētajiem..

209. Kacens Konrāds	1895.	Armijas izlūkdienesta darbinieks	23.06.41.
210. Kairis Jānis	1919.	“-	01.03.41.
211. Kairis Leonards	1913.	“-	30.11.40.
212. Kalējs Arvīds	1902.	Armijas izlūkdienesta radists	14.06.41.
213. Kalniņa Marta	1898.	Politiskās policijas kancelejas ierēdne	14.06.41.
214. Kalniņš Aleksejs	1913.	Armijas izlūkdienesta aģents	29.08.40.
215. Kalniņš Ansis	1905.	Politiskās policijas darbinieks	04.02.41.
216. Kalniņš Kārlis	1898.	“- aģents	11.10.40.
217. Kalniņš Oskars	1888.	Kara aģents Lielbritānijā, Francijā	05.02.45.
218. Kalniņš Otomārs Rūdolfs	1911.	Politiskās policijas aģents	30.12.40.
219. Kandovskis Jāzeps	1901.	“-	27.07.40.
220. Karlins Nikolajs	1919.	“-	26.04.41.
221. Karpovs Grigorijs	1913.	“-	03.12.40.
222. Karpovs Moisejs	1914.	“-	06.08.40.
223. Kartuzovs Aleksejs	1916.	“-	13.08.40.
224. Katlaps Otto Atis	1898.	“- darbinieks	18.02.48.
225. Kaugars Alfrēds	1897.	“-	14.06.41.
226. Kažmers Pēteris	1890.	Armijas izlūkdienesta darbinieks	16.06.41.
227. Kārklīņš Eduards	1887.	“-	14.06.41.
228. Kārklīņš Teodors	1895.	“-	29.05.41.
229. Kevešāns Miķelis Roberts	1904.	Politiskās policijas aģents	10.08.40.
230. Kevrels Antons	1879.	Armijas izlūkdienesta darbinieks	08.10.40.
231. Kigitovičs Josifs	1913.	Politiskās policijas aģents	24.09.40.
232. Kints Dmitrijs	1899.	“-	16.08.40.
233. Kirilovs Ivans	1911.	Armijas izlūkdienesta aģents	22.09.40. 01.11.40.
234. Klementjevs Andrejs	1899.	“-	14.02.41.
235. Klungsts Alfrēds	1897.	“- darbinieks	14.06.41.
236. Klūge Eduards	1893.	Kara aģents Polijā un Rumānijā	14.06.41.
237. Kļaviņš Alberts	1903.	Armijas izlūkdienesta aģents	11.09.40.
238. Kļaviņš Pēteris Jūlis	1901.	Politiskās policijas līdzstrādnieks	26.08.40.
239. Kļeščenkovs Vasilijs	1903.	Armijas izlūkdienesta aģents	14.06.41.
240. Kociņš Bronislavs	1903.	“-	14.06.41.
241. Kociņš Fricis	1895.	Kara aģents Lietuvā	19.09.40.
242. Kokins Donāts	1899.	Armijas izlūkdienesta aģents	23.10.40.
243. Kondrāts Otto Eduards	1899.	Politiskās policijas aģents	10.08.40.
244. Konrāds Heinrihs Jēkabs	1901.	“- darbinieks	07.10.40.
245. Kopmans Morduhs	1916.	“- aģents	21.10.40.
246. Koptelovs Sergejs	1907.	Armijas izlūkdienesta aģents	27.10.44.

Ziņas par padomju okupantu represētajiem..

247.	Kornišenkova Minna Elfrīda	1899.	Politiskās policijas darbiniece	03.02.41.
248.	Kornišenkovs Pēteris	1901.	-" darbinieks	03.02.41.
249.	Korņiljevs Kornēlijs	1914.	-" aģents	17.08.40.
250.	Korps Arnolds	1898.	-" darbinieks	30.12.40.
251.	Kortī Vladimirs, arī Vladislavs	1900.	-"	07.09.40.
252.	Kostko Marija	1896.	Armijas izlūkdieneņa aģente	18.08.40.
253.	Kotāns Pēteris	1909.	Politiskās policijas aģents	30.10.40.
254.	Kovaļevskis Antons	1901.	Armijas izlūkdieneņa aģents	14.08.40.
255.	Kovnators Samuils	1920.	Politiskās policijas aģents	20.11.40.
256.	Kozickis – Fidleris Oļegs	1912.	-"	10.08.40.
257.	Kozlovs Valeriāns	1908.	Armijas izlūkdieneņa aģents	08.04.45.
258.	Krauklis Jānis	1899.	Politiskās policijas aģents	02.09.50.
259.	Kravčenko Eduards	1912.	-"	18.12.40.
260.	Krebs Ernests	1891.	-"	24.12.52.
261.	Krēšliņš Roberts	1906.	-"	30.09.40.
262.	Kronbergs Arnolds Jānis	1911.	-"	03.08.40.
263.	Kronbergs Vilis	1876.	-"	14.06.41.
264.	Krūmiņš Andrejs	1902.	-"	13.09.40.
265.	Krūmiņš Voldemārs	1901.	-"	30.10.40.
266.	Krūze Herberts	1918.	-" darbinieks	30.07.40.
267.	Krūze Jānis	1891.	-" izmeklēšanas nod.vad.	07.08.40.
268.	Krūze Jānis	1894.	Robežapsardzības aģentūras vadītājs	30.10.40.
269.	Krūze Oļģerts	1908.	Armijas izlūkdieneņa darbinieks	14.06.41.
270.	Kukainis Kārlis	1909.	-"	14.09.40.
271.	Kupče Vladimirs	1916.	-" aģents	01.09.50.
272.	Kupčs – Strautiņš Jānis	1905.	Politiskās policijas rezidents	23.12.40.
273.	Kuplais Vasilijs	1883.	Armijas izlūkdieneņa rezidents	07.11.40.
274.	Kurašs Vasilijs	1911.	Politiskās policijas aģents	13.09.40.
275.	Kurlis Pēteris	1910.	-"	19.07.40.
276.	Kurmīšs Ernests	1905.	-"	05.11.40.
277.	Kuzmins Kuzma	1882.	Armijas izlūkdieneņa aģents	07.11.40.
278.	Kuzņecovs Georgijs	1897.	Politiskās policijas aģents	24.10.40.
279.	Kūlišs Jāzeps	1906.	-"	09.10.40.
280.	Kūlmanis Kārlis	1893.	-" darbinieks	23.09.40.
281.	Kviesis Jānis	1897.	-" aģents	14.06.41.
282.	Keņģis Lilija	1906.	-"	10.08.40.
283.	Ķīmenis Artūrs	1901.	Armijas izlūkdieneņa darbinieks	23.06.41.
284.	Ķīsis Boriss	1910.	Politiskās policijas darbinieks	14.06.41.
285.	Labanovskis Staņislavs	1909.	-" aģents	05.03.41.
286.	Labrencis Augusts	1895.	Armijas izlūkdieneņa aģents	28.11.40.

Ziņas par padomju okupantu represētajiem..

287. Ladigins Nikolajs	1897.	Politiskās policijas aģents	01.11.40.
288. Lakons Andrejs	1904.	-“-	26.06.41.
289. Lakstīgals Nikolajs	1904.	-“-	24.09.40.
290. Lapiņš Ervins	1900.	-“- darbinieks	17.02.41.
291. Lapiņš Vladimirs	1894.	-“- aģents	14.06.41.
292. Lapko Nikolajs	1904.	-“-	26.03.41.
293. Lapsa Kārlis	1906.	-“-	12.08.40.
294. Lapsals Jānis	1887.	Armijas izlūkdienesta darbinieks	14.06.41.
295. Lapsiņš Nikolajs	1091.	Politiskās policijas darbinieks	10.02.41.
296. Lauberts Jānis Ludvigs	1903.	-“-	01.08.40.
297. Lauge Aleksandrs	1888.	Armijas izlūkdienesta aģents	17.08.40.
298. Lauge Jūlis	1880.	-“-	17.08.40.
299. Lavrentijs Grigorijs	1907.	-“-	08.06.41.
300. Lazdāns Jānis	1905.	Politiskās policijas aģents	19.12.40.
301. Lācis Alfrēds	1908.	-“- darbinieks	14.06.41.
302. Lācis Jānis	1897.	-“-	22.10.40.
303. Lācis Krišs	1912.	-“- aģents	12.10.40.
304. Lāns Jānis	1901.	-“- -“-	22.11.44.
305. Leitis Aleksandrs	1911.	-“-	17.08.40.
306. Lejiņš Kārlis	1891.	Kara aģents PSRS	19.06.41.
307. Lemeševskis Konstantīns	1913.	Armijas izlūkdienesta aģents	26.08.40.
308. Lējums – Lorencs Oļģerts	1906.	Politiskās policijas darbinieks	17.02.41.
309. Lēlis Arnolds	1912.	-“- aģents	23.10.40.
310. Lēvins Ēvalds	1903.	-“-	24.06.41.
311. Lēģeris Atis, arī Otto	1911.	-“- darbinieks	11.10.40.
312. Lielkrasts – Leitlands Igars	1914.	-“-	10.08.40.
313. Liepiņš Magnuss Reinhards	1909.	-“-	07.02.41.
314. Liepiņš Paulis, arī Pauls Pāvels	1898.	Armijas izlūkdienesta darbinieks	14.06.41.
315. Liepiņš, arī Luksiņš Rūdolfs	1906.	-“- rezidents	12.11.40.
316. Lindbergs Voldemārs	1895.	Politiskās policijas aģents	28.05.45.
317. Linde Nikolajs	1896.	Armijas izlūkdienesta darbinieks	09.03.48.
318. Lipiņš Jāzeps	1913.	Politiskās policijas aģents	28.12.40.
319. Liške Juris, arī Jānis	1897.	-“- darbinieks	13.08.40.
320. Lobanovskis Staņislavs	1909.	-“- aģents	04.03.41.
321. Lulla Arveds	1900.	Armijas izlūkdienesta darbinieks	18.06.41.
322. Ļaksa – Timinskis Pēteris	1913.	Politiskās policijas aģents	01.10.40.

Ziņas par padomju okupantu represētajiem..

323.	Ļaļins Semjons	1912.	--	13.09.40.
324.	Mailepors Kristaps	1884.	--	14.06.41.
325.	Makarovs Leonīds	1896.	Armijas izlūkdienesta darbinieks	08.05.41.
326.	Makņa Vikentījs	1913.	-- aģents	09.09.40.
327.	Malašenoks Staņislavs	1889.	Politiskās policijas aģents	06.11.40.
328.	Maļinovskis Boļeslavs	1907.	Armijas izlūkdienesta aģents	07.10.40.
329.	Maļinovskis Grigorījs	1902.	Politiskās policijas aģents	14.06.41.
330.	Mamis Vilhelms	1904.	Armijas izlūkdienesta darbinieks	23.10.40.
331.	Mandelkorns Markuss	1894.	Politiskās policijas aģents	01.10.40.
	Motels			
332.	Manheims Eduards	1886.	--	24.05.41.
333.	Marnauza Vladislavs	1909.	--	13.05.41.
334.	Mārtinsons Kārlis	1886.	--	14.06.41.
335.	Maslovs Dmitrijs	1888.	Robežapsardzes aģents	15.07.40.
336.	Masļeņņikovs Vladimirs	1893.	Armijas izlūkdienesta darbinieks	15.10.40.
337.	Massals Josifs	1886.	-- aģents	05.11.40.
338.	Matīss Alvīna	1891.	-- rezidente	14.06.41.
339.	Matuļenko Ivans	1905.	-- aģents	20.09.40.
340.	Matvejs Pēteris	1895.	Politiskās policijas rajona priekšnieks	04.04.45.
341.	Māļkalns Aleksandrs	1894.	-- aģents	28.10.40.
342.	Māļkalns Eduards	1904.	--	01.10.40.
343.	Medens Eduards	1900.	Armijas izlūkdienesta darbinieks	14.06.41.
344.	Mednieks Jānis	1886.	--	23.10.40.
345.	Mednis Kārlis	1897.	--	27.02.41.
346.	Meikšāns Jānis	1909.	-- aģents	17.08.46.
347.	Melbārdis Eduards	1896.	-- darbinieks	14.06.41.
348.	Melbārdis Pēteris	1892.	-- aģents	01.07.40.
349.	Melderītis – Millers Alberts	1904.	--	12.09.40.
350.	Melderis – Mārtinsons Elmārs	1913.	Politiskās policijas darbinieks	27.05.41.
351.	Mežeckis Aleksandrs	1913.	Armijas izlūkdienesta aģents	14.06.41.
352.	Mergins Dāvids	1889.	Politiskās policijas darbinieks	31.08.40.
353.	Miķelsons Edmunds	1905.	--	26.12.53.
354.	Millers Aleksandrs	1898.	Armijas izlūkdienesta aģents	14.06.41.
355.	Miļčs Vladislavs – Vladimirs	1904.	--	27.08.40.
356.	Miljanovskis Ādolfs	1913.	Politiskās policijas aģents	07.08.40.
357.	Miničs Sergejs	1911.	--	07.07.40.
358.	Mironovs Sergejs	1898.	--	26.02.41.
359.	Mironovs Vasilījs	1882.	Armijas izlūkdienesta aģents	14.06.41.
360.	Modļins Dāvids	1909.	--	02.06.52.

Ziņas par padomju okupantu represētajiem..

361.	Morozs Staņislavs	1909.	Politiskās policijas darbinieks	21.11.40.
362.	Mucinieks Pāvels Edgars Pēteris	1903.	“- aģents	23.04.45.
363.	Muižnieks Arnolds	1902.	“- darbinieks	20.07.40.
364.	Muižnieks Nikolajs	1902.	“-	23.07.40.
365.	Mūrnieks Roberts Ludvigs Edgars	1909.	“-	07.03.41.
366.	Nagobads Jānis	1894.	“- aģents	14.06.41.
367.	Naļivaiko Nikolajs	1911.	“- darbinieks	18.06.41.
368.	Namavīrs Eduards	1894.	Robežapsardzības aģents	21.11.40.
369.	Narmonts Alfons	1914.	Politiskās policijas aģents	22.04.41.
370.	Neilands Ludvigs Kārlis Vilhelms	1881.	“-	21.02.41.
371.	Nemerovs Boriss	1911.	“- darbinieks	29.01.41.
372.	Neselbergs Augusts Kārlis	1909.	“- aģents	02.08.40.
373.	Notrimis Jānis	1883.	Armijas izlūkdienesta aģents	29.11.40.
374.	Novikovs Pāvels	1899.	Politiskās policijas aģents	01.11.40.
375.	Nuķis Augusts	1892.	Armijas izlūkdienesta darbinieks	11.08.40.
376.	Ņikitina Elizbete	1899.	“- aģente	02.06.49.
377.	Ņikitins Sergejs	1898.	“- aģents	25.01.45.
378.	Ņikitins Terentijs	1891.	“-	02.04.41.
379.	Obulders Roberts	1901.	“-	14.06.41.
380.	Oga Klāra	1900.	“- aģente	17.10.40.
381.	Oglevics Visvaldis	1891.	Politiskās policijas darbinieks	14.06.41.
382.	Ogorodņikovs Aleksandrs	1890.	“-	05.11.40.
383.	Opincāns Staņislavs	1912.	“-	20.09.40.
384.	Ops Kārlis	1873.	Armijas izlūkdienesta aģents	01.08.57.
385.	Ordelovskis Kristaps Arnolds	1900.	Politiskās policijas aģents	07.08.40.
386.	Ore Arnolds	1897.	“-	02.02.45.
387.	Orlovs Ivans	1907.	“-	10.10.40. 14.06.41.
388.	Orovers Oskars	1901.	“-	29.07.40.
389.	OsisAlfrēds	1900.	“- darbinieks	25.06.41.
390.	Ostrovskis Aleksejs	1897.	“- aģents	01.11.40.
391.	Ozoliņš Jānis	1893.	Politiskās policijas rajona priekšnieks	19.05.41.
392.	Ozoliņš Voldemārs	1891.	“- priekšnieks	12.03.46.
393.	Ozols Eduards	1915.	“- darbinieks	04.02.41.
394.	Ozols Roberts Otto	1908.	“- aģents	21.08.40.

Ziņas par padomju okupantu represētajiem..

395. Padručiķis – Padračiķis Žanis	1915.	-“	17.08.40.
396. Parliņš Julians	1907.	Robežapsardzības aģents	24.11.40.
397. Paškovskis Aleksandrs	1901.	Armijas izlūkdienesta aģents	02.07.40.
398. Pauža Jānis	1909.	Politiskās policijas darbinieks	23.05.41.
399. Peips Kārlis	1899.	-“	05.08.40.
400. Pekka Andrejs	1884.	-“	22.08.40.
401. Pelcmanis Kārlis	1912.	-“ aģents	07.07.45.
402. Pelēcis Arnolds	1901.	Armijas izlūkdienesta darbinieks	14.06.41.
403. Peļņiks Nikodīms	1898.	-“ aģents	18.09.40. 13.07.50.
404. Peršteins Voldemārs	1908.	-“	31.08.40.
405. Petrovs Fjodors	1925.	-“	29.08.49.
406. Petrovs Sergejs	1916.	Politiskās policijas aģents	20.08.40.
407. Pikuševs Pāvels	1889.	Armijas izlūkdienesta aģents	01.11.40.
408. Piķēns Pēteris	1907.	Politiskās policijas aģents	27.08.40.
409. Pintelis Bruno	1899.	-“ darbinieks	17.10.40.
410. Piroženoks Fjodors	1896.	Politiskās policijas aģents	14.06.41.
411. Pivovarenoks Isaks	1898.	Armijas izlūkdienesta darbinieks	16.09.40.
412. Platacis Kazimirs	1906.	-“ aģents	21.08.40.
413. Pleģers Nikolajs	1914.	Politiskās policijas aģents	26.08.40.
414. Podnieks Alma Viktorija	1904.	Armijas izlūkdienesta aģente	11.01.49.
415. Podnieks Andrejs Arvīds	1909.	Politiskās policijas aģents	20.12.40.
416. Podnieks Fricis	1906.	-“	16.01.41.
417. Pokuls Meikuls	1901.	-“	28.08.40.
418. Pols Alberts	1912.	Armijas izlūkdienesta aģents	17.08.40.
419. Poļickis Izrails	1911.	Politiskās policijas aģents	03.09.40.
420. Pomers Jānis	1903.	-“ darbinieks	14.06.41.
421. Poovits Kārlis	1906.	Politiskās policijas aģents	14.06.41.
422. Pope Alfrēds	1910.	-“ darbinieks	23.08.40.
423. Poriņš Krišs	1903.	-“ aģents	06.11.40.
424. Pošeiko Jāzeps	1897.	-“ aģents	15.08.40.
425. Potapovs Aleksejs	1886.	-“	14.03.41.
426. Potašovs Marks	1909.	-“	18.10.40.
427. Pozdņakovs Vladimirs	1923.	Armijas izlūkdienesta aģents	22.08.49.
428. Prančs Jāzeps	1913.	Politiskās policijas darbinieks	23.03.41.
429. Prass Solomons	1907.	-“ aģents	20.08.40.
430. Priedītis Aleksandrs	1909.	Armijas izlūkdienesta aģents	31.12.40.
431. Priedītis Augusts	1903.	Politiskās policijas aģents	27.12.40.
432. Priednieks Indriķis	1886.	-“	20.09.40.
433. Priednieks Jānis	1902.	-“	27.08.40.
434. Prikņa Jānis	1909.	-“	14.06.41.

Ziņas par padomju okupantu represētajiem..

435.	Prohorovs Fjodors	1879.	“-	11.07.41.
436.	Prokopovičs Marjans	1903.	“-	17.08.40.
437.	Prunskis Mārtiņš	1881.	Politiskās policijas darbinieks	09.10.40.
438.	Pudzēns Jēkabs	1903.	Robežapsardzības aģents	14.06.41.
439.	Puksts Bronislavs	1908.	Armijas izlūkdienesta aģents	15.02.41.
440.	Puķīts Rūdolfs Hugo Voldemārs	1901.	Politiskās policijas darbvedis	23.05.41.
441.	Puķudruva Jānis	1908.	Armijas izlūkdienesta aģents	06.0.641.
442.	Puravs Jēkabs	1879.	Politiskās policijas darbinieks	22.10.40.
443.	Puriņš Kārlis	1888.	“-	220.09.40.
444.	Puriņš Leonhards Mārtiņš	1901.	Armijas izlūkdienesta darbinieks	14.06.41.
445.	Purniņš Kārlis Edgars	1905.	Politiskās policijas darbinieks	21.07.40.
446.	Pumpe, arī Pumpis Kārlis – Rihards	1900.	Armijas izlūkdienesta darbinieks	03.08.40.
447.	Puscepure Andrejs Tāļivaldis	1896.	Politiskās policijas darbinieks	17.06.41.
448.	Pusvācietis Jānis	1875.	“- aģents	16.01.41.
449.	Putra Lucijans	1907.	Robežapsardzības aģents	05.11.40.
450.	Pūliņa Olga	1901.	Politiskās policijas mašīnrakstītāja	14.06.41.
451.	Pūliņš Jānis	1907.	Armijas izlūkdienesta aģents	14.10.40.
452.	Radze Rūdolfs	1897.	“- rezidents	21.08.40.
453.	Raisins Boruhs	1904.	“- aģents	14.06.41.
454.	Ramanis Arvids	1911.	Politiskās policijas rajona priekšnieks	18.07.40.
455.	Ramlau Edīte	1913.	Armijas izlūkdienesta aģente	04.11.49.
456.	Rancāns Andrejs	1906.	“- aģents	10.04.41.
457.	Ratinskis Staņislavs	1889.	“-	26.03.41.
458.	Razumovsis Nikolajs	1904.	“-	18.08.40.
459.	Rācens Jēkabs	1896.	Politiskās policijas darbinieks	05.02.41.
460.	Reinhahs Arnolds	1902.	“-	22.07.40.
461.	Reinis – Reine Andrejs	1894.	Armijas izlūkdienesta darbinieks	20.03.41.
462.	Reķis Voldemārs	1912.	Politiskās policijas aģents	26.10.40.
463.	Rempe Teodors	1901.	“- darbinieks	13.11.50.
464.	Renkevics Vasilijš	1905.	Politiskās policijas aģents	14.06.41.
465.	Reveliņš Jānis	1904.	“- darbinieks	04.02.41.
466.	Riekstiņš Ēvalds Mārtiņš Rūdolfs	1913.	Politiskās policijas darbinieks	20.02.41.
467.	Riekstiņš Jānis	1868.	“- aģents	11.10.40.
468.	Risovs Ignatijs	1906.	“- darbinieks	17.12.40.
469.	Ritums Jānis	1892.	“- rajona priekšnieks	19.07.40.
470.	Ritums Roberts	1894.	Armijas izlūkdienesta darbinieks	11.10.40.
471.	Rjabinkins Afanasijs	1895.	“- aģents	14.06.41.

Ziņas par padomju okupantu represētajiem..

472.	Rogovskis Pāvels	1902.	-"- darbinieks	08.02.51.
473.	Rolovs Pēteris Arvīds	1906.	Politiskās policijas aģents	10.10.40.
474.	Ronickis Mihails	1900.	-"-	03.01.41.
475.	Ronis Alfrēds	1898.	Armijas izlūkdienesta darbinieks	14.06.41.
476.	Rošāns Jānis	1890.	Politiskās policijas aģents	16.12.40.
477.	Rozenšteins Hugo	1892.	Armijas izlūkdienesta priekšnieks – no 11.19.22.;	Maskavā nošauts
			armijas štāba priekšnieks – no 10.39. – 30.06.40.	30.07.41.
			Apcietināts 29.08.40.	
478.	Rozentāls Arnolds	1905.	Armijas izlūkdienesta rezidents	13.02.41.
479.	Roznieks Nikolajs	1901.	Politiskās policijas rajona priekšnieks	09.10.40.
480.	Rožkalns Ludvigs Nikolajs	1911.	-"- darbinieks	23.05.41.
481.	Rubenis Pauls, arī Rubens Pāvels	1904.	-"-	21.08.40.
482.	Rubenis Pēteris	1911.	-"-	20.03.51.
483.	Rubuls Jakovs	1868.	-"- aģents	14.12.40.
484.	Rudiņš – Kušķis Jānis	1907.	-"- darbinieks	10.10.40.
485.	Rudzis Pēteris	1888.	Armijas izlūkdienesta aģents	17.09.49.
486.	Rudzītis Jānis	1899.	Politiskās policijas aģents	14.06.41.
487.	Rudzītis Otto Roberts	1895.	-"- darbinieks	19.07.40.
488.	Rudzīts Ēvalds	1905.	-"-	04.02.41.
489.	Rullis Konrāds	1899.	Politiskās policijas darbinieks	13.06.41.
490.	Rumbēns Jānis	1896.	Armijas izlūkdienesta aģents	19.09.40.
491.	Rungainis Remberts	1888.	Politiskās policijas aģents	14.06.41.
492.	Rūsis Arnolds	1901.	Politiskās policijas darbinieks	19.09.40.
493.	Rūtiņš Voldemārs	1907.	Armijas izlūkdienesta darbinieks	14.06.41.
494.	Sedovs Jānis	1891.	Politiskās policijas darbinieks	14.06.41.
495.	Segals Hiršs	1917.	-"- aģents	18.08.40.
496.	Segals Solomons	1921.	-"-	19.08.40.
497.	Senka Eduards	1896.	-"-	04.03.41.
498.	Sergejevs Stepans	1889.	-"-	19.08.40.
499.	Sēja Jānis Eduards	1907.	Armijas izlūkdienesta radists	14.06.41.
500.	Sēja – Šneideris Felikss Voldemārs	1899.	Politiskās policijas darbinieks	16.08.40.
501.	Sidorovs Diomids	1911.	Armijas izlūkdienesta aģents	12.04.41.
502.	Sidorovs Vasilijs	1888.	-"-	05.11.40.
503.	Sieks Nikolajs	1903.	Politiskās policijas aģents	23.06.41.
504.	Siliņš Antons	1901.	-"-	07.03.41.
505.	Siliņš Kristis	1900.	-"- darbinieks	06.03.41.
506.	Skābardis Jānis	1915.	Armijas izlūkdienesta aģents	27.10.40.

Ziņas par padomju okupantu represētajiem..

507.	Skadiņš Aleksandrs	1912.	Robežapsardzības aģents	13.05.41.
508.	Skolmeisters Hermanis	1909.	-"	14.06.41.
509.	Skrastiņš Ādolfs	1888.	Armijas izlūkdienesta aģents	14.06.41.
510.	Skritulis Roberts	1895.	-" darbinieks	14.06.41.
511.	Skuja Aleksandrs	1903.	Politiskās policijas darbinieks	30.07.40.
512.	Skuja Pēteris Augusts	1897.	Politiskās policijas rajona priekšnieks	09.08.40.
513.	Skušķis Oskars	1914.	-" darbinieks	21.08.44.
514.	Slaugotnis – Cukurs Jānis	1888.	-" aģents	25.10.40.
515.	Sļadzevskis Ādams	1903.	Armijas izlūkdienesta aģents	26.03.41.
516.	Smala Arnolds	1912.	Politiskās policijas darbinieks	25.09.40.
517.	Smelteris Žanis Jānis	1901.	-"	24.01.49.
518.	Smilgainis – Duganovs Eduards	1901.	-" aģents	26.02.41.
519.	Smilktiņš Fricis	1905.	-" darbinieks	21.09.40.
520.	Smilškalns Fricis	1901.	-"	09.09.40.
521.	Smirnovs Aleksandrs	1911.	Politiskās policijas aģents	27.10.40.
522.	Sniedze Vilhelms	1898.	-" rajona priekšnieks	19.09.40.
523.	Sokolovs Ivans	1905.	Armijas izlūkdienesta aģents	14.03.41.
524.	Sokolovs Nikolajs	1898.	-" darbinieks	20.10.40.
525.	Spačkovs Nikolajs	1913.	Politiskās policijas aģents	04.02.41.
526.	Spēks Voldemārs	1904.	-"	08.10.40.
527.	Spičs Emīls	1912.	-"	16.10.40.
528.	Spila Roberts	1888.	Robežapsardzības aģents	13.11.40.
529.	Spilva Ādolfs	1903.	Politiskās policijas aģents	02.11.40.
530.	Sprancis Marta Evelīna	1911.	-" aģente	30.10.40.
531.	Sprjadinkovs Heronims	1898.	-" aģents	10.08.40.
532.	Sprudzāns Bronislavs	1907.	-"	16.08.40.
533.	Stalbe Eduards	1896.	-"	27.10.40.
534.	Stalgevičs Edvīns	1899.	Armijas izlūkdienesta darbinieks	06.08.40.
535.	Stanevičs Fjodors	1893.	Robežapsardzības aģents	26.11.40.
536.	Stālmanis Jānis Arnolds	1913.	Politiskās policijas aģents	29.08.40.
537.	Steķis Mārtiņš	1902.	Armijas izlūkdienesta rezidents	14.06.41.
538.	Stepanovs Pāvels	1909.	-" aģents	18.09.40.
539.	Stepe Arvīds	1905.	-" darbinieks	22.02.41.
540.	Stepe Jēkabs	1895.	Politiskās policijas darbinieks	12.08.40.
541.	Stepēns Eduards	1905.	-" aģents	04.10.40.
542.	Stepulāns Ādams	1886.	Robežapsardzības aģents	29.09.40.
543.	Strautiņš Žanis	1909.	Politiskās policijas aģents	16.10.40.
544.	Streipa Jānis	1892.	Armijas izlūkdienesta darbinieks	11.09.40.
545.	Streļečs Matvejs	1903.	Politiskās policijas aģents	31.07.44.

Ziņas par padomju okupantu represētajiem..

546.	Strupausis Kārlis	1907.	Robežapsardzības izlūkdienesta darbinieks	09.10.40.
547.	Stūris Osvalds	1896.	Politiskās policijas darbinieks	12.12.40.
548.	Suhobokovs Movša	1912.	“- aģents	04.09.40.
549.	Suntiņš Arnolds	1899.	Armijas izlūkdienesta darbinieks	10.10.40.
550.	Sūna Nikolajs	1908.	Politiskās policijas aģents	11.10.51.
551.	Šaberts Fricis	1885.	Politiskās policijas darbinieks	15.08.40.
552.	Šalagins Jegors	1889.	“- aģents	12.10.40.
553.	Šimanovičs Eduards	1901.	“-	14.09.40.
554.	Širokovs Nikolajs	1913.	“-	21.04.41.
555.	Škincs Leons	1895.	“-	14.06.41.
556.	Škrabo Nikolajs	1908.	“-	29.08.40.
557.	Šļapins Ivans	1896.	Armijas izlūkdienesta aģents	14.06.41.
558.	Šmits Berta	1909.	Politiskās policijas darbiniece	09.06.41.
559.	Špungins Ichoks Ārons	1912.	“- aģents	31.08.40.
560.	Štāls Kārlis	1900.	Armijas izlūkdienesta darbinieks	14.06.41.
561.	Štāls Krišjānis	1890.	“- aģents	21.02.50.
562.	Štokmanis Jānis	1887.	“- darbinieks	15.10.40.
563.	Štrauhs Tenis	1898.	“-	10.08.40.
564.	Šuhs Nikolajs	1896.	“-	20.08.40.
565.	Šulmans Izaks	1902.	Politiskās policijas aģents	05.09.40.
566.	Šūmanis Nikolajs Herberts Arnolds	1908.	Armijas izlūkdienesta darbinieks	14.06.41.
567.	Švāns, arī Švāps Harijs	1905.	Politiskās policijas darbinieks	03.06.52.
568.	Šveida Josifs Jāzeps	1903.	“-	03.03.41.
569.	Šville Vladislavs	1901.	Armijas izlūkdienesta aģents	02.04.41.
570.	Tančers Georgs	1906.	Politiskās policijas aģents	02.04.41.
571.	Tauniņš Jēkabs Voldemārs	1902.	Politiskās policijas darbinieks	04.10.40.
572.	Taurņš Gustavs	1890.	Armijas izlūkdienesta darbinieks	14.06.41.
573.	Tešs Artūrs Eduards	1897.	Politiskās policijas aģents	14.06.41.
574.	Timofejevs Ivans	1908.	Robežapsardzības aģents	30.09.40.
575.	Traktiņš Valfrīds Johans	1907.	Politiskās policijas darbinieks	30.09.40.
576.	Trauciņš Jānis	1912.	“-	09.04.45.
577.	Trekteris Bruno Heinrihs Pēteris	1914.	“-	08.08.40.
578.	Trokuls Mihails	1894.	Armijas izlūkdienesta aģents	12.08.40.
579.	Trušelis Donāts	1905.	Politiskās policijas aģents	17.03.41.
580.	Tučs Pēteris	1899.	“-	14.06.41.
581.	Turkopols Antons	1899.	“-	10.08.50.
582.	Turkopolis Donāts	1912.	“-	08.03.41.
583.	Turlo Vladislavs	1914.	Armijas izlūkdienesta aģents	17.10.40.
584.	Uisks Artūrs	1907.	Politiskās policijas aģents	25.10.40.

Ziņas par padomju okupantu represētajiem..

585. Ulpe Jānis	1900.	“- darbinieks	05.12.40.
586. Upe Ernests Krišs	1896.	“-	14.06.41.
587. Upīts Jānis	1892.	“-	06.11.40.
588. Upīts Jānis	1899.	Armijas izlūkdienesta darbinieks	12.04.41.
589. Upīts Kārlis	1898.	Politiskās policijas aģents	20.08.40.
590. Urbāns Staņislavs	1915.	Armijas izlūkdienesta aģents	01.09.40.
591. Ūdris Pēteris	1897.	“- darbinieks	14.06.41.
592. Vaitovičs Ivans	1904.	“- aģents	13.03.41.
593. Valters – Čureško Maija – Meta	1923.	Politiskās policijas aģente	30.08.41.
594. Vanags Aleksis	1905.	Armijas izlūkdienesta darbinieks	05.03.41.
595. Vanks Valfrīds	1888.	Politiskās policijas darbinieks	09.08.40.
596. Varsbergs Jānis	1900.	Armijas izlūkdienesta aģents	02.04.41.
597. Vasiļonoks Antons	1914.	Politiskās policijas aģents	17.12.48.
598. Vāvere Jānis Rūdolfs	1898.	“-	17.09.40.
599. Večēns Juris Artūrs	1915.	“-	02.08.40.
600. Veinbergs Andrejs, arī Aleksandrs	1884.	Politiskās policijas darbinieks	28.09.40.
601. Veinbergs Paulis	1906.	Armijas izlūkdienesta līdzstrādnieks	14.06.41.
602. Veiskarts Kārlis	1903.	Politiskās policijas darbinieks	04.02.41.
603. Veiss Alberts	1894.	Armijas izlūkdienesta aģents	14.06.41.
604. Veiss Kārlis	1899.	Politiskās policijas aģents	11.10.40.
605. Venšans Eižens	1900.	“-	14.06.41.
606. Vesiņš Žanis	1897.	“-	22.08.40.
607. Vidiņš Kārlis	1896.	Armijas izlūkdienesta darbinieks	24.08.40.
608. Vilcmeijers Jānis	1904.	Politiskās policijas aģents	14.08.40.
609. Vilks Jānis	1889.	Armijas izlūkdienesta aģents	18.07.40.
610. Vilnis Kārlis	1899.	Politiskās policijas darbinieks	21.08.51.
611. Vipulis Antons	1894.	Armijas izlūkdienesta līdzstrādnieks	14.06.45.
612. Visokihs Vladimirs	1899.	“-	14.06.45.
613. Vitums Voldemārs	1915.	“-	23.06.41.
614. Vizla Pēteris	1908.	“- aģents	14.06.41.
615. Vīgants Jānis	1903.	Politiskās policijas aģents	14.08.40.
616. Vīksne Ādolfs	1900.	Armijas izlūkdienesta līdzstrādnieks	14.06.41.
617. Voits Aloizs Cipriāns	1906.	Politiskās policijas aģents	29.07.40.
618. Volkovs Pāvels	1915.	“-	15.10.40.
619. Vonda Aleksandrs	1917.	Armijas izlūkdienesta aģents	16.05.41.
620. Vorožuns Maksims	1885.	Politiskās policijas aģents	14.06.41.
621. Zabolotskis Aleksandrs	1901.	“-	26.10.40.
622. Začests Boļeslavs	1897.	“-	13.05.41.

Ziņas par padomju okupantu represētajiem..

623.	Začests Jāzeps	1910.	-"-	14.06.41.
624.	Zaharenko Jurijs	1910.	-"-	28.01.41.
625.	Zahers Zamuils Jankels	1904.	-"-	10.09.40.
626.	Zaķis Valdis Pēteris	1911.	-"- darbinieks	02.02.41.
627.	Zaļums Ādolfs	1911.	-"- aģents	06.09.40.
628.	Zandersons Jānis Rūdolfs	1903.	Armijas izlūkdienesta darbinieks	27.02.41.
629.	Zapusts Kažus	1905.	Politiskās policijas aģents	26.09.41.
630.	Zarakovskis Staņislavs	1911.	Armijas izlūkdienesta aģents	12.10.40.
631.	Zariņš Jānis	1903.	-"- darbinieks	14.06.41.
632.	Zariņš Osvalds Jānis	1911.	Politiskās policijas darbinieks	21.05.41.
633.	Zariņš Žanis Mārtiņš	1909.	-"- aģents	12.12.58.
634.	Zāģeris Arvīds	1908.	Armijas izlūkdienesta darbinieks	14.06.41.
635.	Zālamans Kārlis	1885.	Armijas izlūkdienesta darbinieks	05.08.40.
636.	Zālītis Dailonis	1907.	-"-	27.09.40.
637.	Zālītis Ernests	1907.	-"-	14.06.41.
638.	Zālītis Jānis	1897.	Kara aģents PSRS	08.40.
639.	Zālītis Vilis	1908.	Armijas izlūkdienesta rezidents	24.05.41.
640.	Zeifs Haikels	1916.	Politiskās policijas aģents	10.08.40.
641.	Zelčāns Roberts	1917.	-"-	15.06.41.
642.	Zeltiņš Jūlijs	1904.	-"-	20.01.41.
643.	Zeltiņš Kārlis	1893.	-"- rajona priekšnieks	14.06.41.
644.	Zemītis Arvīds	1905.	-"- darbinieks	18.07.40.
645.	Zemturis – Feldmanis Roberts Jēkabs	1900.	-"- aģents	08.02.41.
646.	Zeps Jānis	1910.	-"- darbinieks	04.02.41.
647.	Zēbergs Hugo	1895.	-"-	19.11.40.
648.	Zieds Jānis	1904.	-"- aģents	25.03.41.
649.	Zilberts Boriss	1911.	-"- darbinieks	03.10.40.
650.	Zingers Leo	1900.	-"- aģents	14.06.41.
651.	Ziņģis Indriķis	1905.	Robežapsardzības izlūkdienests	10.10.40.
652.	Zīrnis Alfrēds	1901.	Politiskās policijas darbinieks	04.02.41.
653.	Zubovs Rolands Žanis	1908.	-"-	11.01.41.
654.	Zuntners Mārtiņš	1909.	-"- aģents	22.12.54.
655.	Zuppe Mārtiņš	1870.	-"-	14.06.41.
656.	Zvaižne Jānis	1905.	Armijas izlūkdienesta rezidents	26.06.41.
657.	Zvejnieks Antons	1896.	Politiskās policijas aģents	14.06.41.
658.	Zvejs Aleksandrs	1913.	Armijas izlūkdienesta darbinieks	21.10.40.
659.	Zvirbulis Herberts	1910.	Politiskās policijas darbinieks	26.09.40.
660.	Žemaitis Matiss	1902.	-"- aģents	20.03.41.
661.	Žīds Jānis	1892.	Kara aģents Igaunijā, Somijā, Lietuvā	25.06.41.
662.	Žīgurs Jānis	1899.	Politiskās policijas darbinieks	18.07.40.

Ziņas par padomju okupantu represētajiem..

663. Žīgurs Kārlis	1911. -"- aģents	20.07.40.
664. Žīgurs Arnolds	1908. -"- aģents	16.11.40.

628. Ziemeļlatvijas izlūka nodaļa	1919	1919	Latvijas izlūk dienests
629. Ziemeļlatvijas izlūka nodaļa	1919	1919	Latvijas izlūk dienests
630. Ziemeļlatvijas izlūka nodaļa	1919	1919	Latvijas izlūk dienests
631. Ziemeļlatvijas izlūka nodaļa	1919	1919	Latvijas izlūk dienests
632. Ziemeļlatvijas izlūka nodaļa	1919	1919	Latvijas izlūk dienests
633. Ziemeļlatvijas izlūka nodaļa	1919	1919	Latvijas izlūk dienests
634. Ziemeļlatvijas izlūka nodaļa	1919	1919	Latvijas izlūk dienests
635. Ziemeļlatvijas izlūka nodaļa	1919	1919	Latvijas izlūk dienests
636. Ziemeļlatvijas izlūka nodaļa	1919	1919	Latvijas izlūk dienests
637. Ziemeļlatvijas izlūka nodaļa	1919	1919	Latvijas izlūk dienests
638. Ziemeļlatvijas izlūka nodaļa	1919	1919	Latvijas izlūk dienests
639. Ziemeļlatvijas izlūka nodaļa	1919	1919	Latvijas izlūk dienests
640. Ziemeļlatvijas izlūka nodaļa	1919	1919	Latvijas izlūk dienests
641. Ziemeļlatvijas izlūka nodaļa	1919	1919	Latvijas izlūk dienests
642. Ziemeļlatvijas izlūka nodaļa	1919	1919	Latvijas izlūk dienests
643. Ziemeļlatvijas izlūka nodaļa	1919	1919	Latvijas izlūk dienests
644. Ziemeļlatvijas izlūka nodaļa	1919	1919	Latvijas izlūk dienests
645. Ziemeļlatvijas izlūka nodaļa	1919	1919	Latvijas izlūk dienests
646. Ziemeļlatvijas izlūka nodaļa	1919	1919	Latvijas izlūk dienests
647. Ziemeļlatvijas izlūka nodaļa	1919	1919	Latvijas izlūk dienests
648. Ziemeļlatvijas izlūka nodaļa	1919	1919	Latvijas izlūk dienests
649. Ziemeļlatvijas izlūka nodaļa	1919	1919	Latvijas izlūk dienests
650. Ziemeļlatvijas izlūka nodaļa	1919	1919	Latvijas izlūk dienests
651. Ziemeļlatvijas izlūka nodaļa	1919	1919	Latvijas izlūk dienests
652. Ziemeļlatvijas izlūka nodaļa	1919	1919	Latvijas izlūk dienests
653. Ziemeļlatvijas izlūka nodaļa	1919	1919	Latvijas izlūk dienests
654. Ziemeļlatvijas izlūka nodaļa	1919	1919	Latvijas izlūk dienests
655. Ziemeļlatvijas izlūka nodaļa	1919	1919	Latvijas izlūk dienests
656. Ziemeļlatvijas izlūka nodaļa	1919	1919	Latvijas izlūk dienests
657. Ziemeļlatvijas izlūka nodaļa	1919	1919	Latvijas izlūk dienests
658. Ziemeļlatvijas izlūka nodaļa	1919	1919	Latvijas izlūk dienests
659. Ziemeļlatvijas izlūka nodaļa	1919	1919	Latvijas izlūk dienests
660. Ziemeļlatvijas izlūka nodaļa	1919	1919	Latvijas izlūk dienests
661. Ziemeļlatvijas izlūka nodaļa	1919	1919	Latvijas izlūk dienests
662. Ziemeļlatvijas izlūka nodaļa	1919	1919	Latvijas izlūk dienests
663. Ziemeļlatvijas izlūka nodaļa	1919	1919	Latvijas izlūk dienests
664. Ziemeļlatvijas izlūka nodaļa	1919	1919	Latvijas izlūk dienests

Latvijas izlūk dienesti 1919 – 1940
664 likteņi

**OBLIGĀTAIS
EKSEMPLARS**

Formāts 60x90/16; 18,5 fiz. iespiedl. Pasūt. nr. 1094.
Iespiests: a/s "Poligrāfists",
K.Valdemāra iela 6, Rīga, LV-1010.

LATVIJAS NACIONĀLA BIBLIOTEKA

0301013346

2001-4
58

САММИНИСТЕРСТВО БЕЗОПАСНОСТИ СССР

Генеральный штаб
Генерал-майор
911 "ИЮНЬ" 1949 г.

ОБВИНЕНИЕНОЕ ЗАКЛЮЧЕНИЕ

*Обвинительный документ
установлен на рассмотрение
Дело и материалы по делу СССР
Советского Союза
с целью изъятия
с целью изъятия
Трибунал СССР*

В СССР 12 марта 1943 года за шпионскую деятельность и антисоветскую агитацию был арестован бывший официальный сотрудник латвийской разведки МИНДЕ Николай Карлович в преступлении, предусмотренном ст.ст. 58-в ч. 1 и 58-10 УК РСФСР.

Министерством по делам государственной безопасности установлено, что МИНДЕ Н.К. во время Гражданской войны участвовал в боях против Красной Армии, за что правительством буржуазной Латвии был награжден орденом "трех звезд IY степени".

Демобилизовавшись из армии, МИНДЕ поступил на службу в информационный отдел штаба латвийской армии, где с 1921 по 1940 год руководил агентурой контрразведки.

МИНДЕ проводил вербовочную работу и с помощью агентов выявлял иностранных, главным образом советских шпионов на территории Латвии. Кроме того, для проведения этой работы на территории Советского Союза МИНДЕ за последние одиннадцать лет, часть из которых пролежит в СССР была арестована органами ОГПУ и др.

